ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ СХІДНОУКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

ПРЕДСТАВНИЦТВО НОРВЕЗЬКОЇ РАДИ У СПРАВАХ БІЖЕНЦІВ В УКРАЇНІ

ФАКУЛЬТЕТ ПРАВА ТА ДИПЛОМАТІЇ СУХУМСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
(ТБІЛІСІ, ГРУЗІЯ)

ТАЛЛІННСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
(ТАЛЛІНН, ЕСТОНІЯ)

КОЛЕГІЯ АДВОКАТІВ АЗЕРБАЙДЖАНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ
(БАКУ, АЗЕРБАЙДЖАН)

MONTPELLIER SENTINEL LEGAL
(ТБІЛІСІ, ГРУЗІЯ)

МАТЕРІАЛИ
МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

«ВЗАЄМОДІЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО І НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА КРІЗЬ ПРИЗМУ ПРОЦЕСІВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ІНТЕГРАЦІЇ»

09 листопада 2022 року
м. Київ, Україна

УДК: 342.7: 327 (478)

Рекомендовано Вченою радою Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (протокол № Протокол №3 від 28 жовтня 2022 р.)

Редакційна колегія:
Розовський Б. Г., проф., д.ю.н.
Арсентьєва О. С., проф., к.ю.н.
Татаренко Г. В., доц., к.ю.н.
Котова Л. В., проф., к.ю.н.
Капліна Г. А., доц., к.ю.н.

Рецензенти:
Рецензенти: Ярошенко О. М., проф., д.ю.н.
Єфремова К. В., к.ю.н., доц.

Міжнародна науково-практична конференція «Взаємодія норм міжнародного і національного права крізь призму процесів глобалізації та інтеграції»: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції викладачів, співробітників закладів вищої освіти і наукових організацій, магістрантів, аспірантів, докторантів, представників громадських організацій, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, підприємств та інших установ (09 листопада 2022 р.) — Київ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2022. — 216 с.

Мета конференції —обговорення актуальних проблем сучасного стану реформування та функціонування правової системи України, захисту прав людини з урахуванням міжнародних стандартів здійснення правосуддя, глобальних загроз світовому миропорядку, формування нової системи державного управління.

Конференцію організовано у партнерстві з Департаментом міжнародної технічної допомоги, інноваційного розвитку та зовнішніх зносин Луганської ОДА.

Друкується в авторській редакції.

УДК: 342.7: 327 (478)

© Східноукраїнський національний університетімені Володимира Даля, 2022
© Луганська обласна державна адміністрація, 2022

П А Н Е Л Ь І

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ВЗАЄМОДІЇ ТА ПОСИЛЕННЯ ЗГУРТОВАНОСТІ ДЕРЖАВИ, СУСПІЛЬСТВА ТА ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ РЕАГУВАННЯ НА ГЛОБАЛЬНІ ЗАГРОЗИ

МОБІНГ В УМОВАХ ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ: ПЕРЕДУМОВИ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ

Базалєєва А.В.,
студентка 2 курсу освітнього рівня магістр, юридичного факультету Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, Київ, Україна

Арсентьева О. С.,
к.ю.н., професор, професор кафедри правознавства юридичного факультету Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, Київ, Україна

Анотація. *У роботі досліджено сучасний стан мобінгу в Україні. Обґрунтовано причини виникнення мобінгу в умовах воєнного стану. Проведено аналіз законодавства щодо вирішення питання мобінгу та тих змін, які відбулися за час воєнного конфлікту. Доведено, що воєнний стан як особливий правовий режим, негативно впливає на всі сфери життя громадян, зокрема й професійну, створюючи передумови для виникнення напруженості між працівниками.*

Ключові слова: *воєнний стан, воєнний конфлікт, зайнятість, мобінг, працевлаштування, професійний стрес, сфера діяльності, трудовий колектив.*

Актуальність теми. Мобінг-процеси в організаціях можна представити як проблему негативних емоційно насичених дій одних співробітників щодо інших. Наразі ринок праці в України переживає дуже складні часи через воєнні дії, які відбуваються на теренах нашої держави. Отже, питання протидії психологічному насильству на роботі стало обговорюватися все частіше. Мобінг є дуже небезпечним соціальним явищем, особливо, в умовах воєнного конфлікту, адже зараз психологічний стан багатьох громадян є напруженим, а власне мобінг-дії стосовно працівників можуть стати причинами зниження самооцінки в особистому та професійному планах, депресії, спровокувати суїцидальні думки, психічні та психосоматичні розлади. Отже, дослідження шляхів попередження та подолання мобінгу в умовах воєнного конфлікту є надзвичайно необхідним.

З огляду на вищевикладене актуальність цієї роботи полягає у спрямованості сучасних наукових пошуків на виявлення чинників комунікативної протидії виявам психологічного тиску на робочому місті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню питань попередження та подолання мобінгу присвячено праці таких авторів як: В. В. Гончарук, Т. В. Колєснік, В. А. Оверчук, В. В. Посмітна, С. І. Сімакова, Ю. П. Ткаченко, О. С. Кравченко, А. І. Маренич, О. Т. Смук тощо. Але, на жаль, роботи цих

вчених не окреслюють питання, яке ми досліджуємо, ба більше, на даний час майже не існує наукових праць, які характеризують мобінг у розрізі воєнного конфлікту.

Саме тому, **метою** цієї наукової роботи є дослідження стану мобінгу в умовах воєнного стану, виявлення передумов виникнення цього деструктивного явища та розробка рекомендацій щодо попередження та подолання мобінгу в умовах воєнного конфлікту.

Виклад основного матеріалу. У рамках хвилі проекту «Україна в умовах війни» Соціологічною групою «Рейтинг» було проведено ряд соціологічних опитувань щодо психологічного стану осіб та їх життя в умовах воєнного стану. Згідно з цими статистичними даними динаміка дослідження емоційних станів за період з березня по жовтень 2022 року свідчить про таке.

У спокійному та дуже спокійному стані знаходяться 24% українців [1]. У напруженому та дуже напруженому – 40%, і це відносно невисокий показник для воєнного часу [1]. Напруженість зростає з віком, бо, вірогідно звужуються можливості подбати про себе, матеріальні та інші ресурси. Також вона частіше притаманна жінкам (вірогідно через вищу чутливість та необхідність піклуватися не лише про себе, а про дітей) та особам, які змінювали місце проживання – через необхідність адаптації до нового місця, ситуацію невизначеності, зміну звичних умов життя, роботи та сфери діяльності, що значно підвищують стрес. Найбільше виснаженими почуваються себе особи наймолодшого та найстаршого віку, жінки з неповнолітніми дітьми та матері-одиначки, мешканці зі східних та південних регіонів країни, безробітні, пенсіонери, ті, хто змінили своє місце проживання, а також ті, хто мають родичів на війні, чи на тимчасово окупованих територіях або особливо небезпечних територіях України [1]. На психологічному рівні постійний стрес, негативні емоцій і переживання працівників можуть проявляється у вигляді позбавлення будь-якої зайнятості на роботі, виникненням ворожого ставлення, сексуального домагання та нанесенням фізичної та матеріальної шкоди іншим працівникам. Таким чином, стрес та постійне емоційне напруження працівників є одним з чинників посилення мобінгу в умовах воєнного конфлікту.

Оскільки мобінг є деструктивним явищем у трудовому колективі, цілком логічно, що будь-які негативні зміни у трудовій сфері та компанії можуть стати причиною виникнення мобінгу.

За оцінками опитування, близько 30% громадян України були змушені змінити своє місце проживання після 24 лютого 2022 року [2]. Найбільше їх серед мешканців сходу України (58%) [2].

На даний час сповільнилася динаміка показників повернення на робочі місця, яка спостерігалася останні два місяці. Сьогодні серед тих, хто мав роботу до війни, наразі працюють лише 59%, з них: повноцінно – 34%, віддалено – 19%, знайшли нову роботу – 6% [2]. Натомість зросла кількість тих, хто звільнився (з 35% у липні до 40% у жовтні) [2]. Найбільше безробітних серед мешканців сходу, а також внутрішньо переміщених осіб.

Щодо динаміки по регіонах, то спостерігається подальше зростання кількості безробітних серед мешканців сходу (у липні – 53%, у жовтні – 57%) [2]. Також помітно значне зростання кількості осіб, які втратили роботу і серед мешканців центральних та західних областей (у центрі – 37%, на заході – 32%) [2].

Серед тих, хто втратив роботу під час воєнного стану, лише третина активно її зараз шукає. Менш мотивованими є особи передпенсійного та пенсійного віку, держслужбовці, та ті, хто мають заощадження.

Більшість опитаних осіб готові змінювати не лише місце роботи, а й сферу діяльності. Вочевидь, зміна трудового колективу, пристосування до нових умов праці, ситуація невизначеності у власному майбутньому можуть провокувати мобінг-дії з боку негативно налаштованих працівників. Таким чином, криза в трудових відносинах, яка виникла за час воєнного стану, є ще одним чинником посилення мобінгу в Україні.

Що стосується впливу розміру заробітної плати на мобінг, слід зазначити, що основним критерієм у виборі роботи сьогодні є винагорода за працю (70%) [2]. Заробітна плата уособлює фінансову безпеку і дозволяє задовольняти базові потреби особистості – цей рівень потреб є природньо найважливішим під час воєнних дій. Що стосується таких критеріїв як кар'єра, соціальний статус та відносини в колективі, то під час війни вони знаходяться на найнижчий сходинках критеріїв у виборів нового місця праці (3-7%) [2], оскільки такі рівні потреб не є актуальними для більшості під час воєнного стану через кількість загроз та ризиків для життя. Тож для працівників зараз набагато важливішими є фізична та матеріальна стабільність, аніж взаємовідносини в колективі та мобінг-безпека, що є наступним чинником зростання мобінгу в Україні.

Характеризуючи наступну причину зростання мобінгу в Україні, слід вказати на таке. Як вже було зазначено у нашій роботі, близько 58% громадян зі сходу України були змушені покинути власні домівки та змінити своє місце проживання після 24 лютого 2022 року. Статистичні дані свідчать, що більше половини мешканців сходу двомовні, близько чверті – російськомовні [3]. Відтак, при пошуку нового місця проживання та працевлаштування ці громадяни можуть зіштовхнутися з проблемою володіння державною мовою. Так, більше половини опитаних до війни постійно спілкувалися українською мовою, чверть – інколи, кожен п'ятий – рідко або ніколи. За останні півроку кількість тих, хто почав постійно спілкуватися українською, збільшилася до 64% [3]. Інколи говорять українською 24%, рідко або ніколи – 12% [3]. Частіше почали використовувати українську мешканці півдня і сходу, переселенці. 19% українців з початку війни перейшли на постійне або частіше використання української мови [3]. Загалом з початку війни 41% російськомовних та двомовних почали частіше говорити українською, з них 24% – постійно, 17% – частіше [3]. Отже, недосконале володіння державною мовою, може стати однією з причин виникнення насмішок над цією особою, образливого ставлення до неї чи припинення спілкування з боку колег. Відтак, це може стати ще одним з чинників зростання мобінгу в Україні в умовах воєнного конфлікту.

На жаль, незважаючи на складність і масштабність проблеми мобінгу в умовах воєнного конфлікту, у відповідних розділах українського законодавства, які мають регулювати трудові відносини, цей термін поки що не відображено.

Водночас варто відзначити, що 15 серпня 2022 року Верховна Рада України прийняла за основу зі скороченням строку підготовки до другого читання проєкт Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії порушенню прав у сфері праці № 5748 (далі Законопроєкт № 5748) [4]. Законопроєктом № 5748 пропонується [4]:

1) встановити, що держава гарантує працівникам правовий захист від мобінгу (цькування), а також захист власної гідності під час здійснення трудової діяльності;

2) зобов'язати сторони при укладенні трудового договору включати в його зміст заходи, спрямовані на запобігання та протидію мобінгу (цькуванню);

3) передбачити, що працівник має право у визначений ним строк розірвати трудовий договір за власним бажанням, якщо власник або уповноважений ним орган здійснював мобінг (цькування) працівника або не вживав заходів щодо його запобігання;

4) передбачити розірвання трудового договору із ініціативи власника у випадку вчинення працівником підприємства, установи, організації мобінгу (цькування), а також передбачити розірвання з керівником підприємства трудового договору за вчинення мобінгу (цькування) незалежно від форм прояву та/або невжиття заходів.

Зазначений законопроєкт № 5748, зокрема, передбачає законодавче врегулювання механізму протидії мобінгу, що застосовується до працівника керівником чи іншими представниками трудового колективу, шляхом внесення

відповідних змін до Кодексу законів про працю України [5] та Закону України «Про колективні договори та угоди» [6].

Також Проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо протидії порушенню прав у сфері праці № 5749 пропонує встановити адміністративну відповідальність за вчинення мобінгу у трудових відносинах, шляхом внесення відповідних змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення [7].

Вищезгадані законопроєкти вже схвалені у першому читанні та готуються на друге. Вочевидь, прийняття цих проєктів суттєво вплине на стан правового регулювання мобінгу в Україні.

Підсумовуючи результати, зазначимо, що аналіз стану мобінгу дозволив виділити основні чинники, що можуть стати підставою для спонукання працівників до психологічного насильства на роботі в умовах воєнного стану:

– вимушена зміна місця проживання, стрес, невизначеність у майбутньому та постійне емоційне напруження працівників;

– зміна місця роботи та сфери діяльності;

– знецінення власних трудових ресурсів та страх втрати роботи, а відповідно й засобів для існування;

– антипатія до колег, що може бути обумовлена культурою, мовою спілкування, психологічними особливостями обох сторін.

Гадаємо, що з метою запобігання та профілактики мобінгу в умовах воєнного стану велику увагу слід приділити адаптації нових співробітників, а саме громадян, які переїхали із тимчасово окупованих територій та особливо небезпечних територій України, оскільки, відповідно до наведених статистичних даних, саме ця категорія працівників частіше за інших можуть піддаватися цьому явищу. Задля запобігання та уникнення проявів мобінгу керівникові підприємства важливо створити спеціальні умови та механізми, що сприятимуть психологічній та соціальній адаптації працівників, що дозволить позбавити увесь колектив напруги та виникнення конфліктів:

1. Формувати та впроваджувати політики корпоративної ненасильницької культури та доброчесності.
2. Впроваджувати ти проводити політику інклюзивної управлінської культури, що передбачає залученість до процесів усіх членів колективу.
3. Впроваджувати та підтримувати прозорий механізм прийняття управлінських рішень.
4. Здійснювати профілактику ризиків та напруги на робочому місці.
5. Провадити інформаційні, навчальні та організаційні заходи щодо протидії мобінгу в умовах воєнного стану.
6. Розробити процедуру надання психологічної допомоги і підтримки особам, що є постраждалими від мобінгу, пенсіонерами, молодими працівниками, жінками з неповнолітніми дітьми та матерями-одиначками, мешканцями зі східних та південних регіонів країни, внутрішньо переміщеними особами, а також тими працівниками, хто має родичів на війні, чи на тимчасово окупованих територіях або особливо небезпечних територіях України.

Висновки. Мобінг – це негативне соціальне явище, яке має безпосереднє відношення до трудової діяльності людини і застосовується в контексті морального і психологічного тиску на особу. На жаль, за час воєнного стану проблема мобінгу в Україні ускладнилася та набула поширення з огляду на нові чинники, які спонукають моберів чинити психологічне насильство. Водночас, слід відзначити, що позитивні зрушення у законодавчій площині щодо мобінгу є – маємо два законопроєкти № 5748 та № 5749. Гадаємо, що з метою запобігання та усунення мобінгу керівникам підприємств доцільно використовувати весь арсенал управлінських політик, методів та механізмів, запозичувати кращий зарубіжний досвід щодо правового регулювання цього питання.

Література

1. Вісімнадцяте загальнонаціональне опитування: Психологічні маркери війни. Соціологічна група «Рейтинг». 2022 р. URL:https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_1000_ua_psychomarkers_102022_xviii_press.pdf (дата звернення 15.10.2022)
2. П'ятнадцяте загальнонаціональне опитування. Україна під час війни. Зайнятість і доходи. Соціологічна група «Рейтинг». 2022 р. URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ua_job_income_1000_ua_072022_xv_press.pdf (дата звернення 19.10.2022).
3. Сімнадцяте загальнонаціональне опитування: Ідентичність. Патріотизм. Цінності. Соціологічна група «Рейтинг». 2022 р. URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ua_1000_independence_082022_xvii_press.pdf (дата звернення 20.10.2022).
4. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії порушенню прав у сфері праці: Законопроект на веб-порталі Верховної Ради України від 12.07.2021 № 5748. URL: https://www.kmu.gov.ua/bills/proekt-zakonu-pro-vnesennya-zmin-do-deyakikh-zakonodavchikh-aktiv-ukraini-shchodo-protidii-porushennyu-prav-u-sferi-pratsi (дата звернення: 20.10.2022).
5. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text (дата звернення: 20.10.2022).
6. Про колективні договори та угоди: Закон України від 01.07.1993 № 3356-XII. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3356-12#Text (дата звернення: 20.10.2022).
7. Проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо протидії порушенню прав у сфері праці: Законопроект на веб-порталі Верховної Ради України № 5749. URL: https://www.kmu.gov.ua/bills/proekt-zakonu-pro-vnesennya-zmin-do-kodeksu-ukraini-pro-administrativni-pravoporushennya-shchodo-protidii-porushennyu-prav-u-sferi-pratsi (дата звернення: 20.10.2022)

СУТНІСТЬ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Білоусова Г.О.,
студентка 1 курсу освітнього рівня магістр, юридичного факультету
Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля,
Київ, Україна;

Антоненко М.І.,
к.і.н., доцент кафедри конституційного права юридичного факультету
Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля,
Київ, Україна

Анотація. *У роботі досліджено проблеми визначення конституційно-правової відповідальності, її ознак та підстав.*

Ключові слова: *відповідальність, законність, Конституція, конституційний делікт*

Перш за все, слід зазначити, що одним із найефективніших інструментів встановлення режиму конституційної законності та вирішення державно-правових колізій є конституційно-правова відповідальність.

Питання конституційно-правової відповідальності є одним із найскладніших у сучасній науці конституційного права. Це пов’язано з тим, що цей вид юридичної відповідальності ще не визнається в Україні безпосередньо в чинному законодавстві України.

А також у зв’язку з тим, що вітчизняна юридична наука лише робить перші кроки у вивченні проблеми конституційно-правової відповідальності, через що не сформульовано загальновизнаного визначення конституційно-правової відповідальності, висловлюються різні погляди на її співвідношення. з політичною та моральною відповідальністю.

Конституційно-правова відповідальність - це передбачена нормами конституційного права конкретна обов'язок суб'єктів конституційного права зазнати несприятливих наслідків особистого, майнового чи соціального характеру за вчинене правопорушення, що виступає засобом забезпечення норм конституційного права.

Право, часто має яскраво виражену політичну природу, реалізує інтерес кола суб'єктів за допомогою спеціального механізму реалізації, що містить ряд правових санкцій [2].

Нормативною основою конституційно-правової відповідальності в Україні є Конституція та значна кількість інших нормативно-правових актів, які регулюють її окремі елементи та переважно фіксують окремі види конституційних правопорушень [3]. Фактичною підставою її виникнення є порушення положень конституційного права.

Конституційний делікт - це діяння (дія чи бездіяльність) суб'єкта конституційно-правових відносин, що не відповідає належній поведінці і тягне за собою застосування заходів конституційної відповідальності.

Конституційно-правова відповідальність може наставати за неналежне здійснення своїх конституційних повноважень, має особливий суб'єктний склад і яскраво виражений політичний характер, тобто є різновидом політичної відповідальності.

Особливістю конституційно-правової відповідальності є те, що вона може бути позитивною і ретроспективною. Як бачимо, конституційно-правова відповідальність - це обов'язок суб'єктів конституційного права зазнати за вчинене правопорушення несприятливих наслідків особистого, майнового чи суспільного характеру.

Слід також зазначити, що виділяють такі істотні ознаки кримінальної відповідальності.

По-перше, конституційно-правова відповідальність завжди передбачена нормами права. Тобто її наступ забезпечується не релігійними, моральними, політичними чи іншими соціальними нормами, а нормами права, тому правовий припис завжди виступає нормативною основою конституційно-правової відповідальності.

По-друге, конституційно-правова відповідальність є наслідком правопорушення, тобто фактичною підставою настання цієї відповідальності завжди є вчинення правопорушення. Ця ознака яскраво свідчить про ретроспективний характер конституційно-правової відповідальності.

По-третє, він має чіткий законодавчо закріплений процесуальний характер його реалізації. Конституційно-правова відповідальність не може реалізовуватися кожного разу в якомусь новому варіанті поведінки суб'єктів правовідносин, оскільки ці варіанти передбачені законом.

По-четверте, конституційно-правова відповідальність пов'язана, як правило, з державно-владною діяльністю, оскільки реалізується не інакше як через діяльність органів державної влади чи місцевого самоврядування.

По-п'яте, конституційно-правова відповідальність є примусовою, тобто її реалізація забезпечується примусовою силою держави.

По-шосте, ця відповідальність має певну форму і зовнішню форму, тобто її реалізація не може відбуватися, наприклад, у свідомості суб'єкта [1, с.145].

Отже, інститут конституційно-правова відповідальності є одним із тих системоутворюючих чинників, які дозволяють розглядати конституційне право як самостійну галузь національної правової системи України.

Література

1. Стецюк Н. Конституційно-правова відповідальність в Україні: поняття, особливості, Суб'єкти // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матер. XI регіональної науково-практичної конференції. - 2005. - С. 145-146.

2. Фесан Є. Конституційно-правова відповідальність. 2019. URL: https://obolon.kyivcity.gov.ua/files/2019/11/6/6.pdf

3. Конституція України від 26 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141.

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

Вінник О.М.,
д.ю.н., проф.,член-кореспондент НАПрН України,
головний науковий співробітник відділу міжнародного приватного права
та правових проблем євроінтеграції НДІ приватного права і підприємництва
імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН
Київ, Україна

Анотація. *Порушується проблема відсутності в Конституції України положень про цифровий статус громадян та про забезпечення державою соціального спрямування цифровізації, що негативно відбивається на можливостях захисту цифрових прав громадян у разі їх порушення та притягнення до відповідальності за зловживання зазначеними правами. Пропонується вирішити цю проблему шляхом внесення відповідних положень у Конституцію України, прийняття Цифрового кодексу та відповідного корегування положень інших кодексів та законів України з точки зору закріплення в них особливостей реалізації цифрових прав та цифрових обов'язків учасників відносин у відповідних сферах суспільного буття.*

Ключові слова: *цифровізація, кіберпростір, цифрові права громадян, Цифровий кодекс*

Активізація цифровізаційних процесів протягом останніх років підняли низку проблем, серед яких особливе місце посідають проблеми правового забезпечення використання цифрових технологій в основних сферах суспільного буття. Воєнний стан, спричинений російською агресією проти України, загострив ці питання у зв'язку з тим, що на рівні закону не було закріплено цифровий статус громадян, їх права та обов'язки, включно з особливостями їх реалізації в умовах війни та інших надзвичайних станах [1].

Звичайні за мирного часу дії в Інтернеті (оприлюднення цікавих, з точки зору користувачів, фото- та відеоматеріалів) спричиняють в умовах війни велику шкоду, якщо це стосується особливо важливих об'єктів (критичної інфраструктури, військових тощо), вельми цікавих для агресора з точки зору можливості виведення їх з ладу. І хоча частина дій, пов'язаних з подібною поведінкою в соціальних мережах, була визнано злочином [2], проте це не вирішило проблему зловживання цифровими можливостями, у зв'язку з чим актуальними є і відповідні поради [3], які, однак, відомі небагатьом користувачам.

Домінування точки зору щодо свободи кіберпростору, виключної приватності відносин в Інтернеті, популярної на початкових етапах цифровізації і закріпленої в Декларації свободи кіберпростору [4], спричинило усуненні держав від регулювання цих відносин. Кардинальна зміна ставлення до кіберпростору (не як царини виключно приватних інтересів, а публічно-приватної сфери) і, відповідно, усвідомлення необхідності активної ролі держав в регулюванні відносин цифровізації у формі так званого спів регулювання (за участі держави, суб'єктів цифрового бізнесу, інших заінтересованих осіб) була зумовлена різким зростанням кіберзлочинності та інших зловживань цифровими можливостями. Разом з тим, попри прийняття значної кількості актів законодавства різного рівня (законів [5; 6; 7; 8; 9; 10; 11] та передбачених ними підзаконних актів) в Україні (як, власне, і в більшості інших країн) відбувається безсистемно: досі відсутні відповідні положення в Конституції України (щодо забезпечення державою соціального спрямування цифровізації, цифрових прав та цифрових обов'язків громадян), а також досі не прийнято малу конституцію цифровізації – Цифровий кодекс, про необхідності прийняття якого йдеться вже кілька років [12]. Це особливо важливо за будь-якого стану, але є критично необхідним в умовах війни, інших загроз суспільному благополуччю, оскільки встановлює певні бар'єри для зловживань

цифровими можливостями на шкоду суспільним інтересам.

Слід зазначити, що в Конституції України [13] зафіксовані права, які можна поширювати на відносини в мережі Інтернет [14], проте відсутність в Основному Законі країни навіть згадки про цифрові права та цифрові обов'язки є істотною прогалиною в правовому регулюванні відносин цифровізації та становленні так званого цифрового громадянства [15; 16].

Доволі поширені на початку війни, спричиненої російською агресією проти України, зловживання цифровими можливостями (оприлюднення в мережі Інтернет важливих відомостей, що використовуються ворогом на шкоду Україні, в тому числі про дислокацію об'єктів критичної інфраструктури, військових частин та техніки тощо) за умов воєнного стану нерідко суспільно небезпечні незалежно від мотивів (включно з легковажним бажанням популярності в соціальних мережах), але без урахування можливих негативних наслідків. І хоча частина таких зловживань визнана злочином [2], проте прогалини в законодавстві все ще дозволяють уникати відповідальності за цифрові зловживання, а порушення цифрових прав нерідко залишається без відповідної реакції з боку держави. Це значною мірою пов'язано з положеннями низки законів, що регулюють відносини в умовах надзвичайного [17]) та воєнного стану [18]), кібербезпеки [19], а також Кодексу цивільного захисту України [20], в яких гарантується захист конституційних прав. Проте відсутність в Конституції України [13] положень про цифрові права громадян негативно впливає на можливості їх захисту від різного роду зловживань, необхідність утримання від яких також не закріплено на рівні Основного Закону як цифровий обов'язок. Власне, йдеться про цифрове громадянство (статус, яким повинні володіти всі онлайн-користувачі, і з яким приходять не лише свободи, а й обов'язки, що передбачають відповідальне та повноцінне використання цифрових технологій в онлайн-середовищі, аби воно було безпечним для суспільства та співпраці користувачів, їхньому розумінню один одного. Визначають кілька (нерідко дев'ять) елементів цифрового громадянства [15], а саме: *цифровий доступ* (доступ до цифрових технологій); *цифрова комерція* (купівля-продаж та/або замовлення товарів/робіт/послуг з використанням Інтернету та пов'язана з цим необхідність вирішення проблем при здійсненні онлайн-платежів); *цифровий зв'язок* (спілкування в Інтернеті, яке вимагає від людини чуйності та належної – соціально відповідальної – реакції); *цифрова грамотність* (обізнаність з правилами користування в режимі онлайн, що також включає здатність розрізняти справжній і підроблений, корисний та шкідливий контент); *цифровий етикет* (дотримання правил користування Інтернетом з метою уникнення конфліктів, реалізації не лише своєї цифрової свободи, але й дотримання прав та законних інтересів інших користувачів); *цифрове право*, що регулює відносини в онлайн-середовищі і яке мають знати цифрові громадяни (необхідність такого права зумовлена наявністю в цьому середовищі не лише позитивних, а й негативних взаємодій, що, відповідно, передбачає необхідність встановлення правил поведінки з відповідною їх фіксацією в законах та вимогах для користувачів певних соціальних мереж); *цифрові права та відповідальність* (правила онлайн-світу передбачають не лише права, але й обов'язки, яких слід дотримуватися з метою уникнення відповідальності за свої дії та вчинки в онлайн-середовищі, оскільки Інтернет може використовуватися і з метою заподіяння шкоди, і будь-хто, хто його використовує, потребує, наприклад, засобів захисту від кіберзловживань та кіберзлочинів); *цифрове здоров'я та благополуччя* (використання онлайн-ресурсів надає масу переваг, але й пов'язане з небезпекою, що вимагає вміння користувачів захищати себе та інших користувачів від можливої шкоди); *цифрова безпека* – необхідна навичка у сучасному цифровому світі, важливість якої незаперечна, оскільки комп'ютерні віруси та хробаки можуть переходити від системи до системи та впливати на

електронні пристрої, що використовуються; відтак, користувачі мають розуміти наслідки цього та знати про можливі атаки, а головне – навчитися запобігати цьому та захищати свої пристрої. До цих прав слід додати і право на цифрову інформацію (щодо засобів безпечного користування Інтернетом, включно з онлайн- платежами з використанням платіжних карток, та ін.), якою, на жаль більшість користувачів не володіють з огляду на новизну для більшості з них відносин цифровізації і, відповідно, необхідних знань, а також відсутності у суб'єктів, які надають електронні послуги (комерційні, адміністративні, освітні тощо), обов'язку надавати інформаційну допомогу в цьому користувачам, котрі отримують у них електронні послуги.

Хоча включення положень щодо цифрових прав та цифрових обов'язків громадян в Конституції – доволі непроста справа, що має узгоджуватися з вже закріпленими в цьому акті правами та свободами, проте специфіка цифровізації накладає на них відбиток і, відповідно, потребує вирішення цієї проблеми на рівні Основного закону країни, оскільки від цього залежить визначення цифрового статусу учасників інших сфер суспільного життя (економіки, охорони довкілля, охорони здоров'я тощо).

Для закріплення в Конституції України цифрового статусу громадян доцільно включити гарантування цим актом таких цифрових прав: право на *цифровий доступ/право доступу до Інтернету*; право *свободи вираження поглядів* онлайн; право *на приватність і захист персональних даних*; право на *свободу та особисту безпеку/кібербезпеку* (юридичні гарантії захисту від фізичного та психологічного насильства чи домагань, мови ворожнечі, дискримінації в онлайн-середовищі; сприяння державою розвитку та функціонуванню безпечних інтернет-технологій, механізмів захисту від квіберзловживань); право на *використання електронних інструментів демократії* для реалізації прав на мирні зібрання, асоціації, співпраці та участі громадян в управлінні державними справами і, відповідно, можливість обирати та використовувати будь-які сервіси, веб-сайти чи застосунки для створення, приєднання, мобілізації та участі в соціальних групах та асоціаціях; право на *цифрове самовизначення*, або право відключатися від онлайну; право на *захист від необґрунтованих обмежень цифрових прав та цифрових можливостей* (будь-яке обмеження цифрових прав має розроблятися прозоро, за участю як держави, так і інститутів громадянського суспільства); *право на цифрову інформацію*, що має забезпечуватися обов'язком уповноважених у сфері цифровізації органів держави та суб'єктів, які надають електронні послуги, щодо надання надавати користувачам інформаційної підтримки.

Реалізація цифрових прав передбачає і виконання громадянами низки цифрових обов'язків, а саме: утримуватися від зловживань цифровими правами та цифровими можливостями; етично використовувати онлайн-матеріали; повідомляти про кіберзалякування, погрози та інше неналежне використання цифрових ресурсів; дотримуватися вимог індивідуального кіберзахисту та обмежень щодо використання цифрових ресурсів в умовах надзвичайного стану та стану війни; дотримуватися законодавства про інтелектуальну власність.

Включення до Основного Закону України положень щодо забезпечення державою соціального спрямування цифровізації та щодо цифрових прав та обов'язків громадян дозволить забезпечити їх захист як таких, що закріплені в Конституції України. Крім того, доцільно прийняти так звану малу конституцію цифровізації – Цифровий кодекс, в якому закріпити основні положення, що поширюються з питань цифровізації на всі сфери суспільного життя: принципи державної політики щодо цифровізації; вимоги до правового статусу суб'єктів цифровізації та правового режиму цифрових ресурсів, договірних відносин та відповідальності в цифровому світі тощо. Особливості цифровізації в окремих сфера суспільного життя мають визначатися відповідними кодексами (Цивільним, Господарським, Земельним, Лісовим,

процесуальними тощо) та законами (Про охорону навколишнього природного середовища та ін.). Зазначені заходи є необхідними і з точки зору втрати чинності актом Уряду, що визначав принципові питання цифровізації протягом 2018-2020 років [21].

Література

1. Вінник О.М. Цифрові права в умовах війни // Деокупація. Юридичний фронт: матеріали Міжнародного експертного круглого столу (Київ, 18 березня 2022 р.) / Державний торговельно-економічний університет, Українська асоціація порівняльного правознавства, Українська асоціація міжнародного права, Асоціація реінтеграції Криму; упоряд. і наук. ред. О. В. Кресін. – Київ : Держ. торг.- екон. ун-т, 2022. – С. 145-149 (224 с.)
2. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного чи надзвичайного стану; Закон України від 24 березня 2022 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2160-20#Text (дата звернення: 30.04.2022).
3. Комітет з питань цифрової трансформації закликає: Не допомагайте ворогу. Що можна й не можна публікувати в мережі Інтернет? URL : https://www.rada.gov.ua/news/razom/220741.html?search=%D0%86%D0%9D%D0%A2%D0%95%D0%A0%D0%9D%D0%95%D0%A2 (дата звернення:30.04.2022).
4. A Declaration of the Independence of Cyberspace. URL : https://lab314.brsu.by/kmp-lite/kmp2/Net/ Declaration/ declaration.htm (access date: 06.06.2021).
5. Про електронну комерцію: Закон України від 3 вересня 2015 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text (дата звернення: 08.11.2022).
6. Про електронні довірчі послуги: Закон України від 5 жовтня 2017 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text (дата звернення: 08.11.2022).
7. Про електронні комунікації: Закон України від 16 грудня 2020 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text (дата звернення: 08.11.2022).
8. Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні: Закон України від 15 липня 2021 року . URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text (дата звернення: 08.11.2022).
9. Про публічні електронні реєстри: Закон України від 18 листопада 2021 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1907-20#Text (дата звернення: 08.11.2022).
10. Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах електронних комунікацій, радіочастотного спектра та надання послуг поштового зв'язку: Закон України від 16 грудня 2021 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1971-20#Text (дата звернення: 08.11.2022).
11. Про віртуальні активи: Закон України від 17.02.2022 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text (дата звернення: 08.11.2022).

НОВАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В ПЕРІОД ВОЄННОГО ЧАСУ У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Гуркіна В.В.,
студентка 1 курсу освітнього рівня магістр, юридичного факультету Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, Київ, Україна;

Капліна Г.А.,
к.ю.н., доцент, доцент кафедри правознавства юридичного факультету Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, Київ, Україна

Анотація: *У роботі розглядаються зміни національного законодавства у сфері інтелектуальної власності в період дії воєнного стану. Аналізуються, основні зміни в законодавстві та чи є такі зміни позитивними.*

Ключові слова: *інтелектуальна власність, воєнний стан, охорона та захист інтелектуальної власності.*

Інтелектуальна власність є важливим аспектом розвитку особи своєї особистості, що виражається у результатах своєї творчої діяльності, що також можна вважати одним з основним правом людини. І тому забезпечення свободи творчості та захист прав інтелектуальної власності є основним завданням держави, особливо в такий складний для нашої держави час.

Протягом 2019-2021 років була проведена робота по оновленню законодавства у сфері інтелектуальної власності, а саме закріплення європейських підходів охорони інтелектуальної власності. До таких можна віднести: Закон України "Про охорону прав на компонування напівпровідникових виробів" [1] та Закон України "Про правову охорону географічних зазначень" [2]. У 2020 році було прийнято Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення охорони і захисту прав на торговельні марки і промислові зразки та боротьби з патентними зловживаннями" [3] та Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформи патентного законодавства" [4]. Таким чином, ці закони стали основою захисту прав на охорону інтелектуальної власності.

Також важливо згадати про основні закони, які були прийняті впродовж останніх декількох років та регулюють питання охорони авторського права та суміжних з ним правами. Так, до них можна віднести: Закон України "Про державну підтримку кінематографії в Україні" [5], внаслідок прийняття цього закону були внесені зміни до Закону України "Про авторське право і суміжні права" у частині, присвяченої захисту авторських та суміжних прав. На даний момент на розгляді Верховної Ради України перебуває ряд проектів Закону України "Про авторське право і суміжні права", які мають на меті модернізувати систему охорони об’єктів авторського права і суміжних прав та вдосконалити захист авторських прав від піратства та інших порушень прав інтелектуальної власності.

Але, внаслідок запровадження воєнного стану на території України данні процеси були призупинені. Що спричинили проблему реалізації та захисту прав суб'єктів у сфері інтелектуальної власності, і щоб вирішити цю проблему було прийнято Закон України "Про захист інтересів осіб у сфері інтелектуальної власності під час дії воєнного стану, введеного у зв’язку із збройною агресією Російської Федерації проти України" [6].

Важливим при аналізі положень цього Закону, є те, що існує відчуття того, що після прийняття цього Закону сфера охорони інтелектуальної власності у період воєнного стану перестає працювати сама по

собі. Що є хибним враженням, тому що торгово-промислова палата України своїм листом від 28.02. 2022 року, визначила: військову агресію російської федерації проти України, як форс-мажорні обставини [7]. А саме у листі торгово-промислової палати зазначено, що, - "зазначені обставини з 24 лютого 2022 року до їх офіційного закінчення, є надзвичайними, невідворотними та об’єктивними обставинами для суб'єктів господарської діяльності та/або фізичних осіб по договору, окремим податковим та/чи іншим зобов’язанням/обов’язком, виконання яких настало згідно з умовами договору, контракту, угоди, законодавчих чи інших нормативних актів і виконання відповідно яких стало неможливим у встановлений термін внаслідок настання таких форс-мажорних обставин" [7].

Але, щоб оцінити обставини непереборної сили, як основну причину зупинення виконання зобов'язань, то потрібно зазначити, що такі обставини поширюються лише на учасників приватно-правових відносин. Так згідно зі статтею 617 Цивільного кодексу України, форс-мажор є підставою для звільнення від відповідальності за порушення зобов'язання [8]. Але важливо зазначити, що набуття чи оформлення прав інтелектуальної власності форс-мажорні обставини не є підставою для відкладення виконання юридично значимих дій, тому що ці відносили виникають лише на підставі закону.

Тоді, у вище зазначених відносинах воєнний стан не впливає на виконання учасниками своїх обов'язками. Законодавство у сфері інтелектуальної власності використовує поняття «поважна причина», що тільки в окремих, визначених законом випадках, може бути підставою для продовження оформлення прав на об’єкти інтелектуальної власності.

Наприклад, згідно зі статтею 12 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» передбачений законом строк може бути продовжено не більше ніж на шість місяців про отримання документа про сплату державного мита, за видачу свідоцтва та сплати збору за публікацію про видачу свідоцтва, але, тільки в тому випадку, якщо до зазначеного строку було надіслано відповідне клопотання та сплачено збір за його подання [9]. Якщо ж строк було пропущено з поважних причин, права заявника щодо заявки відновлюються у разі подання протягом шести місяців від спливу зазначеного строку відповідного клопотання. Але, тим часом в іншій нормі – частині 4 статті 18 Закону визначено, що дія свідоцтва або дія міжнародної реєстрації в Україні може бути припинена повністю або частково лише за умови, що власник свідоцтва чи міжнародної реєстрації не зазначить поважні причини такого невикористання [9].

Тобто, лише в визначених законом випадках воєнний стан може вважатися поважною причиною відновлення пропущеного строку. Але, таке відновлення відбуватиметься не автоматично, а лише за умови подання відповідного клопотання та сплати встановленого збору.

Отже, концепція Закону України “Про захист інтересів осіб у сфері інтелектуальної власності під час дії воєнного стану, введеного у зв’язку із збройною агресією Російської Федерації проти України” [6] спрямована на зупинення у період дії воєнного стану строків, пов’язаних з набуттям, оформленням та продовженням прав інтелектуальної власності.

У зв’язку із запровадженням в Україні воєнного стану тимчасово, можуть обмежуватися права і свободи людини та громадянина, тому важливо створити правові механізми захисту та не допустити зупинення прав інтелектуальної власності.

Прийнятий Закон зупиняє перебіг строків, пов’язаних з охороною прав інтелектуальної власності, а також строків щодо процедур набуття цих прав, визначених законами України у сфері інтелектуальної власності, а також надає можливість правомочним особам подати документи, подання яких вимагається спеціальними законами України у сфері інтелектуальної власності та іншими підзаконними актами, протягом дев’яноста днів від дня скасування воєнного стану, без сплати збору за продовження, подовження чи поновлення відповідних строків [10, с. 131].

Важливо зазначити, що висвітлені Законом правила зупинення перебігу

строків не є підставою зупинення дії свідоцтв, патентів, якими передбачається виникнення прав на інтелектуальну власність відповідно до законодавства.

Переваги даного Закону полягають в тому, що як фізичним так і юридичним особам, надана можливість подавати документи протягом 90 днів від дня скасування воєнного стану, без сплати збору за подовження чи поновлення строків. Це положення особливо важливе через те, що подання документів в різних регіонах України може буди обмеженою через дію воєнного стану. Також важливим позитивним аспектом Закону є те, що в період воєнного стану втрата прав інтелектуальної власності неможлива, що є необхідним для охорони та захисту прав інтелектуальної власності.

Що стосується недоліків Закону, то до них можна віднести, те що, якщо строк закінчення чинності прав інтелектуальної власності припадає на день ведення воєнного стану, то вони продовжуються до дня поки воєнний стан не буде скасований. І після скасування дії воєнного стану для продовження прав на інтелектуальну власність є лише один день для його продовження, що вбачається занадто мало для такої процедури і може призвести до їх втрати. Такі недоліки можна виправити за допомогою, імплементації міжнародних норм, згода на обов'язковість, яких надана Верховною Радою України, що допоможе в більш ефективному захисту та охороні прав інтелектуальної власності.

Таким чином, в період дії воєнного стану в України, національне законодавство у сфері інтелектуальної власності зазнало суттєвих змін, які позитивно впливають на охорону та захист прав інтелектуальної власності, що безсумнівно важливо в такий складний для нашої країни час.

Література

1. Закон України "Про правову охорону географічних зазначень". Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, № 32, ст.267. Редакція від 01.10.2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752-14#Text (дата звернення: 14.10.2022).
2. Закон України "Про охорону прав на компонування напівпровідникових виробів". Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1998, № 8, ст. 28. Редакція від 14.10.2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/621/97-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 15.10.2022).
3. Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення охорони і захисту прав на торговельні марки і промислові зразки та боротьби з патентними зловживаннями" від 21.07.2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/815-20#Text (дата звернення: 15.10.2022).
4. Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформи патентного законодавства" від 21.07.2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/816-20#Text (дата звернення: 15.10.2022).
5. Закон України "Про державну підтримку кінематографії в Україні". Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 20, ст.240. Редакція від 07.01.2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1977-19#Text (дата звернення: 16.10.2022).
6. Закон України "Про захист інтересів осіб у сфері інтелектуальної власності під час дії воєнного стану, введеного у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України" від 01 квітня 2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2174-20 (дата звернення: 17.10.2022).
7. Щодо засвідчення форс-мажорних обставин. Лист ТПП України від 28.02.2022 р. URL: https://ucci.org.ua/press-center/ucci-news/protsedura-zasvidchennia-fors-mazhornikh-obstavin-z-28-02-2022 (дата звернення: 19.10.2022).
8. Цивільний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №№ 40-44, ст.356. Редакція від 10.10.2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 21.10.2022).
9. Закон України "Про охорону прав на знаки для товарів і послуг". Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, № 7, ст. 36. Редакція від 14.10.2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3689-12#Text (дата звернення: 21.10.2022).
10. Кодинець А. О. Право інтелектуальної власності в умовах дії воєнного стану /А.О. Кодинець // Створення, охорона, захист і комерціалізація об'єктів права інтелектуальної власності: матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, (26.04.2022, м. Київ). С. 127 - 133. URL: https://km.kpi.ua/wp-content/uploads/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA-%D0%86%D0%92-2022.pdf (дата звернення: 22.10.2022).

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ТРУДОВИХ СПОРІВ У СУДАХ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

Журавська А. О.,
студентка ІІІ курсу юридичного факультету ЧНУ імені Петра Могили, Миколаїв, Україна;

Валецька О.В.,
к.ю.н, доцент кафедри історії та теорії держави і права юридичного факультету Чорноморського національного університету імені Петра Могили, Миколаїв, Україна

Анотація. *У роботі акцентовано увагу на процесуальних особливостях розгляду індивідуальних трудових спорів у судах загальної юрисдикції. Особливу увагу приділено строкам звернення та порядку подання заяви.*

Ключові слова: *індивідуальні трудові спори, судовий захист, трудові відносин, судове рішення.*

Розбіжності в інтересах роботодавця і працівників або порушення керівником (адміністрацією) трудових прав працівника, особливо у сфері оплати праці, нерідко породжують конфлікти між ними і переростають у трудові спори – серед них й індивідуальні. Якщо ж сторонам не вдається вирішити дані суперечності шляхом домовленостей, то зацікавлена сторона вправі звернутися до компетентних органів за вирішенням спору. Право на судовий захист — це одна із найважливіших гарантій трудових прав працівників, а відтак кожному вона гарантується відповідно до ст. 55 Конституції України [1].

У першу вважаємо за потрібне визначити поняття індивідуального трудового спору. Чинним законодавством не передбачене така дефініція, однак виходячи з правової природи даного інституту, усталеної практики та поглядів науковців, можна сформувати таке визначення: індивідуальний трудовий спір - це розбіжності, які виникають між працівником та роботодавцем з питань застосування нормативних актів про працю, колективного договору, угоди, а також умов трудового договору, які неврегульовані ними під час безпосередніх переговорів і про які заявлено в орган з розгляду індивідуальних трудових спорів. Як уже зазначалося вище, однією із основних причин виникнення індивідуальних трудових спорів є порушення у сфері оплати праці з боку роботодавця. Відповідно суб'єктами індивідуального трудового спору є окремий працівник та роботодавець. Предметом індивідуального трудового спору у сфері оплати праці є вимога працівника про відновлення або визнання певних трудових прав у сфері забезпечення оплати праці, які передбачені законом та іншими нормативно-правовими актами, а також локальними актами та умовами трудового договору [2, с. 96].

Статтею 221 КЗпП України визначено, що трудові спори можуть розглядати лише два органи, а саме: комісія з трудових спорів та районні, районні у містах, міські чи міськрайонні суди. Такий порядок розгляду трудових спорів, що виникають між працівником і власником або уповноваженим ним органом, застосовується незалежно від форми трудового договору [3].

Відповідно до ст.124 Конституції України правосуддя в Україні здійснюється виключно судами і делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускається [1].

За ст. 2 Закону України "Про судоустрій та статус суддів" суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також

міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України [4]. За ст. 17 цього ж закону для забезпечення справедливого та неупередженого розгляду справ у розумні строки, встановлені законом, в Україні діють місцеві, апеляційні та Верховний Суд і кожен має право на участь у розгляді своє справи у визначеному процесуальним законом порядку в суді будь-якої інстанції [4].

Навіть попри певні негативні риси та прогалини вітчизняної судової системи, судовий захист у порівнянні з іншими способами захисту трудових прав, є більш якісним, надійним та об'єктивним, тому що суд в системі гілок влади займає особливе місце з огляду на незалежність, недоторканність та самостійність суддів, рівність всіх учасників судового процесу перед судом та законом, гласність та змагальність. Спори, що виникають із трудових правовідносин, розглядаються судами за загальними правилами позовного провадження, але мають деякі процесуальні особливості, що стосуються строків звернення до суду за вирішенням трудового спору, підсудності трудових спорів, судових витрат, доказування в суді у трудових справах тощо. Варто також відмітити, що для трудових спорів встановлена альтернативна підсудність. Тобто позови, що виникають з трудових відносин, можуть подаватися як за місцем перебування відповідача, так і за місцем проживанням позивача.

Пленум Верховного Суду України у своїй Постанові № 9 "Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя" від 01.11.1996 року у п.8 зазначив, що судам підвідомчі всі справи про захист прав і свобод громадян. А відтак судам підвідомчі будь-які справи, які виникають з трудових правовідносин, і з сфери оплати праці в тому числі [5].

Частиною 1 ст. 233 КЗпП України визначено, що працівник може звернутися із заявою про вирішення трудового спору до суду у 3-місячний строк, коли він дізнався або повинен був дізнатися про порушення права, а якщо справа про звільнення — у місячний строк з дня вручення копії наказу про звільнення або з дня видачі трудової книжки. Донедавна, ст.233 КЗпП була викладена у такій редакції: у разі порушення трудового законодавства про оплату праці має право звернутися працівник до суду про стягнення належної йому заробітної плати без обмежень строком, Однак у цьому році, з 19 липня, було внесено зміни до цієї норми Законом України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин" і відтепер ч.2 ст.233 КзпП викладена у такому змісті: із заявою про вирішення трудового спору у справах про звільнення працівник має право звернутися до суду в місячний строк з дня вручення копії наказу (розпорядження) про звільнення, а у справах про виплату всіх сум, що належать працівникові при звільненні, - у тримісячний строк з дня одержання ним письмового повідомлення про суми, нараховані та виплачені йому при звільненні (ст.116) [6].

Частина 3 ст. 233 визначає звернення роботодавця до суду з питань стягнення матеріальної шкоди з працівника - встановлюється строк один рік з дня виявлення заподіяної підприємству шкоди. Ст. 234 КЗпП встановлює, що суд може поновити пропущені з поважних причин строки [3].

Порядок подачі, вимоги для до написання позовної заяви, порядок і терміни розгляду справи, визначені Цивільним процесуальним кодексом України. Згідно з ст. 19 ЦПК України цивільне судочинство здійснюється у порядку: наказного провадження; позовного провадження (загального або спрощеного); окремого провадження. Наказне провадження призначене для розгляду справ за заявами про стягнення грошових сум незначного розміру, щодо яких відсутній спір або про його наявність заявнику невідомо. Спрощене позовне провадження призначене для розгляду: 1) малозначних справ; 2) справ, що виникають з трудових відносин; 3) справ про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України тому з батьків, хто проживає окремо від дитини, у якого відсутня заборгованість зі сплати аліментів та якому відмовлено другим із батьків у

наданні нотаріально посвідченої згоди на такий виїзд; 4) справ незначної складності та інших справ, для яких пріоритетним є швидке вирішення справи. Загальне позовне провадження призначене для розгляду справ, які через складність або інші обставини недоцільно розглядати у спрощеному позовному провадженні [7].

Під час судового розгляду трудового спору суд розглядає його за загальними правилами цивільного процесу. При цьому зміст процесу в конкретній справі визначають матеріальні норми трудового права (про трудовий договір, заробітну плату тощо). Характерною особливістю розгляду трудових спорів в судах є наявність визначеного кола представників. За загальним правилом ст. 60 ЦПК представниками в суді можуть бути адвокат або законний представник, однак ч. 2 цієї статті визначає, що під час розгляду спорів, що виникають з трудових відносин, представником може бути особа, яка досягла вісімнадцяти років, має цивільну процесуальну дієздатність [7].

Розгляд трудових спорів у сфері оплати праці у більшості випадків відбувається через позовне провадження. Ст. 177 ЦПК встановила перелік документів, які додаються разом з позовною заявою. У першу чергу позивач повинен додати до позовної заяви її копії та копії всіх документів, що додаються до неї, відповідно до кількості відповідачів і третіх осіб. Також додаються документи, що підтверджують сплату судового збору у встановлених порядку і розмірі, або документи, що підтверджують підстави звільнення від сплати судового збору відповідно до закону. Найголовніше, що має подати позивач до суду, так це всі наявні в нього докази, що підтверджують обставини, на яких ґрунтуються позовні вимоги. У разі, якщо права та інтереси позивача представляє його представник, то додається також довіреність чи інший документ, що підтверджує повноваження представника позивача [7].

Завершуючи аналіз процесуальних особливостей судового розгляду індивідуальних трудових спорів, слід зазначити, що згідно зі ст. 430 ЦПК суд допускає негайне виконання судових рішень. Як раз до таких випадків належать присудження працівникові виплати заробітної плати, але не більше ніж за один місяць. При розгляді трудових спорів у справах про грошові вимоги, крім вимог про виплату середнього заробітку працівника за час вимушеного прогулу або різниці в заробітку за час виконання нижче оплачуваної роботи, суд має право постановити ухвалу про виплату заборгованості працівнику без обмеження строку.

Відповідно до ст. 239 КЗпП у разі скасування виконаних судових рішень про стягнення заробітної плати або інших виплат, що виникають з трудових відносин, поворот виконання допускається лише тоді, коли скасоване рішення ґрунтується на неправдивих відомостях стягувача або підроблених документах. поданих ним. З цих же підстав допускається стягнення з працівників сум, виплачених їм за раніше винесеним рішенням комісії по трудових спорах чи при повторному розгляді спору [3].

Необхідно , що можна оскаржити судове рішення у апеляційному чи касаційному порядку, а також скористатися міжнародним судовим захистом після того, як вичерпаються усі можливості задоволення своєї скарги на національному рівні. Громадяни України здобули також право звертатися за захистом до Європейського суду з прав людини, зокрема й у разі невиконання національними судами рішень щодо виплати роботодавцями заборгованості із заробітної плати.

Отже, проаналізувавши вище наведене, можна дійти висновку, що дуже часто причиною виникнення індивідуальних трудових спорів є порушення стороною трудового договору обов’язку щодо виплати заробітної плати працівникові у розмірі та в порядку, визначеному трудовим законодавством та трудовим договором. Судовий захист прав працівників у сфері оплати праці є одним із найдієвіших способів захисту порушених прав. До того ж там, де не створені комісії по трудових спорах, суд є чи не єдиним компетентним органом, що може вирішувати індивідуальні трудові спори.

Право на судовий захист трудових прав є значною частиною загального правового статусу працівника і в той же час слугує гарантією цього статусу. Суд же керується найголовнішим своїм завданням при вирішенні трудових спорів – швидко усунути розбіжності, що виникли між власником або уповноваженим ним органом і працівником, на основі поєднання особистих, колективних і громадських інтересів, відновити порушені права та обов'язки.

Література

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30.
2. Бурима К.В. Індивідуальні трудові спори. *Право і суспільство*. 2022. №3. С.94-101.
3. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. Дата оновлення: 19.08.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text (дата звернення: 28.10.2022).
4. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 30. 05. 2016 р. № 1402 – VIII. // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402–19#Text (дата звернення 30.10.2022).
5. Постанова Пленуму Верховного Суду України №9 від 01.11.1996 року «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» [Електронний ресурс]. ... [Електронний ресурс]– Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/en/v0009700-96
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин: Закон України від 01.07.2022 р. №2352-IX.// База даних "Законодавство України" / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2352-IX#Text (дата звернення 30.10.2022)
7. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 року № 1618-IV в редакції від18.03.2004 року [Електронний ресурс] // Режим доступу:http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/ (дата звернення 30.10.2022).

РИЗИКИ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАУКОВИХ УСТАНОВ І ВУЗІВ: ДІАЛЕКТИКА ТЕОРЕТИЧНИХ І ПРАКТИЧНИХ АСПЕКТІВ

Овєчкіна О.А.,
д.е.н, доцент, професор кафедри економіки і підприємництва Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, Київ, Україна;

Маслош О.В.,
к.х.н., доцент, доцент кафедри економіки і підприємництва Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, Київ, Україна

Анотація. *Надана структура ризиків інноваційної діяльності вітчизняних інституціональних суб'єктів. Відзначена актуальність дослідження ризиків інноваційної діяльності наукових установ і вишів на початковому етапі інноваційного процесу. Виділено специфічні інноваційні ризики науково-дослідних установ і вишів як продуцентів наукових розробок.*

Ключові слова: *інноваційна діяльність, ризики, інноваційні ризики, науково-дослідна установа.*

Ризики супроводжують інституціонально-економічних суб'єктів на будь-якому етапі їх інноваційної діяльності. Ці ризики виникають в:

а) процесі створення наукових розробок, які мають новизну і потенціал привабливості для виробників та інших зацікавлених суб'єктів;

б) процесі комерціалізації новацій, під якими, як відомо розуміються продукти інтелектуальної діяльності, оформлені результати фундаментальних, прикладних, експериментальних досліджень у будь-якій сфері людської діяльності, що можуть бути використані для підвищення її ефективності);

в) процесі впровадження новацій;

г) процесі реалізації інноваційної продукції, послуг.

Ризики кожного етапу інноваційного процесу активно досліджуються вітчизняними та іноземними вченими економістами, правознавцями, соціологами тощо з позицій певної моделі поведінки виробничо-господарських суб'єктів, яких цікавить пропозиція споживачам готового інноваційного продукту, послуги, отже акцент постійно робиться не створення новацій, а на їх комерціалізацію, трансфер, впровадження у виробничий процес тощо. При цьому, дослідження інноваційної поведінки таких інституціональних суб'єктів, як наукові установи та виші, які приймають участь у інноваційному процесі на етапі створення інноваційних розробок, не є вичерпними, адже залишається чимало теоретичних і практичних питань щодо підвищення ефективності і результативності їх багатоаспектної діяльності. Зважаючи на сказане, *метою* даної роботи є визначення основних ризиків інноваційної діяльності наукових установ і вишів як головних генераторів новацій.

Як зазначалося раніше, особливу увагу науковців і практиків привертають ризики на рівні підприємства, до яких відносять:

- зовнішні (нерегульовані: воєнні конфлікти, політично-правове середовище прийняття інноваційних рішень, макроекономічні тенденції, кризи, коливання ринкової кон'юнктури, вплив світового ринку, глобалізаційні процеси, прискорення НТП, тощо; слабко регульовані: невиконання господарських договорів партнерами, нові методи виробництва і збуту та нові управлінські технології, запроваджені конкурентами, зміни попиту клієнтів на інноваційну продукцію тощо);

- внутрішні: недостатньо ефективний бенчмаркінг і маркетинг підприємства, помилковий вибір інноваційних проектів,

некоректна оцінка фінансової стійкості підприємства та перспектив його положення на ринку [1; 2]; перебільшення значущості інноваційного товару для обраних сегментів споживачів, звідси, ризики збуту результатів інноваційної діяльності; проблеми із забезпеченістю інноваційних проектів достатнім рівнем фінансування, ресурсами, кваліфікованими кадрами, складності пошуку інвесторів, ризики, пов'язані із забезпеченням прав власності на інноваційний продукт тощо [3; 4].

Означені ризики інноваційної діяльності є теоретичним узагальненням комплексу чинників, що утворюють реальне середовище функціонування практично всіх економічних суб'єктів і впливають на вибір інноваційної/неінноваційної моделі їх поведінки. Особливо актуальною наведена класифікація чинників, яка не претендує на вичерпаність, є для визначення проблем організації інноваційної діяльності наукових установ і вузів, як «осередків» розвитку фундаментальної і прикладної науки.

Практика показує, що для науково-навчальних організацій головними ризиками інноваційної діяльності є:

1) нестача фінансування, особливо для структур державної форми власності, при цьому всі доходи від комерціалізації і трансферу наукових розробок спрямовуються до державного бюджету (планується 30% цих доходів до спеціального фонду та 70% до загального фонду держбюджету);

2) впровадження проектно-командних принципів організації науково-дослідницької діяльності спостерігається лише у наукових установах, які можуть укладати угоди із суб'єктами, що пропонують аутсорсингові послуги [5], лише за згодою з державою як власником майна, що: а) загострює суперечності у централізованій системі управління інноваційним процесом в цілому; б) демотивує активних учасників наукових розробок щодо активізації особистого і колективного інноватівних потенціалів через відсутність адекватної винагороди;

3) багато вишів відшукують додаткові фінансові кошти, звертаючись до популярних на заході крауд-технологій: грантрайтингу (інструменту отримання безповоротної фінансової та/чи матеріальної допомоги під вибраний донорами проект) та, за деякими проектами - фандрайзингу (інструменту «випрошування» грошей у широкого кола суб'єктів для задоволення соціально важливої потреби певної громади, території), якщо це вимагає певних наукових розробок [6], що у підсумку загострює фінансові відносини з міністерством;

4) загострення суперечностей також спостерігається у сукупності відносин власності щодо встановлення і розподілу прав власності на наукові розробки між міністерствами, науковими установами, вишами, безпосередніми розробниками новацій та сторонніми суб'єктами, які надавали фінансові та аутсорсингові послуги.

Зважаючи на сказане, ми маємо додати, що головним чинником, що провокує ризики інноваційної діяльності наукових установ і вишів є те, що у централізованій системі управління інноваційним процесом, вони сприймаються не як суб'єкти, а як об'єкти впливу. Сама така ситуація, що склалася в організації та управлінні інноваційним процесом, гальмує практичну реалізацію гасла щодо «визначення галузі освіти і науки пріоритетною в кожному регіоні» й країні в цілому, та нагального «удосконалення механізму фінансування та вкладення бюджетних та позабюджетних коштів для виконання науково-дослідних робіт та підвищення їх результативності» [7, с.116].

Дослідники відзначають, що певним інструментом збільшення слабкого попиту промисловості на науково-технічні здобутки може бути розробка національних і регіональних програм науково-технологічного партнерства (взаємодії) між державними структурами в академічному, освітянському секторах науки та галузях промисловості. Формами реалізації програм партнерства вчені називають: державні контракти,

кооперaційні угоди на спільну науково-дослідну роботу [8, с.45]; network-об'єднання (вільні гнучкі коаліції, що управляються єдиним центром, які координують потік фінансових ресурсів і технологій учасників, формують єдиний інформаційний простір); кластери (агломерації підприємств і організацій, зазвичай, поєднаних географічно та економічними інтересами); віртуальні організації (динамічні адаптивні квазіінтеграційні структури з розвинутою віртуальною мережевою платформою, що продуктивно використовують ресурси підприємств-учасників) [9, с.130] тощо.

Наведений перелік ризиків наукових установ і вишів щодо організації й проведення інноваційної діяльності й можливих інструментів їх розв'язання не є вичерпним. Їх перелік відображає певні результати активізації сучасних поглиблених досліджень системного питання виявлення ризиків інноваційної діяльності суб'єктів на початковому і, мабуть, складнішому етапі інноваційного процесу, і розробки відповідних способів, заходів та інструментів їх розв'язання, вимагаючи подальшої концентрації наукових зусиль фахівців різних галузей знань.

Література

1. Зборовська О.М. Ризики в інноваційній діяльності: теоретичні аспекти. *Інвестиції: практика та досвід*. - 2016. - № 23. - С. 5-9.

2. Григор'єва О.Є. Проблеми ризиків, що виникають під час реалізації інноваційних проектів, та методи їх кількісного вимірювання. *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. - 2008. - № 628. - С. 64 -71.

3. Калиновська Н.Л., Григор'єв О.Ю. Ризики інноваційної діяльності підприємств. URL: http://investycii.org/investuvanya/konferentsiji/problemy-formuvanya-ta-rozvytku-inovatsijnoji-infrastruktury/ryzyky-inovatsijnoji-diyalnosti-pidpryjemstv.html (дата звернення 03.11.22).

4. Бабенко Т. Ю. Управління ризиками інноваційної діяльності на підприємстві /Т.Ю. Бабенко. URL: https://feu.kneu.edu.ua/ua/confere_nce/conf_social_dev_ukr_12/section1/tez13/ (дата звернення 03.11.22).

5. Аутсорсинг та аутстафінг: як це працює. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/autsorsing-ta-autstafing-yak-ce-pracyue-.html (дата звернення 03.11.22).

6. Краудфандинг: як отримати фінанси для старту бізнесу? URL: https://online.novaposhta.education/blog/kraudfanding-v-ukraine (дата звернення 03.11.22).

7. Тісунова В.М., Рєзнік О.А. Процеси створення інституційного середовища для комерціалізації інноваційної діяльності в регіонах України // *Управління проектами та розвиток виробництва*: Зб.наук.пр. – Луганськ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2014 - №1(49). - С. 107-117. URL: http://pmdp.org.ua (дата звернення 03.11.22).

8. Денисюк В. Комерціалізація результатів науково-дослідних робіт: проблеми і перспективи. *Вісник НАН України*. – 2006. - № 5. - С.39-53.

9. Солнцев С.О., Жигалкевич Ж.М. Створення та розвиток квазіінтеграційних структур на основі машинобудівних підприємств. *Бізнес-навігатор*. - 2019.- Випуск 3(52). - С. 128-132.

ФІНАНСОВА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ЯК ОСНОВА САМОСТІЙНОСТІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Панов І. В.,
аспірант кафедри правознавства юридичного факультету Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, Президент Луганської обласної Федерації; кікбоксингу WAKO, Київ, Україна;

Татаренко Г.В.,
к.ю.н. доцент, завідувачка кафедри конституційного права юридичного факультету Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, Київ, Україна

Анотація: *у роботі розглянуті окремі аспекти децентралізаційних процесів місцевих фінансів в Україні, принципи ефективної децентралізації що сприяють регіональному розвитку, основні механізми фінансової децентралізації та деякі правові проблеми забезпечення ефективного застосування повноважень органів місцевого самоврядування в аспекті фінансової децентралізації, проблеми нормативного визначення термінів «фінансова децентралізація» та «фіскальна децентралізація».*

Ключові слова: *фінансова децентралізація, місцеве самоврядування, реформ децентралізації, управління.*

Фінансова самостійність місцевого самоврядування є основним проявом принципу самостійності місцевого самоврядування. Дослідження у галузі правового регулювання фінансової децентралізації здійснювалися як вітчизняними так і зарубіжними дослідниками, зокрема над темою працювали: В. Авер'янов, В. Бакуменко, О. Батанова, Л. Беззубко, Ю. Ганущак, В. Зайчикова, Л. Дідківська, В. Мамонова, Ю. Молодожен, В. Новак, Я. Пилипенко, С. Пунь, В. Федоренко, І. Чугунов, В. Швець та ін. Проте багато питань в сфері правового регулювання окремих аспектів фінансової децентралізації та здійснення управлінських функції у цій сфері залишилися не достатньо розкритими. Зокрема потребують удосконалення правові аспекти перерозподілу повноважень щодо управління фінансовими ресурсами, контролю та відповідальності між центральним та місцевими органами управління.

Фінансова децентралізація є ширшим поняттям аніж фіскальна або бюджетна децентралізація. Це комплексне поняття, яке повністю охоплює систему фінансової взаємовідносин між державою та органами місцевого самоврядування. В процесі фінансової децентралізації відбувається перерозподіл повноважень між рівнями бюджетної системі держави та розширення самостійності органів місцевого самоврядування. Певна частина фінансів залишається в розпорядженні громад з метою підвищення якості, швидкості надання певних послуг та створення суспільних благ, підвищення відповідальності місцевої влади. Органи місцевого самоврядування мають певний перелік прибутків який повинен бути достатнім для виконання їх завдань та функцій, а також право самостійно встановлювати розміри зазначених прибутків.

Щодо фіскальної децентралізації, то вона стосується податкової (фіскальної) сфери, зокрема щодо повноважень органів місцевого самоврядування встановлювати або скасовувати податки або збори самостійно, а також повноваження щодо акумулювання у казні держави неподаткових доходів.

Завданнями фінансової децентралізації є: перехід від централізованої до децентралізованої моделі управління державними фінансами; забезпечення бюджетної спроможності місцевого самоврядування; реалізація

положень Європейської хартії місцевого самоврядування.

Нормативним підґрунтям фінансової децентралізації в Україні виступають Конституція та закони України, положення Європейської хартії місцевого самоврядування, постанови Верховної Ради України, укази Президента України, кодекси України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, акти міністерств, відомств та рішення органів місцевого самоврядування. Процес децентралізації в Україні було розпочато прийняттям у 2014 році Концепції реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади, положення якої знайшли розкриття в Законі «Про добровільне об'єднання територіальних громад», та спричинили внесення змін до Податкового і Бюджетного кодексів України. Зазначенні зміни дали старт фінансовій децентралізації в основу якої закладено десять Керівних принципів Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) з ефективної децентралізації що сприяють регіональному розвитку. Зазначені принципи застосовуються з метою ефективної децентралізації та сприяння регіональному розвитку [1]:

Принцип 1: Чітко визначити функції кожного рівня державного врядування,

Принцип 2: Забезпечити достатність фінансування всіх функцій

Принцип 3: Зміцнення фіскальної (бюджетної) автономії з метою вдосконалити підзвітність

Принцип 4: Підтримка інституційної спроможності на субнаціональному рівні

Принцип 5: Розбудувати відповідні механізми координації між рівнями врядування

Принцип 6: Підтримка співробітництва між юрисдикціями

Принцип 7: Посилити інноваційне та експериментальне врядування та сприяти залученню громадян

Принцип 8: Уможливити застосування схем асиметричної децентралізації та отримання від них максимальної користі

Принцип 9: Постійно підвищувати рівень прозорості, вдосконалювати збирання даних та зміцнювати моніторинг результатів діяльності

Принцип 10: Посилення політики регіонального розвитку та систем вирівнювання

Кожен з вищезазначених принципів має у своєму складі підпринципи, певні правила специфічного спрямування, щодо фінансової децентралізації. Наприклад, керівним принципом децентралізації є чітке визначення функції кожного рівня державного врядування, який передбачає підпринцип - фіскальної еквівалентності.

Дослідники виділяють наступні основні механізми фінансової децентралізації [2; 3; 4]:

Децентралізація видаткових повноважень, функцій та завдань. Тобто створення найбільш оптимального перерозподілу повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади з урахуванням кадрового, фінансового, інфраструктурного потенціалу та ресурсів адміністративно-територіальних одиниць. Економічними показниками децентралізації видаткових повноважень є частка видатків місцевих бюджетів у ВВП; частка видатків державного бюджету у видатках зведеного бюджету; частка видатків державного бюджету у ВВП; частка видатків місцевих бюджетів у видатках зведеного бюджету.

2. Децентралізація доходів та фіскальних повноважень. Цей механізм передбачає стимулювання органів місцевого самоврядування до нарощування доходної бази шляхом забезпечення субнаціональної влади достатнім обсягом фінансових ресурсів та фіскальних функцій. Показниками, які використовуються визначення рівня децентралізації доходів і фіскальних повноважень є: частка доходів місцевих бюджетів ВВП; частка доходів державного бюджету у ВВП; співвідношення частки доходів місцевих бюджетів у ВВП та частки доходів державного бюджету у ВВП; частка доходів державного бюджету у доходах зведеного бюджету; питома вага власних доходів місцевих бюджетів у структурі доходів місцевого самоврядування; частка податкових надходжень місцевих бюджетів у

податкових надходженнях зведеного бюджету; питома вага місцевих податків у доходах місцевих бюджетів; частка доходів місцевих бюджетів у доходах зведеного бюджету.

3. Удосконалення системи регулювання міжбюджетних відносин - підвищення ефективності методики розрахунку видатків місцевих бюджетів, що враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів та надання у загальнодержавному бюджеті коштів для бюджетів субнаціональних органів влади на зменшення диференціації у забезпеченні місцевого самоврядування коштами для виконання делегованих повноважень.

4. Децентралізація кредитних ресурсів – доступ місцевих органів влади на ринок внутрішніх та зовнішніх запозичень, підвищення ефективності діяльності фінансово-кредитних установ, що перебувають у власності органів місцевого самоврядування різних рівнів.

В процесі здійснення реформи децентралізації в Україні було утворено бюджети об'єднаних територіальних громад (ОТГ), як нову ланку місцевих бюджетів. Бюджет ОТГ має великі можливості, оскільки ці громади набувають більше функцій, повноважень та фінансових ресурсів на рівні міст обласного значення. Бюджети ОТГ мають прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом та можуть одержувати трансферти з державного бюджету.

Основними доходами органів місцевого самоврядування є податок з доходів фізичних осіб 60%; місцеві податки та збори; акцизний податок; доходи від використання комунального майна; плата за надання адміністративних послуг, трансферти.

Наразі в Україні створено нормативний базис децентралізації, для здійснення процесів децентралізації; за органами місцевого самоврядування законодавчо закріплено ресурсна база для здійснення повноважень з урахуванням ного територіального розподілу та створення системи ОТГ; відбулося чітке розмежування доходів та витрат між відповідними рівнями місцевих бюджетів та створені певні фінансові гарантії для органів місцевого самоврядування.

Фінансова децентралізація має тенденцію до розширення ролі та повноважень ОТГ та взаємопов’язана з реалізацією інших децентралізаційних реформ - адміністративно-територіальної реформи, реформи політичної децентралізації, децентралізації управління, економічної децентралізації.

Сьогодні в Україні відбувається другий етап децентралізації, який повинен був завершитися у 2021-2022 р.р. але, у наслідок збройної агресій російської федерації не зміг у повній мірі реалізуватися. На цьому етапі передбачалося внесення необхідних поправок до Конституції України, ухвалення нових законів, що регулюють принципи адміністративно-територіального устрою держави, уточнення переліку повноважень, послуг органів місцевого самоврядування, заходи щодо контролю за їх роботою, прийняття закону про місцеві референдуми. В майбутньому процесі відбудови Україні після подолання збройної агресій росії необхідним є розробка та прийняття стратегії фінансової децентралізації, яка буде спрямована на розширення повноважень органів місцевого самоврядування, встановлення принципів відповідальності за своєчасне виконання фінансових зобов'язань. Доречним видається спрощення доступу органів місцевого самоврядування до фінансових ресурсів (наприклад, шляхом створення фінансових організації, які представляють інтереси ОТГ), встановлення прозорих та спрощених процедур та умов емісії цінних паперів для органів місцевого самоврядування.

Серед теоретичних проблем що потребують вирішення слід назвати термінологічну невизначеність: наявне паралельне виживання термінів «фінансова децентралізація», «фіскальна децентралізація», «бюджетна децентралізація». Також виживаються терміни «децентралізація видатків» та «децентралізація доходів». На нашу думку законодавець має чітко визначити зміст кожного з термінів, які носять

синонімічний характер і потребують конкретизації.

Таким чином, незважаючи на певні успіхи, Україна і далі потребує реформ щодо удосконалення системи адміністративно-територіального устрою та підвищення ефективності діяльності органів місцевого самоврядування, правового та організаційного забезпечення процесів регулювання децентралізації.

Література

1. Десять керівних принципів ОЕСР з ефективної децентралізації, що сприяють регіональному розвитку// https://rozvytok.in.ua/4537-10-kerivnykh-pryntsypiv-efektyvnoi-detsentralizatsii-vid-orhanizatsii-ekonomichnoho-spivrobitnytstva-ta-rozvytku

2. Fiscal Federalism - 2016: Making Decentralisation Work / Hansjorg Blochliger, Junghun Kim // OECD Fiscal Federalism Studies. - 2016. - 152 p.

3. Герчаківський С. Д. Теоретичний логос фіскальної децентралізації / С. Д. Герчаківський, О. Р. Кабаш // Регіональна економіка. - 2009. - № 2. - С. 133-141. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/regek_2009_2_195.

4 Деркач М. І. Фіскальна децентралізація як фактор забезпечення сталого розвитку України / М. І. Деркач // Фінанси України. - 2011. - № 2. - С. 56-63. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2011_2_8

ОСОБЛИВОСТІ ОПЛАТИ ПРАЦІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Самойленко М.С.,
студентка 3 курсу юридичного факультету
ЧНУ ім. Петра Могили,
Миколаїв, Україна;

Валецька О.В.,
к.ю.н., доцентка, доцентка кафедри історії та теорії держави і права
ЧНУ ім. Петра Могили,
Миколаїв, Україна

Анотація. *Роботу присвячено питанню оплати праці працівників під час воєнного стану. Проаналізовано відповідні норми законодавства про працю з точки зору ефективності. Визначено його прогалини та запропоновано шляхи їх подолання.*

Ключові слова: *оплата праці, трудові відносини, працівник, роботодавець.*

Введення воєнного стану в Україні вплинуло на всі сфери життя суспільства. Винятком не стала й сфера трудових відносин. Задля здійснення правової регламентації трудових відносин в період дії воєнного стану був прийнятий Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» (далі - Закон) від 15 березня 2022 року № 2136-IX. Закон визначає особливості регулювання відносин у сфері праці, в тому числі відносин стосовно оплати праці працівників, під час воєнного стану.

Проблеми забезпечення належного рівня оплати праці досліджували такі науковці: Л.П. Амелічева, О. В. Валецька, М. І. Іншин, Я. В. Сімутіна, В. І. Щербина та інші.

Працівникам в сучасних умовах реалізувати право на гідну оплату праці стає більш складно, а часом і неможливо через об’єктивні та суб’єктивні фактори, пов’язані як із організацією процесу праці з боку працівника, так із виконанням обов’язку роботодавця за трудовим договором – надати роботу працівнику у зв’язку із веденням активних бойових дій на території, де було місце роботи працівника або з інших причин, пов’язаних із забезпеченням безпеки сторін трудового договору або членів його сім’ї [1, с. 248].

Зазначеним Законом уперше в історії регулювання трудових відносин було обмежено трудові права, що гарантуються статтями 43 та 44 Конституції України та, як наслідок, звужено обсяг гарантій працівників у сфері оплати праці. Стаття 10 вказаного Закону передбачає, що «заробітна плата виплачується працівнику на умовах, визначених трудовим договором. Роботодавець повинен вживати всіх можливих заходів для забезпечення реалізації права працівників на своєчасне отримання заробітної плати. Роботодавець звільняється від відповідальності за порушення зобов’язання щодо строків оплати праці, якщо доведе, що це порушення сталося внаслідок ведення бойових дій або дії інших обставин непереборної сили. Звільнення роботодавця від відповідальності за несвоєчасну оплату праці не звільняє його від обов'язку виплати заробітної плати. У разі неможливості своєчасної виплати заробітної плати внаслідок ведення бойових дій, строк виплати заробітної плати може бути відтермінований до моменту відновлення діяльності підприємства» [2].

Відповідно до коментаря Міністерства економіки України до цього Закону «у випадку порушення зобов’язання щодо строків оплати праці, роботодавець повинен довести, що це порушення сталося саме внаслідок ведення бойових дій або дії інших обставин непереборної сили. Якщо зазначені вище обставини не доведені - роботодавець несе відповідальність

відповідно до законодавства. Звільнення від відповідальності за порушення зобов'язання внаслідок ведення бойових дій або дії інших обставин непереборної сили (форс-мажор) не звільняє від виконання самого зобов'язання. Таким чином, після усунення вищезазначених обставин особа зобов’язана виконати всі свої зобов'язання перед іншою стороною» [3].

Норми Закону вплинули на рівень договірного регулювання трудових відносин, у тому числі у сфері оплати праці, фактично звузивши межі його дії при регулюванні окремих трудових відносин, зокрема як надання права роботодавцю змінювати істотні умови праці без попередження працівника в порядку, що визначений статтею 32 Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України). Необхідно зазначити, що під час реалізації цього права роботодавець повинен враховувати норми ст. 9 КЗпП України, якими встановлено, що «умови трудових договорів, які погіршують становище працівників порівняно з законодавством України про працю, є недійсними».

Вказана стаття КЗпП України є гарантією дотримання встановленого обсягу прав працівника в межах державного регулювання оплати праці, таких як виплата заробітної плати не нижче визначеної державою її мінімального розміру, виключно як основи рівня матеріального забезпечення працівника, а не граничної її межі, що наразі часто трапляється на практиці. Поширеними на сьогоднішній день є факти зловживання роботодавцями правами, наданими Законом. Зокрема, такі зловживання стосуються невиплати заробітної плати працівникам у встановленому трудовим договором розмірі чи порушення термінів її виплати працівникам, які працюють у місцях, де не проводяться бойові дії та підприємство не призупиняло свою господарську діяльність [1, с. 249; 4].

Якщо розглядати роль договірного регулювання праці за Законом в позитивному вимірі, то варто застосувати цільовий підхід, аналізуючи рівень ефективності реалізації його норм. Результат дії окремих норм має високу ефективність, так як за невеликий проміжок часу досягається мета правової норми – забезпечення організації праці під час воєнного стану. При цьому, організація роботи працівника пристосовується до тих особливих умов, в яких реалізується його право на працю. В цьому аспекті можна стверджувати про ефективність деяких норм, яка демонструє тісний зв'язок із соціальною зумовленістю законодавчого врегулювання процесу праці [1, с. 249].

В той же час, не всі норми Закону можуть мати позитивний рівень ефективності. Варто зазначити, що доведеним в рамках наукових досліджень є факт низької ефективності правової норми, якщо її розробка та прийняття не були викликані актуальними потребами суспільства [5]. Низький рівень ефективності можуть мати положення п. 4 ст. 10 Закону, якими встановлено, що «у разі неможливості своєчасної виплати заробітної плати внаслідок ведення бойових дій, строк виплати заробітної плати може бути відтермінований до моменту відновлення діяльності підприємства». Причиною є те, що при прийнятті даної норми не були враховані суб'єктивні та об’єктивні чинники її реалізації: чи буде воля у роботодавця на відновлення роботи підприємства, і чи будуть матеріальні ресурси на відновлення та налагодження роботи підприємства. На нашу думку, законодавець при прийнятті цієї норми повинен був більше уваги приділити державному регулюванню оплати праці працівників таких підприємств, забезпечивши додаткові гарантії на належні їм виплати [1, с. 249].

Зауважимо також, що відповідно до статті 11 Закону «на період воєнного стану дія окремих положень колективного договору може бути зупинена за ініціативою роботодавця». Це можуть бути, зокрема і положення, що стосуються оплати праці працівників. Але роботодавець повинен вживати всіх можливих заходів для забезпечення реалізації права працівників на своєчасне отримання заробітної плати. Оскільки звільнення роботодавця від відповідальності за несвоєчасну оплату праці не звільняє його від обов'язку виплати заробітної плати [6, с. 412].

Отже, не дивлячись на певне обмеження прав працівників щодо оплати їх праці, Законом України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» був передбачений механізм захисту їх прав. Проте, цей Закон має ряд прогалин, які може використати роботодавець, щоб обмежити або скоротити рівень оплати праці працівників на період воєнного стану задля власної вигоди. Тому доцільною видається розробка та впровадження органами державної влади більш ефективних механізмів контролю за добросовісністю роботодавця, зокрема в контексті оплати праці працівників.

Література

1. Купіна Л. Організація оплати праці працівників в умовах військового стану: питання ефективності норм трудового права. *Матеріали XII Всеукраїнської науково-технічної конференції аспірантів та молодих вчених «Наукова весна»: секція Право*. 2022. С. 248-250.

2. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 № 2136-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text (дата звернення – 30.10.2022).

3. Коментар Мінекономіки до Закону України від 15 березня 2022 р. № 2136-IX «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану». URL: https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=316d6215-7fd2-4e9b-b6a5-e8833d29f065&tag=TrudoviVidnosiniVUmovakhVonnogoStanu (дата звернення – 30.10.2022).

4. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text (дата звернення – 30.10.2022).

5. Купіна Л. Ефективність норм трудового права: теоретичний, нормативний та праксеологічний аспекти: монографія. Київ: Видавничий дім «Гельветика». 2021. 450 с.

6. Колєснік Т. Оплата праці в умовах воєнного стану: виклики та перспективи. *Діяльність державних органів в умовах воєнного стану: збірник матеріалів Міжнародного науково-практичного онлайн-семінару (в авторській редакції).* Кривий Ріг, 2022. С. 410-412.

МІЖНАРОДНА ПІДТРИМКА СТАЛОГО РОЗВИТКУ ГРОМАДИ ЧЕРЕЗ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Семененко І.М.,
д.е.н., проф., завідувач кафери економіки і підприємництва,
керівник Ресурсного центру зі сталого розвитку при
Східноукраїнському національному університеті ім. В. Даля,
Київ, Україна

Анотація. *Наголошено на актуальності сталого розвитку саме на рівні громад. Розглянуто ключові заходи і результати міжнародної підтримки сталого розвитку громади через вдосконалення процесів місцевого самоврядування. Наведено приклад міжнародної програми, яка може бути корисною для відновлення і сталого розвитку України.*

Ключові слова: *сталий розвиток, територіальна громада, міжнародна підтримка, місцеве самоврядування.*

Питання сталого розвитку громад є актуальними вже протягом тривалого часу. Велика кількість міжнародних програм і проєктів була і є спрямована саме на цю проблематику у громадах різних країн світу. Вже більше 20 років питання сталого розвитку обговорюються на різних рівнях і за різними напрямами: зокрема, ухвалені у 2000 році Цілі розвитку тисячоліття у 2015 році були трансформовані у Цілі сталого розвитку. Проте, незважаючи на постійний прогрес у деяких сферах, досягнення цілей сталого розвитку не просувається з тією швидкістю, яка потрібна для їх вчасного досягнення. Як було зазначено на одному із самітів, присвяченому досягненню цілей сталого розвитку, світу потрібні глобальні дії, щоб забезпечити сильне політичне лідерство та відданість концепції сталого розвитку на рівні національних урядів, і зокрема, відповідні дії уряду, щоб мобілізувати державні установи, бюджети та політику для боротьби за досягнення зазначених цілей [1]. Проте окрім державних настанов потрібно спонукати і мотивувати самі громади, які в процесі децентралізації, що відбуваються не лише в Україні, отримали повноваження самим розпоряджатися своїми ресурсами. Тому саме завдяки вдосконаленню процесів місцевого самоврядування вбачається сталий розвиток громади.

Саме гасло Агенди 21 (Порядку денного на XXI століття) [2] – «мисли глобально, дій локально» – наголошує на тому, що дії на місцевому рівні є ключем до вирішення багатьох глобальних проблем і викликів, які спонукали до формулювання цілей сталого розвитку. Це гасло підкреслює, що місцеві дії є наріжним каменем для вирішення деяких найактуальніших сучасних проблем. Локальні дії стосуються різноманітних процесів і проєктів на місці, спрямованих на розробку та впровадження конкретних рішень конкретних проблем, які виникають у реальному часі. Дослідження показують, що дії на місцевому рівні можуть досягти того, чого не можуть зробити дії на інших рівнях управління. Близькість і участь місцевих учасників у вирішенні нагальних проблем посилює їхню колективну мотивацію та здатність сприяти економічній, соціальній та екологічній сталості. Ця близькість сприяє перетворенню цілей у конкретні стратегії, полегшує координацію завдань, сприяє мобілізації ресурсів, надає акторам вплив на рішення, які їх стосуються, і сприяє соціальній відповідальності [1]. Окрім цього, у прагненні досягти цілі сталого розвитку місцеві громади реалізовують активності і заходи, які безпосередньо стосуються самих громад, а не віддалених територій, про які відсутня повна і точна інформація.

Незважаючи на «популярність» і об'єктивну значущість сталого розвитку громади, самі органи місцевого самоврядування часто є неспроможні досягати поставлених цілей у сфері сталого розвитку через низку причин. Серед причин можна зазначити як брак фахівців, відповідних навичок і знань, інших видів ресурсів, насамперед, фінансових, так і відсутність бачення майбутніх результатів. Тому для підтримки сталого розвитку громади важливим є залученість міжнародних організацій і проєктів, які спрямовують свою діяльність на вдосконалення процесів місцевого самоврядування.

Визнаючи важливість розвитку спроможності місцевого управління та місцевого розвитку для виконання Порядку денного до 2030 року та локалізації Цілей сталого розвитку, підтримку надає, насамперед, Програма Розвитку ООН [3]. При чому, як зазначено у відповідному звіті, локалізацію розвитку не слід розглядати як переклад глобальної політики в місцевий контекст, а скоріше як процес, заснований на розширенні можливостей місцевих зацікавлених сторін, спрямований на те, щоб зробити сталий розвиток більш чуйним і відповідним місцевим потребам, прагненням і життям через постійні обміни між глобальним, національним і місцевим рівнями. Усім партнерам – уряду на всіх рівнях, громадянському суспільству, приватному сектору, агенціям розвитку – потрібно буде працювати разом, щоб забезпечити стабільний прогрес у цій трансформаційній програмі розвитку. Ця інтегрована структура підтримки місцевого врядування та місцевого розвитку є однією з початкових форм підтримки з боку системи ООН партнерам у різних суспільствах та економіках, які перебувають на різних етапах розвитку, щоб виробити стратегію локалізації цього порядку денного [3]. Виходячи з аналізу і досвіду роботи у різних країна, ПРООН зазначає про ключові заходи і результати міжнародної підтримки сталого розвитку громади через вдосконалення процесів місцевого самоврядування (рис. 1). Самі ж активності і результати сприятимуть сталому розвитку громади через покращення якості життя для місцевих мешканців і побудову стійких державно-суспільних відносин на місцевому рівні. Реальні приклади застосування ключових заходів для досягнення сталого розвитку можна спостерігати не лише у представництв ПРООН в різних країнах [3], а й інших організацій, які дотримуються орієнтирів сталого розвитку при плануванні своєї діяльності, спрямованої на підвищення спроможності органів місцевого самоврядування і вдосконалення відповідних процесів. Серед таких організацій можна зазначити Агентство міжнародного співробітництва Асоціації муніципалітетів Нідерландів (VNG International) [4], які безпосередньо працюють з місцевим врядуванням по всім країнам світу. Представляючи одну з найстаріших асоціацій органів місцевого самоврядування, організація акумулює в собі коло експертів у різних сферах і займається розбудовою потенціалу органів місцевого самоврядування.

В рамках стратегічного партнерства між Міністерством закордонних справ Нідерландів і Агентством міжнародного співробітництва Асоціації муніципалітетів Нідерландів у 2022 році було запроваджено 5-річну програму «Сталий розвиток через удосконалення місцевого врядування». Ця програма зосереджена на 4 тематичних пріоритетах:

безпека та верховенство права,

міграція,

мобілізація місцевих доходів,

інтегроване управління водними ресурсами.

Ця програма наразі реалізується у 8 країнах (Бурунді, Малі, Палестина, Сомалі, Південний Судан, Уганда, Ірак та Мозамбік). Незважаючи на різний контекст і теми, програма переслідує одну загальну мету: розширити можливості місцевих органів влади та їх представницьких органів для формування більш сталого майбутнього для своїх громад [5]. Для отримання поставлених результатів

Асоціація залучає не лише експертів, а і профільні установи і організації, які можуть зробити внесок у вдосконалення процесів місцевого самоврядування задля сталого розвитку країн, що розвиваються.

Через війну Україна суттєво втратила свою спроможність та ресурси досягати цілей сталого розвитку. Відновлення України можливе лише за умови міжнародної підтримки. Проте зазначена підтримка не може реалізовуватися виключно через надання певних видів ресурсів: фінансових або матеріально-технічних. Необхідність здійснювати діяльність в умовах кризової ситуації та обмеженості ресурсів вимагає від органів місцевого самоврядування підвищеної спроможності та удосконалених процесів і алгоритмів, які дозволять досягти рівноваги на місцевому рівні та стало розвиватися у майбутньому. Для цього також необхідне залучення міжнародного досвіду та підтримки.

Рис. 1. Ключові заходи і результати міжнародної підтримки сталого розвитку громади через вдосконалення процесів місцевого самоврядування (за [3])

Література

1. Ansell C., Sørensen E., Torfing J. The Key Role of Local Governance in Achieving the SDGs // Co-Creation for Sustainability. –Emerald Publishing Limited: Bingley, 2022. pp. 9-22. https://doi.org/10.1108/978-1-80043-798-220220002

2. Agenda 21 / The United Nations. URL: https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf

3. United Nations Development Programme. An integrated framework to support local governance and local development. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/publications/Integrated_Framework_LGLD.pdf

4. VNG International. About us. URL: https://www.vng-international.nl/about-us/vng-international-the-hague

5. SDLG: Sustainable Development through improved Local Governance / VNG International. URL: https://www.vng-international.nl/sdlg-sustainable-development-through-improved-local-governance

ВІЙСЬКОВІ АДМІНІСТРАЦІЇ, ВІЙСЬКОВО_ЦИВІЛЬНІ АДМІНІСТРАЦІЇ ТА ОРГАНИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: СПІВВІДНОШЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ

Татаренко Г.В.,
к.ю.н. доцент, завідувачка кафедри конституційного права
юридичного факультету
Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля,
Київ, Україна

Анотація. *Досліджуються проблеми правового регулювання діяльності, створення, повноважень військових адміністрацій, військово-цивільних адміністрацій та органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану, відновлення деокупованих територій України*

Ключові слова: *військові адміністрації, органи місцевого самоврядування, військово-цивільні адміністрації, воєнний стан, деокупація.*

Проблеми правового регулювання діяльності військових адміністрацій, військово-цивільних адміністрацій та органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану, відновлення деокупованих територій України потребують швидкого та ефективного вирішення, у тому числі через реалізацію повноважень відповідних органів з сектору оборони та безпеки і органів місцевого самоврядування. Перші військові адміністрації населених пунктів були утворені відповідно до Указів Президента України 1 вересня 2022 року в населених пунктах у Донецькій області, 23 вересня 2022 року – у Луганській області, 1 жовтня – у Харківській області. На зазначених територіях продовжують функціонування органи місцевого самоврядування (ОМС), діяльність яких в умовах воєнного стану була уточнена Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану» від 20 травня 2022 року. Також продовжують роботу військово-цивільні адміністрації. Виникає необхідність розмежування та конкретизації повноважень зазначених органів в умовах воєнного стану на певних територіях.

У відповідності з ст.ст. 4, 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» військові адміністрації (ВА) визначаються, як «тимчасові державні органи, які діють на період воєнного стану та 30 днів після його припинення чи скасування, для забезпечення дії Конституції та законів України, забезпечення разом із військовим командуванням здійснення заходів правового режиму воєнного стану, оборони, цивільного захисту, громадської безпеки і порядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян» [1].

Законом передбачено створення обласних ВА; районних ВА; ВА населених пунктів (сільські, селищні, міські ВА). Усі ВА утворюються відповідно до указів Президента України, окремі особливості їх формування, організаційна структура містяться у ст. 4 Закон України «Про правовий режим воєнного стану». Деталізація повноважень ВА наведена у ст.15 Закону України «Про правовий режим воєнного стану».

Окрім зазначеного Закону ВА у своїй діяльності керуються Конституцією України, законами України «Про оборону України», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» «Про критичну інфраструктуру» та іншими нормативно-правовими актами.

Повноваження військових адміністрацій здійснюються ними в порядку, визначеному законами України для здійснення повноважень відповідних місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування, з урахуванням особливостей, встановлених Законом «Про правовий режим воєнного стану». Діяльність органів місцевого самоврядування (ОМС) на час воєнного стану може обмежуватися згідно з Конституцією та законами України (ст.21 Закону України «Про місцеве самоврядування України»). Наприклад, у разі утворення відповідних військових адміністрації, вони можуть здійснювати повноваження органів місцевого самоврядування. У випадку, якщо ВА не утворені, або якщо вони утворені лише на рівні області та району, та органи місцевого самоврядування продовжують виконувати свої повноваження.

Частина 3.ст. 4 Закону «Про правовий режим воєнного стану» встановлює що військові адміністрації населених пунктів утворюються в межах територій територіальних громад, у яких сільські, селищні, міські ради та/або їхні виконавчі органи, та/або сільські, селищні, міські голови не здійснюють покладені на них Конституцією та законами України повноваження.

Стаття 9 Закону «Про правовий режим воєнного стану» наділяє сільських, селищних та міських голів повноваженнями з прийняття одноосібних рішень в умовах воєнного стану. У період дії воєнного стану сільський, селищний, міський голова територіальної громади, на території якої не ведуться бойові дії та не прийнято рішення про утворення військової адміністрації населеного пункту (населених пунктів), виключно для здійснення заходів правового режиму воєнного стану може прийняти рішення, з обов'язковим інформуванням начальника відповідної обласної військової адміністрації протягом 24 годин, щодо певного переліку правовідносин, визначеного законом.

Створення ВА має на меті перш за все швидке реагування та ухвалення рішень після деокупації підпорядкованих їм територій. Начальник ВА має можливість прийняти відповідне рішення виходячи з конкретної ситуації і не чекати на розробку та підтримку рішення місцевими депутатами. Наприклад, на думку голови Луганської обласної військової адміністрації Сергія Гайдая укази Зеленського щодо військових адміністрацій це «екстрений захід задля порятунку людей, десятки тисяч яких входять в зиму без світла, газу, опалення», «у разі деокупації … дозволить начальнику території практично миттєво приймати рішення. До прикладу, для виділення коштів не потрібно буде шукати депутатів місцевих рад, багато з яких стали колаборантами, або просто втекли на Росію» [2]

Що стосується статусу військово-цивільних адміністрацій (ВЦА), то він визначений у Законі України «Про військово-цивільні адміністрації», який визначає ВЦА як тимчасові державні органи у селах, селищах, містах, районах та областях, що діють у складі Антитерористичного центру при Службі безпеки України (у разі їх утворення для виконання повноважень відповідних органів у районі проведення антитерористичної операції) або у складі Об'єднаного оперативного штабу Збройних Сил України (у разі їх утворення для виконання повноважень відповідних органів у районі здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях) і призначені для забезпечення дії Конституції та законів України, забезпечення безпеки і нормалізації життєдіяльності населення, правопорядку, участі у протидії актам збройної агресії, диверсійним проявам і

терористичним актам, недопущення гуманітарної катастрофи в районі відсічі збройної агресії Російської Федерації [3].

ВЦА підрозділяються на обласні, районні та населених пунктів. Законом було передбачено, що у разі утворення ВЦА відповідні ради припиняли свої повноваження. Наразі у зв'язку з утворенням ВА населених пунктів повноваження ВЦА цих населених пунктів припиняються з дня початку здійснення відповідною військовою адміністрацією своїх повноважень. Повноваження районних, обласних ВЦА припиняються у разі утворення відповідних ВА у день набрання чинності указу Президента України.

Наразі виникла необхідність в усуненні суперечностей та забезпечення узгодження окремих положень Закону України «Про правовий режим воєнного стану» та Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [4], що виникли внаслідок запровадження Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану» нової моделі здійснення військовими адміністраціями повноважень органів місцевого самоврядування. Зокрема такі узгодження необхідні в частині удосконалення механізму утворення військових адміністрацій населеного пункту (населених пунктів) на територіях територіальних громад, де діяли відповідні військово-цивільні адміністрації. Законодавчо неврегульованими є питання визначення територіальної бази для утворення військово-цивільних адміністрацій за межами Донецької і Луганської областей після припинення (скасування) воєнного стану.

До проблемних питань можна віднести відсутність у діючому законодавстві чітких приписів щодо розмежування випадків здійснення військовими адміністраціями населеного пункту (населених пунктів) повноважень представницьких і виконавчих органів місцевого самоврядування територіальної громади та повноважень відповідного сільського, селищного, міського голови. На практиці військові адміністрації населеного пункту (населених пунктів), які були створені на базі відповідної військово-цивільної адміністрації (на приклад окремих територіях Донецької та Луганської областей) на перебирали на себе такі повноваження, але чіткого законодавчого припису стосовного таких випадків не існує.

Необхідними є уточнення щодо положень Закону «Про воєнний стан» відносно можливості призначення начальником військової адміністрації населеного пункту (населених пунктів) сільського, селищного, міського голови. Зокрема законопроєктом № 8056 «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення повноважень органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб у період дії воєнного стану» передбачається, що Президент України, утворивши зазначену військову адміністрацію, яка не наділена повноваженнями сфери місцевого самоврядування, може призначити начальником цієї військової адміністрації відповідного сільського, селищного, міського голову, для якого ця посада буде додатковою до займаної [5]. При цьому законопроєктом № 8056 пропонується визначити, що в умовах воєнного стану таке поєднання посад не вважатиметься суміщенням чи сумісництвом посад. А у разі прийняття Верховною Радою України за поданням Президента України рішення щодо тимчасового припинення повноважень, зокрема, сільського, селищного, міського голови та їх здійснення військовою адміністрацією населеного пункту (населених пунктів), за ним пропонується зберегти раніше займану посаду сільського, селищного, міського голови на період тимчасової роботи у

військовій адміністрації населеного пункту (населених пунктів).

Стосовно випадків коли військова адміністрація населеного пункту (населених пунктів) утворюється на території територіальної громади, де діє відповідна військово-цивільна адміністрація доцільно було б визначити що в разі утворення військової адміністрації населеного пункту (населених пунктів) її статусу набуває відповідна військово-цивільна адміністрація. Повноваження ВЦА щодо виконання нею повноважень органів місцевого самоврядування та суб'єкт утворення ВЦА є тотожними з повноваженнями та суб'єктом утворення ВА таке уточнення було б доречним та дозволило б спростити державну реєстрації ВА, формування її особового складу, забезпечити неперервність виконання відповідних повноважень та оперативність прийняття рішень.

Висновки. Воєнні адміністрації, військово-цивільні адміністрації, виходячи з їх функціонального призначення, а саме функцій з управління військовою організацією в особливих умовах, відносяться до суб'єктів сектору безпеки та оборони. Діяльність таких суб'єктів повинна бути предметом теорії військового управління. Управлінська діяльність органів місцевого самоврядування є предметом адміністративного права. Але, в умовах воєнного стану, чітко виокремлюються спільні види управлінської діяльності вищезгаданих суб'єктів (наприклад, організація цивільно-військових відносин у суспільстві) та вникає потреба у конкретизації їх повноважень, території дії, порядку утворення, механізмах впливу та прийняття рішень.

Література

1. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (дата звернення: 24.10.2022)

2. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-haidai-viiskovi-administratsii/32048592.html (дата звернення: 24.10.2022)

3. Закон України «Про військово-цивільні адміністрації» URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-19#Text (дата звернення: 24.10.2022)

4. Закон України «Про місцеве самоврядування України» URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#n153 (дата звернення: 24.10.2022)

5. Законопроєкт № 8056 «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення повноважень органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб у період дії воєнного стану» URL:https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40503 (дата звернення: 24.10.2022)

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ЗВІЛЬНЕННЯ З ПОСАД ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Фоменко Ю.Р.,
студентка 2 курсу освітнього рівня магістр, юридичного факультету Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, Київ, Україна;

Розовський Б.Г.,
д.ю.н., професор, професор кафедри правознавства юридичного факультету Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, Київ, Україна

Анотація: *Стаття присвячена питанню призначення осіб на посади державної служби та звільнення з займаних посад в органах державної влади або місцевого самоврядування в умовах воєнного стану, а також висвітленню нагальних проблем, що існують під час здійснення процедур звільнення або призначення під час державної служби.*

Ключові слова: *державний службовець, проходження державної служби, звільнення з займаних посад, вступ на державну службу в умовах воєнного стану.*

Після початку повномасштабного російського вторгнення на територію України указом Президента України від 24.02.2022 № №64/2022 було уведено правовий режим воєнного стану [1]. З моменту його започаткування законодавство зазначало значних змін. Звісно, ведення такого режиму вплинуло й на ряд суспільних відносин, в тому числі на трудові, які включаються в себе і проходження державної служби – особливими суб'єктами державними службовцями.

Актуальність дослідження полягає в потребі вивчення нових законодавчих аспектів подальшого регулювання відносин у сфері доступу до державної служби, дослідження новоутвореного механізму забезпечення права громадянина на державну службу, здійснення процедури призначення/ звільнення на посади державної служби в умовах воєнного стану та захисту досліджуваних відносин від посягань, шкоди та законодавчих прогалин.

Мета роботи – проаналізувати нові реалії законодавства та шляхи їх реалізації у контексті способів здійснення права на доступ до державної служби та процедури призначення/звільнення осіб з/на посади державної служби, виявити переваги та недоліки законодавчих приписів, з'ясувати проблемні питання, пов'язані із застосуванням законодавства, яке регулює трудові відносини державних службовців.

Виклад основного матеріалу. На початку розглянемо два основних етапи проходження державної служби – це безпосередньо прийняття на таку службу та звільнення з неї.

Слід зазначити, що згідно з статтею 15 Закону України «Про державну службу» в звичайних умовах вступ на державну службу міг здійснюватися лише за конкурсним відбором [2]. Таким чином, вступ громадян України на державну службу міг здійснюватися шляхом призначення на посаду лише за результатами конкурсу. У той же час жодних винятків в законодавстві не було передбачено, тобто не існувало обставин визначеним законом, за якими конкурс міг би не проводитися.

Однак було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану», яким вносились зміни до ряду нормативно-правових актів, в тому числі це стосувалось і зайняття вакантних посад державної служби [3].

Так була запропонована нова редакція статті, з якої стає зрозуміло, що саме протягом дії воєнного стану особи призначаються на посади державної служби без конкурсного відбору, а головною підставою стає подана заява,

особова картка та документи, що підтверджують наявність у таких осіб громадянства України, освіти та досвіду роботи згідно з вимогами законодавства, встановленими щодо відповідних посад.

Крім того, для зайняття посади державного службовця під час воєнного стану тимчасово непотрібно складати іспити на визначення рівня володіння українською мовою відповідно до Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», але новопризначені службовці все одно зобов′язані надати такий сертифікат протягом трьох місяців після припинення чи скасування воєнного стану, що може ускладнити процес здачі іспиту через наплив кандидатів [4].

Та більше, особа, яка претендує на зайняття політичної посади, посади держслужби, посади в ОМС, посади керівника суб'єкта господарювання державного сектору економіки, посади керівника комунального підприємства, установи, організації, у період дії воєнного стану не подає декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, передбачену Законом України «Про запобігання корупції»[3].

Отже, робимо висновок, що процедура вступу на державну службу наразі є спрощеною з огляду на складну соціально-економічну ситуацію в країні та необхідність швидко реагувати на виклики сьогодення задля ефективного укомплектування штату професійними кадрами. Однак варто зазначити, що не пізніше шести місяців з дня припинення чи скасування правового режиму воєнного стану на посади державної служби має бути оголошено конкурс. Отже особа ризикує втратити свою посаду у разі неуспішного проходження конкурсного відбору.

Підстави для припинення державної служби передбаченні статтею 30 Закону України «Про державну службу» та Кодексом законів про працю України [5]

Відповідно до статей 38-40 Кодексу законів про працю України розірвання трудового договору можливе за таких підстав [5]

- за ініціативою державного службовця;
- за ініціативою суб'єкта призначення;
- за угодою сторін.

Питання звільнення є досить актуальними, адже ситуація в країні кожен день змінюється та необхідність звільнення може виникнути несподівано.

Також це питання актуальне і через те, що виникають спори між державним службовцем та суб'єктом призначення. Національне агентство України з питань державної служби надає свої роз'яснення стосовно спірних питань звільнення.

Так виникають питання стосовно того, чи повинен державний службовець відпрацьовувати 14 днів.

Зі статті 38 Кодексу законів про працю України стає зрозуміло, що держслужбовець може звільнитися зі служби за власним бажанням, попередивши про це суб'єкта призначення у письмовій формі за два тижні. Також державний службовець може бути звільнений до закінчення двотижневого строку, передбаченого частиною першою цієї статті, в інший строк за взаємною домовленістю із суб'єктом призначення, якщо таке звільнення не перешкоджатиме належному виконанню обов'язків державним органом [5].

Суб'єкт призначення зобов'язаний звільнити державного службовця у строк, визначений у поданій ним заяві, у випадках, передбачених законодавством про працю. Враховуючи зазначене, керівник державної служби не може відмовити державному службовцю у звільненні за власним бажанням.

Отже, за загальним правилом відпрацьовувати потрібно, проте як і за загальними нормами Кодексу законів про працю, за домовленістю сторін, і якщо таке звільнення не буде заважати нормальному виконанню функцій цього органу, то особа може не відпрацьовувати ці два тижні.

12 квітня 2022 р. Урядом було прийнято постанову «Деякі питання організації роботи державних службовців та працівників державних органів у період воєнного стану», яка надає право керівнику державної служби звільняти з посади у разі

перебування працівника поза межами робочого місця без рішення керівника[6].

Також перед звільненням державного службовця з посади його необхідно попередити про це. Проте, як ми бачимо досить часто виникають проблеми з таким повідомленням.

З урахуванням викликів сьогодення Міністерством юстиції України було розроблено та презентовано проєкт Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей трудових відносин (служби) у період дії воєнного стану», в якому визначено порядок доведення інформації співробітникам під час дії правового режиму воєнного стану, в тому числі про звільнення у разі розташування державного органу в районі проведення бойових дії, оточенні або тимчасової окупації населеного пункту. Також встановлюється термін після настання якого працівник вважається таким, що вже ознайомлений з повідомленням. Вважаємо, що запропонований механізм має як переваги, так й недоліки, оскільки роботодавець має вжити всіх необхідних заходів задля повідомлення працівника, а розміщення на офіційних веб-сайтах установ збільшує можливість його інформованості, але те, що працівник вважається інформованим після 5 календарних днів, може викликати низку проблемних питань в майбутньому, оскільки обставини можуть не залежати від самого працівника (відсутність зв′язку, світла, стабільного інтернет зв′язку тощо), а також виникає потреба в розроблені механізму оскарження у разі наявності обставин або змін, що не залежать від самого працівника.

З огляду на ситуацію, яка наразі існує в країні, в НАДС вважають за доцільне пересвідчитись (зокрема, шляхом особистої комунікації), що державний службовець дійсно ознайомлений з повідомленням про наступне вивільнення і з пропозицією іншої посади.

Більше того, виникають питання стосовно переведення на рівнозначну посаду державної служби в умовах дії воєнного стану. Так особа може переводитись на таку саму посаду, законодавством це право не обмежується.

Висновки. Поняття та приписи стосовно доступу до державної служби, а також дій служб управління персоналом в умовах воєнного стану не є досконалими. Безперечно, що зміни законодавства конче необхідні задля унормування законодавчої бази та ефективної адаптації до сучасних реалії, в яких держава має реагувати швидко та дієво. Про що й свідчить низка прийнятих нормативно-правових актів, які стала ще одним вагомим кроком до вдосконалення функціонування інституту державної служби в умовах воєнного стану. Подальше реформування законодавства доповнить та уточнить певні аспекти правого регулювання, причому чітке розуміння правових засад значно покращить розуміння громадян щодо їх прав.

Література

1. Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 № 64/2022 [Електронний ресурс] — Режим доступу: https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397

2. Закон України «Про державну службу» [Електронний ресурс] — Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3723-12#Text

3. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану» [Електронний ресурс] — Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2259-20#Text

4. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [Електронний ресурс] — Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text

5. Кодекс законів про працю України [Електронний ресурс] — Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text

6 Постанова Кабінету Міністрів України від 12 квітня 2022 р. № 440 «Деякі питання організації роботи державних службовців та працівників державних органів у період воєнного стану» [Електронний ресурс] — Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440-2022-п#Text

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ПОДІЛУ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В СИСТЕМІ ВИЩИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ В УКРАЇНИ

Фоменко А.Ю.,
студентка 1 курсу освітнього рівня магістр, юридичного факультету Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, Київ, Україна;

Антоненко М.І.,
к.ю.н., доцент, доцент кафедри правознавства юридичного факультету Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, Київ, Україна

Анотація. *Робота присвячені дослідженню проблеми досягнення оптимальної моделі державної влади при реалізації принципу поділу державної влади в системі вищих органів влади в України*
Ключові слова: *державна влада, органи публічної влади, гілки державної влади.*

Принцип поділу влади визнається одним із основних принципів функціонування демократичної правової держави. Як показала практика, за відсутності поділу влади, влада народу обмежується і втрачається її зміст як джерела влади.

Розбудова демократичної держави в Україні потребує реалізації принципу поділу влади в механізмі функціонування державної влади.

Проблема досягнення оптимальної моделі організації державної влади та розробка механізму взаємодії її гілок є однією з найважливіших у процесі державотворення. Це пояснюється тим, що стан і перспективи розвитку державно-правових інститутів суттєво залежать від ефективності організації та функціонування державної влади [1, с.20].

Також потрібно зазначити те, що принцип поділу державної влади традиційно належить до групи основних принципів демократичного устрою держави.

У цьому сенсі, проголошуючи одним із головних пріоритетів суспільного розвитку України її перетворення на сучасну, розвинену демократичну державу, ми неодмінно маємо торкнутися питань конституційного забезпечення тих фундаментальних умов, які відрізняють демократичну державу від інших. Як тільки було зазначено, однією з таких умов є конституційно-правове забезпечення принципу поділу державної влади.

Відтак, варто констатувати той факт, що проблема конституційного забезпечення поділу державної влади сама по собі належить до розряду найскладніших теоретичних питань конституційно-правової науки, оскільки насправді суть цього питання полягає не стільки в тому, щоб повністю відокремити одну гілку влади державної влади від іншої, але як через функціональний розподіл повноважень максимально захистити публічну владу від загрози узурпації та її надмірної концентрації в руках тієї чи іншої посадової особи, або окремого державного органу.

З-поміж іншого, варто наголосити на тому, що формування ефективного механізму державної влади, заснованого на принципі поділу влади, є складною проблемою. Прикладом цього є гостре протистояння між законодавчою та виконавчою гілками влади в Україні.

Конституційний принцип розподілу повноважень повною мірою діє в суспільстві з високою політико-правовою культурою, стабільним конституційним ладом, високим рівнем соціально-економічного розвитку держави [2, с.8-9].

Відповідно до вищевикладеного, в умовах гострої поляризації населення за

доходами, незавершеності процесів структурування суспільства, недостатньої розробленості концепції соціально-економічного розвитку країни забезпечення дії принципу можливе за конституційного врегулювання взаємодії різних гілок влади.

Методологічною основою функціонування органів публічної влади є концепція єдності та розподілу повноважень, дослідження якої тривають століттями.

Проблема досягнення оптимальної моделі державної влади є однією з найважливіших у процесі конституційного регулювання будь-якої держави світу. Це зумовлено насамперед тим, що від ефективності організації державної влади та її функціонування багато в чому залежать перспективи розвитку як держави, так і суспільства.

Література

1. Толстенко В. Принцип поділу влади в генезі форми сучасної держави//Юридична Україна - 2014. - № 5.- С. 15–21.

2. Малишкіна Н.О. Принцип поділу державної влади та системи стримувань та противаг: генезис і запровадження в Україні//Теорія і практика правознавства. Вип. 1 (13). 2018. 11с.

ЩОДО ПОВНОВАЖЕНЬ У ПРИЙНЯТІ РІШЕНЬ МЕДИЧНИМ КОНСИЛІУМОМ З ОГЛЯДУ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЛІКУЮЧОГО ЛІКАРЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ

Черних Ю.А.,
здобувач 1 курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 081 «Право» Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, Київ, Україна;

Котова Л.В.,
к.ю.н., професор, професор кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, Київ, Україна;

Черних Т.С.,
здобувачка 2 курсу третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти спеціальності 081 «Право» Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, Київ, Україна

Анотація. *У статті досліджено особливості лікування поліорганних уражень, якими є мінно-вибухова травма, в ході якого необхідним є залучення лікарів різної спеціалізації, в залежності від уражених органів та систем. З'ясовано, що кожен із залучених лікарів приймає участь в лікувальному процесі, призначає лікування та обстеження в межах нозології згідно спеціалізації. Встановлено, що відповідно до законодавства, лікуючим лікарем є один, той який несе повну юридичну відповідальність за стан хворого та якість лікування, а де-факто виходить, що лікуючий лікар несе відповідальність, в тому числі кримінальну за рішення та дії інших лікарів.*

Ключові слова: *мінно-вибухова травма, телемедицина, консиліум, відповідальність, лікуючий лікар.*

З 24.02.2022 року у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України указом Президента України №64/2022 в нашій державі було введено воєнний стан. Ворог знищує інфраструктуру України, обстрілює лікарні, дитячі садочки, торгівельні центри, житлові квартали, через що, велика кількість серед мирного населення отримують поранення мінно-вибуховими травмами.

Тому питання щодо визначення повноважень у прийняті рішень медичним консиліумом з огляду юридичної відповідальності лікуючого лікаря в умовах воєнного часу є дуже актуальним.

Мінно-вибухова травма (далі – МВТ) - це політравма, яка складається з: акутравми (контузії) – ураження головного мозку та внутрішніх органів вибуховою хвилею, баротравми – порушення органів слуху, ураження органів зору вибуховою хвилею, осколкові ураження тіла людини, інші неспецифічні органи та системи [1, 2].

У зв'язку із поліорганим ураженням військовими вибуховими речовинами, для лікування пацієнтів з МВТ залучаються лікарі різних спеціалізацій: невропатолог, отоларинголог, хірург, терапевт, окуліст, тощо.

Складність діагностики та обрання лікувальної тактики, змушує лікуючого лікаря звертатися за порадою чи допомогою до колег, збираючи групу лікарів різної або однієї спеціалізації на консультацію у ліжка хворого чи проводити консультування за допомогою телемедицини [3, ст. 35-6, ст. 15, ст. 6]. Всі ці дії спрямовані на збереження здоров'я та життя пацієнта, - найвищої соціальної цінності в Україні [4].

Консультування з колегами, щодо лікувальної тактики у складних випадках це рутинна практика в житті лікаря. Одночасна консультація декількома лікарями однієї чи різних спеціальностей, медики називають – консиліумом. Даний термін міститься у багатьох словниках та

зрозумілий для пацієнтів і лікарів [5, 6]. Але незважаючи на лінгвістичну зрозумілість у повсякденному житті терміну «консиліум», юридичне трактування терміну відсутнє.

На сьогоднішній день, є лише один документ в якому згадується термін консиліум, роз'яснюється порядок його проведення, склад та функції, але не містить тлумачення терміну, це консиліум з констатації смерті мозку людини [7]. Тобто, у всіх інших випадках, окрім констатації смерті мозку людини, консиліум відбувається, поза межами чіткого юридичного визначення порядку його проведення, та не відповідає стандартам надання медичної допомоги.

Оскільки, офіційного тлумачення терміну «консиліум» не існує, а галузевий стандарт з цього приводу не розроблений і не затверджений центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, то законність та юридична спроможність консиліуму, як мінімум сумнівна, оскільки дана процедура не відповідає медичним стандартам додержання яких обов'язкове для закладів охорони здоров'я, їх відділень, підрозділів, а також для фізичних осіб - підприємців, які провадять господарську діяльність з медичної практики [3, ст. 14-1].

Коли лікування успішне та претензії до лікуючого лікаря відсутні, тоді дії медичних працівників викликають захоплення тим, як всі разом думали, приймали колективні рішення та рятували хворого. Нажаль, дії медичних працівників не завжди призводять до одужання пацієнта та викликають захоплення. Іноді пацієнта не можливо врятувати з об'єктивних причин, через важкий стан та незворотні зміни в організмі, а іноді через суб'єктивні, а саме: неналежне та/або несвоєчасне надання медичної допомоги. В таких випадках, у потерпілих та слідчих органів є лише одне запитання, хто винний.

Відповідно до Конституції України юридична відповідальність особи має індивідуальний характер. Кримінальний кодекс України додає, що суб'єктом спеціального кримінального правопорушення може бути лише певна особа [8, ст.18]. Тобто Кримінальний кодекс України підкреслює неможливість форми вини декількох медичних працівників, які є суб'єктом спеціального кримінального правопорушення, а вся повнота відповідальності має лягти на лікуючого лікаря, в незалежності від кількості медичного персоналу, що надає рекомендації під час лікування пацієнта.

Законодавець затвердив, що лікуючий лікар обирається пацієнтом або призначається йому керівником закладу охорони здоров'я, або уповноваженою на прийняття відповідних рішень особою [3, ст. 35-2, ст. 34]. Обов'язками лікуючого лікаря є своєчасне і кваліфіковане обстеження та лікування пацієнта. На початку лікування пацієнт інформується лікуючим лікарем про план обстеження і лікування, характер, мету, орієнтовну тривалість діагностично-лікувального процесу та про можливість несприятливих наслідків під час лікування. Пацієнт зазначає в письмовому вигляді, що мав(ла) можливість задавати будь-які питання, які його цікавлять, стосовно стану здоров'я, перебігу захворювання і лікування та одержав(ла) на них відповіді, і надає інформовану згоду на лікування персонально лікуючому лікарю та власноруч засвідчує своїм підписом згоду, інше не передбачено законом [9, 10].

Не зважаючи на кількість лікарів, що приймають участь в обговоренні плану подальшого лікування та обстеження пацієнта їх досвіду, наукові звання, спеціалізацію та посади, кримінальна відповідальність за лікування лежить виключно на лікуючому лікарі. Рекомендовані консультантами лікувальні та діагностичні процедури хворому, призначає лікуючий лікар, фіксуючи це в листі лікарських призначень, тому відповідальність за режим перебування хворого в стаціонарі, призначення йому дієтичного харчування, методи обстеження, медикаментозне лікування, фізіотерапевтичне та психотерапевтичні процедур лежить виключно на лікуючому лікарі, а виконання призначених лікувальних та діагностичних заходів на молодших спеціалістах з медичною освітою, які роблять відмітки щодо виконання призначень [11].

Таким чином, звернення лікаря за допомогою до колег, при складному клінічному випадку та/або при поліорганному захворюванні, не тільки не зменшує ризик кримінального переслідування та не розділяє відповідальність, а навпаки, лікуючий лікар бере на себе відповідальність за рішення колег і за призначення обраної тактики лікування іншими, консиліумом. Якщо до складу консиліуму входять керівники лікуючого лікаря: завідувач відділення, медичний директор, які як правило очолюють, так званий, консиліум, тоді лікуючий лікар не може проігнорований «рекомендації» своїх прямих керівників.

В своїй роботі лікар кожного дня стикається із складними клінічними випадками та важкими поліорганними ураженнями, які потребують залучення консультантів, проведення консиліумів, сумісних оглядів лікарями різних спеціальностей. В умовах військового стану, актуальність цього питання неможливо переоцінити, через велику кількість поранених та травмованих серед мирного населення, які потребують одночасного лікування лікарями різних спеціальностей. Але не зважаючи на значимість та актуальність проблеми надання консультативної допомоги та консиліуму, ці питання не досліджені та законодавче не врегулюванні до теперішнього часу.

Для юридичного врегулювання питань консультативної допомоги в медицині: одночасного залучення консультантів однієї або різних спеціальностей, сумісних оглядів, колективного обрання тактики лікування, так званих «консиліумів» тощо, треба внести докорінні зміни в закони та підзаконні акти. На нашу думку необхідним будуть наступні кроки:

по-перше, поглиблене вивчення вищезазначеної проблеми шляхом аналізу національного законодавства та законодавства країн ЄС та NATO, з метою отримання та провадження їх позитивного досвіду щодо регулювання питань консультативної допомоги в медицині;

по-друге, розробка та подання пропозицій щодо змін в закони та підзаконні акти, на всіх рівнях законодавчої та виконавчої влади, з імплементацією досвіду законодавства країн ЄС та NATO.

Література

1. Вказівки із воєнно-польової хірургії / За ред. Я. Л. Заруцького, А. А. Шудрака. К.: СПД Чачлинська, 2014. С. 125-126.
2. Гур'єв С.О., Кравцов Д.І., Ордатій А.В., Казачков В. Є. Клініко-нозологічна та клініко-анатомічна характеристика постраждалих із мінно-вибуховою травмою на ранньому госпітальному етапі надання медичної допомоги в умовах сучасних бойових дій на прикладі проведення антитерористичної операції на сході України // Хірургія України. 2016. № 1. С. 7-11.
3. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України № 2801-XII від 19.11.1992 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text
4. Конституція України URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0% BA/96-%D0%B2%D1%80#Text
5. Словник української мови: в 11 томах. Том 4, 1973. С. 264.
6. Велика медична енциклопедія. Т. 11. 3-е изд. М.: Радянська енциклопедія, 1979. С. 320.
7. Про деякі питання удосконалення роботи відділень анестезіології та інтенсивної терапії закладів охорони здоров'я: Наказ Міністерства охорони здоров'я України 09 листопада 2020 року № 2559, зареєстр. в Міністерстві юстиції України 18 грудня 2020 р. за № 1261/35544. Додаток «Положення про консиліум лікарів» URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1259-20#Text
8. Кримінальний кодекс України URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text
9. Інструкція щодо заповнення форми первинної облікової документації № 003-6/о «Інформована добровільна згода пацієнта на проведення діагностики, лікування та на проведення операції та знеболення і на присутність або участь учасників освітнього процесу»: Наказ МОЗ України від 14.02.2012 року №110 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0181-21#Text
10. Інструкція щодо заповнення форми первинної облікової документації № 003-4/о «Листок лікарських призначень»: Наказ МОЗ України від 14.02.2012 року №110 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0662-12#Text
11. Про затвердження нормативних документів щодо застосування телемедицини у сфері охорони здоров'я: Наказ МОЗ від19.10.2015 № 681, Зареєстр. в Міністерстві юстиції України 09 листопада 2015 р.за № 1400/27845 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1400-15#Text

П А Н Е Л Ь II

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

РОЛЬ КОНЦЕПЦІЇ БІЗНЕСУ І ПРАВ ЛЮДИНИ У ВДОСКОНАЛЕННІ МЕХАНІЗМІВ ЗАХИСТУ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

Бай О.С.,
аспірант кафедри правознавства юридичного факультету
Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, Київ, Україна;

Татаренко Г.В.,
к.ю.н. доцент, завідувачка кафедри конституційного права юридичного факультету
Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, Київ, Україна

Анотація. *У роботі окреслено перспективні імплементації до правової системи України міжнародно-правових механізмів захисту прав і свобод людини. Приділено особливу увагу ролі актів м'якого права та Керівних принципів ООН з питань бізнесу і прав людини.*

Ключові слова: *права і свободи людини, міжнародно-правові механізми захисту, бізнес, м'яке право.*

Відповідно до ст. 3 Конституції України, права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, а згідно зі ст. 9 Основного Закону, в Україні визнається і діє принцип верховенства права [1].

Розвиток ця теза дістала в наукових дослідженнях, де, зокрема, визначено, що, зважаючи на те, що в основу Конституції України закладено принципово нові правові парадигми зовнішньої і внутрішньої державної політики України, що спрямовані на утвердження й забезпечення прав і свобод людини і громадянина, це об'єктивно вимагає істотної переорієнтації та модифікації всієї національної правової системи [2, с. 39]. Стосовно напрямів такої переорієнтації, обґрунтованою вбачається точка зору авторів видання «Міжнародні засоби захисту прав та свобод людини і громадянина», які зазначають що «перед Україною стоять серйозні проблеми реалізації проголошених у Конституції прав людини, особливо соціальних та економічних, а також міжнародно-правових актів з прав людини, ратифікованих Україною» [3, с. 12]. Дійсно, для України рівень захисту соціально-економічних прав є особливо болючим питанням. Це не лише визначено у науковій літературі, але й підтверджено соціологічними дослідженнями. Так, відповідно до нещодавнього третього загальнонаціонального опитування «Що українці знають та думають про права людини», яке показало, як змінилося сприйняття прав людини в Україні за чотири останні роки, що було проведено Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва за підтримки Програми розвитку ООН, українці оцінили рівень

дотримання екологічних та соціально-економічних прав людини в країні найнижче [4]. Додатково, під час презентації даного дослідження аналітик фонду зазначив, що «експерти галузі мають приблизно таку ж думку про категорії прав, що найкраще і найгірше дотримуються в Україні, як і респонденти дослідження» [5]. Таким чином, соціально-економічні та екологічні права людини є такими, що потребують додаткової уваги для їх захисту. Також, у науці, зокрема, зазначених вище в цій роботі публікаціях, неодноразово зазначалося про доцільність модернізації національної правової системи з огляду на міжнародні правозахисні підходи.

Тому подальші дослідження на стику цих двох напрямів є **актуальними**. Додану вартість їм додасть те, що Україною, з моменту підписання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, нашою державою взято на себе додаткові зобов'язання щодо конкретних кроків стосовно європейської інтеграції.

Також, агресія рф показала, що не всі класичні підходи до забезпечення прав і свобод людини, працюють достатньо ефективно в сучасних умовах.

Метою даного дослідження є ідентифікація перспективних для розвитку в правовій системі України міжнародно-правових механізмів захисту прав і свобод людини.

О. Позігун визначає, що важливий аспект досвіду імплементації принципу верховенства права європейськими державами пов’язаний з реалізацією висловлених намірів. Для органів державної влади, політиків дії з імплементації верховенства права не обмежуються закріпленням цього принципу у законодавстві, а включають і фактичну реалізацію вимог, обумовлених верховенством права. У цьому контексті варто відзначити, що в межах західної правової культури виникло явище, що отримало назву soft law, яким позначаються свого роду наміри суб’єктів міжнародного права діяти відповідним чином [6, с. 231].

У науковій літературі зазначається, що зростання ролі норм «м’якого права» (soft law) у регулюванні міжнародних економічних відносин, а також відповідна актуалізація і збільшення кількості досліджень, присвячених цьому феномену, є однією з тенденцій розвитку сучасного міжнародного права загалом і міжнародного економічного права зокрема. Пошук нових методів і форм міжнародно-правового регулювання економічних відносин, перегляд усталених уявлень про природу права відбуваються на тлі еволюції міжнародного права, яке перебуває під впливом суперечливих процесів глобалізації, невизначеності й плюралізму постмодерну. І в цьому сенсі «м’яке право», а вірніше його актуалізація та концептуалізація дійсно є й наслідком, і відображенням останніх. Динамізм міжнародних економічних відносин і їх суттєвий вплив на національні інтереси держав у сфері економічної безпеки зумовлює те, що поміж усіх міжнародних організацій найбільш активно правотворчі повноваження з використанням норм soft law реалізуються саме в рамках міжнародних економічних організацій. Так, акти, що містять норми «м’якого права» СОТ, МВФ, групи СБ, ЄС, суттєво впливають на формування стратегії й тактики розвитку національних економічних систем... Характерною особливістю розвитку концепції «м’якого права» на сучасному етапі є його значення для регулювання економічних відносин на внутрішньодержавному рівні, гармонізації національного й міжнародного права. Посилення міжнародної економічної та правової інтеграції на універсальному й регіональному рівнях (наслідком якої є співіснування елементів різних правових систем і зростання ролі міжнародного права) підвищує значення «м’якого права» в регулюванні міжнародних економічних відносин, що зумовлює необхідність і перспективність поглибленого наукового дослідження концепції «м’якого права» у міжнародному економічному праві, його особливостей на сучасному етапі та напрямів подальшого розвитку [7 ,с. 250]. Цю ж думку розвиває Ю. Остапенко, яка вказує, що саме завдяки «м’якому праву»

забезпечується адаптація чинного нормативного масиву до існуючого міжнародного становища, зокрема, й у сфері господарських відносин. Більш того, для господарського права воно виступає дієвим інструментом, за допомогою якого визначаються та встановлюються нові міжнародно-правові норми, які забезпечують регулювання найпоширеніших на даний момент господарських відносин, а також ефективне функціонування міжнародної нормативної системи [8, с. 104]. Таким чином, можна зробити висновок, що в низці випадків саме м'яке право може стати тим інструментом, який спрацює там, де традиційне hard law виявиться неефективним.

Також, все частіше і голосніше лунає думка, що сьогодні «м'яке право» набуває ще одного значення. Наприклад, воно визначає вектор розвитку корпоративних відносин на національному рівні, а також виступає інструментом гармонізації національних законодавств різних країн світу [9, с. 10].

З одного боку, причиною цього є те, що сучасні транснаціональні корпорації здійснюють значний вплив і певною мірою створюють систему наднаціонального регулювання, впливу на економіку [10 ,с. 120]. З іншого, в останні роки набуває все більшого розвитку і концепція соціальної корпоративної відповідальності, яка запустила зрушення у корпоративній культурі в напряму відходу від виключно мети максимізації прибутку при здійсненні господарської діяльності. З часом цей процес став настільки масштабним, що це призвело до змін у регулюванні суспільних відносин на міждержавному та внутрішньодержавному рівні.

Зазначається, що таке «м'яке право» регулює корпоративні відносини опосередковано – шляхом впливу на розвиток національного законодавства, а також безпосередньо – шляхом самостійного запровадження корпораціями міжнародних стандартів у локальні нормативні акти (статути, положення, принципи (кодекси) корпоративного управління), а також формування на їх основі міжнародних звичаїв ділового обороту [9, с. 10]. Такий підхід є цікавим також тому, що залучає суб'єктів господарювання до встановлення верховенства права та соціально спрямованих змін у суспільстві. І саме це може стати тим «рецептом», який стане рушієм позитивних змін в українському суспільстві, навіть у складних умовах військової агресії та повоєнного відновлення.

Стосовно актів «м'якого права», до яких доцільно звернутися в даному випадку, першочергово доцільно зазначити Керівні принципи ООН з питань бізнесу і прав людини. Вони затверджені у 2011 р. Резолюцією Ради ООН з прав людини A/HRC/RES/17/4 від 16 червня 2011 р. у редакції, яку додано до доповіді Спеціального представника Генерального секретаря з питань прав людини і транснаціональних корпорацій та інших підприємств. Даний документ ґрунтується на визнанні таких ключових аспектів: «a) Чинних зобов'язань держав щодо поваги, захисту й забезпечення прав людини і основоположних свобод; b) Ролі підприємств як спеціалізованих органів суспільства, що виконують спеціалізовані функції, від яких вимагається дотримуватись усіх відповідних законів і поважати права людини; c) Необхідності того, щоб права й обов'язки узгоджувались із належними та ефективним засобами правового захисту в разі порушення [11].

Доцільність використання даного документу підтримано в низці інших актів м'якого права, на які вже офіційно орієнтується Україна.

Наприклад, у п. 67 розділу «Засоби впровадження і Глобальне партнерство» Порядку денного сталого розвитку на період до 2030 р., прийнятого Генеральною Асамблею Організації Об'єднаних Націй 25 вересня 2015 р., яким затверджено 17 Цілей Сталого Розвитку, зазначається таке: «Приватна підприємницька, інвестиційна та інноваційна діяльність – це одна з основних рушійних сил підвищення продуктивності, забезпечення всеохопного економічного зростання і створення робочих місць. … Ми будемо сприяти динамічному й ефективно функціонуючому підприємницькому сектору, захищаючи при

цьому трудові права і стандарти в галузі довкілля та здоров'я відповідно до релевантних міжнародних стандартів і договорів, інших поточних ініціатив у цьому напрямі, таких як Керівні принципи у сфері бізнесу і прав людини і трудові стандарти Міжнародної організації праці, Конвенція про права дитини й основні багатосторонні договори щодо довкілля, для учасників таких договорів» [12, с. 126, 13].

Також, слід зазначити, що даний Порядок денний сталого розвитку вказує, що «сімнадцять Цілей сталого розвитку і 169 завдань ... мають комплексний та неподільний характер і забезпечують зрівноваження трьох вимірів сталого розвитку: економічного, соціального та екологічного» [13]. Повертаючись до вже розглянутого питання, що рівень дотримання екологічних та соціально-економічних прав людини в Україні є найнижчим, необхідно вести мову про актуальність впровадження вказаних вище актів м'якого права, із особливою увагою до Керівних принципів ООН з питань бізнесу і прав людини.

Висновки. Таким чином, у роботі ідентифіковано перспективні для України міжнародно-правові механізми захисту прав і свобод людини. Визначено, що на сучасному етапі розвитку, та зважаючи на виклики, які постають перед державою, доцільним є звернення додаткової уваги на джерела м'якого права, які походять від ключових міжнародних та регіональних організацій. Обґрунтовано, що особливий акцент доцільно зробити на впровадженні до правової системи України Керівних принципів ООН з питань бізнесу і прав людини.

Література

1. Конституція України : офіц. текст [прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. зі змінами, внесеними Законом України від 8 грудня 2004 р. : станом на 1 січня 2006 р.]. – К. : Мін-во юстиції України, 2006. – 124 с.
2. Права людини в Україні: проблеми та перспективи розвитку / О.В. Прієшкіна // Правова держава. – 2017. – № 26. – С. 33-40. – Режим доступу: http://pd.onu.edu.ua/article/view/233393/232141.
3. Міжнародні засоби захисту прав та свобод людини і громадянина / Ю.М. Бисага, М.М. Палінчак, Д.М. Бєлов, М.М. Данканич. – Ужгород, 2003. – 57 с.
4. Що українці знають і думають про права людини: загальнонаціональне дослідження, третя хвиля (2016–2018–2020): скорочена версія / А. Сухарина, В. Яворський, С. Колишко, Т. Печончик, І. Гуцуляк, К. Семьоркіна; під заг. ред. Т. Печончик. – Київ, 2021. – 84 с.
5. Бодняк О. Права людини? Ні, не чули. На порушення яких прав скаржаться українці [Електронний ресурс] / О. Бодняк // zaxid.net. – 2021. – Режим доступу: https://zaxid.net/prava_lyudini_ni_ne_chuli_n1532251.
6. Позігун І.О. Досвід імплементації верховенства права як принципу адміністративного процесу в межах західної правової культури. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. – 2021. – Сер.: ПРАВО. – Вип. 63. – С. 229 – 233. – Режим доступу: http://dspace.oduvs.edu.ua/handle/123456789/2693?locale=ru
7. Гулєвська Г. Ю. Норми «м'якого права» (soft law) у регулюванні міжнародних економічних відносин. Порівняльно-аналітичне право. – 2017. – № 3. – С. 248–251.
8. Остапенко Ю. І. М'яке право у регулюванні господарських відносин / Ю. І. Остапенко // Економічна теорія та право. – 2017. – № 1. – С. 98-107.
9. Щокіна О.О. «М'яке право» системи регулювання корпоративних відносин / О.О. Щокіна. // Теорія і практика правознавства. – 2018. – Вип. 2. – С. 1-12.
10. Токунова А.В. Вплив транснаціональних корпорацій на зовнішню торгівлю / А.В. Токунова // Правничий вісник Університету «КРОК» / Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК». – Вип. 16. – К., 2013. – С. 118-126.
11. Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations «Protect, Respect and Remedy» Framework: Annex to the Report of the Special Representative of the Secretary-General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises, John Ruggie on 21 March 2011 № A/HRC/17/31.
12. Токунова А.В. Керівні принципи ООН у сфері бізнесу і прав людини як правовий інструмент забезпечення сталого розвитку країни / Підприємництво, господарство і право. – 2018. – № 12. – С. 125-129.
13. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development: Resolution, adopted by the General Assembly of the United Nations on 25 September 2015 № A/RES/70/1.

ОСОБЛИВОСТІ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ ПЕРЕСУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Винник О.О.,
студентка 2 курсу освітнього рівня магістр, юридичного факультету Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, Київ, Україна;

Татаренко Г.В.,
к.ю.н. доцент, завідувачка кафедри конституційного права юридичного факультету Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, Київ, Україна

Анотація. *На сучасному етапі розвитку людства актуальними постають питання належного забезпечення права людини на свободу пересування та визначення чіткого переліку його можливих обмежень. Особливої актуальності набувають питання обмеження прав людини на свободу пересування в умовах воєнного стану. У статті проаналізовано проблемні питання, пов'язані з обмеженням зазначеного права в умовах воєнного стану, зокрема правові підстави його застосування та обмеження. Крім того визначено перелік об'єктів та території, де такі обмеження діють, правові підстави їх застосування, а також коло осіб, на яких поширюються обмеження. Хоча встановлені законодавством обмеження у здійсненні свободи пересування зумовлені необхідністю забезпечити безпеку України, охорону здоров'я, захист прав і законних інтересів її громадян та інших осіб, які проживають в Україні, проте в умовах воєнного стану забезпечення вказаних прав не завжди є можливим.*

Ключові слова: *права людини, нормативно-правове забезпечення, свобода пересування, обмеження права на свободу пересування, воєнний стан, проблеми реалізації права.*

Забезпечення прав і свобод людини та громадянина посідає провідну роль у кожній країні світу, оскільки рівень їх дотримання та захисту є показником розвитку правової та демократичної держави. Окреме місце у переліку прав, визначених законодавством України та міжнародними нормативно-правовими актами, посідає право на свободу пересування, яке є правом людини на вільне пересування у межах країни проживання, виїзд за кордон і повернення на територію держави, громадянином якої вона є. На сучасному етапі найбільш актуальними є питання належного забезпечення вказаного права та визначення чіткого переліку його можливих обмежень в умовах воєнного стану.

Право людини на свободу пересування визначено статтями 13 та 14 Загальної декларації прав людини, згідно з якими кожна людина має право на свободу пересування і вибір місця проживання в межах кордонів кожної держави, право залишати будь-яку країну, включаючи також її власну, і повертатися до своєї країни, право шукати притулок від переслідувань в інших країнах і користуватися цим притулком, за винятком таких, які викликані вчиненням неполітичного злочину або діяннями, що суперечать цілям і принципам ООН [1]. Конституції України, як основний закон держави, передбачає, що кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом. Громадянин України не може бути позбавлений права в будь-який час повернутися в Україну [2]. Аналогічне положення зазначене у спеціальному акті – Законі України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» [3].

Право на свободу пересування, на відміну від права на життя, заборону катування, рабства і примусової праці, які є абсолютними, може бути обмежене за певних умов та випадків. Так, обмеження

права на свободу пересування, встановлених Конституцією України, ЦК України та іншими законами України, можливе лише у випадках, передбачених ними з дотриманням вимог законності, пропорційності, визначення кола осіб, на які воно поширюється і на територію, на яку воно поширюється, має здійснюватися компетентним органом в межах його повноважень [4, с. 162]. У Законі України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» обмеження, які можуть застосовуватися до права на свободу пересування поділено на дві групи, одна з них стосується обмежень пересування на певних територіях, а інша – обмежень щодо певних категорій фізичних осіб. Окрім цього зазначено, що свобода пересування може бути обмежена і в інших випадках, передбачених законом [3]. Проте у ст. 12 вказаного Закону не наведений вичерпний перелік підстав для обмеження права на свободу пересування, що на нашу думку є значним недоліком, адже відсутність чіткого переліку може стати підставою для зловживання суб'єктами владних повноважень правами особи та призвести до порушення основоположних прав і свобод людини, що суперечить ст. 23 Конституції України.

Одним із випадків обмеження, яке не зазначене у статті, є введення правового режиму воєнного стану. Воєнний стан - це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [5].

У зв'язку з введенням в Україні правового режиму воєнного стану відповідно до Указу Президента України від 24 лютого 2022 року № 64 «Про введення воєнного стану в Україні» були введені певні правила виїзду за межі України окремих категорій осіб. Зокрема, за загальним правилом на період дії правового режиму воєнного стану чоловікам - громадянам України, віком від 18 до 60 років, а також жінкам-військовозобов'язаним обмежено виїзд за межі України, крім військовозобов'язаних, які не підлягають призову на військову службу під час мобілізації відповідно до статті 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію». Особи з інвалідністю I групи та діти з інвалідністю мають першочергове право на проходження передбачених законодавством видів контролю в пунктах пропуску через державний кордон. Разом з тим особами у пріоритетному порядку можуть слідувати особи, які їх супроводжують (не більше ніж дві особи). У пунктах пропуску через державний кордон для автомобільного сполучення пріоритет може надаватися під час слідування в пішому порядку або на легковому автомобілі за умови відсутності у транспортному засобі, в якому прямують зазначені особи, інших осіб [6].

В Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан, військове командування разом із військовими адміністраціями (у разі їх утворення) можуть самостійно або із залученням органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування запроваджувати та здійснювати заходи з тимчасового обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, зокрема, п. 6 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» передбачений особливий режим в'їзду і виїзду, обмежування свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів. Також одним із таких заходів може бути встановлення блокпосту, тобто посиленого контрольно-пропускного пункту, який за рішенням військового командування тимчасово встановлюється на вході/виході (в'їзді/виїзді) на

територію/з території, де введено воєнний стан і встановлено особливий режим (за винятком державного кордону), на якому облаштовуються місця для перевірки осіб, транспортних засобів, багажу та вантажів, позиції вогневих засобів та бойової техніки, місця для відпочинку та забезпечення життєдіяльності особового складу, який виконує завдання на такому пункті, до складу якого можуть входити службові особи військових формувань та правоохоронних органів, які відповідно до закону залучені до здійснення заходів правового режиму воєнного стану [7].

Патрулям на території, де встановлено особливий режим, в установленому законодавством порядку надане право, зокрема: перевіряти в осіб документи, що посвідчують особу, підтверджують громадянство України чи спеціальний статус особи, та перепустки, а в разі їх відсутності - затримувати відповідних осіб та доставляти до органів або підрозділів Національної поліції, а також тимчасово обмежувати або забороняти на вулицях та дорогах, окремих ділянках місцевості та в інших громадських місцях перебування або пересування осіб, рух транспортних засобів, зокрема транспортних засобів іноземних, консульських установ чи представництв міжнародних організацій; виводити осіб з окремих ділянок місцевості та об’єктів, евакуйовувати транспортні засоби, крім того, використовувати із службовою метою засоби зв’язку і транспортні засоби, що належать особам (за їх згодою). Також під час воєнного стану може бути запроваджена комендантська година – тобто заборона перебування на вулицях в певний час доби без спеціальних дозволів [7].

У тимчасово окупованих населених пунктах, де продовжуються активні бойові дії, російські окупаційні війська навмисне створюють гуманітарну кризу, щоб змусити місцевих жителів виїхати за межі місць постійного проживання. Водночас, можливість для виїзду до міст, підконтрольних українській владі, окупанти блокують, залишаючи можливість виїзду лише на територію так званих «ЛНР», «ДНР» чи РФ. Також відомо, що російські бойовики насильно депортують українців й утримують їх у так званих фільтраційних таборах, де проводять перевірки, примушують відмовитися від громадянства України та нав’язують проросійські погляди. Крім того, незаконно вивозять дітей-сиріт і дітей із багатодітних сімей, які залишилися без батьків для їх всиновлення російськими сім’ями.

Також з метою організації контролю за пересуванням українських громадян, які проживають на тимчасово окупованих територіях, але не мають «паспорта» зразка так званих «ЛНР» чи «ДНР», за дорученням окупаційної влади було запроваджено пропускну систему та встановлено тимчасові пункти пропуску. У зв'язку з цим окупаційною владою було визначено процедуру отримання «перепустки», згідно з якою мирних жителів зобов'язують звертатися за консультацією до так званих міських та районних органів внутрішніх справ, після чого мирних жителів зобов'язують пройти відповідну перевірку (допит, перевірку мобільного телефону, процедуру дактилоскопіювання). Таким чином, відбувається первинна фільтрація та облік населення, яке проживає у тимчасово окупованих районах, захоплених після 24 лютого. Також чоловіки не можуть у повній мірі реалізовувати право на свободу пересування, адже потерпають від незаконної та насильницької мобілізації, яка триває на тимчасово окупованих територіях з лютого 2022 року.

Враховуючи вищезазначене можна зробити висновок, що свобода пересування є однією з фундаментальних свобод людини, яка тісно пов’язана з реалізацією інших, не менш важливих прав і свобод людини. Проте проблематика щодо гарантування та забезпечення реалізації зазначеного права є надзвичайно актуальними в умовах воєнного стану. З урахуванням зміни ситуації в державі, загостренням певних обставин виникає потреба в підсиленні, перегляді, доповненні системи забезпечення та захисту прав і свобод людини і громадянина, відповідних гарантій їх захисту тощо.

На нашу думку у першу чергу необхідно створити систему ефективних способів забезпечення гарантій захисту прав і свобод людини й громадянина, вимушених перебувати на тимчасово окупованих територіях. Також необхідно внести зміни у ст. 33 Конституції: формулювання «…за винятком обмежень, які встановлюються законом» замінити на «…за винятком обмежень, які встановлюються законодавством», що суттєво розширить перелік нормативно-правових актів, якими регулюється право на свободу пересування. Крім того доцільно у законодавстві України зазначити вичерпний перелік підстав для обмеження права на свободу пересування.

Література

1. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

2. Конституція України від 28.06.1996 року Відомості Верховної Ради України – 1999. - № 20-21. // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

3. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України від 11.12.2003 року № 1382-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1382-15#Text

4. Кохановська О.В. Проблеми реалізації права на свободу пересування в Україні і практика Європейського суду. Часопис цивілістики. 2015. Вип. 18. С. 157-163. URL: http://hdl.handle.net/11300/8370

5. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 року № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

6. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента від 24.02.2022 року № 64. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text

Про затвердження Порядку встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 року № 1455. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1455-2021-%D0%BF#Text

ДО ПИТАННЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНОЇ ОСОБИ ЯК СУБ'ЄКТА ПРАВА ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Галкін В.Л.
аспірант кафедри державно-правових дисциплін
Луганського державного університету
внутрішніх справ ім. Е.О.Дідоренка

Анотація. *В науковій публікації здійснено дослідження проблеми конституційно-правового статусу внутрішньо переміщеної особи як суб'єкта права пенсійного забезпечення. Відзначено важливість диференціації спеціального правового статусу внутрішньо переміщеної особи з її конституційним статусом з метою повної реалізації пенсійних прав.*

Ключові слова: *внутрішньо переміщена особа; пенсійне забезпечення; конституційно-правовий статус; спеціальний правовий статус.*

Повномасштабний напад росії на Україну у лютому 2022 року призвів до нової масової хвилі внутрішнього переміщення. Згідно даних Міжнародної організації з міграції станом на 27.10.2022р. налічувалося 6,5 мільйонів внутрішньо переміщених осіб (ВПО) [1].

Соціальне становище внутрішньо переміщених осіб в Україні ускладнюється недосконалістю прийнятого законодавства в сфері пенсійного захисту ВПО, а також, у багатьох випадках, безпідставними бюрократичними процедурами та індивідуальними рішеннями органів державної влади в сфері соціального захисту, які в окремих випадках часто унеможливлюють реалізацію права на соціальний захист загалом та права на пенсію зокрема. Ці обставини призводять до особливої вразливості осіб, які перемістилися з тимчасово окупованих територій, а також з районів ведення бойових дій.

Науково-теоретичне вивчення поняття внутрішньо переміщеної особи як суб'єкта права пенсійного забезпечення має важливе значення з огляду на те, що це надасть змогу виокремлення спеціального суб'єкта правовідносин у цій сфері, наділеного правами і гарантіями, які обумовлені особливим становищем осіб означеної категорії, а також дозволить окреслити певні обов'язки, які можуть бути покладені на ВПО з метою недопущення зловживання правом.

Масове та тривале внутрішнє переміщення в Україні не стало поштовхом для суттєвого збільшення ґрунтовних досліджень правового визначення внутрішньо переміщених осіб. При тім вивчення поняття ВПО як суб'єкта права пенсійного забезпечення взагалі не здійснювалося.

Досить часто до осіб, переміщених всередині країни, застосовуються такі поняття як «внутрішній» або «вимушений мігрант», «внутрішній біженець», «переселенець». При чому широкого розповсюдження набуло використання до зазначених осіб саме поняття «переселенця» навіть у офіційних судових актах вищих судових інстанцій.

Не можна не відзначити, що вперше тлумачення цього розповсюдженого поняття надав Нестерович В.Ф., який визначив, що переселенці – це розмовний термін, яким в Україні позначають осіб, що змушені були покинути тимчасово окуповані території та виїхали на підконтрольну Україні територію [2, с.367]. В зв'язку з чим слід погодитися з Делія Ю.В. стосовно того, що де-факто «вимушені переселенці» - це внутрішньо переміщені особи, які не просто покинули місце свого постійного проживання але при цьому залишилися в країні своєї громадянської приналежності [3, с.12].

Лушпієнко Ю. наголошує, що поняття «внутрішньо переміщена особа» обов'язково у своїй суті вміщує певний

примусовий елемент внутрішнього переміщення. При чому такий примус не обов'язково має виражатися в якомусь фізичному впливі, а наявністю певного фактору чи їх сукупності, які змушують залишити своє постійне місце проживання. [4, с.190].

Водночас в законодавстві закріплено офіційний термін – «внутрішньо переміщені особи» під яким розуміють громадян України, іноземців або осіб без громадянства, які перебувають на території України на законних підставах та мають право на постійне проживання в Україні, яких змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [5, ст.1].

В міжнародному праві до внутрішньо переміщених осіб застосовують термін «Internally displaced persons (IDP)». Зокрема у Керівних принципах з питань внутрішнього переміщення визначено, що внутрішньо переміщеними особами вважаються особи або групи осіб, які були змушені покинути свої будинки або місця постійного проживання, зокрема в результаті або з метою уникнення наслідків збройного конфлікту, ситуації загального насильства, порушень прав людини, стихійних або антропогенних лих і які не перетнули міжнародно визнаний державний кордон.

Наразі у міжнародному праві щодо внутрішньо переміщених осіб вживається саме термін «internally displaced persons». Водночас його вперше було використано Кулішером Є.М. для визначення осіб, що були переміщені через збройну загрозу, викликану Другою Світовою війною [7, с.187].

Відправною точкою офіційного міжнародного визначення поняття «внутрішньо переміщена особа» слід вважати прийняття Керівних принципів ООН з внутрішнього переміщення, про які вже згадувалося вище.

Саме у цьому документі зафіксовані міжнародні стандарти захисту внутрішньо переміщених осіб. В нього включено тридцять принципів, які покликані повною мірою захистити осіб, що були вимушені залишити свої оселі та переміститися в інше місце проживання всередині країни. Керівні принципи містять не тільки міжнародно визнану дефініцію поняття ВПО але й визначають широкий спектр прав в сфері захисту внутрішньо переміщених осіб та гарантії їх забезпечення на весь період внутрішнього переміщення аж до моменту втілення довгострокових рішень. В ньому відображені норми міжнародного гуманітарного права та прав людини.

Для взятої на облік внутрішньо переміщеної особи реалізація прав на зайнятість, пенсійне забезпечення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, на отримання соціальних послуг здійснюється відповідно до законодавства України [5, ст.7]. При цьому Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» встановлено, що «право на отримання пенсій та соціальних послуг із солідарної системи мають громадяни України, які застраховані згідно із цим Законом та досягли встановленого цим Законом пенсійного віку чи визнані особами з інвалідністю в установленому законодавством порядку і мають необхідний для призначення відповідного виду пенсії страховий стаж, а в разі смерті цих осіб - члени їхніх сімей, зазначені у статті 36 цього Закону, та інші особи, передбачені цим Законом; … Право на отримання довічної пенсії та одноразової виплати за рахунок коштів накопичувальної системи пенсійного страхування мають застраховані особи і члени їхніх сімей та/або спадкоємці на умовах та в порядку, визначених цим Законом. Особи, які не підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню, але добровільно сплачували страхові внески в порядку та розмірах, встановлених законом, до солідарної системи та/або накопичувальної системи пенсійного страхування, мають

право на умовах, визначених цим Законом, на отримання пенсії і соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду та/або отримання довічної пенсії чи одноразової виплати за рахунок коштів накопичувальної системи пенсійного страхування» [8, ст.8].

Конституція України гарантує що «громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом». Крім того, Конституція гарантує розмір такого забезпечення на рівні, який не може бути нижчим за прожитковий мінімум: «пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом» [9, ст.46].

Тобто законодавець встановив, що для реалізації конституційного права на пенсійне забезпечення внутрішньо переміщена особа має стати на спеціальний облік. При цьому закон не встановлює додаткових вимог чи пільг особам з числа ВПО але гарантує забезпечення прав.

Водночас визначення поняття ВПО лише через призму права пенсійного забезпечення не може відобразити його повний зміст, тому що для ефективної реалізації осіб зі статусом ВПО своїх соціальних прав загалом та права на пенсійне забезпечення зокрема особливо важливе значення має визначення їх конституційно статусу, від якого залежить практична реалізація правових норм пенсійного законодавства, а особливо в питанні призначення, перерахунку та виплати пенсій.

Доречно відзначити думку Погорілко В.Ф., який визначає конституційний статус як статус суб'єкта права, що визначений і гарантований конституцією країни. При цьому *конституційний статус відрізняється своєю пріоритетністю над правовим статусом*, що визначений законами та нормативними актами підзаконного характеру [10, с.281].

Як вже відзначалося, основні соціальні гарантії закріплюються Конституцією, зокрема встановлено, що «громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Це право гарантується загальнообов`язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними. Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом» [9, ст.6].

Тобто Конституція України взагалі не встановлює жодного окремого статусу для громадян, які набули правового статусу внутрішньо переміщеної особи. Відповідно не містять конституційні норми також і обмежень прав ВПО. Саме тому можна стверджувати, що *внутрішньо переміщена особа не наділена окремим конституційним статусом*.

Доходимо висновку, що в чинному законодавстві відсутнє спеціальне, встановлене законом, регулювання правовідносин для осіб, яких змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру.

Це є логічним та відповідає принципу верховенства права й правової визначеності з огляду на те, що неправильно було б встановлювати будь-яких особливих умов призначення та виплати пенсії ніж ті, що встановлено для інших громадян України, а сам по собі спеціальний правовий статус внутрішньо переміщеної особи не збігається і не може підміняти закріплений у Конституції України статус громадянина Україна.

Л і т е р а т у р а

1. Ukraine — Internal Displacement Report — General Population Survey Round 10 (17 - 27 October 2022). URL: https://displacement.iom.int/reports/ukraine-internal-displacement-report-general-population-survey-round-10-17-27-october-2022 (дата звернення: 01.11.2022)
2. Нестерович В.Ф. Виборча кампанія: Словник сленгових термінів та виразів. Київ: Видавництво Ліра-К, 2020. 648 с.
3. Делія Ю.В. Правова характеристика визначення поняття «внутрішньо переміщена особа». Правовий часопис Донбасу № 2 (71) 2020. С.10-18
4. Лушпієнко Ю. Конституційно-правовий статус біженців та внутрішньо переміщених осіб в Україні. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 2. С. 188–193.
5. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 1. Ст.1
6. Guiding Principles on Internal Displacement. URL: https://www.unhcr.org/protection/idps/43ce1cff2/guiding-principles-internal-displacement.html (дата звернення: 01.11.2022)
7. Jaffe A.J. Notes on the Population Theory of Eugene M. Kulischer, The Mil-bank Memorial Fund Quarterly. 1962. Vol. 40. № 2. p. 187–206.
8. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09 липня 2003 року № 1058-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003, №№ 49-51, ст. 376
9. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*.1996. № 30. Ст. 141.
10. Погорілко В.Ф. Юридична енциклопедія: в 6 т. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2001. Т.3 – С. 281.

РОЛЬ МІЖНАРОДНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАЦІ В ПРОСУВАННІ ІДЕЇ СОЦІАЛЬНОГО МИРУ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ І СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ

Загоруй І. С.,
к.і.н., доцент кафедри державно-правових дисциплін
Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка,
м. Івано-Франківськ,Україна

***Анотація**. У статті розглядаються питання ролі Міжнародної організації праці в просуванні ідеї соціального миру та реалізації економічних і соціальних прав. З'ясовуються основні напрямки співробітництва України і МОП в межах впровадження у внутрішньодержавне законодавство міжнародних стандартів з економічних і соціальних прав, участі в проектах технічного співробітництва.*

***Ключові слова**: права людини, соціально-економічні права, Версальський договір, Міжнародна організація праці, конвенції Міжнародної організації праці*

На сьогодні, коли окремими державами відверто руйнуються демократичні засади світового правопорядку, порушується післявоєнна система безпеки Європи і не тільки, зневажаються загальнолюдські цінності, питання захисту прав людини вимагають нового осмислення. Спрямовуючи погляд в історичне минуле, коли міжнародне співтовариство на початку XX ст. за умов кризи політичної демократії та відсутності міжнародних норм («епохи тоталітаризмів») постало перед розв'язанням не менш складніших аніж в XXI ст. завдань, кидається у вічі те, що за не простих умов держави зрештою змогли знайти шляхи для досягнення соціального миру на принципах соціальної справедливості. Була взята за основу ідея забезпечення основоположних прав людини, однаково важлива для великих і малих народів. Позитивну роль при цьому зіграла Міжнародна організація праці (далі – МОП, Організація), яка від початку свого заснування і до тепер просуває ідеї соціального миру та реалізації економічних і соціальних прав.

Економічні наслідки Першої світової війни як і людські втрати були вражаючими. Загальне число жертв сягнуло 40 млн. людей, знищено третину національного багатства Європи [1, с.407]. Версальський мирний договір, підписаний 28.06.1919 р. не зняв гострих суперечностей між державами-переможцями і переможеними, однак створив передумови до налагодження соціального миру. Саме за таких умов у світі створювалась МОП з прицілом на те, що її діяльність сприятиме розв'язанню соціальних питань, пов'язаних із захистом прав працівників і скороченням робочого дня, відновленням соціального миру тощо.

Звертаючись до історії започаткування МОП слід наголосити на тому, що її правова природа пов'язана з Версальським мирним договором, зокрема його частиною XIII під назвою «Праця». Утім, об'єктивними передумовами створення Організації праці були соціально-економічні та політичні, умови повоєнного періоду, що характеризувалися різкою економічною стагнацією, значним погіршенням соціального становища працівників, зубожінням широких верств населення, наслідком чого були революційні потрясіння в Росії в 1917 р., прокомуністичні рухи в Німеччині і Угорщині (1919) та інших країнах. Ще в роки війни у воюючих країнах набув розмаху профспілковий рух за визнання на міжнародному рівні економічних і соціальних прав робітників, зокрема гарантування і захист їхніх трудових прав, покращення умов праці, соціальне страхування тощо.

Ідея майбутнього повоєнного мирного договору на основі міжнародної охорони праці була підтримана Стокгольмською Міжнародною конференцією Федерації професійних спілок (8 червня 1917 р.), представленою робітничими об'єднаннями від Австро-Угорщини, Болгарії, Німеччини, Норвегії, Фінляндії, Швеції. Таким чином,

уряди-засновники Ліги Націй не могли не брати до уваги загальний стан соціально-економічного і політичного розвитку у світі, та відкидати поширення робітничих рухів за соціально-економічні права, а тому від початку зв'язали себе зобов'язаннями сприяти розв'язанню міжнародних соціальних проблем і урегулюванню міжнародного трудового законодавства. Сукупно усе це підштовхнуло уряди країн-переможниць до розробки статуту МОП.

Заснування МОП (11 квітня 1919 р.) здійснювалося одночасно з утворенням Ліги Націй (далі – ЛН), де спільним установчим документом обох організацій став Версальський «Мирний договір між Союзними та Об'єднаними державами і Німеччиною і Протокол» від 28 червня 1919 року. Версальський договір складався з двох частин, що мали міжнародне значення: частини I (статті 1-26), у якій викладався Статут ЛН та частини XIII (статті 387-427), де унормовувались засади «Міжнародної організації Праці» (Treaty of Versailles, Part XIII: Constitution of the International Labour Office) [2, с. 157-168].

Організація праці відповідно до частини XIII («Праця») Версальського мирного договору розділ I «Організація праці» – далі зустрічається назва «Постійна Організація» (ст. 387, 402, 407) з її робочими органами (ст. 388), визнавалась як підрозділ ЛН, заснований для виконання її програм щодо утвердження тривалого миру та ліквідації соціальної справедливості шляхом покращення умов праці. У зв'язку з цим статус МОП визначався двома статутами – власним Статутом (глави I-IV частини XIII Версальського договору) та Статутом ЛН (статті 23-25), положеннями якого визначались її функції та вимоги щодо вироблення спільних стандартів трудових відносин, забезпечення справедливих, гуманних умов праці у повоєнний період. Покладені на МОП функції зобов'язували її, шляхом заохочення економічних і соціальних програм, що включають базові права людини, створювати міжнародні стандарти праці.

Таким чином, від заснування і до припинення діяльності ЛН, Організація праці хоч і була структурним підрозділом ЛН, але з власними повноваженнями, функціями її внутрішніх структур і порядком діяльності Конференції, що дозволяло їй самостійно, поступово і систематично розробляти необхідні стандарти, визначати обов'язки держав-членів щодо їх реалізації.

Після Другої світової війни (з 1946 р.) МОП стала одним із перших спеціалізованих органів ООН. Так, відповідно до «Угоди між Організацією Об'єднаних Націй і Міжнародною організацією праці» (ст. 1) від 30.05.1946 р. ООН визнає МОП як «спеціалізовану установу, відповідальну за здійснення таких заходів, які будуть відповідати її установчому акту і стануть необхідними для досягнення викладених в ньому цілей» [3].

Відповідно до функцій і завдань МОП, створювані нею акти передовсім спрямовані на здійснення основоположних соціально-економічних прав людини в галузі праці та соціального захисту і в цьому сенсі вони, як правило, конкретизують основні трудові і соціальні права, створюють організаційно-правові основи для їх поваги, дотримання і захисту. Так само, як і у випадку з Міжнародним пактом про економічні, соціальні і культурні права (далі – МПЕСКП) держава, ратифікувавши конвенцію МОП, визнає за собою певні зобов'язання передбачені нею. Якщо порівняти захист економічних прав за МПЕСКП і конвенціями МОП, це позначається відношенням широкого до вузького, загального до конкретного, детального.

Статут МОП (lit. b) ст. 19, ст. 22, ч. 1-2 ст. 35), а в минулому – Версальський договір (ст. 421), передбачають, що кожна держава-член МОП зобов'язується застосовувати ратифіковані нею конвенції, у тому числі й на територіях, що знаходяться поза метрополією. Зустрічається припущення, що сам факт ратифікації державою конвенцій, які володіють більш вищим рівнем гарантій в сфері трудових відносин чим рекомендації, дозволяє не лише удосконалювати і розвивати національну правову базу у даній галузі, але й створює додаткові перешкоди для неможливості скасування уже закріплених в законодавстві норм і, за умов мінливої політичної та соціально-економічної кон'юнктури, сприяє соціальній стабільності правового регулювання праці [4, с. 18]. Утім, це питання не таке вже й однозначне. Між ратифікацією конвенції та її застосуванням на практиці може бути великий розрив. Для

прикладу, найбільшу кількість ратифікацій серед конвенцій МОП зібрали Конвенція №138 «Про мінімальний вік для прийому на роботу» і №182 «Про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці». Із 185 держав-членів МОП 88% ратифікували першу і 95,1%. – другу, а враховуючи той факт, що базову Конвенцію ООН про права дитини визнали 196 держав, це доволі високий показник визнання заборони дитячої праці у світі, але чи викорінено на практиці застосування дитячої праці? Відповідь на це запитання можна знайти в доповіді Гендиректора МОП Хуана Сомавія «Зупинити дитячу працю: від зобов'язань до дій» (2012), в якій він зазначає, що 215 млн. дітей у світі все ще змушені працювати щоб вижити, а більше половини з них є жертвами найгірших форм дитячої праці, таких як рабство, участь у збройних конфліктах і ін. [5, с. 3]. Хоча у 2021 році відсоток дітей, зайнятих дитячою працею, залишився в основному таким же, як і в 2016 році, ООН підтвердила тенденцію до зростання дитячої праці вперше за останні два десятиліття у світі [6].

Ратифікувавши Конвенцію МОП №182 у жовтні 2000 році, Україна взяла на себе зобов'язання здійснити негайні та ефективні заходи щодо забезпечення заборони і ліквідації найгірших форм дитячої праці. Уряд України виявив свої наміри запровадити усі необхідні заходи для боротьби з дитячою працею на національному рівні, включаючи реформу законодавства та виділення необхідних коштів [7].

В контексті зазначеного, важливим є положення Декларації МОП 1944 р. про те, що всі держави-члени зобов'язані дотримуватися, сприяти застосуванню і втіленню в життя принципів, що стосуються основоположних прав людини, ухвалювати програми, метою яких є забезпечення соціальних та економічних прав (Розд. III. pp. d, f, g, h, i, j) [8, с. 24]. Таке зобов'язання у держави виникає не тільки від факту ратифікації якого-небудь акту МОП, а й із самого факту членства у ній.

Конвенції і рекомендації МОП ухвалюються з одного й того ж кола питань. За колом урегульованих відносин їх можна звести у такі однотипні групи як: а) свобода об'єднання і колективні переговори, права профспілок; б) трудові відносини; в) скасування примусової праці і обов'язкова праця; г) дитяча праця; ґ) рівність можливостей (недискримінація); д) політика в сфері зайнятості; є) розвиток людських ресурсів (зайнятість); ж) умови праці і прийому (наймання) на роботу; з) безпека і гігієна праці; и) соціальне забезпечення; і) політика в сфері праці; к) категорії трудящих, у тому числі трудящих-мігрантів, що загалом відтворює політику держави у сфері соціальних та економічних прав [9].

З усього загалу документів МОП, чітко виокремлюється окрема група актів, які прийнято називати «нормативним ядром» системи міжнародних актів МОТ і принципів її діяльності. Дане ядро утворюють декларації та 8 визнаних основоположних конвенцій МОП: № 29 «Про примусову чи обов'язкову працю»; № 87 «Про свободу асоціації і захист права на організацію»; № 98 «Про застосування принципів права на організацію і на ведення колективних переговорів»; № 100 «Про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності»; № 105 «Про скасування примусової праці»; № 111 «Про дискримінацію в галузі праці і занять»; № 138 «Про мінімальний вік для прийому на роботу» та № 182 «Про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці». Означений блок документів можна розглядати як першооснову, «осердя» соціально-економічних прав, хоч це не визначено ані МОП, ані теорією прав людини.

Зважаючи на це, можна стверджувати, що від початку свого заснування філософія новоствореної організації побудована на визнанні того, що «загальний і міцний мир може бути досягнутий лише на засадах соціальної справедливості», на подоланні таких умов праці у всьому світі, які спричиняють несправедливість і бідність для значної кількості людей; на подоланні безробіття, гарантуванні заробітної плати, яка б забезпечувала задовільні умови життя тощо [10, с. 5]. Зі збігом часу ця мета і завдання були уточнені Філадельфійською Декларацією, але й натепер вони не втратили своєї актуальності.

В історичному аспекті (між двома світовими війнами) МОП активно включилася до уніфікації і гармонізації трудового законодавства у вигляді створюваних нею

міжнародних стандартів праці, позитивно вплинула на формування основоположного блоку міжнародно-правових норм в сфері соціально-трудових відносин, використаних згодом при створенні Міжнародного білля прав людини. Доволі активною була нормотворча діяльність МОП у період між першою і другою Міжнародною конференцією праці (1919 і 1920 рр.), коли було ухвалено 16 конвенцій і 18 рекомендацій [11]. Можна вважати, що саме ці перші документи стали прообразом *міжнародних стандартів* у галузі соціально-економічних прав, так як ними взнається право на 8-годинний робочий день, право на справедливу оплату праці, право чоловіка і жінки на рівну винагороду за працю, заборона дитячої праці та ін.

Україна стала членом МОП з 12 травня 1954 року, проте принципово нові грані співробітництва з цією організацією розпочалися з початку 90-х рр. минулого століття, з утворення незалежної Української держави. Заднім числом історію цих відносин можна розглядати в триєдиному аспекті: участь в нормотворчій діяльності МОП, впровадження міжнародних стандартів МОП в національне законодавство і практична співпраця.

Участь у нормотворчій діяльності була відзначена тим, що за проектами, запропонованими УРСР, були прийняті кілька резолюцій МОП: «Про усунення дискримінації за ознакою статі в питанні заробітної плати» (1956), «Про проведення досліджень у галузі економічних та соціальних наслідків роззброєння» (1965) і ін. [12, с. 706].

Наслідком впровадження у внутрішньодержавне законодавство міжнародних стандартів з економічних і соціальних прав, Україною ратифіковано близько сімдесяти конвенцій у галузі праці, у тому числі 8 із 8 фундаментальних (базових), 4 з 4 директивних (пріоритетних) та 57 із 177 технічних конвенцій [13]. Ряд конвенцій (8), за інформацією Федерації професійних спілок України, було денонсовано.

Серед ратифікованих Україною конвенцій, що визначають засади реалізації права на працю і забезпечують можливість здійснення економічних і соціальних прав, визнаних світовою спільнотою, 8 базових конвенцій МОП: про примусову чи обов'язкову працю (№ 29), про скасування примусової праці (№ 105), про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності (№ 100) та інші, якими гарантуються трудові права і соціальна справедливість.

Кабінет Міністрів України, започаткувавши у 2016-2017 рр. процес формування нової соціальної політики, реально розпочав реформи у соціальній сфері – пенсійної, медичної та соціальних послуг, а, відтак, здійснив конкретні кроки до приведення чинного законодавства у цій сфері у відповідність до міжнародних стандартів МОП і пов'язаних з ними європейських стандартів, встановлених Європейською соціальною хартією (переглянутою). Практичними діями адаптації національного законодавства до цих стандартів стало приєднання України до Європейського кодексу соціального забезпечення [14], а також ратифікація конвенцій МОП № 117 «Про основні цілі та норми соціальної політики» [15] та № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення» [16].

Метою означених реформ є формування якісно нової моделі українського суспільства, розв'язання проблем, пов'язаних з дотриманням соціальних прав на засадах демократії, верховенства права і соціальної справедливості, запровадження у вітчизняну практику основоположних європейських цінностей у галузі прав людини загалом.

Частиною національного законодавства України є конвенція МОП № 165, положення якої зобов'язують членів Організації забезпечувати можливість працівникам із сімейними обов'язками здійснювати своє право на вільний вибір праці; брати до уваги їхні потреби в галузі умов зайнятості та соціального забезпечення; враховувати потреби працівників із сімейними обов'язками на місцевому рівні; розвивати або сприяти розвиткові державних чи приватних служб побуту, таких як установи та служби догляду за дітьми та надання допомоги сім'ї; вживати заходи для заохочення розвитку інформації, освіти тощо [17].

Ще одним напрямком співробітництва України і МОП є практична співпраця у вирішенні конкретних соціально-трудових проблем в країні. Сьогодні Україна

співпрацює з МОП за різними напрямками, зокрема виконання рамкових програм партнерства зі спеціалізованими органами ООН, в межах якої реалізовано понад 20 проектів технічного співробітництва, об'єднаних у декілька масштабних програм гідної праці. Найбільш об'ємною з них є програма («Гідна праця для України»), як частина UNDAF (Рамкова програма допомоги ООН) та Цілей розвитку тисячоліття, підписана 7 квітня 2016 р. Пріоритетні напрями цієї Програми визначає «Меморандум взаєморозуміння щодо реалізації Програми Гідної праці МОП для України на період 2016-2019 рр.» [18].

Результатом тісного співробітництва України і МОП стала нова Програма гідної праці для України на 2020-2024 роки, яка передбачає три пріоритети з 9-ма кінцевими результатами, а саме: 1) покращений соціальний діалог, 2) інклюзивна та продуктивна зайнятість, 3) поліпшені умови праці та соціальний захист [19].

З того, що було вищевикладено, можна зробити висновок, що заснування МОП стало складовою Версальського мирного договору і від початку заснування і до сьогодні вона прагне здійснювати своє основне завдання – просування ідеї соціального миру шляхом адаптації трудового законодавства до мінливих умов господарювання у світі, чим сприяє визнанню і дотриманню основних економічних і соціальних прав.

Аналіз нормотворчої діяльності МОП дозволяє також стверджувати, що конвенційні норми в сфері регулювання трудових відносин істотно вплинули на формування завершеності нормативного визначення об'єктів економічних і соціальних прав в міжнародному праві, що найперше відбилося в змісті Загальної декларації прав людини 1948 р. та в Пакті 1966 року про економічні і соціальні права. Всі без винятку конвенції МОП орієнтовані на створення стандартів у сфері соціально-економічних відносин та створення механізму захисту прав людини.

Ратифіковані Україною конвенції МОП є важливим чинником для забезпечення соціально-економічних прав людини і громадянина в Україні. Вони суттєво впливають на національне право загалом, трудове і соціальне законодавство зокрема.

Література

1. Історія економіки та економічної думки : підруч. / В. В. Козюк, Л. А. Родіонова, О. В. Длугопольський [та ін.] ; за ред. В. В. Козюка, Л. А. Родіонової. Тернопіль : ТНЕУ, 2015. 792 с.
2. Ключников Ю. В. Версальский мирный договор. Полный перевод с франц. подлинника под ред. проф. Ю. В. Ключникова и Андрея Сабанина со вступит. статьей проф. Ю. В. Ключникова. Москва: Литиздат НКИД, 1925. 197 с.
3. Соглашение между Организацией Объединенных Наций и Международной Организацией Труда. Устав Международной организации труда и Регламент Международной конференции труда. Женева, 2002. С. 85-94.
4. Стаценко В. Г. Конвенции Международной организации труда: механизмы имплементации и контроля за применением. *Белорусский журнал международного права и международных отношений*. 2002. № 2. С. 18-22.
5. За права человека и социальную справедливость. Искореним детский труд! *Вестник Бюро МОТ для стран Восточной Европы и Центральной Азии*. 2012. № 2. С. 3.
6. ООН заявила про зростання дитячої праці вперше за 20 років. https://www.radiosvoboda.org/a/news-dytyacha-prazhya/31300091.html (дата звернення: 04.11.2022).
7. Міжнародна організація праці оприлюднила Глобальну доповідь «Подолання дитячої праці: наближення до мети». Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. URL: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=35795568 (дата звернення: 30.11.2016).
8. Декларация о целях и задачах Международной организацией труда. Устав Международной организации труда и Регламент Международной конференции труда. Женева, 2002. С. 22-24.
9. NORMLEX Information System on International Labour Standards : Conventions. International Labour Organization official site. URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:12000:::NO:::; Recommendations. URL: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12010:0::NO::: (дата звернення: 27.03.2019).
10. Устав Международной организации труда и Регламент Международной конференции труда. Женева, 2002. С. 5-24.
11. Origins and history. International Labour Organization official site. URL: http://www.ilo.org/global/about-the-ilo/history/lang--en/index.htm (дата звернення: 24.10.2016).
12. Кривець Н. В. Міжнародна організація праці. Енциклопедія історії України: У 10 т. Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 2009. Т.6 : Ла-Мі. 2009. С. 706.
13. Список Конвенцій МОП, ратифікованих Україною станом на 1 листопада 2015 р. Офіційний веб-портал Федерації професійних спілок України. URL:

http://fpsu.org.ua/profspilki-u-gromadyanskomu-suspilstvi/partnerstvo-vidkritij-uryad/napryamki-diyalnosti/mizhnarodna-robota/2545-spisok-konventsij-mop-ratifikovanikh-ukrajinoyu-stanom-na-29-zhovtnya-2013-r (дата звернення: 14.04.2017)

14. Україна долучилася до Європейського кодексу соцзабезпечення. URL: http://www.ukrainepravo.com/news/ukraine/ukra-na-doluchilasya-do-vropeyskogo-kodeksu-sotszabezpechennya/ (дата звернення: 20.04.2017).

15. Конвенція МОП про основні цілі та норми соціальної політики № 117 : Ратифіковано Законом України № 692-VIII від 16.09.2015. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/993_016 (дата звернення: 04.11.2016).

16. Конвенція МОП про мінімальні норми соціального забезпечення № 102 : Ратифіковано Законом України № 1024-VIII від 16.03.2016. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_011 (дата звернення: 04.11.2016).

17. Конвенція МОП про рівне ставлення й рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок: трудящі із сімейними обов'язками № 165: Ратифіковано Законом України № 1196-XIV від 22.10.1999. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_010 (дата звернення: 05.11.2022).

18. Меморандум взаєморозуміння щодо реалізації Програми Гідної праці МОП для України на період 2016-2019 рр. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU16042 (дата звернення: 05.11.2022).

19. Програма гідної праці 2020–2024/ Україна. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/genericdocument/wcms_774455.pdf (дата звернення: 05.11.2022).

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДИСТАНЦІЙНОЇ РОБОТИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Корж М.П.,
студент 1 курсу освітнього рівня магістр, юридичного факультету Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, Київ, Україна;

Гніденко В.І.,
к.ю.н., доцент кафедри правознавства юридичного факультету Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, Київ, Україна

Анотація. *Стаття присвячена проблемам контент-аналізу, місцю та ролі дистанційної зайнятості в система зайнятості України під час дії воєнного стану. Відзначено, що робочі місця зазнають певних трансформацій залежно від на впровадження у виробничий процес цифрових технологій, а отже, потягнули за собою зміни у формах зайнятості та використання праці робітників. Крім того, зазначається, що трудові відносини щодо дистанційного працевлаштування проходять у рамках посилення ролі індивідуальних трудових договорів, які повинні враховувати особливості цієї форми працевлаштування, не позбавляючи працівника його соціально-трудових гарантій, визначених законодавством про працю. Законодавством має бути чітко врегламентовано усі аспекти дистанційної зайнятості під час дії воєнного стану.*

Ключові слова: *дистанційна робота, воєнний стан, правове регулювання, трудовий договір, дистанційний працівник.*

Законодавством України передбачено, що у разі будь-якої збройної агресії, небезпеки державній незалежності країни, її територіальній цілісності, набуває чинності тимчасове обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Відповідні положення закріплені в головному Законі - Конституції України, також в Законі України «Про правовий режим воєнного стану» та в інших нормативно-правових актах .

З початку повномасштабної війни врази збільшилось кількість запитань простих громадян саме в сфері трудових відносин, оскільки значна кількість працівників евакуювалася в інші міста країни, багато виїхали закордон, де-хто тимчасово втратив працездатність чи став на захист України.

Ще з часів COVID-19, починаючи з весни 2020 року існує декілька способів, як саме організувати роботу працівників в надзвичайних ситуаціях, а також і в умовах з запровадженням воєнного стану в державі. Один із поширених знайомих нам варіантів є переведення працівників на дистанційну роботу.

Найпростішим і ефективним способом в цій складній ситуації є - оформлення працівників, які покинули територію бойових дій, і які не мають жодної змоги доїхати на роботу, але все ж таки можуть і бажають працювати віддалено, це запровадження дистанційної роботи.

І тому, на тлі розгортання військової агресії росії, одним із найпоширених варіантів для врегулювання відносин між працівником та роботодавцем під час воєнного стану стало саме масове переведення працівників на дистанційну роботу.

Проблематики нестандартних видів праці в Україні у своїх дослідженнях торкались: В.О. Процевский, Я.В. Свічкарьова, О.М. Ярошенко, Б.Г. Розовський, Ю.Ю. Івчук, О.С. Арсентьєва, Л.В. Котова, Г.А. Капліна, Г.В. Татаренко, В.І. Гніденко. Трудове законодавство України досить довгий час не оперувало поняттями «дистанційна робота» або «дистанційний працівник», однак тематика залучення праці дистанційного працівника для виконання певного роду робіт була завжди надзвичайно актуальна.

На думку В.В. Коробченко, дистанційний праця характеризується значною мірою самоорганізації самоврядування з боку працівника [1, с. 208], і з цим ми не можемо не погодитися. Аналіз світового досвіду використання праці дистанційного робітника віддалено дає нам підставу вважати, що дана форма праці є виправданою стратегією, сприяє скороченню управлінських витрат, зміни мотивації до праці, що в свою чергу призводить до підвищення рівня працездатності та поліпшення ефективності праці.

В. І. Гніденко зазначає, що «дистанційна зайнятість з'явилася в процесі переходу до інформаційного суспільства, розвитку комунікаційних технологій та інновацій, які зумовили можливість появи «дистанційних трудових відносин» між роботодавцем і його працівниками. Попри те, що дистанційна зайнятість з'явилася порівняно недавно, її стрімкий розвиток значно впливає на внутрішній і зовнішній (міжнародний) ринок праці, оскільки саме завдяки дистанційній зайнятості особи можуть бути працівниками компаній іноземних держав не виходячи з дому»[2, с.149].

Розглянемо саме поняття «дистанційна робота» — це «форма організації праці, за якої робота виконується працівником поза робочими приміщеннями чи територією роботодавця, в будь-якому місці за вибором працівника та з використанням інформаційно-комунікаційних технологій». Таке визначення цього поняття наведено у ст. 60-2 КЗпП України [3, ст. 60-2].

В свою чергу цей Кодекс було доповнено цією статтею відповідно до Закону України від 04.02.2021 року № 1213-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правового регулювання дистанційної, надомної роботи та роботи із застосуванням гнучкого режиму робочого часу» [4].

Праця ж дистанційних працівників характеризується відсутністю прив’язки до робочого місця, яке організоване роботодавцем; самостійною організацією умов праці та місця її виконання; та – використанням Інтернет мереж та різноманітних платформ.

В нашому сьогоденні та при теперішніх реаліях, с появою пандемії COVID-19 та початком повномасштабної війни в Україні більшість найманих працівників цілком відчули на собі, що ж таке дистанційна або надомна робота. Та ці поняття не були новими для невеликого кола науковців у галузі трудового права, які досліджували спектр питань щодо застосування дистанційної або надомної роботи.

Вважаємо за необхідне підкреслити те, що праця дистанційних робітників принципово відрізняється від праці за умовами договорів, передбачених нашим національним цивільним законодавством. Згідно з Цивільним кодексом України за договором підряду одна сторона (підрядник) зобов’язується на свій ризик виконати певну роботу за завданням другої сторони (замовника), а замовник зобов’язується прийняти та оплатити виконану роботу. Договір підряду може укладатися на виготовлення, обробку, переробку, ремонт речі, або на виконання іншої роботи з наданням її результату замовникові (ст. 837 ЦКУ) [%].

Проведений Я. Свічкарьовою аналіз співвідношення праці дистанційного робітника та за умовами виконання роботи на дому доводить, що праця за умовами дистанційної роботи (телероботи) є більш широким поняттям в сучасному розумінні, ніж праця на дому [6, с.137]. Таким чином, можемо зробити висновок, що представляється доцільним визначення та відокремлення поняття «дистанційна робота», що припускає виконання трудових функцій поза розташуванням роботодавця, його структурних підрозділів, філій або представництв і будь-яких інших організованих роботодавцем для роботи місця , так чи інакше йому підконтрольних і головне – основним засобом здійснення зв’язку між дистанційним працівником і роботодавцем є використання інформаційно–телекомунікаційних мереж.

Дивлячись на вищевикладене слід зазначити, що правове регулювання праці дистанційного працівника слід підпорядкувати в рамках трудового

договору. Л.С. Таль першим в науці визначив основні елементи (ознаки) трудового договору, що знайшло своє відображення в трудовому законодавстві нашої держави: «трудовий договір є угодою між працівником і власником організації підприємства, установи, або уповноваженим ним органом чи фізичною особою, за якою працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, з підпорядкуванням внутрішньому трудовому розпорядку, а власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган чи фізична особа зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати всі умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін» (ст.21 КЗпП) [3].

Стаття 43 Конституції України гарантує кожному право на працю та її вільний вибір. Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб [7]. Як доводив у своїх працях І.А. Покровський, не можна забувати про принцип «еластичності договірної свободи» [8], і з цим висловлюванням ми теж не можемо не погодитися. Працівник сам має право обирати місце виконання роботи, якщо це не суперечить організаційним та виробничим цілям роботодавця. Насамперед дистанційна праця – це праця, що протікає в нестандартному режимі, але на довготривалій договірний основі. Слід зазначити, що певні кроки до вказаного реформування ще були передбачені ініціативою Міністерства соціальної політики України в рамках проекту Закону від 10.12.2013 року про внесення змін до деяких законів України щодо праці дистанційних робітників [9].

Розглядаючи питання щодо правового регулювання дистанційної роботи в умовах воєнного стану, ще раз хотілося б наголосити на тому, що якщо специфіка виконання роботи може і передбачає можливість її здійснення дистанційно, а саме за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, то роботодавцю є доцільним прийняття рішення про переведення цього працівника на дистанційну (віддалену) роботу.

Тому у цей надважкий для нашої держави період «особливості трудових відносини працівників усіх підприємств, установ, організацій в Україні незалежно від їх форми власності, виду діяльності і галузевої належності, а також осіб, які працюють за трудовим договором з фізичними особами, регулюються чинним законодавством з урахуванням дії Закону України від 15.03.2022 року № 2136-IX «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану»». Про це наголошується в ч. 3 статті 1 вказаного вище Закону [10, ч.3 ст. 1].

Серед новел, запроваджених цим Законом, є норма, згідно з якою у період дії воєнного стану положення ч. 3 ст. 32 КЗпП України та інших законів України щодо повідомлення працівника про зміну істотних умов праці не застосовуються. Зазначаємо, що також на виконання цього Закону наказом Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 05.05.2021 № 913-21 була затверджена «Типова форма трудового договору про дистанційну роботу».

Наразі розглянемо, які позитивні сторони, хоча і в такий складний час має працівник і що має знати при виконанні роботи в дистанційному форматі: «1) працівник може розподіляти свій робочий час на власний розсуд; 2) загальна тривалість робочого часу в жодному разі не може перевищувати тих норм, які передбачені ст.ст. 50 і 51 КЗпП України (згідно з ст. 50 КЗпП України нормальна тривалість робочого часу працівників не може перевищувати 40 годин на тиждень); 3) на працівника в умовах дистанційної роботи не поширюються правила внутрішнього трудового розпорядку (якщо інше не визначено трудовим договором); 4) працівник має гарантоване державою право на захист своїх трудових прав, свобод і законних інтересів відповідно до законодавства України; 5) за погодженням

між працівником і роботодавцем виконання дистанційної роботи може поєднуватися з виконанням працівником цієї роботи як на робочому місці у приміщенні так і на території роботодавця» [11].

В свою чергу роботодавець має дотримуватися всіх вимог законодавства, умов як колективного так і трудового договору. До того ж він зобов'язаний забезпечити працівників всіма необхідними для виконання ними своїх обов'язків обладнанням, програмно-технічними засобами, засобами захисту інформації та іншими засобами, якщо інше не встановлено трудовим договором.

Сторони договору мають і інші права і обов'язки передбачені трудовим законодавством України, які саме, розглянемо нижче:

Наприклад, ст.24 КЗпП України (ч. 1 п. 6-1) передбачено, що «при укладенні трудового договору про дистанційну роботу додержання письмової форми є обов'язковим то згідно з ч. 11 ст. 60-2 КЗпП у разі виникнення загрози збройної агресії чи надзвичайної ситуації дистанційна робота може запроваджуватися саме наказом (розпорядженням) роботодавця без обов'язкового укладення трудового договору про дистанційну роботу в письмовій формі» [3, ч.11 ст. 60-2].

З таким наказом (розпорядженням) працівник має ознайомитися протягом двох днів з дня його прийняття, бажано під підпис або шляхом надіслання йому копії наказу (розпорядження) електронною поштою або ж іншим діючими засобами комунікацій.

Хотілося б також зазначити, що «при дистанційній роботі під час воєнного стану загальна тривалість робочого часу не може перевищувати норм, передбачених законодавством» (ст. 50 і 51 КЗпП) [3].

У період вільного часу для відпочинку працівник, який виконує дистанційну роботу, може без будь-якого сумніву переривати інформаційно-телекомунікаційний зв'язок з роботодавцем.

Багато спорів і дискусій серед правників, а також питань серед звичайних людей виникло у зв'язку з тим, чи може працівник працювати за кордоном!? Законодавством про працю не забороняється дистанційна робота за межами країни громадянам України, які в свою чергу уклали трудовий договір з роботодавцем, що перебуває в Україні. При цьому маємо відзначити, якщо працівник раніше вже мав практику дистанційної роботи, то додаткових кадрових документів оформляти йому не потрібно.

Що ж стосується організації роботи працівників суб'єктів господарювання державного сектору економіки нашої держави, то КМУ постановою від 26.04.2022 № 481 встановив, що «на період воєнного стану для працівників суб'єктів господарювання державного сектору економіки за рішенням виконавчого органу або керівника суб'єкта господарювання також може запроваджуватися дистанційна робота за наявності організаційної і технічної можливості для виконання їх обов'язків. Однак працівники суб'єктів господарювання державного сектору економіки можуть працювати дистанційно лише на території України»[12].

В цьому випадку роботодавець також може запроваджувати гнучкий режим робочого часу та надомну роботу (ст. 60, 60-1 КЗпП).

Та все ж таки варто зважати на те, що в умовах воєнних дій можливі відключення комунікацій, які не зможуть дозволяти виконання дистанційної роботи – а це електроенергія та мережа Інтернет.

Неможливість виконання працівником дистанційної роботи у зв'язку з відсутністю відповідних комунікацій, на нашу думку, не можуть в жодному разі розглядатися як порушення трудової дисципліни.

Якщо ж трудовий договір про дистанційну роботу не був укладений, а працівника було переведено на дистанційну роботу наказом (розпорядженням) роботодавця, тоді доцільним має бути, а саме «з метою належної організації виконання дистанційної роботи, ознайомлення працівника з наказами (розпорядженнями), повідомленнями, дорученнями, завданнями та іншими документами роботодавця заздалегідь домовлятися про комунікацію та взаємодію

між сторонами під час виконання дистанційної роботи, а саме: визначення засобів електронного зв'язку, наприклад електронна пошта, номер телефону, мобільні додатки, месенджери тощо); умови звітності працівників про виконану роботу (якщо є така необхідність); умови повідомлення працівником про виникнення форс-мажорних ситуацій, які унеможливлюють належне виконання дистанційної роботи; інші умови щодо комунікації та взаємодії сторін» [13].

У разі неможливості переведення працівників на дистанційну форму роботи, доцільним є надання їм «оплачуваної відпустки (щорічні, соціальні), а також відпустки без збереження заробітної плати, що надаються в обов'язковому порядку та відпустки без збереження заробітної плати, що надаються за угодою сторін у порядку, визначеному законодавством (статті 25, 26 Закону України "Про відпустки")» [14].

Важливим є наголосити, що згідно з частиною другою статті 3 Закону № 2136-IX у період дії воєнного стану норми частини третьої статті 32 Кодексу законів про працю України та інших законів України щодо повідомлення працівника про зміну істотних умов праці не застосовуються.

Отже, переведення працівника на дистанційну роботу не вимагає обов'язкового попередження за 2 місяці про зміну істотних умов праці.

Ринок праці нашої країни давно чекав того, щоб дистанційна робота нарешті була врегульована на законодавчому рівні. Той факт, що багато компаній вже тривалий час дозволяли працівникам виконувати роботу дистанційно, уже перестав бути секретом. Однак, законодавча неврегульованість породжувала скептичне ставлення роботодавців, зокрема щодо дотримання охорони праці при дистанційній роботі й не забезпечувала певний рівень гарантій працівникам.

Зазначимо, що «діяльність і завдання дистанційних працівників значно відрізняються залежно від сектору та професії. Крім того, такі працівники також повинні мати можливість доступу до систем зв'язку компанії та обміну відповідною інформацією незалежно від місця та часу. Для цього потрібна система хмарних обчислень для зберігання даних із віртуальним доступом із мобільних пристроїв і створення відповідної корпоративної мережевої інфраструктури (мережа комп'ютерів, ноутбуків, планшетів, мобільних телефонів тощо), а також узгоджені процедури комунікації та обміну інформацією»[15].

Як ми вже зазначали вище, з початком введення воєнного стану в Україні питання дистанційної роботи набуло все більшої актуальності. Не лише компанії були готові направляти працівників на дистанційну роботу, але й уряд у своїх постановах прямо вказував на її доцільність. Тому на самому початку війни дистанційну, надомну роботу та гнучкий графік було все ж швиденько врегульовано. Але нова стаття до Кодексу законів про працю викликала більше питань, аніж відповідей. Яким чином ознайомлювати працівників з документами? Чи є достатнім поставити ту чи іншу задачу через електронну пошту? Як діяти, якщо працівник не погоджується повертати обладнання, видане йому для виконання роботи дистанційно? І нарешті, чи відповідає роботодавець за нещасні (форс-мажорні) випадки, що можуть статися з працівниками під час дистанційної роботи?

Підводячи підсумки можемо зазначити наступне: загалом запропоновані зміни в трудовому законодавстві можна охарактеризувати як доволі прогресивні. Очікується, що вони будуть позитивно сприйняті оточенням і втіленні на практиці та ще й забезпечать реалізацію охоронної функції національного трудового права в умовах воєнного стану.

Також буде закріплено право роботодавця при укладенні трудового договору про дистанційну або надомну роботу отримувати відомості про місце проживання або інше місце за її вибором, де буде виконуватись трудова функція (з метою належного оформлення працівника на дистанційну роботу).

З прийняттям змін в трудовому законодавстві України буде забезпечена можливість ознайомлення працівника з правилами внутрішнього трудового розпорядку, колективним договором,

локальними нормативними актами роботодавця, повідомленнями та іншими документами, з якими працівник має бути ознайомлений у письмовій формі, шляхом обміну електронними документами.

Буде впроваджено забезпечення можливості дистанційного ознайомлення працівника з вимогами щодо охорони праці шляхом використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема відео зв'язку, забезпечення можливості працівника поєднувати дистанційну роботу з виконанням роботи в звичайному режимі на робочих місцях у приміщеннях чи на території роботодавця, та покладення на власника або уповноважений ним орган зобов'язань щодо забезпечення безпечних і нешкідливих умов праці на робочих місцях на території і у приміщеннях власника.

Література

1. Коробченко В. В. Особливості управління працею дистанційних працівників. *Тези докладів та наукових повідомлень учасників V Міжнародної науково-практичної конференції.* Право. 2013. С 208-210
2. Гніденко В. І. Окремі питання правового регулювання дистанційної зайнятості. *Актуальні проблеми права: теорія і практика.* 2021. №1(41). С.148-156, 2021.
3. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 року № 322-VIII – (чинний, поточна редакція – Редакція від 19.08.2022р., підстава – 2434-IX)/ Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text
4. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правового регулювання дистанційної, надомної роботи та роботи із застосуванням гнучкого режиму робочого часу» від 04.02.2021 року № 1213- IX – (чинний)/ Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1213-20#Text
5. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року №435- VI (чинний, поточна редакція – Редакція від 10.10.2022р., підстава – 2518-IX) / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text
6. Свічкарьова Я. В.. Співвідношення телероботи та надомної праці *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна* №1062. Харків. 2013. С 137-140.
7. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28 черв. 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text
8. Покровський П. А. Основні проблеми цивільного права. URL: http://civil.consulta nt.ru/elib/books/23.
9. Проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо підвищення конкурентоспроможності окремих категорій осіб на ринку праці» URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/NT0695.html
10. Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15.03.2022 року № 2136- IX – (чинний поточна редакція – Редакція від 19.07.2022р., підстава – 2352-IX)/ Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text
11. Дистанційна робота під час воєнного стану. URL: https://pro-op.com.ua/article/1591-distantsyna-robota-pd-chas-vonnogo-stanu
12. Постанова КМУ «Деякі питання організації роботи працівників суб'єктів господарювання державного сектору економіки на період воєнного стану» від 26.04.2022 № 481 – (чинна поточна редакція – Редакція від 17.05.2022р., підстава – 573-2022-п)/ Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/481-2022-%D0%BF#Text
13. Дистанційна робота плюси і мінуси. URL: https://krasnews.wordpress.com
14. Закон України «Про відпустки» від 15.11.2022 року № 504/96 – (чинний поточна редакція – Редакція від 19.08.2022р., підстава – 2434-IX)/ Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80#Text
15. Гніденко В. І. Distance Employment in Ukraine: The Theoretical and Legal Aspect. *Recht der Osteuropaischen Staaten (ReOS).* 2019. №1. С. 38–43. URL: https://cutt.ly/d1uQKlu

LABOR RELATIONS IN THE CONDITIONS OF ARMED CONFLICT: PROBLEM ISSUES AND INTERNATIONAL REGULATORY STANDARDS

Tatarenko D.V.,
student of the 1st year of the master's degree of the Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Kyiv, Ukraine;

Tatarenko H.V.,
head of the Department of Constitutional Law of Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Ph. D. of Law, Associate Professor, Kyiv, Ukraine

Abstract. *The article is devoted to the analysis of the possibility of bordering certain labor rights and freedoms as a result of imposing of martial law. It analyzes the restrictions in the field of labor law on the example of Ukraine, including rules of new Law of Ukraine "On the organization of labor relations under martial law". The study is based on analysis of international labor standards, in particular from the International Labor Conference Recommendation No 205 on Employment and Decent Work for Peace and Resilience, which proposes a list of measures aimed at preventing crises arising from armed conflicts, recovery measures and building resilience. The study presents an analysis of time restrictions in the realization of the right to work under martial law for specific categories of people: mobilized, volunteers of territorial defense.*

Keywords: *labor rights and freedoms, military duty and military service, work.*

The war in Ukraine affectes labor relations and requires a revision of labor and social legislation. On February 24, 2022, in connection with the armed aggression of Russia against Ukraine, a martial law regime was introduced on the territory of Ukraine. The effectiveness of possible legislative changes depends, to a large extent, on taking into account international experience and legislation. In particular, in June 2017, the International Labor Conference adopted Recommendation No. 205 “On employment and decent work in order to ensure peace and resilience” [1], which emphasized the importance of employment and decent work for ensuring peace, preventing crises arising from conflicts and disasters, implementing recovery and resilience measures, the need to guarantee respect for human rights and the rule of law, including respect for fundamental principles and rights at work, as well as international labor standards, in particular those relating to employment and decent work. The provisions of the recommendation apply to all workers and job seekers, as well as to all employers in all sectors of the economy, affected by crises arising from conflicts and disasters and can be used by states in conflict or post-conflict.

In order to regulate certain issues of labor relations between an employee and an employer in wartime conditions, taking into account the need to ensure a balance between reducing employers' expenses for vacation pay, overtime, hours of work on holidays and weekends, and ensuring the minimum necessary rights and guarantees for employees, the Verkhovna Rada of Ukraine adopted the Law “On the organization of labor relations under martial law” (Law of March 15, 2022 No. 2136-IX (hereinafter - Law No. 2136-IX) [2]. Law No. 2136-IX has temporary restrictions and will be valid only during the period martial law, establishing special rules and procedures for regulating labor relations between employers and employees, in particular, on the conclusion and termination of employment contracts, changing essential working conditions, transferring to another job, granting holidays, setting the maximum duration of work during the week, rest periods, wages and other. It is assumed that Law No. 2136-IX will create conditions for the proper functioning of enterprises and institutions in wartime conditions, by deregulating certain conditions of labor relations, promptly attracting workers to perform work,

eliminating personnel shortages and labor shortages.

The adoption of Law No. 2136-IX resulted in the restriction of individual labor rights of individuals provided for by the Constitution of Ukraine, in particular articles 43-46. In accordance with paragraphs. 5 p. 1 art. 6 of the Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law", the Decree of the President of Ukraine on the imposition of martial law provides an exhaustive list of constitutional rights and freedoms of a person and citizen, which are temporarily limited in connection with the introduction of martial law, indicating the duration of these restrictions, as well as temporary restrictions on the rights and legitimate interests of legal entities, indicating the duration of these restrictions [3]. Thus, the Decree of the President of Ukraine on the introduction of martial law restricts the constitutional rights and freedoms of a person and citizen, provided for by Articles 41-44 of the Constitution of Ukraine [4]. The possibility of introducing restrictions is provided for by Article 64 of the Constitution of Ukraine, which provides that in conditions of martial law or a state of emergency, separate restrictions on rights and freedoms may be established, indicating the duration of these restrictions. At the same time, the Constitution contains a list of rights and freedoms that are not subject to restriction under any circumstances (Articles 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62 , 63 of the Constitution of Ukraine). In particular, Article 24 of the Constitution concerns the guarantee of equal constitutional rights and freedoms, by ensuring the equality of the rights of women and men in work and remuneration for it.

The introduction of temporary restrictions in the exercise of the right to work under martial law, primarily affected such a category of persons as mobilized. General mobilization in Ukraine was announced by Decree of the President of Ukraine dated February 24, 2022 No. 69/2022 “On general mobilization” [5]. Employees who are involved in the performance of duties stipulated by the laws of Ukraine "On military duty and military service", "On mobilization training and mobilization" are provided with guarantees and benefits in accordance with these laws.

For employees called up for fixed-term military service, military service by conscription of a person of officers, military service by conscription during mobilization, for a special period or accepted for military service under a contract, including by concluding a new contract for military service, during of the special period until its end or until the day of actual dismissal, the place of work, position and average earnings at the enterprise, institution, organization, farm, agricultural production cooperative, regardless of subordination and form of ownership, and for individual entrepreneurs who have them worked at the time of recruitment. Such employees are paid financial security at the expense of the State Budget of Ukraine in accordance with the Law of Ukraine "On the social and legal protection of military personnel and members of their families."

Taking into account the above guarantees, employees called up for fixed-term military service, military service by conscription of a person of officers, military service by conscription during mobilization, for a special period or recruited for military service under a contract, including by concluding a new contract for military service , during the special period until its end or until the actual dismissal are not subject to release on the basis of paragraph 3 of part 1 of Art. 36 of the Labor Code of Ukraine (LLC), but are only exempted from fulfilling the obligations stipulated by the employment contract, which is drawn up by the relevant order (instruction) of the employer [6].

The basis for maintaining a place of work, position and average earnings at an enterprise, institution, organization, farm, agricultural production cooperative, regardless of subordination and form of ownership, or for individual entrepreneurs, is the very fact of accepting an employee for military service under a contract, including by concluding a new contract for military service (which is confirmed by the relevant certificates provided to the owner or the body authorized by him, extracts from orders, etc.) during the special period until its end or at the time of actual dismissal.

Another category of persons whose labor rights are subject to specific regulation are territorial defense volunteers. According to h. 2 Article. 24 of the Law of Ukraine "On the Fundamentals of National Resistance", members of volunteer formations of territorial communities during their participation in the preparation of volunteer formations of territorial communities, as well as their performance of territorial defense tasks, are subject to guarantees of social and legal protection provided for by the Law of Ukraine "On social and legal protection military personnel and members of their families. Article 1 of the Law of Ukraine "On mobilization training and mobilization" defines that a special period is the period of functioning of the national economy, public authorities, other state bodies, local governments, the Armed Forces of Ukraine, other military formations, civil protection forces, enterprises, institutions and organizations, as well as the fulfillment by the citizens of Ukraine of their constitutional duty to protect the Fatherland, independence and territorial integrity of Ukraine, which occurs from the moment the decision on mobilization (except for the target) is announced or brought to the attention of the executors in the case of covert mobilization or from the moment martial law is introduced in Ukraine or in its individual regions and covers the period of mobilization, wartime and partly the recovery period after the end of hostilities [7].

In accordance with Part 1 of Art. 119 of the Labor Code for the period of performance of state or public duties, if, under the current legislation of Ukraine, these duties can be performed during working hours, employees are guaranteed the preservation of their place of work (position) and average earnings. Considering the specifics of service in territorial defense, which may involve not permanent, but periodic involvement of an employee in the performance of his duties, we believe that the employer does not need to issue an order to release the employee from performing work under an employment contract.

In each specific case, one should proceed from the level of involvement of the employee in participation in territorial defense, from the amount of working time that the employee spends on this activity and the efficiency and ability to fulfill his duties under an employment contract.

At the same time, for the duration of the performance by employees of duties for territorial defense during working hours, they are guaranteed the preservation of their place of work (position) and average earnings. The document confirming participation in territorial defense is the contract of a territorial defense volunteer.

One of the mechanisms for maintaining a job and observing labor rights has become the possibility of remote work. This type of employment is often resorted to by persons who have left the war zone, or, conversely, who are unable to leave it. According to Part. 11 Article. 60-2 of the Labor Code in the event of a threat of armed aggression. Law No. 2136-IX establishes that a written form of an employment contract is optional. During the period of martial law, in order to process the acceptance of an employee for work, it is enough for the employer to issue an appropriate order (with the consent of the employee) and notify the tax service. When concluding an employment contract during the period of martial law, the employer has the right to establish a probationary period for any category of employees. The employer has the right to conclude fixed-term employment contracts with new employees for the period of martial law or the period of replacement of a temporarily absent employee. At the same time, labor relations with absent employees do not terminate, however, during their temporary absence, the employer may conclude a fixed-term employment contract with another employee.

The law has simplified the procedure for transferring employees to another job, if necessary to prevent or eliminate the consequences of hostilities or circumstances that threaten people's lives. During martial law, it is not necessary to obtain the consent of the employee for such a transfer. At the same time, it is important that the work to which the employee is transferred should not be contraindicated for him for health reasons. At the same time, without the consent of the employee, it is forbidden to transfer him to work in the zone of active hostilities. The salary must be at least the average salary of the

employee's previous job. The procedure for changing essential working conditions has been simplified - there is no need to inform the employee about such a change in advance. The law does not establish new grounds for the dismissal of employees, which means that the termination of labor relations during the war is possible only on the general grounds determined by the Labor Code of Ukraine. Previously, an employee may be dismissed on his own initiative, with the consent of the parties, or at the initiative of the employer (for example, due to a reduction in the number of employees).

At the same time, the Law provides for the specifics of termination of an employment contract at the initiative of an employee. From now on, in connection with the conduct of hostilities in the area where the employer is located and the threat to the life and health of the employee, such an employee can terminate the employment contract on his own initiative "to the day", without a two-week warning period. However, this rule does not apply to employees who are forcibly involved in socially useful work in wartime conditions, as well as to the performance of work at critical infrastructure facilities. Also, during martial law, it is not necessary to request the consent of the trade union to dismiss an employee on the basis of a reduction in the number or staff, systematic failure to perform labor duties, absenteeism, etc. However, there remains a requirement to obtain the consent of the trade union to dismiss workers elected to trade union bodies.

The law provides for the possibility of suspending the employment contract. For the duration of such a suspension, the employer ceases to provide the employee with work, and the employee is released from the obligation to perform work under the concluded employment contract. Accordingly, the employer is also not obliged to accrue and pay wages for the period of suspension of employment.

It is important that the employment contract may be suspended precisely in connection with the complete impossibility of the employer providing and performing work by the employee due to military aggression against Ukraine. The employer and the employee, if possible, must notify each other of the suspension of the employment contract by any available means. Suspension of the employment contract does not entail the termination of the employment relationship.

The law establishes that the compensation of wages and all payments due to employees for the period of suspension of the employment contract in full rests with the state committing military aggression. However, no such compensation has yet been provided.

The changes also affected the norms of working hours and rest periods. During peacetime, normal working hours may not exceed 40 hours per week. In turn, during the wartime period, this norm was increased to 60 hours a week. The law also increased the reduced working hours to 50 hours per week. At the same time, the employer independently determines the start and end time of daily work. In addition, in war conditions, the duration of work is not reduced on the eve of holidays and non-working days and at night. In addition, the ban on work on weekends is lifted. In this case, compensation for work on a day off is not applied. That is, there will be no double payment or additional day off for work on a day off.

During martial law, weekly holidays may be reduced to 24 hours. In addition, the ban on work on holidays and non-working days has been lifted. With this in mind, weekends that coincide with holidays or non-working days are not transferred to other days. At the same time, employees retain the right to take annual paid leave for 24 calendar days or other leave during the war. In turn, the employer may refuse to grant leave if the employee performs work at critical infrastructure facilities. At the same time, in any case, the employer does not have the right to refuse to provide leave for pregnancy and childbirth and childcare until the child reaches the age of three.

In addition, the employee can take leave without pay for the entire period of martial law. Please note that such leave is granted only at the request of the employee. The employer does not have the right to send an employee on unpaid leave on his own initiative or forcibly.

The ban on employing pregnant women, women with a child under the age of one year, and disabled people for night work has been

partially lifted. So, if these employees agree, then they can be involved in the relevant work. Also, with the consent of a woman (except for pregnant women and women with a child under the age of one year), she can join in heavy, underground work with harmful or dangerous working conditions.

Regarding the size of wages, no reduction in the amount of wages as a result of martial law is provided by the Law. That is, if an employee performs work, then he should be paid a salary in accordance with the terms of his employment contract. Moreover, if due to hostilities or force majeure, the employer cannot pay wages, then its payment may be delayed. It is important that during the verification, the employer will have to prove that it was war or force majeure that caused such a delay. Only under such circumstances, the employer will not be fined for violating the terms of payment of wages. At the same time, the Law obliges the employer to pay wages to employees as soon as the enterprise resumes its activities.

It should be noted that for the period of martial law, the employer may, on his own initiative, stop any provisions of the collective agreement, for example, on the payment of bonuses or additional compensation.

Thus, the regulation of labor relations during the war has undergone certain changes, but the application of new rules that restrict the labor rights of workers remains the right, and not the obligation of the employer.

The aforementioned Recommendation No. 26 opens up ample opportunities for rapid response to crisis challenges. In the event of a crisis involving large numbers of internally displaced persons, ILO members should: a) provide support for income generation, vocational training and employment for internally displaced persons in order to promote their social, economic and labor market integration; b) build the resilience and capacity of host communities to expand decent employment opportunities for all to ensure that livelihoods and employment of the local population are maintained and their capacity to host internally displaced persons is increased; c) Facilitate the voluntary return of internally displaced persons to their places of origin and facilitate their reintegration into labor markets when the situation permits.

We believe that these recommendations are relevant for Ukraine and will contribute to the provision of effective assistance to workers who are in a vulnerable position as a result of the armed conflict, including through social dialogue.

Література

1. Рекомендация МОТ 2017 года о занятости и достойном труде в целях обеспечения мира и потенциала противодействия (№ 205): [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.social-protection.org/gess/RessourcePDF.action?id=56874

2. Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 рокут № 2136-IX : [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text

3. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIII: [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

4. Конституція України// Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141

5. Указ Президента України «Про загальну мобілізацію» №69/2022 від 24 лютого 2022 року: [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.president.gov.ua/documents/692022-41413

6. Кодекс Законів про працю України: [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text

7. Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, № 44, ст.416

П А Н Е Л Ь ІІІ

МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ ТА МЕХАНІЗМІВ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

АНАЛІЗ ОБМЕЖЕНЬ ПРАВА ВІЛЬНОГО ПЕРЕСУВАННЯ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Савочка К.С.,
студентка 2 курсу освітнього рівня магістр, юридичного факультету Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, Київ, Україна;

Котова Л.В.,
к.ю.н., професор, професор кафедри правознавства юридичного факультету Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, Київ, Україна

Анотація. *У статті, на основі аналізу наукових поглядів вчених досліджено поняття право вільного пересування, з'ясовано сутність та особливості відображення стану обмеження цього права, розроблено пропозиції та рекомендації щодо механізмів вирішення проблеми обмеження права вільного пересування під час збройної агресії РФ.*

Ключові слова: *свобода пересування, обмеження права, тимчасово окупована території, збройний конфлікт, воєнний стан, окупація, примусове, країна-агресор, злочини проти людства, порушення прав дітей, міжнародне гуманітарне право.*

Свобода пересування людини є одним фундаментальним поняттям правової системи будь-якої демократичної держави, оскільки рівень захисту та межі здійснення вільного пересування відображають реальні показники розвитку суспільства та правових, соціально-культурних й економічних інститутів в країні.

На сьогодні дана тема є досить актуальною, адже збройна агресія російської федерації і її повномасштабне вторгнення на територію України змусили нагально поставити питання щодо обмеження права людини на свободу пересування, особливо, що стосується окремої категорії громадян України, що знаходяться на тимчасово окупованій території.

Аналізуючи наукові здобутки зарубіжних та вітчизняних вчених, можна зробити висновок, що ступінь вивчення проблеми обмеження права вільного пересування, особливо в період збройного конфлікт потребує подальших досліджень та вдосконалення правового регулювання. Саме тому метою статі є: здійсненні науково-практичного аналізу права вільного пересування, з'ясування сутності та особливостей відображення стану обмеження цього права під час військового стану на національному рівні, дослідження порушення права людини на свободу пересування на тимчасово окупованих територій країною-терористом та розробка пропозицій та рекомендацій щодо вирішення проблеми обмеження права вільного пересування.

Почати розгляд основного питання, що представлено загальній характеристиці права вільного пересування. Нормативне визначення поняття «свобода пересування»

наводиться в ч. 2 ст. 3 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні», відповідно до якої свобода пересування – це право громадянина України, а також іноземця та особи без громадянства, які на законних підставах перебувають в Україні, вільно та безперешкодно за своїм бажанням можуть переміщатися по території України у будь-якому напрямку, у будь-який спосіб, у будь-який час, за винятком обмежень, які встановлюються законом [1].

Це право пов'язано саме з прагненнями та потребами людини у вільному пересуванні незалежно від державних обмежень та проявів державного суверенітету на певних територіях, на які поширюється державна влада. Насамперед, виникає питання щодо розуміння сутності та правової природи права на свободу пересування.

І.І.Голубка дотримується думки, що у теоретичному розумінні право на свободу пересування — це складне і комплексне утворення, що включає у себе такі елементи як «свобода», «свобода пересування», «право на свободу», кожне із яких має ряд трактувань [2].

Так, О.В.Кохановська вважає, що свобода пересування передбачає право громадянина вільно пересуватися у межах держави, право на вибір місця перебування, право на вільний виїзд за межі своєї держави, а також право на безперешкодне повернення у свою країну [3, с. 158].

Повертаючись, до конституційного закріплення права на свободу вільного пересування, варто звернути увагу на ч. 1 ст. 33 Конституції України, а саме: «Кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом» [4].

Стаття 64 Конституції України встановлює виключення, за яких можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод людини. Такою підставою безпосередньо виступає впровадження воєнного або надзвичайного стану[4]. Але вони мають бути пропорційні ситуації, яка має наслідком такі обмеження, і ліквідовані відразу після нормалізації обстановки і зміни причин, що їх викликали.

Відповідно до ч. 3 Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» № 64/2022 на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина. До переліку прав, що можуть бути обмежені, відноситься й право свободу пересування[5].

Але ці обмеження повинні відповідати міжнародним стандартам, адже запровадження воєнного чи надзвичайного стану в демократичній країні, не може бути підставою для свавільного порушення права та свобод людини і громадянина.

Натомість, країна-агресор, нехтуючи усіма міжнародними нормами, нормами міжнародного гуманітарного права свідомо та жорстоко порушує права українців, особливо тих, що мешкають на тимчасово окупованих територіях.

З початком війни в Україні від 24 лютого було порушено низку прав і свобод людини і громадянина російськими окупантами. Міжнародне гуманітарне право покладає на державу-окупанта обов'язок забезпечити всі мінімальні гуманітарні потреби населення, його основні права, пов'язані із збереженням життя, здоров'я і гідності, особливо наголошуючи на правах жінок та дітей, приватної власності, ефективний захист цих прав та захист від будь-якого незаконного насильства, збереження інфраструктури території.

Під час війни особливо багато фіксується порушень прав, одно з порушень є право вільного пересування, яке проявляється в депортації населення з окупованої території. Примусова депортація громадян України з тимчасово окупованих територій відбувається у поєднанні із вбивством дітей та цивільного населення. Такі дії здійснюються російськими окупантами всупереч положенням статті 49 Конвенції про захист цивільного населення під час війни, відповідно до якої забороняється, незалежно від мотивів, здійснювати примусове індивідуальне чи переселення

або депортацію осіб, що перебувають під захистом, з окупованої території на територію окупанта[6].

На сьогодні кількість депортованих громадян України становить понад один мільйон, однак точну їх кількість визначити неможливо, так як усіх вивезених людей позбавляють засобів зв'язку, відбирають документи, їх залякують і розвозять по віддалених районах росії, щоб обмежити можливість повертатися на Батьківщину.

Однак, перш ніж вивезти людей на територію росії, окупанти проводять фільтрацію (процедуру обшуку і допиту). Згоди у людей не питають або ж прикриваються евакуацією.

Про багаточисленні порушення, пов'язані з фільтраційними таборами для українців на тимчасово захоплених росіянами територіях, йшлося на засіданні Ради Безпеки ООН, яке відбулося 7 вересня.

Нажаль офіційних даних про існування таких таборів немає, тільки дані журналістських розслідувань та юристів, які представляють інтереси благодійних та громадських організацій, що займаються правовою допомогою.

Помічниця Генерального секретаря ООН з прав людини Ілзе Брандс-Кехріс повідомила, що Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ) задокументувало численні випадки, коли «представники російських озброєних сил і пов'язаних з ними озброєних груп наказували цивільним особам залишити свої будинки або укриття і доставляли їх на підконтрольну їм українську територію або в росію».

УВКПЛ підтвердило, що російські військові піддають цивільних громадян, які проживають на окупованих територіях, «так званій фільтрації - системі перевірок безпеки і збору персональних даних», і це призвело до багаточисленних порушень прав людини [7].

Також, варто пам'ятати, що робити, під час депортації країною-окупаном. Надається деякі прості поради:

1. Зберігати у себе важливі документи, що посвідчують особу, виписані на листках номери телефонів рідних та за першої ж нагоди віднови цифрові документи в Дії.

2.Тримати зв'язок з рідними в Україні, розповідай про все, що відбувається.

3. Очистити телефонні контакти, дзвінки, смс, історію пошуку. Це збереже твою приватність.

4.Не давати коментарі та інтерв'ю журналістам[8].

Підводячи підсумок даного наукового дослідження можна дійти наступних висновків:

1. Обмеження права на свободу пересування фізичної особи, встановлене Конституцією України можливе лише у випадках, передбачених нею. Обмеження цього особистого права, як і всіх інших прав людини, встановлених Конституцією України та іншими законами, можливе лише у випадках, передбачених ними із дотриманням вимог законності, пропорційності цілям, визначеного кола осіб, на які воно поширюється і на територію, на яку поширюється, має здійснюватися компетентним органом і у межах його повноважень.

2. Права людини і громадянина не підлягають обмеженню навіть у період дії воєнного стану. Адже без їх забезпечення і гарантування неможливим є існування людини і держави у правовому демократичному полі. Принципово важливим є усвідомлення і розуміння необхідності забезпечення прав людини за будь-яких обставин.

3. Депортація як форма обмеження права вільного пересування українців з тимчасово окупованих територій до росії є грубим порушенням міжнародного законодавства та гуманітарного права, винні у таких діяннях мусять нести відповідальність за воєнні злочини. Хоча на даний час практичного механізму застосування відповідальності за порушення та незаконне обмеження права вільного пересування немає.

4. Тому для вирішення цієї проблеми велику роль відіграє привернення уваги міжнародної спільноти, ізолювання росії на міжнародній арені, застосування санкції щодо неї, а також напрацювання практичного механізму відповідальності за порушення прав під час повномасштабного вторгнення на територію нашої держави.

Література

1. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1382-15#Text

2. Голубка І. І. Право на свободу пересування: окремі теоретико-правові аспекти / І. І. Голубка // Порівняльно-аналітичне право, 2015. № 5. С. 58-61.

3. Кохановська О.В. Проблеми реалізації права на свободу пересування в Україні і практика Європейського суду /О.В. Кохановська // Часопис цивілістики, 2015. Вип. 18. С. 157-163.

4. Конституція України URL:https://zakon.rada.gov.ua /laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

5 . Указ Президента України URL: «Про ведення воєнного стану в Україні» https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text

6. Конвенція про захист цивільного населення під час війни URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

7. Депортація громадян України з окупованих територій є воєнним злочином росії URL: https://www.rada.gov.ua/news/razom/227733.html

8. Поради, що допоможуть вижити і повернутись URL: https://vikna.tv/styl-zhyttya/podorozhi/shho-robyty-yakshho-mene-abo-rodychiv-deportuyut-okupanty-porady-shho-dopomozhut-vyzhyty-i-povernutys/

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНТРОЛЮ В СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ У ВОЄННИЙ ЧАС

Солодченко С.В.,
к.ю.н., доцент, адвокат,
Київ, Україна

Анотація. *Розглянуто особливості правового забезпечення контролю в сфері господарювання у воєнний час через аналіз компетенції Кабінету Міністрів України та військових адміністрацій. Відзначається, що задля ефективного контролю в сфері господарювання у воєнний час обґрунтованим є обмеження прав та інтересів суб'єктів господарювання та недодержання окремих принципів господарського порядку в контексті побудови воєнної економіки, спрямованої на забезпечення оборони держави.*

Ключові слова: *правове забезпечення, сфера господарювання, воєнний час, контроль.*

У зв'язку з повномасштабним російським вторгненням 24.02.2022 Президентом України своїм Указом [1], який затверджено Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 № 2102-IX [2], відповідно до пункту 31 частини 1 статті 85 Конституції України [3] та статті 5 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII [4] в Україні введено воєнний стан, який після чергового подовження діє до 21.11.2022. Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, **обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень** (стаття 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»). Воєнний стан привносить до питання контролю за діяльністю суб'єктів господарювання всіх форм власності нові аспекти, які в цілому йдуть у розріз з принципами свободи підприємницької діяльності, обмеження державного регулювання економічних процесів та заборони незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські відносини (частина 1 статті 6 Господарського кодексу України від 16.01.2003 [5]).

З іншого боку, суб'єкти господарювання та інші учасники відносин у сфері господарювання здійснюють свою діяльність у межах встановленого правового господарського порядку, додержуючись вимог законодавства (частина 3 статті 5 Господарського кодексу України), тобто, можна сказати, в рамках господарського порядку воєнного часу в контексті більш широкого поняття «воєнна економіка», де можливе законне ущемлення інтересів і прав суб'єктів господарювання та посилення державного контролю в різних сферах та галузях економіки з метою збереження (евакуації та/або релокації) виробничих фондів та/або майна, забезпечення безперебійної, ефективної та корисної роботи підприємств із задоволення потреб оборони та мінімально прийнятного благополуччя населення.

Тема здійснення державного контролю в сфері господарювання у воєнний час є досить новою для науки господарського права, адже не дивлячись на прецедент запровадження 26.11.2018 воєнного стану Президентом України строком на 60 діб в 10 областях: у Вінницькій, Донецькій, Луганській,

Миколаївській, Одеській, Сумській, Харківській, Чернігівській, Херсонській, Запорізькій областях (тобто не по всій країні, як зараз – *авт*.) (скасований 26.12.2018), вона так і не знайшла адекватного сприйняття у дослідницької спільноти, що частково пояснює «розгубленість» органів державної влади щодо прийняття рішень про запровадження або скасування державного контролю у воєнний час в окремих сферах та галузях господарювання, та реалізації своєї компетенції військовими адміністраціями на місцях. Тож цю прогалину необхідно усунути і саме це обумовлю актуальність даного дослідження. Слід сказати, що відповідні дослідження та сформульовані висновки й пропозиції свого часу сприяли б більш адекватному застосуванню інструментарію контролю у воєнний час сьогодення. Контроль – одна з невід'ємних функцій держави, відносини контролю є організаційними відносинами, а саме одним з їх різновиду – організаційно-функціональними відносинами [6], де поєднуються вертикальні та горизонтальні аспекти, а також самоконтроль.

Особливості контролю в сфері господарювання у воєнний час полягають в тому, що на територіях, на яких введено воєнний стан, для забезпечення дії Конституції та законів України, забезпечення разом із військовим командуванням запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, оборони, цивільного захисту, громадської безпеки і порядку, захисту критичної інфраструктури, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян можуть утворюватися тимчасові державні органи – військові адміністрації (частина 1 статті 4 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII). Отже, зміст відносин контролю потрібно встановлювати через аналіз компетенції Кабінету Міністрів України у поєднанні з компетенцією військових адміністрацій.

Діяльність Кабінету Міністрів України – органу, який забезпечує державний суверенітет та економічну самостійність України, спрямована на здійснення внутрішньої та зовнішньої політики держави, виконання Конституції та законів України, актів Президента України; здійснення заходів щодо забезпечення обороноздатності та національної безпеки України, громадського порядку, боротьби із злочинністю, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій тощо, але в воєнний стан має свої особливості: Кабінет Міністрів України в разі введення воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях: 1) працює відповідно до Регламенту Кабінету Міністрів України в умовах воєнного стану; 2) розробляє та вводить в дію План запровадження та забезпечення заходів правового режиму воєнного стану в окремих місцевостях України з урахуванням загроз та особливостей конкретної ситуації, яка склалася; 3) організовує та здійснює керівництво центральними та іншими органами виконавчої влади в умовах воєнного стану; 4) після початку збройного конфлікту здійснює заходи щодо створення відповідно до норм міжнародного гуманітарного права безпечних зон, організованих у спосіб, який дає змогу забезпечити захист цивільних осіб; 5) визначає особливості здійснення оборонних та публічних закупівель із забезпеченням захищеності державних замовників і замовників від воєнних загроз (стаття 12-1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII).

Відповідно до частини 1 статті 15 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» військові адміністрації у своїй діяльності керуються Конституцією України, законами України «Про оборону України», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», «Про критичну інфраструктуру», цим Законом та іншими нормативно-правовими актами. Повноваження військових адміністрацій здійснюються ними в порядку, визначеному законами України для здійснення повноважень відповідних місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування, з урахуванням особливостей, встановлених цим Законом.

Військові адміністрації населених пунктів на відповідній території на підставі частини 2 статті 15 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» здійснюють широкий набір (досить широкий перелік, який охоплює майже всі сфери господарювання, а окремі галузі: транспорт, зв'язок, військово-промисловий комплекс тощо, прямо переходять під безпосередній контроль) повноважень, контроль результатів реалізації яких покладено на відповідні адміністрації. Крім того, військові адміністрації населених пунктів здійснюють делеговані повноваження органів виконавчої влади, надані органам місцевого самоврядування законами України.

Висновки. Виходячи з аналізу компетенції державних органів, що здійснюють державний контроль у воєнний час, а також сутності державного контролю у сфері господарювання, викладеному у статті 19 Господарського кодексу України:

1) Суб'єкти господарювання не мають права без обмежень самостійно здійснювати господарську діяльність, що не суперечить законодавству – відповідні обмеження можуть встановлюватися військовими адміністраціями.

2) Суб'єкти господарювання підлягають не тільки державній реєстрації відповідно до законодавства, а й обліку їх потужностей, майна, корисних властивостей для забезпечення оборони держави.

3) Держава зберігає і безпосередньо (через відповідні військові адміністрації) здійснює контроль і нагляд за господарською діяльністю суб'єктів господарювання у таких сферах:

- збереження та витрачання коштів і матеріальних цінностей суб'єктами господарських відносин,

- фінансових, кредитних відносин, валютного регулювання та податкових відносин - за додержанням суб'єктами господарювання кредитних зобов'язань перед державою і розрахункової дисципліни, додержанням вимог валютного законодавства, податкової дисципліни;

- цін і ціноутворення – з питань додержання суб'єктами господарювання державних цін на продукцію і послуги;

- монополізму та конкуренції – з питань додержання антимонопольно-конкурентного законодавства;

- земельних відносин – за використанням і охороною земель; водних відносин і лісового господарства – за використанням та охороною вод і лісів, відтворенням водних ресурсів і лісів;

- виробництва і праці – за безпекою виробництва і праці, додержанням законодавства про працю; за пожежною, екологічною, санітарно-гігієнічною безпекою; за дотриманням норм і правил, якими встановлено обов'язкові вимоги щодо умов здійснення господарської діяльності;

- споживання – за якістю і безпечністю продукції та послуг;

- зовнішньоекономічної діяльності – з питань технологічної, економічної, екологічної та соціальної безпеки тощо.

Відповідний перелік може доповнюватися виходячи з потреб воєнної економіки та оборони. Крім того, допускається законне втручання у господарську діяльність суб'єктів господарювання з боку органів державної влади, їх посадових осіб при здійсненні ними державного контролю та нагляду.

Література

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. *Офіційний вісник України*. 2022. № 46. Ст. 2497.

2. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 24.02.2022 № 2102-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 19. Ст. 1027.

3. Конституція України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

4. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250.

5. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18. Ст. 144.

6. Ілларіонов О.Ю. Організаційно-господарські правовідносини в контексті виконання положень угоди про асоціацію з Європейським Союзом. *Юридичний бюлетень*. 2016. Вип. 2. С. 34-43.

П А Н Е Л Ь IV

ВПЛИВ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ НА ДІЯЛЬНІСТЬ СУДОВИХ ТА ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ, ПРАВОЗАХИСНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ

ПОШКОДЖЕННЯ АБО ЗНИЩЕННЯ МАЙНА ПІД ЧАС ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРОЦЕДУРИ ДОКАЗУВАННЯ

Галушко В.Г.,
студент 2 курсу освітнього рівня магістр, юридичного факультету
Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля,
Київ, Україна;

Стародубцева К.С.,
студентка 2 курсу освітнього рівня магістр, юридичного факультету
Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля,
Київ, Україна;

Котова Л.В.,
к.ю.н., професор, професор кафедри правознавства юридичного факультету
Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля,
Київ, Україна

Анотація. Проаналізовано національне законодавство, яке регулює процедуру збору доказів та реєстрацію фактів пошкодження та знищення майна після повномасштабного вторгнення Російської Федерації. Визначення проблемних аспектів при збиранні доказів та виокремлення власних пропозицій.

Ключові слова: компенсація, пошкоджено та знищене майно, нерухоме майно, військова агресія, доказування, збір інформації.

Повномасштабна війна Російської Федерації проти України триває вже більше півроку і втрати від неї надвеликі. На початку агресії Президент України неодноразово зазначав у своїх відеозверненнях, що не залишилось ні однієї родини у державі, яка б не постраждала та не втратила щось через війну. Загинуло близько сотні тисяч мирних жителів та десятки тисяч військових. Близько 14 мільйонів українців були вимушені покинути свої оселі. Понад 1.2 мільйонів сімей уже зафіксували пошкодження або руйнування своїх домівок [1]. Питання компенсації та збору інформації є важливим та має бути чітко регламентованим.

Постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 326 затверджено «Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації». Вказаною постановою міністерствам, іншим центральним та місцевим органам виконавчої влади було надано завдання розробити і затвердити у шестимісячний строк методики визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації [2]. А вже 26 березня 2022 року Кабінетом Міністрів України була прийнята постанова № 380 «Про збір, обробку та облік інформації про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій,

терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації» [3]. Саме ця постанова запровадила збір та облік інформації про пошкоджене та знищене внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації, нерухоме майно громадян України з метою подальшого застосування механізмів для поновлення порушених майнових прав. Подавати заяву пропонується в електронній формі через Єдиний державний веб-портал електронних послуг «Дія» чи його мобільний додаток або в паперовій формі через ЦНАП, органи соціального захисту населення або нотаріуса. Також, на розгляді Верховної Ради України перебуває проект Закону «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об’єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації» № 7198 від 24.03.2022 [4]. Цей проект, зокрема, у ст.1 закріплює поняття «знищених об'єктів нерухомого майна», відновлення яких неможливе шляхом ремонту чи реконструкції або є економічно недоцільним, а також які можуть бути відновлені. До таких об'єктів відносяться квартири та інші житлові приміщення в будівлі, приватні житлові, садові та дачні будинки, об'єкти будівництва, у яких були зведені несучі та зовнішні огороджувальні конструкції та щодо яких отримано право на виконання будівельних робіт та ін. Також п.4 ст.1 законопроекту закріплює поняття компенсації за пошкоджене або знищене майно та поняття пошкодженого спільного майна багатоквартирного будинку.

Хочемо звернути вашу увагу саме на понятті «знищених об’єктів». У проекті закону нічого не сказано про рухоме майно, а саме про авто, предмети побуту та побутової техніки, які постраждали не тільки внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій а й ще мародерством, яке активно вчиняють солдати ворожої армії та незаконослухняні громадяни серед місцевого населення. З великою впевненістю можна зазначити, що у кожній оселі українських сімей був базовий набір предметів побуту, потрібний для більш менш комфортного проживання. До цього переліку можна віднести: пральну машину, телевізор, плиту (газову, електричну або індукційну), мікрохвильову піч, чайник, ліжко, диван та інші предмети інтер'єру. Станом на листопад 2022 року, немає конкретного алгоритму дій по збиранню доказів руйнування вашого житла та особистих речей. Гельсінська спілка з прав людини рекомендують збирати докази самостійно і зберігати їх [5]. Доказами можуть бути: фотографії та відео, відзняти на місці, особисті свідчення, що записані на папері, інформація від судів чи свідків (записана або відзнята на відео), повідомлення зі ЗМІ чи переписка з соцмереж та чатів. Також рекомендують:

1. Якщо ваша оселя згоріла, то необхідно звернутися із заявою в довільній формі до місцевого підрозділу МНС для складання акту про пожежу за формою, встановленою Наказом МВС України від 14.06.2017 року № 503 [6].

2. Необхідно звернутися до органів місцевої влади і місцевого самоврядування з заявою про складання акту обстеження житла, зруйнованого (пошкодженого) внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації, форму якого затверджено постановою КМУ від 18.12.2013 року № 947 (в редакції зі змінами від 02.09.2020 року) – Додаток 2 [7].

3. Слід звернутися до місцевого відділення поліції із заявою про відкриття кримінального провадження за фактом руйнування чи пошкодження чи розграбування оселі, транспортного засобу. До заяви необхідно додати фото акти і пояснення сусідів. У відповідь представники поліції мають надати витяг з Єдиного Реєстру Досудових Розслідувань про відкриття провадження.

4. До того ж відомості про пошкоджене майно обов’язково необхідно повідомити через застосунок «Дія», розділ «Послуги», підрозділ «Пошкоджене майно».

Крім цього, юристи радять обов’язково зберігати, якщо вдасться

знайти: документи, чеки, паспорти на техніку, гарантійні талони [8].

Зрозуміло, що держава перш за все хоче отримати від постраждалих внаслідок збройного конфлікту серйозну доказову базу щодо пошкодженого або зруйнованого майна за допомогою наявних нормативно-правових актів. Але на даний час, важко уявити, як можна знайти чеки, паспорти на техніку чи гарантійні талони, враховуючи несхильність людей до довготривалого зберігання чеків, паспортів на техніку та гарантійні талони, якщо все це було загублено через значний проміжок часу експлуатації, повністю знищене під час бойових дій або мародерстві, або якщо людина евакуювалася та не має доступу до своєї оселі по причині, що оселя знаходиться в зоні тимчасової окупації або в зоні проведення бойових дій. Але варто наголосити, що громадянам не треба хвилюватися щодо неможливості зібрати докази пошкодження або руйнування вашого житла та особистих речей. Цим треба займатися тільки після того, коли ваш населений пункт буде деокуповано і тільки коли місцева влада офіційно дозволить повертатися до своїх осель. Держава не ставила жодних рамок щодо подачі заяв про відшкодування і першість у поданні заяви не буде впливати на швидкість компенсування.

У п.1 ст.3 законопроекту зазначається, що заява подається під час дії воєнного стану та протягом 90 календарних днів з дати його закінчення на території, на якій знаходиться (знаходився) пошкоджений або знищений об’єкт нерухомого майна [4]. Але якщо можливість фіксування доказів є наявними зараз способами згідно порадам юристів, то зволікати краще не треба. Законодавцям варто попрацювати над відповідями на ці питання та заповненням прогалин під час розгляду цього законопроекту у другому читанні. Зокрема, на нашу думку до законопроекту потрібно:

- додати до правових та організаційних засад надання компенсації за пошкодження, мародерство та знищення зазначених категорій об’єктів майна;
- додати вичерпний перелік категорії об’єктів рухомого майна;
- додати «гараж» до категорії об’єктів нерухомого майна;
- розробити єдиний комплексний алгоритм подання заяви щодо компенсації за пошкоджені та знищені об’єкти нерухомого і рухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, мародерства спричинених військовою агресією Російської Федерації;
- додати до єдиного алгоритму подання заяв механізм отримання доказової документації придбання/наявності того чи іншого об’єкту рухомого майна;
- затвердити процедуру, за якою можливе поновлення побутової техніки доказову документації на побутову техніку у вигляді чеків, паспортів, гарантійних талонів на побутову техніку;
- затвердити можливість підтвердження придбання/наявності автомобіля у автосалоні офіційного дилера (якщо авто були придбане у салоні) або за договором купівлі-продажу (якщо було придбане у фізичної особи);
- розробити розрахунок середньої вартості кожної одиниці побутової техніки за ринковою ціною за яким буде надаватися грошова компенсація щодо рухомого майна;

В Україні вже запрацював реєстр пошкодженого та знищеного майна. Станом на 26 серпня українці подали понад 256 тисяч повідомлень про пошкоджене майно через застосунок і портал Дія [9].

Отже, нашій країні доведеться зіткнутися ще з багатьма викликами після війни. Ми віримо у нашу перемогу і впевнені, що вона відбудеться найближчим часом, тому зараз необхідно виокремлювати та зміцнювати важливі нормативні аспекти для післявоєнного курсу на відновлення України. Для відновлення нашої країни, нам треба розробити повноцінний правовий механізм компенсації за пошкодження майна. Цей механізм повинен бути чітко прописаний, з урахуванням всіх нагальних потреб, проблем та викликів з якими буде стикатися наша держава та кожен її громадянин. У цій тезі ми наголосили на сьогоденних проблемах майбутнього основного нормативно-правового акту, який буде регулювати та визначити

організаційні засади надання компенсації за пошкодження та знищення майна внаслідок збройного конфлікту. Ми маємо сподівання що даний законопроект зазнає ще титанічних змін та стане рушійним поштовхом для початку відродження нового життя для наших громадян, які під час цієї війни зазнали майнових втрат.

Щодо фінансових потреб на післявоєнне відновлення, то слід зазначити що Російська Федерація згідно з міжнародним правом буде мати обов'язок виплачувати репарації згідно угоди між нашими країнами, і в ній будуть зазначені умови відшкодування за пошкодження та знищення майна. Історія знає приклад Першої та Другої світової війни, після яких Німеччина виплачували величезні суми репарацій задля відшкодування збитків, понесених цивільним населенням внаслідок загарбницьких війн та спробою задоволення своїх імперських амбіцій. 18 вересня 1953 року Федеративна Республіка Німеччина прийняла Федеративний закон «Про компенсацію жертвам націонал-соціалістичних переслідувань». Цей закон передбачував одноразові та щомісячні виплати. Критеріями виплат служили, зокрема, втрата рідних та близьких під час війни, збитки фізичного стану та здоров'я, позбавлення волі, втрата власності, втрати капіталу, примусове переривання професійної кар'єри, неотримання інших соціальних виплат. Також 2 серпня 2000 року у Німецькому Бундестазі був прийнятий Закон про заснування Фонду «Пам'ять, відповідальність, майбутнє». Цей фонд є виразом відповідальності держави, економіки і суспільства задля збереження пам`яті про боротьбу проти націонал-соціалістичних злочинів та порозуміння між народами. З юридичної та моральної точки зору репарації та покаяння стануть найважливішою віхою, що дозволить жертвам злочинного путінського режиму отримати індивідуальні гуманітарні виплати, компенсації а також зберегти для майбутніх поколінь історичну пам'ять заподіяної нам несправедливості, страждань та перетворення життя нашої країни у стан тотального хаосу.

Література

1. Суспільне | Новини. «За час війни в Україні зруйновано або пошкоджено 116 тисяч житлових будинків». Веб-сайт. URL: https://suspilne.media/251131-za-cas-vijni-v-ukraini-zrujnovano-abo-poskodzeno-116-tisac-zitlovih-budinkiv/ (дата звернення 25.10.2022).
2. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації» від 20 березня 2022 р. № 326. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text (дата звернення 25.10.2022).
3. Постанова Кабінету Міністрів України «Про збір, обробку та облік інформації про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації» від 26 березня 2022 р. № 380. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/380-2022-%D0%BF#Text (дата звернення 25.10.2022).
4. Проект Закону України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації» від 24.03.2022 № 7198. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1248275 (дата звернення 25.10.2022).
5. Українська Гельсінська спілка з прав людини. Веб-сайт. URL: https://helsinki.org.ua/articles/instruktsiia-dlia-osib-shcho-vnaslidok-boyovykh-diy-vtratyly-mayno/ (дата звернення 25.10.2022).
6. Наказ Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження форми звітності № 1-ППО (місячна) «Звіт про пожежі та їх наслідки» та форми акта про пожежу» від 14.06.2017 № 503. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0829-17#Text (дата звернення 25.10.2022).
7. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання та визначення розміру грошової допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій та розміру грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації» від 18 грудня 2013 р. № 947. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/947-2013-%D0%BF#Text (дата звернення 25.10.2022).
8. Суспільне | Новини. «Зруйновано через війну будинок — фотографуйте. Як збирати докази і куди звертатися, щоб отримати компенсацію». Веб-сайт. URL: https://suspilne.media/285682-zrujnovano-cerez-vijnu-budinok-fotografujte-ak-zbirati-dokazi-i-kudi-zvertatisa-sob-otrimati-kompensaciu/ (дата звернення 25.10.2022).
9. Урядовий портал. Веб-сайт. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/v-ukraini-prezentuvaly-reiestr-poshkodzhenoho-ta-znyshchenoho-maina (дата звернення 25.10.2022).

ДЕТЕРМІНАНТИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ВЧИНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІМИ НЕЗАКОННОГО ЗАВОЛОДІННЯ ТРАНСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ В УКРАЇНІ

Германов С. А.,
начальник відділу матеріального забезпечення
Донецького державного університету внутрішніх справ,
Кропивницький, Україна

Анотація. *Робота присвячена аналізу сучасного стану кримінально протиправної діяльності неповнолітніх осіб, визначенню детермінантів незаконного заволодіння неповнолітніми транспортними засобами.*

Ключові слова: *детермінанти, неповнолітній, незаконне заволодіння транспортними засобами.*

Сучасний стан кримінально протиправної діяльності неповнолітніх осіб залишається стабільно незадовільним, що обумовлено низкою факторів, основними з яких є відсутність належного кримінально-правового та кримінологічного захисту окремих суспільних відносин. Одним із розповсюджених видів кримінальних правопорушень, який вчиняється підлітками є незаконне заволодіння транспортними засобами. Такий стан справ можна пояснити як економічною та політичною нестабільністю, так і іншими несприятливими причинами та умовами. Отже, враховуючи вказане, пропонуємо зупинитись на цьому питанні більш детально.

Відтак, під детермінантами незаконного заволодіння неповнолітніми транспортними засобами необхідно розуміти кореляційно-причинний та умовно-наслідковий комплекс, якими обумовлено формування особи неповнолітнього кримінального правопорушника, суб'єктивної сторони, а також об'єктивних умов, необхідних та достатніх для виникнення кримінально протиправного умислу, спрямованого на незаконне заволодіння транспортними засобами. В межах нашого дослідження доцільним є розгляд таких груп детермінант, як: 1) соціально-економічні; 2) соціально-психологічні; 3) організаційні-правові.

Соціально-економічні детермінанти – причини та умови, які, здебільшого, обумовлені незадовільним станом економіки, що має наслідком зниження рівня соціального захисту населення: 1) економічна криза, обумовлена нестабільною політичною ситуацією; 2) зростання рівня безробіття та бідності; 3) відсутність належного соціального захисту осіб із особливими потребами, уразливих категорій населення тощо; 4) розмежування громадян на соціальні прошарки тощо. Зростаючи у незадовільних умовах, неповнолітні вимушені шукати собі способи заробітку, достатні для задоволення елементарних потреб. Відсутність сталого механізму працевлаштування осіб до 18 років, прогалини у трудовій практиці призводять до обрання підлітками незаконних способів отримання матеріальної вигоди, одним із яких є незаконне заволодіння транспортними засобами.

Соціально-психологічні детермінанти – причини та умови, сформовані внаслідок неправильної побудови світосприйняття, відсутності належного виховання, освіти та зростання у несприятливому середовищі. Все це має наслідком розвиток залежностей, девіацій тощо: 1) зростання у неблагонадійній родині; 2) втягнення батьками у кримінально протиправну діяльність; 3) розвиток алкогольної, наркотичної та іншої залежності; 4) втрата довіри до правоохоронних органів; 5) правовий нігілізм; 6) деструктуризація морально-етичних цінностей; 7) розбудова кримінальної особистості. Дуже часто підлітки, які зростають у неблагонадійних

родинах або потрапляють у кримінальне середовище вимушені вчиняти кримінальні правопорушення або з метою виживання, або з метою демонстрації своєї відповідності колу спілкування. До того ж, алкогольна та наркотична залежність вимагає матеріальних вкладень, що примушує особу вчиняти кримінальні правопорушення, у т.ч. – розглядуване нами незаконне заволодіння.

Організаційні-правові детермінанти – причини та умови, обумовлені неналежним нормативно-правовим забезпеченням, а також прогалинами в роботі правоохоронних органів: 1) невідповідність кримінального покарання тяжкості суспільно небезпечного діяння; 2) неналежне інформаційне забезпечення досудового розслідування; 3) ігнорування правоохоронними органами превентивної функції; 4) незадовільний рівень роботи слідчо-оперативних груп; 5) незадовільне матеріально-технічне забезпечення правоохоронних органів тощо. Отже, неповнолітні, які вчиняють незаконне заволодіння транспортними засобами, сподіваються на уникнення кримінального покарання, чому сприятиме незадовільний стан правового забезпечення.

Варто також звернути увагу на те, що необхідно враховувати і такі причини як ігнорування власниками транспортних засобів вимог щодо забезпечення їх безпеки (відсутність сигналізації, незадовільний стан замків тощо). В цьому контексті С.О. Колб вірно вказує, що низький матеріальний достаток та інші проблеми, пов’язані з підвищенням комунальних витрат, платою за оренду житла та ін., примушує власників транспортних засобів залишати свої транспортні засоби на неохоронюваних об’єктах, вартість послуг яких також зросла у зв’язку з падінням курсу гривні та збільшенням плати за енергоносії, а на відкритих площадках, як правило, біля будинків. Крім того, через відсутність вільних місць їх розміщують на тротуарах, газонах та інших заборонених місцях, що викликає в мешканців роздратування та повну байдужість до власників зазначеного майна. Злочинці використовують цю обставину при незаконному заволодінні транспортними засобами [1].

Таким чином, проведене дослідження дозволило підсумувати, що на сьогоднішній день незаконне заволодіння неповнолітніми транспортними засобами є достатньо розповсюдженим діянням, що обумовлено низкою причин та умов. Більшість із них можуть бути усунені шляхом вдосконалення політико-економічної та соціально-педагогічної сфери.

Література

1. Колб С.О. Запобігання заволодінню транспортними засобами. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/bitstream/123456789/1010/1/kolb_dis.pdf

ДІЯЛЬНІСТЬ НЕУРЯДОВИХ ПРАВОЗАХИСНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЗАСТОСУВАННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ

Іванов О.Ю.,
здобувач 2 курсу третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти спеціальності 081 «Право», Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, Київ, Україна;

Котова Л.В.,
к.ю.н., професор, професор кафедри правознавства юридичного факультету хідноукраїнського національного університету ім. В. Даля, Київ, Україна

Анотація. *У статті проаналізовано вплив міжнародно-правових стандартів у галузі прав та свобод людини в соціально-трудовій сфері на діяльність неурядових правозахисних організацій України як суб'єктів правозахисної діяльності, що є особливо актуальним в умовах розбудови громадянського суспільства. Виокремлено значення неурядових правозахисних організацій у сфері захисту трудових прав людини.*

Ключові слова: *права та свободи людини і громадянина, міжнародні стандарти, правозахисні організації, неурядові правозахисні організації, правозахисна діяльність, правоохоронні органи, держава, профспілки.*

Постановка проблеми. Соціально-трудові права займають важливе місце серед інших категорій загальних прав людини, але незважаючи на це, існує потреба в їх належному та ефективному захисті, що є гарантією належної реалізації прав людини.

Визначальною особливістю демократичної правової держави є ініціативне залучення громадськості до ухвалення владою суспільно значущих для цієї спільноти індивідів рішень.

На сьогодні практичне становлення та розвиток правозахисних інститутів, організацій та установ, що сприяють реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина які передбачені у різних галузях права, мають як теоретичне так й практичне значення, у тому числі в аспекті необхідності захисту прав та свобод людини у трудовій сфері.

В Україні для захисту трудових і соціально-економічних прав та інтересів громадяни діють профспілки, які є громадськими організаціями, що об'єднують громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної діяльності. Метою функціонування профспілок є захист трудових прав працівників.

Проте на сьогоднішній день важко говорити про активність профспілок по захисту трудових прав громадян, внаслідок чого ситуація із захистом трудових прав в Україні залишається незадовільною. На практиці найчастіше працівник, який зіткнувся з порушенням своїх прав, самостійно намагається захищати свої права, що в рідких випадках є ефективним.

На нашу думку, в сучасних умовах становлення України як правової держави дуже важливе місце серед існуючих засобів прав людини у соціально-трудовій сфері ефективною та виправданою може бути діяльність неурядових правозахисних організацій.

В Україні громадські організації утворюються відповідно до конституційного права на об'єднання (ст. 36 Конституції України) [1].

Загальні питання щодо утворення, інституалізації та функціонування громадських організацій загалом регламентується Законом України «Про громадські об'єднання» [2], а щодо діяльності профспілок Законом України

«Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» [3].

Право громадян на свободу об'єднання є невід'ємним правом людини.

Декларація ООН про правозахисників, схвалена 09.12.1998 Резолюцією Генеральної Асамблеї 53/144, у статті 1, проголошує, що кожна людина має право, окремо та спільно з іншими, заохочувати і прагнути до реалізації захисту прав людини та основних свобод на національному і міжнародному рівнях [4].

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) закріплює, що «кожен має право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів» [5].

Відповідно до ст. 36 Конституції України громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей. [1]

Згідно із наведеним положенням громадські організації є ефективним та важливим інструментом громадянського суспільства в демократичній державі, які можуть самостійно забезпечувати та представляти свої права та законні інтереси. В останні роки діяльність громадських організацій у правозахисному напрямку активізувалась, що пов'язано із численними реформаційними процесами в різних сферах життя населення країни.

Проблеми захисту прав та свобод людини вже давно є актуальними для наукової спільноти досліджувались у роботах Ю.Аврутіна, С.Гусарєва, Р. Калюжного, А. Комзюка, Ю. Кравченка, Є. Лукашева, М. Орзіха, О. Порфімовича, Ю. Римаренка, С. Черніченка, Л. Шестакова та багатьох інших.

Питання міжнародних стандартів щодо основних прав, свобод і обов'язків розглядалися в працях таких авторів, як: М. Баглай, Б.Габричидзе, В.Головатенко, А.Грабильников, Е.Козлова, А.Ковлер, Е. Колюшин, О.Крупчан, О.Кутафин, Р. Мюллерсон, Т.Присяжнюк, В.Румянцев, О.Стрельцова, Б.Страшун, Ю.Тодика, О.Фрицький, В.Чиркин, В.Яворський та інших.

Аналіз правових засад функціонування громадських організацій у процесі становлення громадянського суспільства в Україні здійснювали у своїх наукових працях В. Ковальчук, О. Скрипнюк, А. Колоді1, І. Коваль, В. Федоренко, І.Грицай, О.Шуміло, В.Василенко, М.Іншин, О.Стасюк, Т.Гарасимів. та інші.

Проте комплексні дослідження щодо правового статусу громадських організацій в контексті європейських стандартів у сфері захисту прав людини людини в соціально-трудовій сфері не проводились.

Як слушно зауважив М.Іншин, «у науковій літературі, так і у чинному законодавстві й досі відсутня загальновизнана позиція щодо розуміння важливості подальшого дослідження засобів захисту трудових прав за сучасних умов становлення України як правової держави [5].

Т.Гарасимів, досліджуючи правовий статус громадських організацій у контексті євроінтеграційного процесу, зауважував на тому, що в сучасній юриспруденції не проводились комплексні наукові розвідки щодо правового статусу громадських організацій в контексті європейських стандартів [6].

Метою дослідження є здійснення комплексного теоретико-правового аналізу нормативно-правових актів у сфері регулювання діяльності правозахисних організацій по захисту прав людини в соціально-трудовій сфері в контексті застосування міжнародних стандартів прав та свобод людини у правозахисній діяльності; виявлення стану, проблем та основних тенденцій діяльності неурядових правозахисних організації у сфері захисту трудових прав громадян на сучасному етапі розвитку Української держави.

Результати дослідження. Міжнародні стандарти в галузі прав людини – це загальновизнані міжнародно-

правові норми, які закріплюють на загальнолюдському рівні статус особистості і встановлюють перелік основоположних прав і свобод, обов'язок держав дотримуватися цих прав і свобод, а також межі можливого або припустимого їх обмеження [7].

Міжнародні стандарти щодо основних прав і свобод людини і громадянина регулюються низкою міжнародно - правових актів, які визначають політичні, природні, культурні, соціальні права. Сьогодні нараховується більше 300 декларацій, конвенцій, хартій, що мають за мету задекларувати та закріпити на глобальному світовому рівні основоположні права та свободи людини і їх захисту та відновлення у випадку їх порушення. Такі міжнародно-правові акти в галузі прав людини зазвичай розглядаються як міжнародні стандарти.

Основними актами, що містять глобальні стандарти прав і свобод особи та стосуються правового статусу людини і громадянина є: Статут ООН (1945) , Загальна декларація прав людини (1948), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966) , Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966) , Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод з протоколами (1950), Європейський соціальний стандарт (1961), Заключний акт Наради з питань безпеки та співробітництва в Європі (1975), Підсумковий документ Віденської зустрічі представників держав – учасниць Наради з питань безпеки та співробітництва в Європі (1989), Документ Копенгагенської наради – конференції з людського виміру НБСЄ (1990), Віденська Декларація та Програма дій, схвалені на Всесвітній конференції з прав людини 25.06.1993.

Міжнародна Конференція з прав людини, що проходила у Відні з 14 по 19 червня 1993 р., закріпила універсальний характер та стандарти прав людини, прийнявши консенсусом Заключний документ, шо складається з двох частин - Декларації і Плану дій. Він окреслює основні принципи і напрями співробітництва у сфері прав людини, відкриває міжнародному співтовариству шлях у світопорядок наступного тисячоліття. Основним завданням сьогодення є впровадження цих стандартів у життя [8].

Українська держава за роки незалежності досягла значного прогресу у законодавчій сфері по імплементації норм міжнародного права в Конституцію та законодавство України, які приведені у відповідність із загальними міжнародно-правовим стандартам захисту прав людини.

Разом з тим нагальною на сьогоднішній час залишається потреба у вдосконаленні правозахисної діяльності для забезпечення впровадженні в дію міжнародних стандартів, адже імплементація як процес виконання державою міжнародно-правових норм, відбувається не лише на стадії нормотворчості, а й на стадії реалізації застосування права через правозахисну діяльність.

Правозахисна діяльність полягає у правовій допомозі юридичним особам, громадянам України, іноземцям та особам без громадянства у спірних питання з охорони права, захисті фізичних осіб від обвинувачення та у державному гарантуванні охорони прав громадян право [9].

Правозахисна діяльність в Україні здійснюється державними і неурядовими правозахисними організаціями. До державних правозахисних організацій відносяться: органи юстиції (виконавча служба, державні нотаріуси, органи реєстрації актів цивільного стану); органи захисту прав споживачів; Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; міжурядові правозахисні організації. Неурядовими правозахисними організаціями є: адвокатура; недержавні нотаріуси; міжнародні неурядові правозахисні організації; інші правозахисні недержавні організації.

Як державні так і не державні правозахисні організації спрямовують свою діяльність на надання кожній людині та юридичній особі правової допомоги. Така правова допомога надається з метою припинення порушень права, недопущення зловживання правом, притягнення винних до юридичної відповідальності,

відновлення порушеного права, відшкодування збитків завданих порушенням права.

Важлива роль у здійсненні правозахисної діяльності відведена державним правозахисним органам (судовим, органам юстиції, адвокатури, Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини, тощо).

Між тим окремо слід відзначити здійснення правозахисної діяльності неурядовими правозахисними організаціями.

В Україні створюються інфраструктура для співпраці держави з громадським сектором у сфері захисту прав людини, відповідна основа для функціонування спільних органів, застосування механізмів та процедур громадського контролю, антикорупційної експертизи та експертизи проектів нормативно-правових актів, діють спільні консультативно-дорадчі органи, громадські ради

Більш активне залучення представників громадянського суспільства, експертного середовища в спільних робочих групах, консультативно-дорадчих органах є нагальним в питаннях, які безпосередньо стосуються прав і свобод громадян та в питанні реформування правоохоронних органів.

Присутність представників правозахисних організацій в складі громадських рад, їх комісій, робочих груп, які опікуються проблемами захисту прав людини є необхідною умовою ефективності та легітимності їх функціонування. Втім, потенціал результативності використання цих механізмів в правозахисній площині не використаний, з огляду на часто формальний підхід до таких інституційних форм співпраці як з боку органів державної влади, так і з боку громадського сектору.

О.Стасюк, досліджуючи зарубіжний досвід організаційно-правових засад діяльності правозахисних громадських організацій, вважав, що дієвим чинником у сфері захисту прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина є співпраця правозахисних громадських організацій з органами влади шляхом укладення відповідних угод. А також вважав цінним є і досвід зарубіжних країн щодо законодавчого регулювання державного фінансування правозахисних громадських організацій [11].

Існуюча в останні роки тенденція до збільшення кількості неурядових правозахисних організацій створює умови для конструктивного діалогу між неурядовими правозахисними організаціями та державними органами. І як зазначено у Фундаментальних принципах щодо статусу неурядових організацій в Європі: «Хоча неурядові організації і державні органи влади іноді мають неоднозначне ставлення до діалогу, він є в їхніх спільних інтересах для створення механізму для діалогу і консультації, оскільки вони мають загальну мету знайти розв'язання суспільних проблем і задоволення потреб його членів» [12].

Потреба у функціонуванні інституту неурядових правозахисних організацій пояснюється цілою низкою взаємопов’язаних факторів. Зокрема, тим, що у своїй діяльності державні органи та окремі службові особи допускають порушення прав громадян. Тому, незважаючи на контрольні повноваження інших уповноважених органів, для громадян важливим є функціонування неурядових правозахисних організацій.

Термін «неурядовий» зазвичай використовують для позначення категорії організацій, які складають частину громадянського суспільства. Такі організації, як правило, характеризуються тим, що метою їхнього існування є не фінансовий прибуток, а інші цілі, у тому числі порушеннями прав людини.

Більшість організацій, які проголосили себе «правозахисними», як правило, займаються захистом громадянських і політичних прав.

Слід визначити, що неурядові правозахисні організації зіграли і продовжують грати в контексті захисту прав людини значну роль з огляду на те, що вони : борються з окремими порушеннями прав людини; надають пряму допомогу тим, чиї права було порушено; домагаються змін у національному або міжнародному праві; сприяють вдосконаленню змісту

законів; поширюють серед населення знання про права людини і культивують повагу до них.

Вплив неурядових організацій на правозахисну сферу і ступінь «проникності» їхнього контролю, природно, значно менший, ніж державний, але цей вплив має очевидну тенденцію до зростання з огляду їх привабливості для громадян, адже ці правозахисні інституції незалежні від державних органів; для них характерні відкритість, вільний доступ для тих, хто потребує захисту своїх прав і свобод.

Правозахисні організації — це особливий вид неурядових організацій, діяльність яких спрямована на утвердження й захист прав і свобод людини, ефективний контроль за їхнім дотриманням державою, її органами і посадовими особами. Вони сприяють зменшенню організованого насильства, здійснюваного державою та сприяють державі в забезпеченні і захисті прав громадян.

З визначення поняття правозахисної організації можна виділити три основних завдання її правоохоронної діяльності:

1) захищати права і свободи людини, що закріплені в Конституції і національному законодавстві (включаючи міжнародні договори, згода на обов'язковість яких дана парламентом);

2) бути джерелом інформації про права людини для народу та органів влади, підвищувати рівень освіченості в галузі прав людини, заохочувати становлення цінностей і розвиток настанов, що сприяють повазі і усвідомленню прав людини;

3) аналізувати стан з правами людини у своїй країні, її окремих регіонах, або у іноземній країні постійного чи тимчасового перебування.

Практична реалізація цих завдань потребує глибокого знання міжнародних договорів у галузі прав людини, внутрішнього законодавства і судової практики держави, практики Європейського суду з прав людини.

В українському суспільстві помітним є запит на діяльність неурядових правозахисних організацій, адже вони: по-перше, надають ту допомогу, яку не в повній мірі надають державні, соціальні інституції, державні правозахисні організації, Уповноважений Верховної Ради з прав людини, органи юстиції; по-друге, здійснюють громадський контроль та вплив на реалізацію державної політики в сфері захисту прав людини.

Не зважаючи на те, що в Україні створені нормативна та організаційна основи функціонування правозахисної діяльності, все ж треба визнати, що існує цілий комплекс проблем виконання державою правозахисної і правоохоронної функцій. Це, зокрема незадовільна якість кадрового складу та фінансова забезпечення правоохоронних органів, наслідком яких є низький рівень позитивної оцінки громадянами діяльності державних правоохоронних органів. Показовим є опитування, проведене у 2020 році соціологічною службою Центру Разумкова показало, що серед державних правоохоронних органів найчастіше недовіра висловлюється державному апарату (чиновникам) (77%), судовій системі загалом (76%), місцевим судам (71%), прокуратурі (68%), Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі (66%), Національному антикорупційному бюро України (65%), Національному агентству з питань запобігання корупції (65%), Уряду України (64,5%), Верховному Суду (64%), Антикорупційному суду (64%), Конституційному Суду України (60,5%) [10].

Низький рівень довіри громадян до державних правоохоронних органів негативно впливає на позиції України в міжнародних рейтингах, при оцінці стандартів дотримання прав людини, подолання корупції та ін. Переконання у тому, що державні правоохоронні органи не захищають належним чином їх права, призводить до того, що громадяни в окремих випадках воліють не звертатись до них в разі порушення своїх прав, а надають перевагу неурядовим правозахисним організаціям.

Висновки. З огляду на те, що наразі в Україні відсутня стратегія розвитку правозахисних громадських організацій, вважаємо актуальною розробку науковим

середовищем цілісної концепції взаємодії державних органів та правозахисних організацій у сфері захисту прав та свобод людини і громадянина, що сприятиме розбудові правової держави.

На нашу думку, ефективній роботі неурядових правозахисних організацій сприяла б їх спеціалізація за ключовим напрямом діяльності – зокрема, захистом трудових прав громадян.

Література

1. Конституція України, URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ /254к/96-вр
2. Закон України «Про громадські об'єднання», URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572
3. Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14
4. Декларації ООН про правозахисників? URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-right-and-responsibility-individuals-groups-and/
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. // Офіційний вісник України. – 1998. – № 13. – Ст. 270.
5. М. Ішин, Значення захисту трудових прав працівників у становленні правової держави/ Вісник Національної академії правових наук України № 2 (77) 2014 – с.67
6. Т.Гарасимів, Правовий статус громадських організацій України: євроінтеграційний процес стандартизації.
URL: https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/e67d0756-6e03-4826-a003-10c080b66d3e/content - с.21
7. С.Шевчук, Судовий захист прав людини. Практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції/ С.Шевчук- Київ : Реферат, 2007 - С -45.
8. Віденська декларація та Програма дій, схвалені на Всесвітній конференції з прав людини 25 червня 1993 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/995_504.
9. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України: Навч. посіб. / В. С. Ковальський, В. Т. Білоус, С. Е. Демський та ін. — К., 2002, URL: https://lawbook.online/page/pravooxr/ist/ist-22--idz-ax293--nf-3.html
10. Оцінка громадянами ситуації в країні, рівень довіри до виконавчих та правоохоронних органів влади, оцінка діяльності Уряду (лютий 2020р. соціологія), URL: https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-riven-doviry-do-vykonavchykh-ta-pravookhoronnykh-organiv-vlady-otsinka-diialnosti-uriadu-liutyi-2020r
11. Стасюк О.Л., Організаційно-правові засади діяльності правозахисних громадських організацій у зарубіжних країнах, Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2018 – С.83
12. Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій в Європі: прийнято учасниками багатосторонньої зустрічі, організованої Радою Європи) Страсбург, 5 липня 2002 р. // Юридичний вісник України. – 2002. –№ 50.

АДАПТАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ДО МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ТА УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

Івчук Ю.Ю.,
д.ю.н., професор, професор кафедри правознавства юридичного факультету Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, Київ, Україна

Анотація. *У науковій роботі автором окреслені історичні нариси прийняття основних міжнародних стандартів у сфері дотримання прав засуджених осіб. Розглянуто загальнообов'язкові та рекомендаційні міжнародні та регіональні акти діяльності органів та установ виконання покарань. Проаналізовано основні досягнення України на шляху адаптації національного законодавства до міжнародних стандартів та напрямки подальшої роботи.*

Ключові слова: *міжнародний акт, право ЄС, адаптація національного законодавства, кримінально-виконавче законодавство України.*

Жахаючий досвід Першої світової війни змістив фокус урядів держав на розробку стандартів діяльності органів та установ виконання покарань, які мали б схвалення на рівні міжнародних організацій. У 1926 році Міжнародна пенологічна та пенітенціарна рада, яка була наступником попередніх міжнародних пенітенціарних конгресів і складалась з представників уряду та незалежних експертів, почала розробляти проєкт зводу стандартних мінімальних правил поводження з ув'язненими. Згодом проєкт отримав схвалення Ліги Націй, однак з урахуванням перебігу історичних процесів перед Другою світовою війною, у тому числі підйомом фашизму, який значною мірою сприяв загибелі Ліги Націй як органу, який міг би надати значної легітимності розробленим вимогам, міжнародні стандарти так і не були прийняті. Зростаюче всесвітнє визнання прав людини в період після Другої світової війни, що спочатку знайшло своє відображення у створенні Організації Об'єднаних Націй і прийнятті нею Загальної декларації прав людини, забезпечило більш надійне підґрунтя для встановлення міжнародних стандартів щодо умов ув'язнення та вимог у діяльності органів та установ виконання покарань. Визнання загального права на людську гідність разом із забороною не лише тортур, а й жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання у статті 5 Загальної декларації прав людини забезпечило основу для визначення того, які умови виконання покарань та поводження із засудженими є неприйнятними а, отже, потенційно суперечать цій забороні.

Згодом з метою консолідації думок фахівців у царині виконання покарань був організований Перший Конгрес Організації Об'єднаних Націй із запобігання злочинності та кримінального правосуддя в Женеві в 1955 році, який забезпечив подальше поєднання експертних знань і на якому держави-члени ООН погодили Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими [1] - перший міжнародний набір стандартів, які регулюють умови відбування покарань. Водночас, автори Мінімальних стандартних правил не мали на меті докладно описати типову систему установ виконання покарань, а прагнули лише на основі загального консенсусу сучасної думки та основних елементів найбільш поширених систем сьогодення викласти те, що є загальновизнаним як добрий принцип і практика поводження з ув'язненими та управління установами. У зв`язку з цим, у подальшому з метою оновлення положень Мінімальних стандартних правил 1955 року в умовах сучасних реалій Організацією Об'єднаних Націй було ухвалено низку додаткових нормативних інструментів, які деталізували та посилили положення Мінімальних стандартних правил, які у свою чергу за

змістом тяжіли більше до так званого «soft law». До таких документів, зокрема, належать:

- Мінімальні стандартні правила ООН 1990 року щодо відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила) [2];
- Звід принципів ООН 1988 року щодо захисту всіх осіб, які перебувають під вартою чи ув'язненням у будь-якій формі [3];
- Правила ООН 1990 року щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі (Гаванські правила)[4];
- Керівні принципи ООН щодо запобігання злочинності неповнолітніх 1990 р. (Ріядські керівні принципи) [5];
- Стамбульська заява 2007 р. щодо використання та наслідків одиночного ув'язнення [6];
- Правила ООН щодо поводження з ув'язненими жінками і засобів покарання для жінок-правопорушниць без позбавлення їх свободи (Бангкокські правила) [7].

У Європі серед розроблених регіональних стандартів початковим договором стала Конвенція про захист прав та основоположних свобод (ЄКПЛ). Згодом, у 1973 році Комітет міністрів Ради Європи прийняв Мінімальні європейські стандартні правила поводження з ув'язненими (ESMR) [8], які були розроблені за зразком Мінімальних стандартних правил ООН 1955 року з фокусом на специфічно європейський підхід до умов ув'язнення. У 1987 році Мінімальні європейські стандартні правила поводження з ув'язненими було замінено більш повним набором правил, відомим як Європейські тюремні правила (EPR), які згодом у 2006 році були реструктуровані з акцентом на деталізацію мінімальних стандартів, яким обов'язково мають відповідати умови ув'язнення в Європі. У своїй вагомій аналітичній окремій думці у рішенні Великої палати Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) у справі «Мурші проти Хорватії» у 2016 році суддя Пінто де Альбукерке відзначив, що Європейські тюремні правила у редакції 2006 року перетворились з м'якого права в тип жорсткого права, яке потребує офіційного визнання ЄСПЛ як обов'язкової частини загальної європейської системи прав людини [9]

На європейському рівні ЄСПЛ відіграє значну роль у застосуванні стандартів, які регулюють умови ув'язнення. Держави-учасниці ЄКПЛ зобов'язуються забезпечити виконання рішень ЄСПЛ і, як правило, роблять це шляхом покращення умов відбування покарань в індивідуальному порядку щодо окремих ув'язнених, які подають скарги на порушення ЄКПЛ. Крім того, так звані пілотні рішення є додатковим корисним інструментом правового захисту, оскільки дозволяють Суду зобов'язати уряд внести системні зміни у національну правову систему.

На обраному шляху європейської інтеграції Україна має забезпечити втілення основних міжнародно-правових та регіональних вимог щодо умов відбування та діяльності установ виконання покарань. Варто відзначити, що на сьогоднішній день державою були реалізовані такі кроки на шляху адаптації національної кримінально-виконавчої системи до загальновизнаних міжнародних та регіональних вимог:

1) відображення у Конституції України положень більшості міжнародно-правових актів ООН і Ради Європи у сфері захисту прав людини;

2) ратифікація Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини і громадянина та визнання юрисдикції Європейського суду з справ людини;

3) прийняття Верховною Радою України ЗУ «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [10], яка дала поштовх подальшому прийняттю таких нормативних актів як:

- Закон України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо порядку та умов відбування покарання», прийняття якого було важливою умовою укладення Угоди про асоціацію між Україною та ЄС [11];
- Закон України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських

стандартів»[12], яким врегульовано право засудженого на працю, порядок надання тривалих побачень, оформлення пенсій, перелік кореспонденції, яка не підлягає перегляду, закріплено право користування мобільним телефоном та Інтернетом тощо;

- Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених»[13], положення якого конкретизували та дозволили втілити у життя норми Закону України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів»;

4) участь у міжнародній співпраці у сфері виконання покарань та поводження із засудженими, а також запозичення передового досвіду європейських країн.

Окрім вищезгаданих кроків, актуальною тенденцією кримінально-виконавчої політики України залишається гуманізація національного законодавства та, у зв'язку з цим впровадження інституту пробації, позитивний досвід застосування якої є поширеним у більшості європейських країн. Ефективним засобом впровадження інституту пробації в Україні є участь відомчих установ у міжнародному партнерстві та проектах профільного спрямування. Так, у рамках міжнародного партнерства міжвідомчого характеру між Україною та Латвією було укладено Меморандум про розвиток співробітництва, метою якого є обмін найкращими практиками з найбільш важливих питань у сфері пробації та удосконалення законодавства у сфері застосування кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі (альтернативних санкцій)[14].

Враховуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що права, обов'язки та законні інтереси засуджених осіб суттєво відрізняються від правового статусу осіб, які ніколи не вступали в конфлікт з кримінальним законом, у зв'язку з чим їх реалізація повинна перебувати під постійним контролем державних органів, який здійснюється у тому числі шляхом дотримання пенітенціарними установами вимог відповідних міжнародних стандартів, які мають бути відображені у конституційних нормах та спеціальному законодавстві України. Участь у міжнародному партнерстві та проектах, організованих за підтримки міжнародних установ є однією із складових успішної гармонізації законодавства та впровадження на практиці ефективних інструментів забезпечення прав засуджених.

Література

1. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями : від 30.08.1955 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text (дата звернення: 03.11.2022).

2. United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice ("The Beijing Rules") Adopted by General Assembly resolution 40/33 of 29 November 1985. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/beijingrules.pdf (дата звернення: 03.11.2022).

3. Body of Principles for the Protection of All Persons under Any Form of Detention or Imprisonment Adopted by General Assembly resolution 43/173 of 9 December 1988. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/bodyprinciples.pdf (дата звернення: 03.11.2022).

4. United Nations Rules for the Protection of Juveniles Deprived of Their Liberty [Havana Rules]". In: Resolutions and decisions adopted by the General Assembly during its 45th session, Volume 1, 18 September-21 December 1990. - A/45/49. URL: https://digitallibrary.un.org/record/105555 (дата звернення: 03.11.2022).

5. United Nations Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency: The Riyadh guidelines (A/RES/45/112) : від 14.12.1990 р. URL: https://resourcecentre.savethechildren.net/document/united-nations-guidelines-prevention-juvenile-delinquency-riyadh-guidelines-ares45112/ (дата звернення: 03.11.2022).

6. The Istanbul statement on the use and effects of solitary confinement Adopted on 9. December 2007. URL: https://www.solitaryconfinement.org/istanbul (дата звернення: 03.11.2022).

7. UN Rules for the Treatment of Women Prisoners and Non-Custodial Sanctions for Women Offenders (the Bangkok Rules) : від 21.12.2010 р. № (A/65/457). URL: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Bangkok_Rules_ENG_22032015.pdf (дата звернення: 03.11.2022).

8. Standard minimum rules for the treatment of prisoners adopted by the committee of ministers on 19 january 1973 at the 217th meeting of the ministers' deputies.

URL: https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016804fac9a (дата звернення: 03.11.2022).

9. Murši v. Croatia, App. No. 7334/13, Eur. Ct. H.R. at 96–97 (2016). URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-167483

10. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18.03.2004 р. № 1629-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text (дата звернення: 03.11.2022).

11. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо порядку та умов відбування покарання : Закон України від 05.09.2013 р. № 435-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/435-18 (дата звернення: 03.11.2022).

12. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів : Закон України від 08.04.2014 р. № 1186-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1186-18 (дата звернення: 03.11.2022).

13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених : Закон України від 07.09.2016 р. № 1492-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1492-19 (дата звернення: 03.11.2022).

14. Латвійсько-українське партнерство. *Пробація України*. URL: https://www.probation.gov.ua/?page_id=9703 (дата звернення: 03.11.2022).

ЩОДО ОКРЕМИХ ПИТАНЬ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Іваницький С.О.,
д.ю.н., доцент, професор кафедри
кафедри економічної безпеки та фінансових розслідувань
Національної академії внутрішніх справ;

Руденко М.В.,
д.ю.н., професор, професор кафедри конституційного права
Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля,
Київ, Україна

Анотація. *В межах роботи розглядаються питання накладення арешту на російські активи у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану та їх подальшого використання для підвищення обороноздатності Української держави. Аналізуються проблемні аспекти передачі арештованого майна в управління до Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів. На підставі аналізу судової практики визначаються перспективні напрями удосконалення правового механізму відповідального зберігання майна у кримінальному провадженні.*

Ключові слова: *кримінальне провадження, управління активами, накладення арешту на майно, управитель, воєнний стан.*

Повномасштабний наступ російських військ у лютому цього року актуалізував питання протидії агресору на всіх напрямах, в тому числі на економічному та юридичному фронтах. Українською державою здійснюються системні кроки щодо усунення й мінімізації деструктивного впливу РФ на вітчизняну економіку, припинення каналів фінансування збройних сил окупаційної влади за рахунок підконтрольних їм суб'єктів господарювання на території України.

На цьому шляху правоохоронними органами України розслідується більше сотні кримінальних проваджень, причому протидія тяжким та резонансним економічним злочинам (зазвичай, це суспільно небезпечні діяння, передбачені ст.ст. 212, 191 та ін. КК України) часто здійснюється щодо сукупності кримінальних правопорушень, до яких належать, передусім, злочини проти основ національної безпеки (ст.ст. 110-2, 111-2 та ін. КК України).

Під час розслідування цих злочинів поширеним заходом забезпечення кримінального провадження є накладення арешту на російські активи (ТОВ «Аерок», Глухівський кар'єр кварцитів, ТОВ «Брокард-Україна», ТОВ «ТТВК» («TUI Україна») та ін.). З огляду на те, що вартість таких активів зазвичай перевищує 200 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, органи досудового розслідування зазвичай прагнуть передати їх в управління до Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (далі – АРМА).

Разом з тим, практика передачі цих активів до АРМА показала, що з моменту винесення відповідної ухвали слідчого судді й до початку роботи нового управителя може минути досить тривалий час (декілька місяців й більше), адже необхідно прийняти ці активи в управління, провести їх оцінку, здійснити конкурсний відбір управителя, укласти договори управління активами тощо. В результаті може виникнути ситуація, коли велике підприємство фактично зупиняє роботу, не виплачує заробітну плату працівникам й податки до бюджету.

Для того, щоб використати потенціал російських активів для зміцнення обороноздатності та фінансової стабільності країни на практиці, по-перше, стали використовувати процедуру,

визначену ст. 21-1 профільного закону про АРМА [1], де зафіксовано, що у виняткових випадках управління активами, зазначеними в частині першій статті 21 цього Закону, на які накладено арешт у кримінальному провадженні, може здійснюватися шляхом їх передачі в управління підприємству, установі, організації, що належить до сфери управління міністерства, іншого центрального органу виконавчої влади, або господарському товариству, 50 і більше відсотків акцій (часток) якого знаходиться у статутних капіталах господарських товариств, частка держави в яких становить 100 відсотків (далі - підприємство), на підставі рішення Кабінету Міністрів України без дотримання вимог, передбачених частиною другою статті 21 цього Закону.

Із застосуванням вказаного механізму було передано в управління, зокрема, декілька ТЕЦ, 26 заарештованих облгазів Д. Фірташа [2], акції ПАТ «Донецькоблгаз» [3] та ін.

По-друге, уповноважені органи стали використовувати можливості, що закладені в ч.ч. 6-7 ст. 100 КПК України, а саме, передавати арештовані речові докази, що належать нерезидентам з РФ чи Білорусі, до завершення АРМА заходів з організації управління таким майном на відповідальне зберігання до спеціалізованого вітчизняного державного підприємства з правом комерційного використання (управління) арештованого майна, користування, володіння та розпорядження грошовими коштами (доходами), отриманими від комерційного використання (управління) таким майном.

Вказаний підхід було застосовано, зокрема, суддями місцевих судів Києва, щодо близько 20 тисяч арештованих залізничних вагонів. Так, у резолютивній частині відповідних судових ухвал [4;5] міститься припис “передати АРМА в управління за договором у порядку та на умовах, визначених ст.ст. 1, 9, 19-24 Закону України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» речові докази, а саме арештовані залізничні контейнери з відповідними номерами. До завершення заходів організації управління майном АРМА (прийняття зазначених активів в управління, проведення їх оцінки, проведення контрольних відборів управителя, укладення договорів управління активами) передати вказані арештовані залізничні контейнери на відповідальне зберігання АТ «Укрзалізниця» з правом комерційного використання (управління) зазначеними залізничними контейнерами та правом користування, володіння та розпорядження АТ «Укрзалізниця» грошовими коштами (доходами), отриманими від комерційного використання (управління) такими вагонами, на будь-які потреби, що виникають під час здійснення господарської діяльності АТ «Укрзалізниця»”.

У цьому контексті перспективним вбачається подальше розширення нормативного обсягу положень кримінального процесуального закону щодо відповідального зберігання майна, – як в плані суб’єктного складу, так й змістовних компонентів.

Література

1. Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів: Закон України від 10 листопада 2015 року № 772-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 1. Ст. 2.

2. Деякі питання управління активами, на які накладено арешт у кримінальному провадженні, у виняткових випадках: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.05.2022 р. № 429-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/429-2022-%D1%80#Text

3. Деякі питання управління активами ПАТ "По газопостачанню та газифікації "Донецькоблгаз", на які накладено арешт у кримінальному провадженні, у виняткових випадках: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.09.2021 р. № 1116-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1116-2021-%D1%80#Text

4. Ухвала слідчого судді Шевченківського районного суду м. Києва від 11.07.2022 р. у справі № 761/12451/22 (провадження № 1-кс/761/6931/2022). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105205769

5. Ухвала слідчого судді Шевченківського районного суду м. Києва від 24.06.2022 р. у справі № 761/11126/22 (провадження № 1-кс/761/6263/2022). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105375320

ТАКТИКО-КРИМІНАЛІСТИЧНІ ОСНОВИ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВОЇ ПОЧЕРКОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Качурін С.Г.,
к.ю.н., доцент, доцент кафедри конституційного права
юридичного факультету
Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля,
Київ, Україна

Анотація. *У статті досліджено норми діючого законодавства з питань тактики відібрання експериментальних зразків почерку та підписів в умовах протидії, при проведенні судово-почеркознавчих експертиз. Здійснена розробка системи тактичних прийомів та криміналістичних рекомендацій з подолання й попередження протидії осіб, що перевіряються, яка забезпечувала б, швидкість та результативність вирішення завдань досудового слідства та судового процесу при проведенні судово-почеркознавчих експертиз*

Ключові слова: *судова почеркознавча експертиза, зразки почерку й підписів, відібрання проведенню почеркознавчої експертизи, системи тактичних прийомів зразків, протидія.*

Постановка проблеми. Аналіз слідчої, судової та експертної практики показує, що у слідчих, суддів, адвокатів-захисників виникають значні проблеми при призначенні судово-почеркознавчих експертиз, пов'язані з підготовкою об'єктів, формуванням питань, дослідженням і оцінкою висновку експерта-почеркознавця.

Особливо яскраво зазначені проблеми виявляються при підготовки порівняльних почеркових матеріалів, коли особа, яка перевіряється, протидіє проведенню почеркознавчої експертизи. Це призводить до низької результативності судово-почеркознавчих досліджень або відмови від проведення експертиз. Це викликало потребу у функціонуванні нових процесуальних методів і способів в обсязі реалізації прав і свобод людини, а також нової криміналістичної методології. Для цього, як зазначає В.В.Шабанов, доцільно мати необхідний тактичний і стратегічний засіб – систему технологій, що складають композицію криміналістичного забезпечення оперативно-розшукової діяльності, розслідування, обвинувачення, захисту і судової діяльності [1, с.10]. Це і зумовлює виокремити й дослідити нові підходи до розроблення криміналістичних засад забезпечення діяльності слідчих, суддів та адвокатів.

Тому, актуальність теми дослідження визначається необхідністю розробки системи тактичних прийомів та криміналістичних рекомендацій з подолання й попередження протидії осіб, що перевіряються, яка забезпечувала б, швидкість та результативність вирішення завдань досудового слідства та судового процесу при проведенні судово-почеркознавчих експертиз.

Стан дослідження. Теоретичну базу цього дослідження складають наукові праці увагу Р.С. Бєлкіна, І.Є. Биховського, О.М. Васильєва, В.Г. Гончаренко, В.Г. Доспулова, А.В. Дулова, В.П. Колмакова**,** Ю.К. Орлова, М.І. Порубова, О.Р. Ратінова, Н.О. Сєліванова, М.Я. Сагая, О.Б. Соловйова, В.Ю. Шепітько, М.Г. Щербаковського та інших вчених, зусиллями яких розроблялися основи використання спеціальних знань в різних видах судочинства, створювалася теорія судової експертизи, запроваджувалися ідеї, що відображали сутність і значимість тактико-технологічних засад проведення слідчих дій, вивчення проблем протидії розслідуванню і прийомам її подолання при розгляді тактики проведення таких слідчих дій, як огляд місця події, обшук, допит.

Розкриті ними питання важливі для загального розуміння сутності тактико-технологічних засад проведення слідчих дій, проблем формування та використання тактичних прийомів і групування їх в системи, але це не вичерпує всього різноманіття питань, що мають недостатню визначеність та неналежне теоретичне обґрунтування для ефективного проведення

судово-почеркознавчої експертизи і отримання зразків почерку та підписів.

Більш глибокого дослідження потребують спеціальні питання, пов’язані з комплексом існуючих теоретичних й практичних проблем з тактики проведення судово-почеркознавчої експертизи та отримання зразків почерку та підписів в умовах протидії осіб, що перевіряються, які залишаються ще недостатньо дослідженими, що обумовлює актуальність теми даного дослідження.

Постановка завдання. Саме тому, метою дослідження є аналіз теоретичних питань і розробка практичних рекомендацій з тактики відібрання експериментальних зразків почерку та підписів в умовах протидії, при проведенні судово-почеркознавчих експертиз.

У цьому зв'язку, завданням нашого дослідження є розробка тактичних прийомів відібрання експериментальних зразків почерку та підписів, їх систематизація залежно від ситуаційної обумовленості, виявлення особливостей їх реалізації. Це, своєю чергою, повинно забезпечити відповідність головних висновків роботи критерію новизни.

Виклад основного матеріалу. Правильний вибір відповідних умовам конкретної ситуації тактичних прийомів забезпечує швидкість і результативність вирішення задач розслідування. Цей вибір передбачає «витяг» з безлічі можливих того прийому, який виявиться найефективнішим. Для цього потрібна систематизація тактичних прийомів, яка дозволяє здійснювати необхідний вибір з «блоків» аналогічних за своєю спрямованістю прийомів. На необхідність розробки єдиного класифікаційного апарату тактичних прийомів неодноразово зазначалося в юридичній літературі [2, с.42; 3, с.71].

Проте, складність, і в деяких випадках, неоднозначність визначення тактичних прийомів, специфіка слідчих дій, надали безліч підстав їх класифікації [3, с.87-89; 4, с.12-13; 5, с.33].

При відібранні зразків почерку і підписів застосовується не один тактичний прийом, а комплекс або система взаємозв'язаних прийомів, які залежать від слідчої ситуації, що склалася.

На думку В.С. Комаркова, системи тактичних прийомів проведення окремих слідчих дій мають подвійну структуру: з одного боку, вони за своєю природою відносяться до певного виду слідчої дії (наприклад, відібрання зразків для експертного дослідження); з іншого боку, ці системи мають підсистеми, які існують відповідно до мети проведення конкретної слідчої дії [6, с.72]. Вважаємо, що мають рацію В.Є. Коновалова і В.Ю. Шепітько, на думку яких при створенні систем тактичних прийомів окремих слідчих дій потрібно виходити з їх специфіки, а не з універсальної загальної їх природи. У цьому випадку системи виконуватимуть широку робочу (практичну) функцію, що й визначатиме їх ефективність [7, с.30].

Ми дотримуємося сталого у криміналістичній літературі визначення, даного Р.С. Бєлкіним, згідно з яким сукупність тактичних прийомів або слідчих дій, яка має на меті вирішення конкретної задачі розслідування, зумовлена цією метою й слідчою ситуацією, називається тактичною комбінацією [8, с.210-213]. У зв'язку з цим, на нашу думку, сукупність тактичних прийомів вживаних при відібранні експериментальних зразків почерку та підписів для експертного дослідження створює тактичну комбінацію, метою якої є одержання репрезентативних, якісних зразків.

Специфіка відібрання експериментальних зразків почерку та підписів визначає необхідність розробки систем тактичних прийомів, зумовлених слідчою ситуацією, яка склалася. Нами виділені такі системи тактичних прийомів.

1. Тактичні прийоми, засновані на результатах попереднього дослідження почеркових об'єктів з метою встановлення обставин та умов їх виконання. Мета застосування цих прийомів полягає у моделюванні обставин і умов відібрання експериментальних зразків почерку та підписів від особи, яка перевіряється. Ці прийоми застосовуються на підготовчій стадії відібрання зразків почерку і підписів.

2. Тактичні прийоми, спрямовані на одержання зразків почерку особи, яка

перевіряється, у ситуації можливої її відмови. Ці прийоми застосовуються у ході підготовки до проведення судово-почеркознавчої експертизи, коли в результаті вивчення особи підозрюваного. слідчим буде зроблений прогноз про вірогідну відмову особи надавати зразки для порівняння.

У цій ситуації слідчий не повинен заздалегідь інформувати про проведення судово-почеркознавчої експертизи особу, яка перевіряється, до моменту винесення постанови про призначення експертизи. Після того, як постанова винесена, слідчому необхідно співвіднести це ознайомлення з одержанням експериментальних зразків почерку і підписів. У цій ситуації чинник раптовості дозволить уникнути виникнення в особи, яка перевіряється, настанови на відмову від надання зразків.

Якщо є вагомі підстави вважати, що особа, яка перевіряється, відмовиться надати зразки почерку і підписів, то в якості порівняльного матеріалу необхідно використовувати умовно-вільні зразки.

3. Тактичні прийоми, спрямовані на спілкування з особою, яка перевіряється, і вплив на неї. Їх використання дозволяє слідчому встановити психологічний контакт з особою, яка перевіряється; створити сприятливу обстановку слідчої дії; запобігти або уникнути відмови особи від надання зразків; одержати орієнтуючу інформацію про наміри особи спотворити почерковий матеріал, який відбирається, і своєчасно запобігти її протидії.

Для встановлення психологічного контакту з особою, яка перевіряється, можуть бути рекомендовані такі прийоми [9, с. 197]:

- бесіда з особою на вільну тему, з можливим повідомленням інформації про її сім'ю, що не відноситься до матеріалів розслідування;

- позитивна оцінка її громадських, особистих, професійних якостей;

- вираз співчуття і розуміння стану обвинуваченого, з'ясування умов знаходження його у слідчому ізоляторі та ін.

Тактичні прийоми, спрямовані на встановлення спроби особи, яка перевіряється, спотворити свій почерк тісно пов'язані з участю у ході цієї слідчої дії спеціаліста-почеркознавця. При виявленні ознак спотворення (уповільнення, прискорення темпу написання, зміна загальних ознак та ін.) спеціаліст повинен негайно сповістити про це слідчого.

У ході вербальної взаємодії з особою, яка перевіряється, слідчий здійснює психологічний вплив, який, на думку О.Р. Ратінова, є одним з елементів слідчої тактики [9, с.197]. Правомірний вплив повинен, перш за все, спонукати особу, яка перевіряється, до свідомого перегляду своєї позиції, яка суперечить інтересам слідства.

4. Тактичні прийоми, спрямовані на усунення протидії особи, від якої відбираються експериментальні зразки почерку і підписів.

Розглянуті нами раніше [10, с.197] форми і прийоми протидії осіб відбиранню експериментальних зразків почерку та підписів зумовлюють необхідність наукової розробки спеціальних тактичних прийомів та їх систем, які дозволяють нейтралізувати протидію і досягти поставленої мети – одержання експериментальних зразків порівняння, які задовольнять вимоги безсумнівності, репрезентативності і зіставності.

На сьогодні у криміналістиці й судовому почеркознавстві не розроблені системи тактичних прийомів, які спрямовані на подолання протидії осіб, які перевіряються, при відібранні у них експериментальних зразків почерку та підписів.

Нами пропонуються наступні прийоми, що можуть бути використані ізольовано одне від одного, або у поєднанні, що утворює тактичну комбінацію „Подолання відмови особи, яка перевіряється, від надання експериментальних зразків почерку та підписів”.

А. При відмові від надання експериментальних зразків почерку та підписів:

а) повідомлення про мету цієї слідчої дії та її необхідність для встановлення обставин злочину; б) пропозиція особі змінити свою поведінку;

в) використання переконання у формі наказу; г) переконання особи у неправильності зайнятої нею позиції; е) роз'яснення необхідності надання допомоги слідчим органам; ж) використання факту надання свідчень свідками, співучасниками у справі про виконання досліджуваного тексту або підписів саме особою, від якої відбираються експериментальні зразки, у певних умовах і певним способом.

Слід зазначити, що більшість запропонованих прийомів заснована на психологічному впливі на особу, яка перевіряється. Дійсно, емоційний вплив на позитивні сторони особи, від якої відбираються зразки почерку та підписів, нерідко призводить до її відмови від протидії.

Б. При спотворенні особою, яка перевіряється, свого почерку – прискорення темпу та тривалості письма. Мета такого прийому – «стомити» пишучого, щоб він втратив контроль з деавтоматизації своїх рухів і внесенню до почерку різних спотворень.

В. При повідомленні неправдивої інформації про незнання особою, яка перевіряється, транскрипції підпису конкретної людини у випадку підозри, що досліджуваний підпис виконаний особою, яка перевіряється, від її імені – надання особі досліджуваного підпису для короткочасного візуального огляду. Запропонований нами тактичний прийом не традиційний, тому вимагає окремого розгляду.

У слідчій та експертній практиці однією зі складних і таких, що найчастіше зустрічається, задач є дослідження підпису, виконаного від імені іншої особи, з наслідуванням справжнього підпису. Найчастіше підробка підписів здійснюється такими способами: “на око”, “по пам'яті”, “у результаті тренування”.

У методичній літературі можна зустріти суперечливі рекомендації щодо виду і кількості зразків порівняння і способів їх відібрання для експертного дослідження підписів, виконаних від імені іншої особи з наслідуванням справжнього підпису.

Так, В.Є. Бергер та О.П. Сапун рекомендують в особи, яка перевіряється, відбирати зразки підпису і рукописного тексту. В експериментальних зразках почерку повинні бути слова, які включають поєднання букв у досліджуваному підписі. Особі, яка перевіряється, пропонується виконати декілька зразків підписів від імені особи, підпис якої досліджується. При цьому забороняється показувати особі, яка перевіряється, справжній підпис або давати його змальовувати [11, с.15]. Проте автори не наводять будь-яких аргументів щодо зазначеної заборони. О.М. Фількова для цього виду досліджень пропонує надавати експерту зразки підписів і текстів, виконаних як особами, від імені яких виконані підписи, так і особою, яка перевіряється. При цьому підписи осіб, які перевіряються, повинні бути виконані не від свого імені, а від імені особи, чий підпис досліджується [12, с.89]. Про те, чи показувати досліджуваний підпис особі, яка перевіряється, чи ні при відібранні у неї зразків підписів від імені іншої особи, не згадується.

В інших посібниках зазначений аспект технології відібрання експериментальних зразків підпису від особи, яка перевіряється, взагалі не розглядається.

Аналіз наведених рекомендацій дозволяє поставити важливі для слідчої й експертної практики питання, які вимагають вирішення.

Експерименти, що проведені автором з підписами показали, що рекомендації В.Є. Бергера та О.П. Сапуна про заборону показу досліджуваного підпису особі, яка перевіряється, - необґрунтовані. Огляд справжнього підпису особою, яка перевіряється, не призводить до його повного копіювання. Наш особистий досвід роботи експертом і проведені експерименти підтверджують висновок Л.Ю. Ароцкера про те, що «експертна практика не знає випадків, коли б у підписі, виконаному з наслідуванням у результаті тренування, і справжніх підписах певної особи співпадали крім загальних ознак, всі без винятку часткові ознаки» [14, с.167].

У зв'язку з цим, ми вважаємо, що слід відмовитися від існуючих рекомендацій. У випадку, якщо особа, яка

перевіряється, заявляє про те, що їй невідомо, як розписується особа, підпис від імені якої є досліджуваним (її конструкція, транскрипція), то їй необхідно надати для короткочасного огляду (не змальовування) вільні зразки підписів особи, від імені якої виконаний досліджуваний спірний підпис. Якщо зазначена демонстрація неможлива у зв'язку з відсутністю вільних зразків підпису, то особі, яка перевіряється, надається підпис у досліджуваному документі – речовому доказі.

На користь запропонованих рекомендацій свідчать не тільки результати проведених експериментів, але й наукові засади почеркознавства, і, зокрема, основні властивості підписів. Підпис, як почерковий матеріал, має такі ідентифікаційні властивості, як індивідуальність й стійкість. Л.А. Вінберг та М.В. Шванкова відзначають, що процес формування підпису може йти значно швидше, ніж процес формування навичок почерку. У підписі виявляється високий ступінь автоматизму, а сам підпис набуває значної стійкості. Частини повторення вдосконалюють і закріплюють навички виконання підпису [13, с.178]. Тому, для того, щоб змінити свій підпис або виконати підпис від імені іншої особи, необхідно виробити новий динамічний стереотип, необхідний тривалий час і тренування. В умовах же короткочасного огляду особою, яка перевіряється, чужого підпису це практично неможливе, оскільки «специфічні для письма людини нервові зв'язки виробляються й закріплюються протягом тривалого періоду» [13, с.86]. Доречно навести слова засновника судової експертизи документів Є.Ф. Буринського про те, що «судово-доказова сила письмових актів базується на переконанні, що кожній людині належить особливий почерк, відмінний від всіх інших і здатний, у разі потреби, служити надійним визначником її особи. Якби кожен міг вільно писати будь-яким почерком, письмові докази не мали б сенсу» [15, с.205].

Висновки

За результатами дослідження та викладеного вище, автор стверджують, що:

1. Застосування слідчим, стороною захисту та судом систем тактичних прийомів у конфліктних і безконфліктних ситуаціях при відібранні зразків з метою одержання доброякісних експериментальних зразків почерку та підписів, є необхідною передумовою ефективності проведення судово-почеркознавчої експертизи.

2. Вибір тактичних прийомів відібрання експериментальних зразків для експертного дослідження на етапі підготовки судово-почеркознавчої експертизи ґрунтується на результатах прогнозування слідчої ситуації, що склалася, поведінки особи, яка перевіряється.

3. Залежно від слідчої ситуації, яка склалася, системи тактичних прийомів відібрання зразків, спрямовані на: 1) встановлення обставин та умов виконання рукопису; 2) одержання зразків почерку особи, яка перевіряється, у ситуації можливої її відмови; 3) спілкування з особою, яка перевіряється, і вплив на неї у ході відібрання зразків; 4) подолання протидії особи, яка перевіряється.

4. Тактичні прийоми подолання протидії особи, яка перевіряється, включають: а) при відмові від надання експериментальних зразків почерку та підписів – використання прийомів психологічного впливу та логічного переконання; б) при спотворенні особою, яка перевіряється, свого почерку – прискорення темпу та тривалості написання; в) при повідомленні неправдивої інформації про незнання особою, яка перевіряється, транскрипції підпису конкретної людини – надання особі досліджуваного підпису для короткочасного візуального огляду. Останній прийом заснований на результатах проведеного автором експерименту.

Л і т е р а т у р а

1. Шабанов В.Б. Особенности информационно-криминалистических технологий // Криминалистическое обеспечение расследования преступлений: материалы Междунар. науч-практ. конф., посвящ. 45-летию кафедры криминалистики юрид. фак. БГУ, Минск, 12-13 окт. 2017 г. Минск: Изд. центр БГУ, 2017. – С. 10-11.

2. Коновалова В.Е. Криминалистическая тактика: принципы и функции // Криминалистика и судебная экспертиза. – К.: Вища школа, 1981. – Вып. 22. – С.40 – 47.

3. Комиссаров В.И. Теоретические проблемы следственной тактики. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1987. – 156с.

4. Комарков В.С. Тактика допроса: Учебное пособие. – Х.: Вища школа, 1975. – 64с.

5. Шепитько В.Ю. Теоретические проблемы систематизации тактических приемов в криминалистике. – Х.: РИП Оригинал, 1995. – 200с.

6. Комарков В.С. Вопросы систематизации тактических приемов расследования // Вопросы криминалистической методологии, тактики и методики расследования. – М.: Юрид. лит., 973. – С.68 - 97.

7. Коновалова В.Е., Шепитько В.Ю. Криминалистическая тактика: теории и тенденции: Учеб. пособие. – Х.: Гриф, 1997. – 256с.

8. Белкин Р.С. Курс криминалистики в 3 т. Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. – М.: Юристъ, 1997. – 480с

9. Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей. - М.: ООО «Юрлитинформ», 2001. – 352с.

10. Семеніхін М.В., Качурин С.Г. Протидія зацікавлених осіб при проведенні судово-почеркознавчої експертизи: поняття, форми та прийоми // Криміналістичний вісник: Наук. - пр. збірник – Київ, 2018. – Вип. 1 (29). – С. 233-242.

11. Бергер В.Е., Сапун А.П. Подготовка и направление материалов для проведения судебных экспертиз. – К.: РИО МВД УССР, 1974. – 78с.

12. Филькова О.Н. Справочник эксперта-криминалиста. – М.: Юриспруденция, 2001. – 464с.

13. Винберг Л.А., Шванкова М.В. Почерковедческая экспертиза: Учебник для вузов МВД СССР. – Волгоград: Изд. «Волгоградская правда» 1977. – 208с.

14. Ароцкер Л.Е. Основные вопросы криминалистического исследования подписей, выполненных с подражанием. / Теория и практика криминалистической экспертизы. – М., 1958. – №3. – С.136 – 179.

15. Буринский Е.Ф. Судебная экспертиза документов, производство ее и пользование ею. - М.: «ЛексЭст», 2002. – 464с.

СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНІ ОЗНАКИ ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ СУТЕНЕРСТВО АБО ВТЯГУЮТЬ У ЗАНЯТТЯ ПРОСТИТУЦІЄЮ

Коссе В. В.,
заступник директора МЦПП «Академія поліції»
Донецький державний університет внутрішніх справ,
Кропивницький, Україна

Анотація. *Робота присвячена аналізу соціально-демографічних ознак особи кримінального правопорушника, яка вчиняє сутенерство або втягує осіб в зайняття проституцією*
Ключові слова: *кримінальні правопорушення, соціально-демографічних ознаки, сутенерство, проституція*

В умовах розвитку сучасної демократичної держави особливої важливості та актуальності набувають проблеми вдосконалення кримінологічної ситуації, яка, на жаль, із кожним роком стає все більш негативною. Такий стан справ обумовлений рудиментарним законодавчим баченням окремих норм кримінального законодавства, а також відсутністю належних кримінологічних досліджень за певними напрямками. Одним із таких напрямків є вивчення особи кримінального правопорушника, який вчиняє сутенерство або втягує осіб в зайняття проституцією (ст. 303 Кримінального кодексу України – далі – КК України)). Варто звернути увагу на те, що вказане діяння має деструктивний вплив на низку суспільних відносин, що обумовлено його особливостями. Враховуючи вказане, пропонуємо зупинитись на цьому питанні більш детально.

Відтак, підходи до вивчення особи кримінального правопорушника на сьогоднішній день є неоднозначними, що можна пояснити відсутністю універсального розуміння його структури. Прогресивна кримінологія все частіше приходить до висновку, що на сьогоднішній день неможливо виділити хоча б одну ознаку, яка була б притаманна всім суб'єктам, диференційованим за певним видом кримінальних правопорушень. При цьому в межах стратегічного кримінологічного планування та прогнозування потенційних суспільно небезпечних діянь особливої важливості набувають саме соціально-демографічні ознаки кримінальних правопорушників. Останнє можна пояснити тим, що заходи та засоби кримінологічного впливу мають обиратись із урахуванням кінцевого максимального ефекту, а тому важливим є врахування первісних ознак осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення. До основних соціально-демографічних ознак необхідно віднести стать, вік, освіту, професію та національність.

Відтак, вивчення державної статистики, викладеної на сайті Офісу Генерального прокурора України, дозволило нам підсумувати, що кримінальне правопорушення, передбачене ст. 303 КК України є достатньо розповсюдженим. Вказане діяння вчиняють частіше за все жінки: у 2017 році – 53,2 % від загальної кількості; у 2018 –76,1 %; у 2019 – 62,7 %; у 2020 – 47,3 %; у 2021 – 54,7 %; станом на липень 2022 – 83,3 % від загальної кількості осіб [1].

Більшість кримінальних правопорушень були вчинені особами віком 29-39 років: у 2017 році – 48,3 % від загальної кількості; у 2018 – 44,7 %; у 2019 – 43,1 %; у 2020 – 36,8 %; у 2021 – 28, 5 %; станом на липень 2022 – 16,6 від загальної кількості та 18-28 років: у 2017 році – 30,6 %, у 2018 – 41,7 %; у 2019 – 33,3 %; у 2020 – 36,8 %; у 2021 – 45,2 %; станом на липень 2022 – 33,3 % від загальної кількості [1].

Сутенерство або втягнення в заняття проституцією частіше вчиняють особи, які мають повну загальну середню та базову освіту: у 2017 – 58 %, у 2018 – 53, 7 %; у 2019 – 62,7 %; у 2020 – 47,3 %; у 2021 –

54,7 %; станом на вересень 2022 – 66,6 % від загальної кількості; повну та базову вищу освіту: у 2017 – 24,1%, у 2018 – 28,3 %; у 2019 – 25,4 %; у 2020 – 26,3 %; у 2021 – 28,5 %; станом на липень 2022 – 16,6 % від загальної кількості; професійно-технічну освіту: у 2017 – 17, 7 %; у 2018 – 17,9 %; у 2019 – 11,7 %; у 2020 – 26,3 %; у 2021 – 16,6 %; станом на липень 2022 року – 16,6 % від загальної кількості [1].

Кримінальні правопорушники, здебільшого, є працездатними, але такими, які не працюють та не навчаються: у 2017 – 75 %; у 2018 – 67,1 %; у 2019 – 90,1 %; у 2020 – 84, 2 %; у 2021 – 83,3 %; станом на липень 2022 – 83,3 % від загальної кількості, або безробітними: у 2017 – 16,1 %, у 2018 – 23,8 %; у 2019 – 3,9 %; у 2021 – 9,5 % від загальної кількості. За національністю більша частина – громадяни України: у 2017 – 96,7 %; у 2018 – 94 %; у 2019 – 98 % 2020 – 94,7 %; у 2021 – 97,6 %; станом на липень 2022 року – 100 % [1].

Наведена статистика свідчить про те, що на сьогоднішній день в Україні існує низка проблем, які мають вторинний плив на зростання кримінально протиправної діяльності, спрямованої проти моральності. Такими, на наш погляд, є: 1) низький рівень соціального захисту вразливих категорій громадян (жінки, неповнолітні тощо); 2) незадовільний економічний стан, який має наслідком мертві зони на ринку праці, відсутність належної кількості робочих місць тощо; 3) відсутність достатньої кількості бюджетних місць у вищих навчальних закладах; 4) незадовільний рівень правової освіти; 5) негативний вплив ЗМІ на неповнолітніх осіб тощо. Все перелічене примушує громадян шукати альтернативні способи заробітку, що дуже часто призводить до розвитку у них кримінальних настанов та девіацій.

Таким чином, проведене дослідження дозволило підсумувати, що за соціально-демографічними ознаками типовий портрет кримінального правопорушника, який вчиняє сутенерство або втягує осіб в заняття проституцією є наступним: особа жіночої статі, громадянка України, 29-39 років, має повну загальну або базову середню освіту, працездатна, не працює та не навчається.

Література

1. Офіційна статистика. Офіс Генерального прокурора. URL: https://new.gp.gov.ua/ua/posts/statistika

ОСОБЛИВОСТІ КОНТРАКТУ ПРО ПРОХОДЖЕННЯ СЛУЖБИ В ПОЛІЦІЇ ЯК РІЗНОВИДУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ДОГОВОРУ

Назимко О. В.,
к.ю.н., доцент, доцент кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, Київ, Україна;

Розумяк Р. В.,
начальник управління стратегічних розслідувань в Донецькій області Департаменту стратегічних розслідувань Національної поліції, Україна

Анотація. *Робота присвячена аналізу особливостей контракту про проходження служби в поліції як різновиду адміністративно-правового договору*

Ключові слова: *контракт про проходження служби в поліції, адміністративно-правовий договір*

Застосування в системі поліцейських службово-трудових відносин засадничих положень адміністративно-правового регулювання праці не протирічить сутності поліцейської служби як професійної службової діяльності. Більше того, адміністративні правовідносини між керівництвом органу поліції та його працівниками в процесі проходження служби за своєю природою є різновидом трудових відносин, застосування яких здійснюється колективом державного органу в інтересах держави. Відтак, закріплені на конституційному та міжнародному рівні загальні соціально-трудові права людини мають визнаватися, дотримуватися та захищатися також під час проходження поліцейської служби.

З іншого боку, в законодавстві про поліцейську службу використовуються особливі правові форми й засоби реалізації вищевказаних прав і свобод. Зокрема, маючи на меті реалізацію права на працю, трудове право використовує інститут трудового договору, у той час як поліцейські службово-трудові відносини використовують адміністративно-правову категорію – контракт про проходження служби в поліції. Попри те, що спільною рисою обох правових категорій виступає їхня належність до підстав виникнення службово-трудових відносин, вони наділені й суттєвими юридичними відмінностями.

Відповідно до Порядку укладання контракту про проходження служби в поліції, затвердженого наказом МВС України від 03.02.2017 № 89, контракт про проходження служби в поліції виступає в якості письмового договору, що укладається між громадянином України та державою, від імені якої виступає Національна поліція України, для визначення правових відносин між сторонами під час проходження служби [1].

Разом з тим, стаття 21 КЗпП визначає поняття трудового договору, яким є угода між працівником і роботодавцем (роботодавцем - фізичною особою), за якою працівник зобов’язується виконувати роботу, визначену цією угодою, а роботодавець (роботодавець - фізична особа) зобов’язується виплачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін [2].

Науковці здебільшого вказують на відмінності між трудовим договором та контрактом. Зокрема, С. Бортник звертає увагу, що трудові відносини, які виникають на підставі контракту, мають виключно строковий характер, що унеможливлює його трансформацію у безстроковий трудовий договір. Науковець вказує на таку важливу ознаку контракту, як

індивідуалізація трудових правовідносин. Сторони самостійно мають визначати його зміст у тому числі щодо строку чинності, а тому жодний інший суб'єкт не повинен мати права встановлювати мінімальну чи максимальну його тривалість. На переконання вченого, контракт має бути строковим, оскільки це створює певну впорядкованість відносин сторін та унеможливить зміну його умов в односторонньому порядку [3, с. 122].

Як указує О. М. Дуюнова, найважливішою відмінністю контракту від традиційного трудового договору є співвідношення нормативного та договірного регулювання трудових відносин. Фахівець зазначає, що у трудовому договорі умови праці та матеріального забезпечення працівника більшою мірою встановлюються правовими нормами (законами, підзаконними нормативними актами, локальними правилами) та, звичайно, лише декілька умов установлюються самими сторонами – трудова функція, місце та початок роботи, у деяких випадках – оплата праці. У разі укладення контракту домінує договірне регулювання істотних та інших умов праці, а також умов, що стосуються соціально-побутової сфери [4, с. 72].

Однак, виходячи із змісту статті 58 Закону України «Про Національну поліцію», основною підставою початку службово-трудових відносин в поліції вважається наказ про призначення на посаду поліцейського, що, на нашу думку, з одного боку, підкреслює адміністративно-правовий характер службово-трудових відносин в поліції, а з іншого – значно звужує трудові права особи, яка призначається на службу в поліцію, оскільки позбавляє останнього на ознайомлення із специфікою умов проходження служби в поліції. Однак, не зважаючи на те, що пункт 6 частини 1 статті 24 КЗпП, фактично зобов'язує роботодавця при прийомі на роботу укладати трудовий договір із фізичною особою, зазначений інститут трудового права використовується під час реалізації службово-трудових відносин в органах Національної поліції виключно у формі контракту та тільки стосовно окремої категорії працівників, перелік яких визначено статтею 63 Закону України «Про Національну поліцію».

Крім того, у літературі з адміністративного права свого часу була висловлена думка, згідно з якою трудові правовідносини усіх державних службовців виникають не з трудового договору, а з одностороннього адміністративного акту - наказу чи розпорядження адміністрації про прийом на роботу [5, с. 56].

Тож, у науковому середовищі на теперішній час сформовано єдину концепцію, відповідно до якої вченими та фахівцями у сфері правозастосування визнаються три відносно самостійні підстави виникнення трудових відносин, а саме: а) укладення трудового договору (контракту); б) проходження конкурсу (акт конкурсу); в) призначення на посаду (акт призначення).

Аналогічної позиції притримуються й автори проекту Трудового кодексу України (№1658) В.Б. Гройсман, Л.Л. Денісова, М.М. Папієв: частина 2 статті 31 «Виникнення трудових відносин» визначає підставою виникнення трудових відносин трудовий договір. У випадках, передбачених законодавством, статутними документами або нормативними актами роботодавця, колективним договором, трудовий договір укладається на підставі: призначення на посаду; обрання на посаду; результатів конкурсу; рішення суду [6]. Саме такі вищевказані підстави призначення працівника поліції на посаду в тій чи іншій інтерпретації використовуються в Законі України «Про Національну поліцію».

Висновки. Таким чином, контракт про проходження служби в поліції як різновид адміністративно-правового договору, володіє низкою особливостей у порівнянні з трудовим договором, до числа яких відносяться наступні риси:

- укладання контракту про проходження служби в поліції є обов'язковим, як для суб'єкта, який здійснює прийом на службу в поліцію, так і для громадянина, який вступає на службу в поліцію. При цьому, організаційні заходи щодо забезпечення процедури укладення службового контракту та юридична

відповідальність за правильність його укладання лежить на керівництві органу поліції;

- контракт про проходження служби в поліції є актом застосування законодавства про службу в Національній поліції, яким затверджується юридичний факт вступу громадянина на службу в поліцію, врегульовує права та обов'язки наймача та громадянина, який виявив бажання проходити службу в поліції;

- контракт про проходження служби в поліції підтверджує факт добровільного вступу на службу в поліцію та її подальше проходження;

- разом з цим, контракт про проходження служби в поліції виступає різновидом договірних відносин, реалізація яких передбачає договірне врегулювання основних умов проходження служби в поліції, коли обидві сторони службового контракту виступають у якості рівноправних суб'єктів. Але в той же час, вирішальний пріоритет в цьому договірному процесі належить стороні роботодавця та імперативним приписам щодо порядку проходження служби в поліції, закріпленим у адміністративному законодавстві.

Література

1. Порядок укладання контракту про проходження служби в поліції : наказ МВС України від 03.02.2017 № 89. *Офіційний вісник України*. 2017. № 20. Ст. 574.

2. Кодекс законів про працю України : Закон від 10 груд. 1971 р. № 322-VIII Відомості Української РСР. 1971. Дод. до № 50. Ст. 375.

3. Бортник С. Договірне регулювання права на працю поліцейських. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 5. С. 120-124.

4. Дуюнова О. М. Угоди про працю за трудовим законодавством України: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2004. 194 с.

5. Єрьоменко В.В. Підстави виникнення індивідуальних службових (трудових) правовідносин у поліцейських. *Право та інновації*. 2019. № 3 (27). С. 55-61.

6. Проект Трудового кодексу України від 27.12.2014 № 1658 URL: http://wl.cl.rada.gov.ua/pls/zweb2/ webproc4_1 ?pf3511=53221.

МОВЛЕННЄВО-ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНКИ ВПЛИВУ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ НА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У СФЕРІ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ

Пивоваров В.М.,
к. філол. н., доц., Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Харків, Україна

Анотація. *У статті подано різноспрямовані напрями використання мовленнєво-орієнтованого підходу при запровадженні міжнародних стандартів у діяльність правоохоронних органів у сфері фінансового моніторингу через текстовий і якісний аналіз рішень кримінальних судів, термінологічного визначення основних положень законів, встановлення лінгвістичних меж у концепціях фінансового моніторингу, можливостей нового словоутворення термінів іллегальний і антилегалізаційний.*

Ключові слова: *мовленнєвий, правоохоронні органи, лексика.*

Актуальність. Питання мовленнєвої компетентності фахівців з права, особливо у правоохоронній діяльності, набуває все більшої ваги у зв'язку із дотриманням прав і свобод громадян [5]. Міжнародно-правові стандарти впливають на діяльність судових та правоохоронних органів, правозахисних організацій щодо захисту прав людини та доступу до правосуддя, тому важливо розглянути напрями вдосконалення основ культури і доброчесності в діяльності правоохоронних органів, зокрема мовленнєвої підготовки. Серед напрямів запровадження міжнародних стандартів у правоохоронну діяльність відзначається фінансовий моніторинг, який стосується всіх сфер суспільства і має всеохопний характер.

Основний виклад. Стратегічним напрямом міжнародного регулювання у сфері фінансового моніторингу є запровадження ризик-орієнтованого підходу [4]. Цей підхід пов'язаний з різними аспектами правоохоронної діяльності, зокрема щодо лінгвістичних меж [11]. Проблема лінгвістичних меж у системі фінансового моніторингу може стосуватися принципів та /або механізму, який можна використовувати для правильного термінологічного сприйняття положень міжнародних стандартів і їх застосування [8]. Проте якими лінгвістичними заходами мають відбуватися такі особливості застосування термінів. Ця проблема закладена в загальні вимоги до використання ризико орієнтованого підходу [1]. Нормативний розгляд застосування міжнародних стандартів не може уникнути необхідності розглядати питання його мовленнєвої структури, особливо з боку «розмовно-центричних» обговорювальних підходів до демократичного суспільства. Концептуалізація демонстрації рівня підготовки в долінгвістичних, неолінгвістичних або інших лінгвістично правових термінах має суттєве значення для зниження ризику. Іноземний дослідник проводить аналіз меж лінгвістичних проблем, пропонуючи перейти від абстрактного поняття комунікативної раціональності до більш ситуативної комунікативної лінгвістичної та правової культури [11].

У Посібнику із підзвітності, контролю та доброчесності поліції [10] показано, що підзвітність визначається як система, спрямована на те, щоб поліція здійснювала свої дії належним чином, і виконує обов'язки та несе відповідальність, якщо вона їх не виконують. Така система призначена для підтримання доброчесності поліції та запобігати неправомірній поведінці, а також відновлювати чи зміцнювати в громадськості довіру до поліції. Доброчесність поліції стосується нормативних та інших гарантій, які повинні бути представлені в міжнародних

стандартах. Щоб представники правоохоронних органів могли нести відповідальність за дії та провини, їй потрібно отримати правильний напрям свого розвитку і вдосконалення компетентності. Вони також повинні бути компетентними в лінгвістичній сфері та мати все необхідне обладнання для професійного виконання своїх функцій, бути впевненими в ухвалених рішеннях, які містять потужну мовленнєво-термінологічну базу. Для контролю лінійними керівниками правоохоронних органів свого персоналу, а також дій та операцій, поліції потрібні вдосконалені оцінки. Крім того, ефективна підзвітність потребує належного надання інформації для громадськості. Вони також повинні мати можливість давати рекомендації, спрямовані на усунення основних причин необґрунтованої поведінки, які можуть бути в різному визначенні термінів. Зважаючи на те, що для ефективної підзвітності правоохоронних органів залучається багато різних учасників, які представляють різні інституції, наприклад, у системі фінансового моніторингу, зокрема публічних осіб, судової системи, суб'єктів громадянського суспільства, ключовими елементами ефективної системи підзвітності можуть бути практичні інструкції, засновані на законодавстві, які повинні бути термінологічно засвоєні і застосовані у практичній діяльності. До напрямів удосконалення належить і культура роботи, яка сприяє прозорості та позитивній оцінці.

Удосконалене законодавство у сфері протидії та запобіганню відмивання коштів, одержаних злочинним шляхом [6], створило передумови для більш глибокої інтеграції правоохоронних органів і суб'єктів державного фінансового моніторингу. Результати Національної оцінки ризиків (НОР) фінансового моніторингу [2] свідчили про те, що практика подальшого (правоохоронно-судового) відпрацювання сигналів про підозрілі на предмет відмивання коштів фінансові операції, виявлені на рівні суб'єктів первинного фінансового моніторингу, потребувала вдосконалення, тому виявлені правопорушення не доходили до судової системи, і вироків у кримінальних справах не було, що суттєво знижувало індекс відповідності системи фінансового моніторингу в Україні міжнародним стандартам.

У Методиці НОР [3] сполучаються системні підходи до оцінки ризиків відмивання коштів, які базуються на поєднанні об'єктивних і якісних експертних оцінок, аналізу оперативно-розвідувальної інформації правоохоронних органів (співбесіди, опитувальники) та ін. Отже, рівень термінологічної обізнаності учасників повинен бути високим. Необхідно вивчати приклади міжнародного співробітництва підрозділів фінансової розвідки та правоохоронних органів, а також іншої інформації з відкритих джерел. З огляду на те, що успіх застосування Методики НОР полягає в структуризації аналізу доступної інформації про загрози, вразливості і можливі наслідки прояву ризиків, пов'язаних із відмиванням коштів, то в процесі такої діяльності задіяно використання великої кількості інформації, яка повинна бути зрозумілою різним учасникам цього процесу. НОР спрямована на сприяння виробленню проактивної стратегії і тактики стримування злочинців відповідно до міжнародних стандартів. Обмежений доступ до інформації, інформаційна асиметрія і висока вартість інформаційного продукту чи послуги є причиною суттєвого зростання трансакційних витрат з оцінювання об'єкта обміну (правочину) і з витрат моніторингу та забезпечення виконання встановлених умов правочину, що вимагає пошуку типізації підходів до мовленнєвих конструкцій для зниження витрат на обробку такої інформації. Застосування ризик-орієнтованого підходу не тільки до статистичної, але й до термінологічної обробки інформації для правоохоронних органів, підрозділу фінансової розвідки дозволяє зрозуміти, чи відповідає чинне законодавство меті запобігання, новим загрозам і чи достатніми є методи моніторингу, правозастосування і судового захисту.

Аналіз *текстів* судових рішень кримінальних справ при їх аналізі впливає

на визначення поведінкових груп злочинців, що дозволяє за певними текстовими ознаками визначити тенденції витрачання коштів, отриманих злочинним шляхом, які надходять в офіційну економіку за результатами їх відмивання, відбувається зростанням рівня іллегалізації (кримінальної тінізації) економіки. Використання термінів із префіксами *-іл*, *-анти* до терміна легалізації відображає різні напрями легалізаційних дій, що є мовленнєвою компонентою термінологічного визначення процесів у системі фінансового моніторингу.

Антилегалізаційна політика держави на основі міжнародних стандартів має базуватись на посиленні заходів із запобігання використання професійних фахівців у наданні послуг із відмивання коштів. Цікавим є досвід Індонезії щодо особливостей у кримінальній політиці у справах про відмивання грошей [9]. Розбіжності в повноваженнях слідчих щодо відмивання грошей, вчинених членами Національних збройних сил Індонезії, призводять до дисгармонії норм, створюючи в такий спосіб полеміку в правоохоронному процесі, особливо щодо зусиль із викорінення відмивання грошей. На цей час наявне розширення компетенції розслідування на основі Рішення Конституційного Суду Республіки Індонезія, в якому зазначено, що головні кримінальні слідчі є посадовими особами або органами, уповноваженими законами та правилами проводити розслідування. Порушення, скоєні членами Національних збройних сил Індонезії проти злочину відмивання грошей, мають бути під юрисдикцією військового суду. Це дослідження має на меті визначити розвиток та вплив правової політики, пов'язаної з членами Національних збройних сил Індонезії, які вчиняють кримінальні дії в юрисдикції Військового суду. Щодо методу, який використовується, то це описовий якісний підхід з використанням первинних і вторинних даних, що також свідчить про мовленнєво-орієнтований підхід.

Висновки. Укладаючи ухвали, постанови тощо судді кримінальних судів повинні чітко дотримуватися законодавчої термінології. Якісний аналіз текстів рішень таких судів має важливе значення для висновків щодо поведінкової моделі злочинців. Лексичні межі неточностей у виборі слів із лексичного різноманіття є обмеженими, тому що рішення в кримінальних справах із фінансового моніторингу є суворими. В офіційно-діловому стилі, особливо для правоохоронців, потрібно вживати слова в прямому значенні, усіляко уникати багатозначності. Тому вдосконалення застосування мовленнєво-орієнтованого підходу є одним з важливих завдань, яке потребує постійної уваги для забезпечення протидії кримінальним правопорушенням.

Література

1. Внукова Н.М. Управління ризиками фінансових установ у сфері фінансового моніторингу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2018. Серія «Економіка». №8(36). С. 64–68.
2. Звіт про проведення Національної оцінки ризиків у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму. Держфінмоніторинг. ОБСЕ, 2019. URL: http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2019/20191220/Zvit.pdf
3. Методика національної оцінки ризиків відмивання коштів та фінансування тероризму в Україні (оновлена 2021 року). Київ : ДСФМ. 216 с. URL: https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/310/%D0%9D%D0%9E%D0%A0/%D0%94%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B8/metodyka2021.pdf
4. Міжнародні стандарти щодо боротьби з відмиванням коштів, фінансуванням тероризму та розповсюдження зброї масового знищення : рекомендації FATF Оновлено в жовтні 2018 : Затверджені Пленарним засіданням FATF у лютому 2012 року Неофіційний переклад здійснено Державною службою фінансового моніторингу України. URL: http://www.sdfm.gov.ua/ content/file/Site_docs/2018/20181017/BOOK.pdf
5. Пивоваров В. М. Актуалізація мовної компетентності в практичній діяльності правників // *Етика правника* : тези доп. та повідомл. учасників круглого столу, 23 квіт. 2021 р. Харків, 2021. С. 155–158.
6. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочин шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 06.12.2019 № 361-IX. *Голос України*. 2019. 28 груд. № 251.

7. Рекомендации FATF. Международные стандарты по противодействию отмыванию денег, финансированию терроризма и финансированию распространения оружия массового уничтожения : пер. с англ. Москва : Вече, 2012. 176 с. URL: http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/recommendations/pdfs/ FATF-40-Rec-2012.pdf

8. Термінологічний словник з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму, фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення та корупції / Чубенко А. Г., Лошицький М. В., Павлов Д. М., Бичкова С. С., Юнін О. С. Київ : Ваіте, 2018. 826 с. https://zakon.help/files/article/9643/terminologichnij-slovnik_finmonitoring.pdf

9. Kusbianto, Kusbianto et al. The Impact of Criminal Policy on Money Laundering Against the Resilience of the Law**.** Substantive Justice International Journal of Law**,** [S.l.], v. 5, n. 2, p. 158-177, nov. 2022. ISSN 2599-0462. Available at: URL: https://www.substantivejustice.id/index.php /sucila/article/view/192. Date accessed: 04 nov. 2022. doi: http://dx.doi.org/10.56087/substantivejustice.v5i2.192.

10. OSSE, Anneke. Handbook on police accountability, oversight and integrity. 2016. 150 с. URL: https://biblioteca.cejamericas.org/bitstream/handle/2015/2098/Handbook_Police_Accountability_Oversight_Integrity.pdf?sequence=1&isAllowed=y

11. Peled, Yael. The linguistic boundary problem. *Citizenship Studies*, 2021, 25.6: 825-842. URL: https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13621025. 2021.1968720

ЩОДО ДІЄВИХ МЕХАНІЗМІВ ВІДНОВЛЕННЯ ПОРУШЕНИХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН

Петросян К.Є.,
здобувачка 3 курсу, третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти спеціальності 081 "Право" Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, Київ, Україна;

Котова Л.В.,
к.ю.н., професор, професор кафедри правознавства юридичного факультету Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, Київ, Україна

***Анотація**. У статті досліджено поняття соціальної держави та відзначено на важливості створення необхідних умов для реалізації соціальних прав громадян, в тому числі у сфері соціального захисту, як основної мети соціальної держави. Здійснено аналіз дієвих механізмів забезпечення відновлення порушених прав громадян у соціальній сфері, одним з яких визначено незалежну судову гілку влади. Проаналізована роль Конституційного суду України у національному механізмі забезпечення права громадян на соціальний захист та принципи, застосовані судом у своїх рішеннях в сфері соціального забезпечення. Підсумовано на необхідності усунення недоліку конституційної юстиції щодо неналежного виконання рішення Конституційного суду України шляхом надання Конституційному суду України права законодавчої ініціативи в частині вдосконалення правових норм, які були предметом розгляду суду.*

***Ключові слова:** соціальні права громадян, соціальний захист, механізм захисту, адміністративний порядок, судовий порядок.*

За приписами статті 1 Основного Закону Україна є соціальною державою, яка визнає найвищою соціальною цінністю людину, а своє призначення вбачає у забезпеченні громадянського миру і злагоди, надає на субсидіарних засадах соціальну допомогу особам, які перебувають у важкій життєвій ситуації, задля забезпечення таким особам гідного рівня життя [1, с. 11]. Соціальна держава має на меті передусім створення необхідних умов для реалізації соціальних прав людини і громадянина. Соціальні права – це можливості людини і громадянина із забезпечення належних соціальних умов життя. Як наголошує М. Козюбра «держава, як і її органи, не може ігнорувати соціальні права не тільки тому, що це принижує авторитет держави, що зветься соціальною, а й тому, що бездіяльність держави у забезпеченні соціальних прав є протиконституційною» [2, с. 60].

До системи соціальних прав Конституція України відносить, зокрема право на соціальний захист громадян, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Соціальний захист населення є одним із важливих напрямків діяльності України як соціальної держави, у зв’язку із чим система соціальних прав і свобод людини знайшла своє закріплення в Конституції України.

В юридичній літературі майже всі науковці розглядають поняття «соціальний захист» у широкому та вузькому розумінні. Поняття «соціальний захист» у широкому розумінні визначають як: діяльність держави, спрямовану на забезпечення формування й розвитку повноцінної особистості, виявлення й нейтралізацію негативних факторів, що впливають на неї, створення умов для самовизначення і ствердження у житті. У вузькому розумінні соціальний захист визначають як: сукупність економічних і правових гарантій, що забезпечують додержання найважливіших соціальних прав громадян, досягнення соціально прийнятного рівня життя [3, с. 36]. Суб’єктами соціального

захисту є всі громадяни, а не лише ті, які, зважаючи на об'єктивні обставини, втратили роботу (безробітні, пенсіонери, хворі, інваліди тощо) [4, с. 13].

Реалізація соціальних прав пов'язана із необхідністю підтримання гідного рівня життя громадян. Втілення соціальних прав допомагає підтримувати належний рівень матеріального забезпечення громадян, тоді як перешкоди у їх реалізації або порушення цих прав викликають негативні наслідки у вигляді безробіття, втрати працездатності тощо. Тому, існування механізму захисту соціальних прав, в тому числі права на соціальний захист громадян, є обґрунтованою необхідністю. Водночас, важливим є не лише факт існування механізму захисту, але й його дієвість та ефективність у відновленні порушених соціальних прав громадян.

С.З. Чорна зазначає, що механізм захисту складається із двох підсистем: інституційної та функціональної. Інституційну підсистему складають органи державної влади, міжнародні організації, інститути громадянського суспільства. Функціональну складає практична діяльність суб'єктів, що проводять захист прав та свобод, відновлюють порушені права [5, с. 190]. Одним з дієвих механізмів відновлення порушених прав у сфері соціального захисту, на нашу думку є незалежна судова гілка влади, що здатна забезпечити справедливий та ефективний захист порушених соціальних прав та відновити їх. В свою чергу нормативною базою механізму захисту прав і свобод людини є перш за все Конституція України, яка закріплює права та свободи людини й громадянина, гарантії їх реалізації та охорони, а також перелік юридичних засобів захисту прав і свобод людини, використання яких має забезпечити відновлення в разі їх порушення.

Фундаментом у сфері захисту права на соціальне забезпечення можна вважати статтю 125 Конституції України, що закріплює можливість захисту соціальних прав в адміністративному та судовому порядку. Так, за Кодексом адміністративного судочинства України його завданням визначено справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень. Саме за нормами КАС України в адміністративному порядку судами розглядається більшість справ щодо захисту порушених соціальних прав громадян. При цьому важливе значення для захисту прав громадян у сфері соціального забезпечення має стаття 55 Основного Закону, яка гарантує кожному право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Тому важлива роль у національному механізмі забезпечення права громадян на соціальний захист належить Конституційному суду України, який вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) законів України.

Станом на 02.03.2021 Конституційним судом України ухвалено 385 рішень, 45 з яких стосуються питань соціального захисту. Аналіз цих рішень дозволяє виділити основні принципи, що застосовує суд, усі з яких охоплені принципом верховенства права, а саме:

принцип прямої дії Конституції України;

принцип справедливості (гуманізму);

принцип соціальної держави (розмірності з урахуванням обов'язку держави забезпечувати гідні умови життя кожному громадянину України);

принцип рівності (заборони дискримінації);

принцип довіри особи до держави (державної влади);

принцип пропорційності (між соціальним захистом громадян та фінансовими можливостями держави, перерозподілу коштів з метою збереження балансу інтересів особи і усього суспільства);

принцип збалансованості (стан справедливого балансу між загальними інтересами суспільства й обов'язком захищати права людини, але не порушуючи сутності права на соціальний захист);

принцип правової (юридичної) визначеності (передбачуваності);

принцип правомірних (легітимних) очікувань;

принцип законності [6, с. 451-452].

На практиці визначені та витлумачені КСУ стандарти застосовуються як учасниками судового процесу, що обґрунтовують цим свої доводи, так і судами, що формують правові позиції. Зокрема, рішенням Верховного Суду у складі Касаційного адміністративного суду від 29 вересня 2020 року у зразковій справі № 440/2722/20 задоволено позов особи до Центру по нарахуванню та здійсненню соціальних виплат у Полтавській області про визнання бездіяльності протиправною та зобов'язання вчинити певні дії.

Цей позов особа обґрунтовувала тим, що вона як особа з інвалідністю внаслідок війни 2-ї групи та у відповідності до статті 13 Закону України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту" має право на одноразову грошову допомогу до 05 травня в розмірі 8 мінімальних пенсій за віком. Проте, нарахування і виплата такої допомоги позивачу у 2020 році була проведена відповідачем не в повному обсязі, без урахування рішення Конституційного Суду України від 27.02.2020 за №3-р/2020.

Верховний Суд, вирішуючи питання про право, дійшов таких висновків.

У зв`язку з прийняттям Конституційним Судом України рішення від 27.02.2020 у справі 1-247/2018(3393/18) та визнанням таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), окремого положення пункту 26 розділу VI „Прикінцеві та перехідні положення" Бюджетного кодексу України у частині, яка передбачає, що норми і положення статей 12, 13, 14, 15 та 16 Закону України „Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту" застосовуються у порядку та розмірах, встановлених Кабінетом Міністрів України, виходячи з наявних фінансових ресурсів державного і місцевого бюджетів та бюджетів фондів загальнообов`язкового державного соціального страхування, стаття 13 Закону України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту" діяла та мала застосовуватись у редакції Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 25.12.1998.

З 27.02.2020 розмір разової грошової допомоги до 5 травня у 2020 році підлягає нарахуванню і виплаті органом, уповноваженим здійснювати виплату разової щорічної грошової допомоги до 5 травня (Управління соціального захисту населення за місцем проживання особи та/або Центр по нарахуванню та здійсненню соціальних виплат) у розмірі, визначеному статтею 13 Закону України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту" у редакції Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 25.12.1998: щорічно до 5 травня інвалідам війни виплачується разова грошова допомога у розмірах: інвалідам I групи - десять мінімальних пенсій за віком; II групи - вісім мінімальних пенсій за віком; III групи - сім мінімальних пенсій за віком [7].

Однак не зважаючи на рішення Конституційного суду України від 27.02.2020, Кабінет Міністрів України у 2020-2021 роках своїми постановами (від 19.02.2020 №112, від 08.04.2021 № 325) визначив, зокрема грошову допомогу у меншому розмірі, ніж визначеному Законом України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту".

Підсумовуючи викладене, на конкретному прикладі маємо суттєвий недолік конституційної юстиції, який полягає у неналежному виконанні рішень Конституційного суду України, що перешкоджає ефективному відновленню та захисту прав і свобод людини і громадянина та потребує вдосконалення.

В цьому аспекті погоджуємося із позицією науковців про необхідність надання Конституційному суду України права законодавчої ініціативи, але тільки в частині вдосконалення правових норм, які були предметом розгляду суд [8, с. 13]. Тобто, у випадку визнання КСУ неконституційності окремих положень законів України, він повинен одразу

звертатися до органів державної влади щодо усунення прогалин, які виникають у нормативно-правовому акті внаслідок ухвалення рішення Конституційним судом України, що безумовно матиме наслідком як зведення до мінімуму порушення прав громадян у сфері соціального забезпечення в майбутньому, так і зменшення навантаження на судові органи влади, що є регуляторами у питанні відновлення порушених соціальних прав громадян.

Література

1. Конституція України: Науково-практичний коментар / редкол. : В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін. ; Нац. акад. прав. наук України. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2011. – С. 11.

2. Козюбра М. Природа соціальних прав людини та особливості їх реалізації / М. Козюбра // Вісник Конституційного Суду України. – 2002. – № 5. – С. 57-61.

3. Болотіна Н. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблема термінів і понять. Право України. 2000, № 4. С. 36.

4. Право соціального забезпечення України : підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / П.Д. Пилипенко, В.Я. Бурак, С.М. Синчук та ін.; за ред. П.Д. Пилипенка. Київ: Ін Юре, 2010. 504 с.

5. Чорна С. З. Роль судової влади в конституційно-правовому механізмі захисту прав і свобод людини. Підприємництво, господарство і право, 2020. № 8. С. 186-190.

6. Застосування судами Конституції України: доктрина і практика, Київ: ВАІТЕ, 2022. – 602 с.

7. Рішення Верховного Суду від 29.09.2020 № 440/2722/20 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/91883790.

8. Ласько І.М. Про виконання рішень Конституційного Суду України про визнання нормативно-правового акта у сфері соціального забезпечення неконституційним. Судова апеляція. 2013. № 2. С. 6-14.

СУДОВА ПРАКТИКА У СПОРАХ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ДІТЕЙ З ВИКОРИСТАННЯМ СИСТЕМИ ЕЛЕКТРОННОГО СУДА КРІЗЬ ПРИЗМУ ПРОЦЕСІВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ІНТЕГРАЦІЇ

Семенова М.В.,
к.ю.н., старший науковий співробітник,
НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку
Національної академії правових наук України,
адвокат, Адвокатське Бюро «ЮФ «Семенова і Партнери» ,
Харків, Україна

Анотація *Доповідь присвячена дослідженню судової практики у спорах щодо захисту прав і свобод дітей під час вивезення за кордон або під час визначення міста проживання дитини. Виявлено ряд проблемних питань, зокрема обмеження доступу до правосуддя в зв'язку з використанням судами країн ЄС системи електронний суд.*

Ключові слова: *електронний суд, дитина, суд, визначення міста проживання, повернення, Конвенція.*

За оцінками ООН у справах біженців, станом на серпень 2022 року Україну покинули понад 11 мільйонів людей. Слід констатувати, ще це – найбільша міграційна криза з часів Другої світової війни. Разом з тим, 4,7 мільйона вимушених переселенців уже повернулися додому, але більшість залишилася чекати закінчення війни за кордоном. Більшість з них – жінки з дітьми. Довготривалість бойових дії та те, що у багатьох жінок, які втікали від війни за кордон чоловіки залишилися в Україні, суттєво впливає на стосунки. У зв'язку з тим, що відповідно до частини третьої статті 115 Сімейного кодексу України, документом, що засвідчує факт розірвання шлюбу судом, є рішення суду про розірвання шлюбу, яке набрало законної сили, офіційні дані щодо статистики розлучень станом на 2022 рік наразі відсутні. Але, необхідно зазначити, що наразі юристами констатується зростання кількості бажаючих розлучитися та залишитися за кордоном з дитиною. Кількість розлучень серед тих, хто не виїхав закордон, але є ВПО також збільшується. Водночас можна констатувати зростання кількісті звернень до адвокатів чоловіків, які незгодні з рішенням жінки залишити дитину закордоном але в місті переселення з матір'ю. В зв'язку з чим наразі можна визначити декілька основних категорій спорів пов'язаних з дитиною:

1) повернення дітей, вивезених на територію іноземної держави, до держави їх постійного місця проживання у рамках Гаазької Конвенції 1980 року [1] та Гаазької Конвенції 1996 року [2], яка доповнює та посилює Гаазьку конвенцію 1980 року стосовно деяких аспектів.

2) визначення місця проживання дитини.

Практика щодо повернення дитини, яку було вивезено з України після 24/02/2022, до місця постійного проживання тільки починає складатися. Це пов'язано з тим, що за правилами статей 8-11 Гаазької конвенції 1980 року [1], заявник має право обрати один із шляхів пред`явлення вимоги про повернення дитини до звичайного місця проживання: 1) подання заяви до Центрального органу держави (в Україні – до Міністерства юстиції України) за місцем постійного проживання дитини; 2) подання заяви до Центрального органу держави до якої дитину вивезено та в якій вона утримується (наприклад, в Естонії таким органом є Міністерство Юстиції Естонії); 3) подання відповідної заяви до суду. Під час подання заяви до Міністерства юстиції України воно, найчастіше передає справу в країну, в якої знаходиться дитина. Наприклад, під час розгляду заяви батька одної дитини яка була вивезена до Естонії у квітні 2022 року, Мінюст України передав заяву до Мінюсту Естонії, а воно, направило заяву для

розгляду в суд Естонії (справа № 2-22-12716).

Відповідно, такі справи розглядаються в той країні, в якої наразі перебуває дитина. Тому, на даний час не існує єдиної практики країн ЄС та висновків ЄСПЧ стосовно цього питання. Але можна зробити висновок про те, що основними питаннями, які необхідно з'ясувати та обґрунтувати під час підготовці документів та розгляду справи у суді є наступні:

1) чи підлягає вирішенню спір про відібрання (повернення) дітей до країни постійного проживання в Україну національними судами країни перебування дитини; 2)чи є переміщення та утримування дитини у країні, в якої вона опинилася, незаконним з точки зору Гаазької конвенції; 3) чи стосується ситуація, яка розглядається у конкретної справи винятку, передбаченого у статті 13, першого пункту (b) Гаазької конвенції, а саме існує серйозний ризик того, що повернення поставить дитину під загрозу заподіяння фізичної або психічної шкоди або іншим шляхом створить для дитини нетерпиму обстановку; 4) чи спроможна служба захисту дітей в країні перебування дитини оцінити дійсний стан та правильно встановити, що саме дійсно відповідає інтересам дитини, яка має іншій менталітет та не розуміє місцеву мову; 5) наскільки служба захисту дітей в країні перебування дитини є неупередженої та незалежною під час надання висновку до суду.

Окремою проблемою є те, що суди в деяких країнах ЄС використовують під час розгляду спорів систему електронний суд, але здебільшого доступ до системи обмежений для іноземців, що суттєво обмежує права учасників процесу, надає перевагу одним на іншим та призводить до порушення Конвенції про захист прав людині і основоположних свобод. Так відповідно до ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Вказана норма містить гарантії справедливого судочинства, одним з аспектів яких є доступ до суду. Рівень доступу, наданий національним законодавством, має бути достатнім для забезпечення права особи на суд з огляду на принцип верховенства права в демократичному суспільстві. Для того, щоб доступ був ефективним, особа повинна мати чітку практичну можливість оскаржити дії, які становлять втручання у її права. Що відповідає прецедентній судовій практиці Європейського суду з прав людини при тлумаченні положень статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Але, аналіз законодавства деяких країн-членів ЄС дає підстави зробити висновок про те, що ці положення не можуть бути реалізовано через брак роботи системи електронній суд. Так згідно з законодавством Естонії доступ до електронного суду можливий тільки за наявності ID-картки або smart-ID або Mobile-ID, тому скористатися усіма правами, що надано сторонам іноземець не має змоги. Так, відповідно до § 199, 206 Tsiviilkohtumenetluse seadustik (Цивільно-процесуальний Кодекс Естонії) [3] сторона провадження має право: 1) ознайомитися з матеріалами справи та отримати їх копії; 2) знати склад суду, який розглядає справу; 3) подавати скорочення та запити; 4) давати пояснення суду та обґрунтовувати всі питання, поставлені під час розгляду справи; 5) подавати докази та брати участь у спостереженні та дослідженні доказів; 6) заперечувати проти клопотань і доводів інших учасників процесу; 7) задавати запитання іншим учасникам процесу, свідкам і експертам; 8) одержувати засвідчені копії судового рішення, оформлені документом. Сторона процесу має також інші процесуальні права, передбачені цим Кодексом. Окрім прав сторони у справі, позивач має право змінити підставу або предмет позову, збільшити або зменшити свої вимоги або відмовитися від позову, тоді як відповідач має право на прийняти дію. Сторона має право оскаржити рішення суду та інші процесуальні права, передбачені цим

Кодексом. Але скористатися цими правами неможливо, якщо учасник процесу, або учасник процесу та його адвокат не мають доступу до матеріалів справи в електронному вигляді. Таки обмеження призводять до порушення ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що в довгострокової перспективи збільшить кількість звернень громадян України до ЄСПЧ з заявами про однакові порушення Конвенції судами різних країн ЄС.

Щодо визначення місця проживання дитини необхідно зазначити наступне:

Згідно зі **ст. ст. 18, 27 Конвенції Організації Об'єднаних Націй про права дитини від 20 листопада 1989 року**, ратифікованої Постановою Верховної Ради України від 27 лютого 1991 року N 789/XII, чинної для України з 27 вересня 1991 року (далі - Конвенція), держави-учасниці докладають всіх можливих зусиль до того, щоб забезпечити визнання принципу загальної та однакової відповідальності обох батьків за виховання та розвиток дитини. Батьки несуть основну відповідальність за виховання та розвиток дитини. Найкращі інтереси дитини є предметом їх основного піклування. Держави-учасниці визнають право кожної дитини на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального та соціального розвитку дитини.

Згідно з положеннями **Конвенції про права дитини від 20.11.1989 року** (Далі – Конвенція) в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини. Наведенні положення узгоджуються з нормами Конституції та законів України.

Відповідно до **ч. 1, 2 ст. 24, ч. 1 ст. 26 Конституції України** громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, - за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України.

Законодавство України не містить норм, які б наділяли будь-кого з батьків пріоритетним правом на проживання з дитиною.

У **ст.141 СК України** встановлено, що мати, батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини, незалежно від того, чи перебували вони у шлюбі між собою. Розірвання шлюбу між батьками, проживання їх окремо від дитини не впливає на обсяг їхніх прав і не звільняє від обов'язків щодо дитини, крім випадку, передбаченого **ч. 5 ст.157 СК України.**

За **ч. 1, 2 ст. 161 СК України**, якщо мати та батько, які проживають окремо, не дійшли згоди щодо того, з ким із них буде проживати малолітня дитина, спір між ними може вирішуватися органом опіки та піклування або судом. Під час вирішення спору щодо місця проживання малолітньої дитини беруться до уваги ставлення батьків до виконання своїх батьківських обов'язків, особиста прихильність дитини до кожного з них, вік дитини, стан її здоров'я та інші обставини, що мають істотне значення.

Велика Палата Верховного Суду у Постанові від 17.10.2018 року по справи № 402/428/16-ц дісталася висновку, про те, що при визначенні місця проживання дитини першочергова увага має приділятися якнайкращому забезпеченню інтересів дитини в силу вимог статті 3 Конвенції. Вказана позиція підтверджується висновками Європейського суду з прав людини. Так, Європейський суд з прав людини зауважує, що між інтересами дитини та інтересами батьків повинна існувати справедлива рівновага та, дотримуючись такої рівноваги, особлива увага має бути до найважливіших інтересів дитини, які за своєю природою та важливістю мають переважати над інтересами батьків (HUNT

v. UKRAINE, N 31111/04, § 54, ЄСПЛ, від 07 грудня 2006 року). **При визначенні основних інтересів дитини у кожному конкретному випадку необхідно враховувати дві умови: по-перше, в якнайкращих інтересах дитини буде збереження її зв'язків із сім'єю, крім випадків, коли сім'я виявляється особливо непридатною або явно неблагополучною; по-друге, у якнайкращих інтересах дитини буде забезпечення її розвитку у безпечному, спокійному та стійкому середовищі, що не є неблагополучним** (MAMCHUR v. UKRAINE, N 10383/09, § 100, ЄСПЛ, від 16 липня 2015 року).

Зазначена позиція Верховного Суду викладена у **Постанові від 18 березня 2019 року по справі № 215/4452/16-ц.** Так, суд зазначив, що презумпція на користь матері в справах щодо дітей не підтверджується на рівні ООН, не відповідає позиції Ради Європи та не випливає з Декларації або прецедентної практики Європейського суду з прав людини. У даній постанові здійснено посилання на рішення ЄСПЛ в справі «М. С. проти України» від 11 липня 2017 року, де Суд наголосив, що в таких справах основне значення має вирішення питання про те, що найкраще відповідає інтересам дитини (аналогічні висновки містять рішення у справах «Цаунеґґер проти Німеччини», «М.Л. проти Великобританії» та ін.). **Аналогічні висновки ВС містяться у Постанові від 26.10.2022 по справі № 199/8873/20; Постанові від 01.06.2020 по справі № 345/2844/16-ц; Постанові від 02.07.2020 по справі № 428/13225/15-ц; Постанова від 16.09.2020 по справі № 752/13605/18.**

Необхідно зазначити, що Рада Європи декілька разів засуджувала нерівне ставлення до батьків і наголошувала на тому, що роль батька щодо дітей необхідно краще визнавати і належно цінувати. Наприклад, у своїй Постанові № 2079 (2015) щодо «Рівності і спільної батьківської відповідальності: роль батька» Парламентська Асамблея наголосила на важливості «подолання гендерних стереотипів щодо ролей, які приписуються жінкам і чоловікам у сім'ї як відображення соціологічних змін, що відбулися впродовж останніх п'ятдесяти років з огляду на організацію приватної сфери і сім'ї».

На мій погляд, суперечливою є позиція Верховного Суду, яку викладено у Постанові від 26.10.2022 у справі № 199/8873/20, під час розгляду якої суд відхилів доводи касаційної скарги про те, що суд першої інстанції не створив сприятливе оточення під час надання дитиною свідчень, не забезпечив залучення кваліфікованого фахівця (дитячого психолога), а також що суд першої інстанції, в порушення статті 160 СК України під час визначення місця проживання дитини врахував думку дитини, якій на час ухвалення оскаржуваного рішення виповнилося сім років. Та дістався висновку про те, що відповідно до частин першої та другої статті 171 СК України дитина має право на те, щоб бути вислуханою батьками, іншими членами сім'ї, посадовими особами з питань, що стосуються її особисто, а також питань сім'ї. Дитина, яка може висловити свою думку, має бути вислухана при вирішенні між батьками спору щодо її місця проживання. В постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 28 вересня 2022 року у справі N 461/9136/19 (провадження N 61-440св22) зроблено висновок, що "при вирішенні спору між батьками щодо визначення місця проживання дитини (з урахуванням її вікової зрілості), необхідним є з'ясування психоемоційного стану дитини, її інтересів та ставлення до кожного із батьків, а також мотивів бажання проживати з одним із батьків".

Разом з цим, Верховний Суд цілком обґрунтовано вважає, що створювані одним із батьків для іншого протягом тривалого часу перешкоди у вихованні дитини та спілкуванні з нею мають наслідком руйнування зв'язків із сім'єю, до якої належить як батько, так і мати дитини, а отже в такому разі поведінка того із батьків, хто створює перешкоди, суперечить сімейним цінностям та не відповідає найкращому забезпеченню інтересів дитини **(Постанова від 25.10.2022 по справі № 750/9620/20;**

Постанова від 12.01.2022 року у справі N 663/724/19).

Вищевказане дозволяє зробити наступні висновки:

1. Кількість спорів щодо повернення дитини, яку було вивезено з України після 24/02/2022, до місця постійного проживання буде збільшуватися та неодмінно призведе до появи нових висновків ЄСПЧ щодо такої категорії спорів.

2. Під час розгляду справи щодо визначення міста проживання дитини Верховний Суд стоїть на позиції захисту прав як матері, так і батька, гарантує рівноцінне становище батьків. Згідно з актуальною судовою практикою дискримінаційне ставлення та приниження ролі батька є неприпустимим та суперечить законодавству України. Основне значення має вирішення питання про те, що найкраще відповідає інтересам дитини.

3. Щодо порядку розгляду спорів щодо повернення дитини, яку було вивезено з України після 24/02/2022, визначення міста проживання дитини та забезпечення доступу до правосуддя іноземних громадян під час розгляду таких спорів з використанням системи електронного суду, з метою усунення недоліків, необхідно вносити відповідні зміни до законодавства країн ЕС, що потребує подальших наукових досліджень.

Література

1. Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25.10.1980. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU80314?hide=true (Дата звернення – 04/11/2022).

2. Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей від 19/10/1996. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU96478?an=235&hide=true (Дата звернення – 04/11/2022).

3. Tsiviilkohtumenetluse seadustik (lühend - TsMS). Прийнято 20.04.2005 RT I 2005, 26, 197, набув чинності 01.01.2006. URL: https://www.riigiteataja.ee/akt/109042021017?leiaKehtiv

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Татаренко І.В.,
магістр факультету адвокатури
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
Харків, Україна;

Денисенко Г.О.,
к.псих.н., доцент кафедри конституційного права
Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля,
Київ, Україна

Анотація. Робота присвячена аналізу окремих методів та форм здійснення контролю за діяльність органів поліції. Зокрема, проаналізовано публічно-владний характер адміністративної діяльності органів Національної поліції, який потребує здійснення громадського контролю одним з інструментів якого виступають звернення громадян. Розглянуті законодавчого застосування понять «громадський контроль» та «громадянський контроль».

Ключові слова: адміністративна діяльність, національна поліція, контроль, суб'єкти контролю, громадський контроль.

Адміністративна діяльність органів Національної поліції відіграє важливу роль у формуванні правової держави, зміцненні законності та правопорядку. Зазначена діяльність спрямована на захист особистості, на охорону громадського порядку та безпеки, на боротьбу з правопорушеннями. Беззаперечно, що від ефективної роботи органів Національної поліції залежить стан правопорядку в державі, а отже захищеність її громадян від протиправних посягань у різних сферах суспільного життя.

За цих умов особливої актуальності набуває забезпечення ефективності адміністративної діяльності органів Національної поліції, однією зі складових якої виступає законність. Таке забезпечення може досягатися різними способами, зокрема контролем, суб'єктами якого на місцевому рівні виступають органи місцевого самоврядування, представники громадськості.

Слід зауважити, що зазначена проблематика не нова та була предметом дослідження багатьох науковців. Зокрема значний внесок у створення концепції адміністративної діяльності органів Національної поліції здійснили: В.Б. Авер'янов, А.П. Альохін, Д.М. Бахрах, О.В. Бачун, В.М. Бевзенко, Ю.П. Битяк, І.П. Голосніченко, Р.А. Калюжний, В.В. Коваленко, Л.В. Коваль, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, В.П. Пєтков, Л.Л. Попов, Д.В. Приймаченко, Т.О. Проценко, О. П. Рябченко, А.О. Селіванов, С.Г. Стеценко, Ю.М. Старілов, В.В. Цвєтков, В.К. Шкарупа. Але, така форма контролю як контроль з боку громадськості, є відносно новою та потребує більш детального розгляду

Прийнятий у 2015 році чинний на даний час закон «Про Національну поліцію» містить розділ VIII, що носить назву «Громадський контроль поліції». Окремі норми цього розділу регулюють відповідну діяльність органів місцевого самоврядування. З розширенням методів та форм контролю за адміністративною діяльність органів поліції з'явилася низка проблем як теоретичного так і практичного характеру. Так, наразі відсутнє легальне визначення поняття «громадський контроль». Внаслідок чого в науковій літературі спостерігаються різні підходи до тлумачення цього терміну, які в рамках теми курсової роботи слід розглянути в контексті ролі органів місцевого самоврядування. Домінуючою є думка, що словосполучення «громадський контроль»

та «громадянський контроль» мають однакове значення.

Ряд науковців натомість розмежовує зазначені поняття [1, с. 10-11]. С. В. Шестак зазначає, що під поняттям «громадянський контроль» слід розуміти всі прояви контролю над владними структурами, що здійснюються суб'єктами представницької та безпосередньої демократії. Категорія «громадського контролю» в свою чергу характеризує контроль, що здійснюється громадянами та їх добровільними об'єднаннями.

Враховуючи те, що розділ VIII ЗУ «Про Національну поліцію» містить норми, якими врегульовано контроль органів місцевого самоврядування, які є представницькими, за діяльністю органів Національної поліції, було б слушним використати у його назві формулювання «громадянський контроль», а не «громадський», що є недоліком юридичної техніки вітчизняного законодавця.

В законі України «Про Національну поліцію» визначені такі форми громадського контролю за її діяльністю: звіт про поліцейську діяльність, прийняття резолюції недовіри керівникам органів поліції; взаємодія між керівниками територіальних органів поліції та представниками органів місцевого самоврядування; спільні проекти з громадськістю, залучення громадськості до розгляду скарг на дії чи бездіяльність поліцейських **[2]**. Слід зауважити, що не кожна з вказаних форм контролю здійснюється органами місцевого самоврядування.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 86 ЗУ «Про Національну поліцію» публікація звіту про діяльність поліції здійснюється з метою «інформування громадськості». Таким чином, органи місцевого самоврядування не тільки відіграють активної ролі у цій формі контролю за діяльністю поліції, але й не визначені законодавством в якості суб'єкта аналізу зазначеного звіту. Подібним чином виглядає роль органів місцевого самоврядування у спільних проектах поліції з громадськістю та залученні громадськості до розгляду скарг на дії чи бездіяльність поліцейських. Натомість прийняття резолюції недовіри керівникам органів поліції, а також взаємодія між керівниками територіальних органів поліції та представниками органів місцевого самоврядування передбачають активну діяльність представницьких органів територіальних громад.

Контроль за діяльністю органів Національної поліції також може здійснюватися шляхом участі громадськості у проведенні відбору на службу в органи поліції та проведенні конкурсу для призначення на вакантну посаду. Зокрема у ст. 51 ЗУ «Про Національну поліцію» передбачено, що два представники громадськості, обрані відповідною обласною радою, Верховною Радою Автономної Республіки Крим, Київською міською радою, Севастопольською міською радою з числа осіб, які мають бездоганну репутацію, високі професійні та моральні якості, суспільний авторитет, повинні входити до складу поліцейської комісії територіальних органів поліції, на яку і покладені зазначені обов'язки [3].

Як видається, зазначена процедура є ще однією формою контролю органів місцевого самоврядування за адміністративною діяльністю поліції, і з точки зору реалізації органами місцевого самоврядування установчих повноважень із формування складу поліцейських комісій територіальних органів поліції.

Наступна форма контролю за діяльністю органів Національної поліції з боку органів місцевого самоврядування також прямо не передбачена у восьмому розділі ЗУ «Про Національну поліцію». Натомість у ст. 9 цього закону закріплено принцип відкритості та прозорості діяльності Національної поліції. Зокрема визначено, що поліція забезпечує постійне інформування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також громадськості про свою діяльність у сфері охорони та захисту прав і свобод людини, протидії злочинності, забезпечення публічної безпеки і порядку. При цьому зазначене інформування органів місцевого самоврядування не охоплюється поданням звіту про діяльність поліції, адже, як зазначалося вище, суб'єктом аналізу цього

документу законодавець визначив громадськість.

Висновки. Законність в адміністративній діяльності органів Національної поліції може забезпечуватися різними методами. Одним з них є метод контролю, суб'єктами якого можуть виступати зокрема органи місцевого самоврядування, які, в результаті прийняття закону України «Про Національну поліцію», отримали реальну можливість контролювати діяльність поліції та сумісно приймати значущі для громади рішення.

Науковцями контрольна діяльність, що здійснюється представницькими органами влади, віднесена до громадянського контролю. Враховуючи те, що розділ VIII ЗУ «Про Національну поліцію» містить норми, якими врегульовано контроль органів місцевого самоврядування, які є представницькими, за діяльністю органів Національної поліції, було б слушним використати у його назві формулювання «громадянський контроль», а не «громадський», що є недоліком юридичної техніки вітчизняного законодавця.

Безпосередньо з діяльністю органів місцевого самоврядування пов'язані такі форми здійснення контролю за адміністративною діяльністю органів Національної поліції як: прийняття резолюції недовіри керівникам органів поліції; взаємодія між керівниками територіальних органів поліції та представниками органів місцевого самоврядування, а також участі громадськості у проведенні відбору на службу в органи поліції та проведенні конкурсу для призначення на вакантну посаду (в частині повноважень місцевих рад.

Одним із найвагоміших способом впливу громади на діяльність поліції є можливість місцевої ради висунути резолюцію недовіри місцевому курівнику органу (підрозділу) поліції, в результаті чого такий керівник підлягає усуненню із займаної посади. При цьому, не зважаючи на такі позитивні зміни у законодавстві, ще залишається багато прогалин. Зокрема стосовно прийняття резолюції недовіри керівникові органу Національної поліції наявна неузгодженість норм законодавства, що регламентують наслідки даної процедури із положеннями, в яких закріплено підстави звільнення зі служби в поліції, яка потребує усунення.

Література

1. Шестак С. В. Недержавний контроль за діяльністю міліції: теоретико-правовий аспект [Текст] : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Шестак Станіслав Валентинович ; Харківський національний ун-т внутрішніх справ. - Х., 2009. - 19 с.

2. Про Національну поліцію : закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. Відомості Верховної Ради України від 09.10.2015 — 2015 р., № 40-41

3. Гречанюк Р. В. Адміністративна діяльність: загально-концептуальні аспекти розуміння. Право і суспільство. 2019. № 4. С. 173-179.

ДО ПИТАННЯ ВСТАНОВЛЕННЯ СПІВМІРНОСТІ РОЗМІРУ ВИТРАТ НА ОПЛАТУ ПОСЛУГ АДВОКАТА У ФІКСОВАНОМУ РОЗМІРІ В АСПЕКТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА МІЖНАРОДНОЇ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Чуприна А.Т.,
м.н.с., НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України,
Харків, Україна

Анотація. *Наукові тези присвячено питанню законодавчого регулювання та підходів судової практики із застосування положень процесуальних нормативно-правових актів щодо встановлення співмірності розміру витрат на правову допомогу, визначених у фіксованому розмірі. Автором викладено власне розуміння щодо вирішення існуючих юридичних колізій із вказаного питання.*

Ключові слова: *правова допомога, судові витрати, співмірність, Верховий Суд.*

Право на професійну правову допомогу є ключовим для сторін судового процесу. В аспекті цього права особливу увагу привертає питання встановлення судом співмірності

Відповідно до ст. 59 Конституції України кожен має право на професійну правничу допомогу[1].

Відповідно до ч. 2 ст. 16 ГПК України представництво у суді, як вид правничої допомоги, здійснюється виключно адвокатом (професійна правнича допомога), крім випадків, встановлених законом[2].

Відповідно до ч. 1 ст. 26 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокатська діяльність здійснюється на підставі договору про надання правової допомоги[3].

Відповідно до ст. 30 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» гонорар є формою винагороди адвоката за здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту. Порядок обчислення гонорару (фіксований розмір, погодинна оплата), підстави для зміни розміру гонорару, порядок його сплати, умови повернення тощо визначаються в договорі про надання правової допомоги. При встановленні розміру гонорару враховуються складність справи, кваліфікація і досвід адвоката, фінансовий стан клієнта та інші істотні обставини. Гонорар має бути розумним та враховувати витрачений адвокатом час.

Відповідно до ст. 30 Правил адвокатської етики розмір гонорару визначається за погодженням адвоката з клієнтом. Адвокат має право у розумних межах визначати розмір гонорару, виходячи із власних міркувань. При встановленні розміру гонорару можуть враховуватися складність справи, кваліфікація, досвід і завантаженість адвоката та інші обставини. Погоджений адвокатом з клієнтом та/або особою, яка уклала договір в інтересах клієнта, розмір гонорару може бути змінений лише за взаємною домовленістю[4].

Однією з основних засад (принципів) господарського судочинства є відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судове рішення (п. 12 ч. 3 ст. 2 ГПК України).

Відповідно до ч. 3 ст. 123 ГПК України до витрат, пов’язаних з розглядом справи, належать витрати на професійну правничу допомогу.

Відповідно до ч ч. 2-3 126 ГПК України за результатами розгляду справи витрати на професійну правничу допомогу адвоката підлягають розподілу між сторонами разом із іншими судовими витратами.

Для цілей розподілу судових витрат:

1) розмір витрат на професійну правничу допомогу адвоката, в тому числі гонорару адвоката за представництво в суді та іншу професійну правничу допомогу, пов’язану зі справою, включаючи підготовку до її розгляду, збір доказів тощо, а також вартість послуг помічника

адвоката, визначається згідно з умовами договору про надання правничої допомоги та на підставі відповідних доказів щодо обсягу наданих послуг і виконаних робіт та їх вартості, що сплачена або підлягає сплаті відповідною стороною або третьою особою;

2) розмір суми, що підлягає сплаті в порядку компенсації витрат адвоката, необхідних для надання правничої допомоги, встановлюється згідно з умовами договору про надання правничої допомоги на підставі відповідних доказів, які підтверджують здійснення відповідних витрат.

Відповідно до ч. 6 ст. 126 ГПК України обов'язок доведення неспівмірності витрат покладається на сторону, яка заявляє клопотання про зменшення витрат на оплату правничої допомоги адвоката, які підлягають розподілу між сторонами.

В аспекті зазначеної норми, необхідно вказати, що основними принципами господарського судочинства, серед іншого, є диспозитивність та змагальність сторін.

Вважаємо, що на реалізацію саме цих норм і спрямована ч. 6 ст. 126 ГПК України. Тобто саме протилежна сторона поза розумним сумнівом має довести не співмірність витрат опонента на правову допомогу. В іншому випадку презюмується співмірність таких витрат.

Вказане підтверджується і судовою практикою.

Відповідно до Постанови Великої Палати Верховного Суду від 19.02.2020 року у справі № 755/9215/15-ц у застосуванні критерію співмірності витрат на оплату послуг адвоката суд користується досить широким розсудом, який, однак, повинен ґрунтуватися на більш чітких критеріях, визначених у частині четвертій статті 137 ЦПК України. Ці критерії суд застосовує за наявності наданих стороною, яка зазначає про неспівмірність витрат, доказів та обґрунтування невідповідності цим критеріям заявлених витрат. Для визначення суми відшкодування необхідно послуговуватися критеріями реальності адвокатських витрат (установлення їхньої дійсності та необхідності) та розумності їхнього розміру, зважаючи на конкретні обставини справи та фінансовий стан обох сторін[5].

У рішенні Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) по справі «East/West Alliance Limited» проти України», оцінюючи вимогу заявника щодо здійснення компенсації витрат у розмірі 10% від суми справедливої сатисфакції, виходив з того, що заявник має право на компенсацію судових та інших витрат, лише якщо буде доведено, що такі витрати були фактичними і неминучими, а їхній розмір – обґрунтованим[6]. Аналогічна позиція міститься у Рішенні ЄСПЛ у справі «Ботацці проти Італії» (Bottazzi v. Italy) (заява № 34884/97).

У пункті 269 рішення у цій справі ЄСПЛ зазначив, що угода, за якою клієнт адвоката погоджується сплатити в якості гонорару певний відсоток від суми, яку присудить позивачу суд - у разі якщо така сума буде присуджена та внаслідок якої виникають зобов`язання виключно між адвокатом та його клієнтом, не може бути обов`язковою для Суду, який повинен оцінити рівень судових та інших витрат, що мають бути присуджені з урахуванням того, чи були такі витрати понесені фактично, але й також - чи була їх сума обґрунтованою.

Згідно з усталеною практикою Європейського суду з прав людини, у тому числі в рішенні від 28.11.2002 "Лавентс проти Латвії" (Lavents v. Latvia) за заявою № 58442/00 щодо судових витрат, зазначено що за ст. 41 Конвенції суд відшкодовує лише витрати, стосовно яких було встановлено, що вони справді були необхідними і становлять розумну суму[7].

При визначенні співмірності та обґрунтованості витрат на професійну правничу (правову) допомогу, в якості додаткових критеріїв, можливо використати і положення п. 2.4. Наказу Міністерства фінансів України № 88 від 24.05.1995 р., «Про затвердження Положення про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку», та визначати співмірність і обґрунтованість таких витрат через вірність та правильність предмету договору на професійну правничу (правову) допомогу і тих фактичних результатів, що були вказані

в документах первинного бухгалтерського обліку. В такому разі, якщо адвокат в межах своєї діяльності надав послуги, які не входять до предмету договору про надання професійної правничої (правової) допомоги і вони відображені у відповідних актах прийому-передачі (документах первинного бухгалтерського обліку) то витрати на надання таких послуг не можуть вважатись обґрунтованими та співмірними із тим результатом, який настав в результаті надання послуг адвокатом.

Таким чином, у разі якщо договором про надання правової допомоги встановлено фіксований розмір гонорару адвоката, співмірність розміру витрат на оплату послуг адвоката відповідно до частини четвертої статті 126 ГПК України визначається на розсуд суду на підставі доказів поданих стороною, що заперечує щодо співмірності витрат з урахуванням конкретних обставин справи, зокрема, але не виключно, реальності надання послуг, вказаних у договорі про надання правової допомоги та акті приймання-передачі, а також інших документах, наданих суду на підтвердження реальності понесених витрат.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України 1996. № 30. С. 141.

2. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 6. С. 56.

3. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, № 27, ст.282.

4. Правила адвокатської етики: затв. Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 09 червня 2017 року

5. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 19.02.2020 року у справі № 755/9215/15-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/87951334

6. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «East/West Alliance Limited» проти України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_994#Text

7. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Лавентс проти Латвії». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_175#Text

П А Н Е Л Ь V

ІНКЛЮЗИВНА ПОЛІТИКА В СУЧАСНОМУ СВІТІ: ПРАВОВІ, МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ТА ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ

УКРАЇНА І ІНКЛЮЗИВНЕ ЦИФРОВЕ СУСПІЛЬСТВО: ШЛЯХ ДО ІНТЕГРАЦІЇ

Гавриленко Н. В.,
к.е.н., доцент, доцент кафедри економіки, обліку та підприємництва
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова,
Миколаїв, Україна

Анотація. *Розглянуто основні кроки та досягнення України в створенні Єдиного цифрового ринку з ЄС. Наголошено на необхідності оновлення положень Угоди про асоціацію України щодо тематики цифрового ринку в зв'язку з його стрімким розвитком. Актуальними завданнями України в сфері цифровізації є одночасно імплементація вітчизняного цифрового порядку денного та приєднання до європейських стратегічних ініціатив з наближенням до нормативно-правової бази та стандартів Європейського Союзу.*

Ключові слова: *цифровізація, хмарні платформи, штучний інтелект, інформація, інтеграція.*

Сучасний етап розвитку ЄС наділений ознаками досягнення певного ступеня інституціональної зрілості з одночасним підтвердженням життєздатності, яка проявляється в різних ефектах від доволі тісного взаємозв'язку та взаємодії держав-членів. Так, зокрема, сюди можна віднести організацію спільних ринків, зростання рівня взаємної торгівлі та збільшення кількості спільних проектів. Вагомим і одночасно надто популярним напрямком є співпраця в сфері науки, технології і інновацій (надалі – НТІ), яка в своїй перспективі вбачає поступовий перехід до інтеграції від таких форм, як координація та кооперація. Обумовлена сфера регіонального взаємозв'язку та взаємодії є не лише доволі актуальною та багатообіцяючою, але й життєво необхідною, можна сказати навіть – критично важливою. А зумовлено це з тим, що високотехнологічний експорт країн – членів ЄС становить менш, ніж один відсоток світового високотехнологічного експорту. Щодо фінансування наукових досліджень і розробок серед держав – членів ЄС, то він не перевищує 1,13% від ВВП ЄС, а це є нижчим від рівня інших регіональних об'єднань (ЄС – 2,06%; та OECD – 2,4%) та середньосвітових – 2,13%[1, 92; 2, 336; 3; 4]. Наразі з цим поки що не вдалося залучити дуже значущий приватний капітал і частка бюджетних коштів у структурі фінансування науково-дослідницьких робіт зберігається на високому рівні та становить близько 65%.

В умовах глобалізації важливим фактором, який визначає конкурентоспроможність не лише країн, але й їх інтеграційних об'єднань, виступають НТІ, що проявляється в тій політиці, що проводиться інтеграційними об'єднаннями з розвитку співпраці країн, які є їх членами.

Слід зазначити, що регіональна інтеграція в сфері НТІ є передумовою інтернаціоналізації даного сектору міжнародної співпраці, яка тісно пов'язана з розвитком процесів інтеграції як економічній, так і політичній сферах. Шляхом регіональної інтеграції відбувається процес реалізації тенденції стрімкого зростання ролі інформації, знань, інтелектуальної власності, які також стають фактором досягнення високих результатів економічної діяльності.

Історичні виклики сьогодення, з якими зіткнулася Україна, надають реальну

можливість вибудувати зовсім нову систему взаємовідносин науки та суспільства, значно підвищити її значущість не лише в науково-технічному прогресі та інноваціях, але й у посиленні обороноздатності нашої країни, ухваленні суспільно-значущих рішень, чіткому формулюванні національних стратегій розвитку та воєнних доктрин.

Всебічний аналіз НТІ в Європу не може не базуватися на загальній констатації неоднорідного характеру розвитку інтеграційних напрямків. Якщо одні з них є традиційними, тобто формально закріпленими в угоді про асоціацію з Союзом, натомість інші – виникають лише внаслідок логіки загального економічного простору. Період, упродовж якого велася підготовка угоди про асоціацію, характеризувався підняттям різних тем, які деякими державами підтримувалися і вважалися актуальними, наприклад, співпраця в сфері освіти, промисловості, АПК, космосу та ін. Проте не всі вони в підсумковому варіанті договору були закріплені в якості напрямків інтеграції. Однак з часом держави-члени Союзу почали висувати на розгляд теми, які вже назріли для їх розгляду та формалізації у вигляді нових напрямків взаємодії.

Хоча в Угоді про асоціацію[5] присутнє закріплення напрямків інтеграції, однак незважаючи на це їх перелік є відкритим. Так, розширення сфер співпраці в межах даного Союзу залежить від того, чи готові країни – члени співпрацювати за цими напрямками, а також від їх об'єктивної затребуваності. Слід згадати про Засідання Європейської комісії, на якому в якості пріоритетів розвитку інтеграції було підкреслено низку сфер політики Європейського Союзу, що є важливими для висвітлення змісту економіки даних і управління трансформаційним розвитком цифровізації. До них було віднесено кібербезпеку, цифрові навички, цифровізацію промисловості (digital innovation hubs, digital industrial platforms) та сфери послуг (FinTech, Blockchain), модернізацію державних послуг та електронного уряду (single digital gateway, digital-by-default, once-only), цифрові технології та інфраструктуру (європейська Інфраструктура Даних, Європейська хмара відкритої науки, штучний інтелект, високопродуктивні обчислення), здоров'я та догляд[6]. Вищеперелічені напрямки були закладені в основу Програми «Цифрова Європа» на 2021-2027 рр., на яку Європейський Союз планує виділити 9,2 млрд. євро. [5; 7].

В Угоді про асоціацію і її додатку XVII зазначено, що зобов'язання України - поступове приведення норм свого діючого та майбутнього законодавства у секторі телекомунікацій відповідно до acquis Європейського Союзу[8]. Проте нове законодавство Європейського Союзу і одночасний розвиток білатерального діалогу на тему Україна-ЄС у сфері цифровізації, зумовили виникнення нових викликів і задач щодо подальшого прискорення процесів євроінтеграції в обумовленій сфері.

Вважаємо, для того, щоб зафіксувати досягнення України в сфері цифровізації, необхідно окремі положення про асоціацію між Україною та ЄС стосовно цифровізації переглянути та оновити. Це можна пояснити тим, що з 2014 року - часу підписання цієї Угоди, її положення в цифровій сфері багато в чому застаріли. Упродовж усього періоду, а особливо за останні роки, Україна в частині «цифри» стрибнула далеко вперед, тому необхідним є перегляд додатку XVII до цієї угоди та зафіксувати його в нині актуальному контексті. Наразі Україна суттєво випереджає деякі країни ЄС у сфері діджиталізації, а це зумовлює необхідність оновлення в цій частині Угоди про асоціацію з ЄС.

Нагадаємо, що вперше ЄС позитивно визнав можливість інтеграції України до Єдиного цифрового ринку ще у липні 2019 року на Саміті «Україна – Європейський Союз», а у жовтні 2020 року, на наступному Саміті, вже було ухвалено відповідний план дій. Стосовно вищезгаданого плану інтеграції, який нині реалізує Україна, то він передбачає впровадження Європейського кодексу електронних комунікацій та посилення кібербезпеки. Щодо питання кіберзахисту,

то варто зазначити позитивний досвід України в співпраці з ЄС відповідно до його реалізації. Зокрема, слід згадати вибори 2019 року, коли з метою уникнення втручання у критичну інфраструктуру були здійснені необхідні кроки кіберзахисту. Регулярним майданчиком, який може використовуватися для обміну досвідом між Україною та ЄС в сфері кібербезпеки, є Кіберцентр UA30.

Також, доволі важливими аспектами інтеграції України до ринку цифровізації ЄС можна назвати ще: захист персональних даних, скасування роумінгу з країнами – членами ЄС та електронні довірчі послуги. Окрім вищенаведених кроків, слід відмітити плідну співпрацю України та ЄС щодо взаємного визнання «цифрових зелених сертифікатів».

Таким чином, для України актуальними завданнями України в сфері цифровізації є одночасно імплементація вітчизняного цифрового порядку денного та приєднання до європейських стратегічних ініціатив з наближенням до нормативно-правової бази та стандартів Європейського Союзу. Нові завдання, які постають у сфері розвитку економіки даних і передбачені в стратегії Єдиного Цифрового Ринку, потребують пильної уваги Уряду України для того, щоб ухвалити відповідні стратегічні документи та розширити участь України у Європейській хмарній ініціативі, ІКТ-дослідженнях і належного

Таким чином, Україна, як ми бачимо, робить надзвичайно багато дієвих кроків на шляху до Єдиного цифрового ринку Європейського Союзу. Щорічно, наприкінці року, підбиваються позитивні підсумки та намічаються нові цілі та завдання в цій сфері.

Література

1. Strategic management accounting in the conditions of digitalization of the economy / O. Magopets, N. Havrilenko, I. Yashchyshyna, O. Kobus. Ad Alta: Journal of Interdisciplinary Research – Hhe Czech republic. : 2022, Vol. 12, Iss. 1., P. 92–96. URI: http://eir.nuos.edu.ua/xmlui/handle/123456789/5345.
2. Havrylenko, N. Development of fiscal administration in Ukraine under the conditions of digital transformations. Information and innovative technologies in the turbulence era : collective monograph. Katowice : Publishing House of University of Technology, 2022. C.336–506.
URI: http://eir.nuos.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6347.
3. Гавриленко, Н. В. Вплив цифрових трансформацій на зміст фіскального адміністрування [Електронний ресурс] = Impact of digital transformation on the content of fiscal administration / Н. В. Гавриленко, О. В. Грищенко, Н. О. Козіцька // Економіка та суспільство. Гельветика, 2022. Вип. 41. – URI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-38.
4. Гавриленко, Н. В. Аналітичне забезпечення цифрових трансформацій [Електронний ресурс] = Analytical support of digital transformations / Н. В. Гавриленко, Н. О. Козіцька . Економіка та суспільство. 2022. Вип. 38. URI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-38.
5. Proposal for a regulation of the european parliament and of the council establishing the Digital Europe programme for the period 2021-2027. COM/2018/434 final - 2018/0227 (COD). URI: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2018%3A434%3AFIN.
6. Положення Угоди про асоціацію з ЄС у сфері цифровізації потребують актуалізації. URI: https://www.president.gov.ua/news/polozhennya-ugodi-pro-asociaciyu-z-yes-u-sferi-cifrovizaciyi-68545.
7. Інтеграція України до Єдиного цифрового ринку Європейського Союзу: виклики, можливості та бар'єри. Доповідь УС ПГС Україна-ЄС. URI: https://www.eesc.europa.eu.
8. Додаток XVII. Нормативно-правове наближення. URI: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/ugoda-pro-asociaciyu/17_Annexes.pdf

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ АСИСТЕНТА ДИТИНИ ПІД ЧАС ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ

Гриценко Г.М.,
к.ю.н, доцент, доцент кафедри правознавства, юридичного факультету Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, Київ, Україна;

Бескровна І.А.,
студентка 3-го курсу юридичного факультету Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, Київ, Україна

Анотація. *У статті розглянута адміністративна реформа яка проводилася у нашій державі у частині інклюзивного навчання дитини з особливими потребами. Під час проведення адміністративної реформи була розроблена законодавча база щодо інклюзивного навчання. У практичному застосуванні було з'ясовано, що механізм надання базової соціальної послуги супроводу дітей з інвалідністю під час інклюзивного навчання не працює в повному обсязі.*

Ключові слова: *базова соціальна послуга, інклюзивне навчання дитини з особливими потребами, супровід дитини, асистент учня.*

До 24.02.2022 року в Україні проживало понад 8 мільйонів дітей, з яких більше 165 тисяч – це діти з інвалідністю. Вони є однією з найбільш уразливих груп дітей в нашій країні і взагалі у всьому світу. За час війни, яка відбувається в Україні, кількість дітей змінилась, але не змінились питання які є і які потребують вирішення особливо у частині надання можливості навчання дітям з інвалідністю.

Право на освіту як одне з основоположних прав закріплено у статті 53 Конституції України [1] - кожен має право на освіту. Це безпосередньо стосується кожного громадянина нашої країни. Право на освіту дітей з інвалідністю держава забезпечила ввів інклюзивне навчання.

Так, у 2020 році було внесено зміни до Закону України «Про освіту», де п.12 ст.1 визначено поняття інклюзивне навчання – це система освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників. Крім того п.13 ст.1 даним Законом передбачається створення інклюзивного освітнього середовища, тобто умов, способів та засобів, за яких діти з інвалідністю зможуть здобувати навчання - отримати своє право на освіту[2].

Створити зазначене середовище для якісного та комфортного навчання дитини з інвалідністю можливо за допомоги ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників.

Організація інклюзивного навчання у закладах освіти на відповідних рівнях освіти здійснюється відповідно до порядків, затверджених Кабінетом Міністрів України .

За офіційними статистичними даними в результаті розвитку інклюзивного навчання у 2021/2022 н. р. кількість учнів з особливими освітніми потребами в інклюзивних класах ЗЗСО збільшилась на 7608 осіб і становить **32686 учнів** (у 2020/2021-25078 учнів). Кількість інклюзивних класів зросла на 4535 одиниць і становить 23216 таких класів[3]. У зв'язку в тім що кількість дітей з інвалідністю збільшується , це підтверджують статистичні данні. То надання базової соціальної послуги з супроводу під час інклюзивного навчання свідчать про актуальність дослідження цієї теми.

Базовими напрямками розвитку інклюзивної освіти є: підвищення комфортного освітнього середовища в інклюзивному навчанні, забезпечення дітей з інвалідністю якісною освітою, збільшення

робочих місць у територіальних громадах, підвищення надання соціальних послуг до рівня який надається у розвинутих країнах Європейського Союзу, підвищення кваліфікаційного рівня соціальних робітників.

Щоб максимально задовольнити потреби дітей у інклюзивній освіті законодавчим актом передбачені послуги соціального супроводу дітей з інвалідністю під час навчального процесу.

У зв'язку з тим що деталізація й конкретизація законодавчих норм не можлива на законодавчому рівні то Міністерством соціальної політики спільно з Міністерством освіти і науки проводиться робота щодо розробки нормативних актів з надання даної послуги.

Згідно з Законом України «Про повну загальну середню освіту» [4], асистенти учня (дитини) є учасниками освітнього процесу. Їх діяльність регламентується частиною 7 статті 26 зазначеного Закону. Звертаємо увагу, що асистент учня не є педагогічним працівником та не призначається на посаду керівником закладу освіти, а лише може бути допущений ним до освітнього процесу відповідно до діючого законодавства.

Асистент учня забезпечує соціально-побутові потреби учня з особливими освітніми потребами, для чого може бути присутній (за згодою керівника закладу освіти) під час уроків та позакласної роботи, інших заходів закладу освіти, допомагати у пересуванні, відвідуванні туалету, переодяганні, харчуванні та задоволенні інших соціальних та фізичних потреб здобувача освіти. Асистент учня (дитини) відповідно до Примірного положення про команду супроводу залучається до складу команди супроводу дитини та має сприяти досягненню визначених командою супроводу цілей розвитку у питаннях соціальної адаптації, комунікації та соціально-побутової орієнтації.

Організація такого навчання з наданням психолого-педагогічних та корекційно-розвиткових послуг здійснюється відповідно до законів України «Про освіту» [2], «Про повну загальну середню освіту» [4] та Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 15.09.2021 р. [5].

Відповідно до пункту 6 статті 16 Закону України «Про соціальні послуги» [6], послуга супроводу під час інклюзивного навчання визначена як базова та внесена до Класифікатора соціальних послуг, затвердженого наказом Міністерства соціальної політики України від 23.06.2020 р. , зареєстрованого у Міністерстві юстиції України 09.07.2020 р. за № 643/34926 [7] .

Надавати таку послугу може соціальний робітник, один з батьків, або уповноважена ним особа. Для ефективного впровадження такої послуги розроблено Державний стандарт супроводу під час інклюзивного навчання (далі – Стандарт), затверджений наказом Міністерства соціальної політики України від 23.12.2021 року, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 21.01.2022 за № 72/37408 [8].

Стандарт спрямований на визначення змісту та обсягу, норм і нормативів, умов та порядку надання соціальної послуги супроводу під час інклюзивного навчання.

Відповідно до пункту 3 розділу IX Стандарту асистент дитини (учня) повинен володіти знаннями та навичками, відповідати кваліфікаційним вимогам, визначеним у «Довіднику кваліфікаційних характеристик професій працівників. Випуск 80 «Соціальні послуги», затвердженому наказом Міністерства соціальної політики України від 29.03.2017 р. [9], і в обов'язковому порядку пройти навчання з питань надання соціальної послуги, організоване обласними центрами соціальних служб із залученням представників громадських об'єднань, міжнародних, благодійних та інших неурядових організацій, що мають досвід надання соціальної послуги.

Однак, на сьогодні центри соціальних служб не проводять навчання зазначених фахівців з причини відсутності затвердженої Міністерством соціальної політики України програми навчання.

Незважаючи на наявність законодавчої бази щодо надання послуги

соціального супроводу під час інклюзивного навчання, на практиці отримати таку послугу дуже складно. Відсутні як фахівці, що мають надавати таку послугу, так і чітко регламентований кошторис послуги. У січні 2020 року у рамках децентралізації повноваження з надання соціальних послуг населенню передають з центрального рівня на місцевий, тобто – територіальним громадам. Отже цілком змінився як механізм фінансування соціальних послуг, так й загалом, організація , планування системи соціальних послуг.

Процес передачі повноважень з надання соціальних послуг на місця є не простим і не швидким. Відсутній навіть перехідний механізм оплати соціальних послуг.

Фактично відповідно до розділу XVI Стандарту вартість соціальної послуги розраховується з урахуванням собівартості послуги, адміністративних витрат і податку на додану вартість. Вартість соціальної послуги, що надається за рахунок коштів місцевих бюджетів, формується з урахуванням фінансових можливостей відповідних місцевих бюджетів.

Але на практиці, структурні підрозділи з питань соціального захисту в органах місцевого самоврядування стикаються з проблемою оплати праці фахівцям, що виконують функцію асистента дитини під час інклюзивного навчання, тобто, відсутністю вже зазначеного механізму фінансування. Як результат – неможливість отримати базову соціальну послугу учнями з особливими потребами, про що свідчать скарги батьків дітей зазначеної категорії до органів соціального захисту.

Для вирішення цього питання ще у 2020 році КМУ затвердив Порядок використання коштів передбачених для реалізації пілотного проєкту «Розвиток соціальних послуг». Відповідного до нього для фінансування соціальної послуги – супроводу під час інклюзивного навчання та інших послуг з держбюджету виділялись кошти для окремих територіальних громад (далі ОТГ). Для участі у цьому проекті були передбачені ряд умов, але виконати зазначені умови змогли лише територіально великі ОТГ, що на практиці надання даної послуги мало негативний напрямок.

На сьогодні Мінсоцполітики спільно з Міністерством освіти і науки України апробовували новий проєкт Державного стандарту супроводу під час інклюзивного навчання в період з 17 лютого по 17 червня 2022 року.

За проєктом стандарту, рішення про надання дитині асистента за рахунок бюджетних коштів ухвалює структурний підрозділ з питань соціального захисту населення.

Для цього батькам чи законним представникам дитини потрібно отримати висновок інклюзивно-ресурсного центру та написати заяву на ім’я керівника школи. Після цього керівник закладу має звернутись з відповідним клопотанням до місцевої влади. Готувати асистентів дитини мають обласні центри соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді. Обсяг підготовки – 60 академічних годин.

З урахуванням воєнного стану в державі Міністерство освіти і науки України підготувало лист «Щодо асистента учня (дитини) в закладах освіти» від 19.08.2022 р. Даним листом спрощені кваліфікаційні умови до особи з надання соціальної послуги щодо супроводу дитини при інклюзивнім навчанні, але не довше ніж до 31 грудня 2022 року. Розглянуте питання на даний час не має рішення в повному обсязі. Тобто й надалі відсутні розробки механізму фінансування отримання соціальної послуги за рахунок бюджетних коштів ОТГ. А, натомість, ще й додається питання неможливості оформлення документів в ОТГ за місцем реєстрації у зв’язку з воєнними діями. Хто фактично буде оплачувати соціальну послугу - якщо дитина з інвалідністю змінила місце проживання.

Розглянута базова соціальна послуга наразі є актуальною та затребуваною, однак, наявна законодавча база стосовно її впровадження потребує додаткового опрацювання та вдосконалення, зокрема, в питаннях підготовки відповідних фахівців та оплати їх праці.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. №30. Ст. 141 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

2. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text (дата звернення: 29.10.2022).

3.Статистичні данні : Міністерства науки та освіти України. URL: https://mon.gov.ua/ua/osvita/inklyuzivne-navchannya/statistichni-dani (дата звернення: 29.10.2022).

4. Про повну загальну середню освіту: Закон України від 16.01.2020 № 463-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text (дата звернення: 29.10.2022).

5. Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.09.2021 № 957. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/957-2021-п#Text (дата звернення: 29.10.2022).

6. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19 (дата звернення: 29.10.2022).

7. Про затвердження Класифікатора соціальних послуг: затв. наказом Мінсоцполітики України від 23.06.2020 № 429. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0643-20 (дата звернення: 29.10.2022).

8. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги супроводу під час інклюзивного навчання: затв. наказом Мінсоцполітики України від 23.12.2021 № 718. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0072-22 (дата звернення: 29.10.2022).

9. Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників: Випуск 80 «Соціальні послуги» Мінпраці України; Довідник від 23.10.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001203-98 (дата звернення: 29.10.2022).

ІНКЛЮЗИВНА ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ: ПОГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ

Загоруй Л.М.,
к.ю.н., доцент кафедри державно-правових дисциплін
Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка,
м. Івано-Франківськ,Україна

***Анотація**. Автор розглядає питання щодо інклюзивної політики в Україні. Зазначається, що інклюзивна політики спрямована на впровадження принципів безпеки, толерантності, рівних можливостей з метою забезпечення захисту та інтегрування в суспільне життя кожної людини, в тому числі осіб з інвалідністю. Вона потребує системної підтримки з боку держави та дієвих механізмів реалізації.*
***Ключові слова**: інклюзивна політика, європейські стандарти, інклюзія, права людини.*

Характерними рисами демократичної держави є стійка тенденція побудови «суспільства для всіх», яка має в своїй основі повагу до гідності кожної людини (особливо це стосується людей з інвалідністю, маломобільних), створення рівних умов для розвитку, лікування, навчання, захисту прав, соціальної адаптації та інтеграції в суспільство. Демократичні країни сконструювали певну модель взаємовідносин суспільства та людини з обмеженими можливостями, яка отримала назву інклюзивна. До початку 60-х років ХХ ст. в суспільстві діяла так звана медична модель. Її суть зводилась до того, що людина з певними особливостями є хворою і потребує необхідного догляду, лікування, опікування, тобто спеціальних умов існування. За цією моделлю особи з порушенням розвитку розглядались як об'єкти неповноцінності, які потребують благочинності та опіки [1, с. 10]. У 70-ті роки ХХ ст. медична модель була замінена соціальною. На думку фахівців, вона спрямована на усвідомлення компенсаторних можливостей людини, її соціальної спрямованості й слугувала основою для визначення теорії соціальної співвіднесеності [1, с. 12]. На прикінці ХХ ст. термін «інклюзія» увійшов в національну термінологічну практику та правову площину. Отже, суттєво змінився акцент в сторону поваги до гідності кожної людини і гідність набула статусу джерела права для того, щоб всі члени суспільства були рівними. В цілому, окрім моделей взаємовідносин суспільства та людини, також існують моделі взаємовідносин між людьми, які мають або не мають інвалідність, як-от: інтеграція, сегрегація, ексклюзія та інклюзія. В нашій роботі мова йдеться тільки про інклюзію в контексті інклюзивної політики.

Інклюзивна модель передбачає широкий спектр взаємовідносин за такими напрямами як інклюзивність в освіті (навчанні), житті, наданні різноманітних послугах. Фахівці говорять і про інклюзивну політику, яка має враховувати інтереси всіх громадян України [2]. Багатоаспектність зазначеного свідчить про проведення державою інклюзивної політики в широкому розумінні процесів, які запроваджуються, тобто така політика повинна охоплювати усі сфери життя людини: соціальну, політичну, економічну, культурну, освітню тощо. Вона має бути системною та комплексною, запобігати порушенню прав та дискримінації осіб з обмеженими можливостями та осіб з інвалідністю.

Для розуміння терміна «інклюзія» доцільно звернути увагу на його етимологію. Зокрема, «інклюзія» - це процес, при якому що-небудь включається, тобто втягується, охоплюється, або входить до складу як частина цілого [3, с. 254]. Світовий Банк визначає соціальну інклюзію як процес поліпшення спроможностей і гідності людей, що мають певні обмеження через свою ідентичність, надання їм можливості брати участь у житті суспільства [4]. З урахуванням цієї інформації візьмемо за основу те, що інклюзивна політика – це процес збільшення ступеня участі всіх громадян в

житті суспільства, у тому числі з обмеженими можливостями та осіб з інвалідністю. Хоча в науковій літературі залишається відкритим питання щодо поняття «інклюзивна політика». Правова база для такої політики напрацьована, наприклад, Україна ратифікувала Конвенцію про права осіб з інвалідністю (2009 р.), чинними є Закон України «Про освіту» (2017 р.), «Про вищу освіту» (2014 р.), «Про загальну середню освіту» (2020 р.), «Про позашкільну освіту» (2000 р.), «Концепція розвитку освіти України на період 2015 – 2025 роки» (2014 р.) «Концепція «Нова українська школа» (2016 р.), «Концепція розвитку інклюзивної освіти» (2010 р.), «Положення про інклюзивно-ресурсний центр» (2018 р.), «Примірне положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з ООП в закладі загальної середньої та дошкільної освіти» (2018 р.) та інші нормативно-правові акти.

Окремо потрібно звернути увагу на дію Стратегії Ради Європи про права осіб з інвалідністю на 2017-2023 рік [5], яка має фундаментальне значення, оскільки в ній зазначено, що всі правові стандарти Ради Європи в рівній мірі відносяться до всіх осіб, в тому числі осіб з інвалідністю. Зокрема це Європейська конвенція про права людини, яка створює основу для Ради Європи для захисту і забезпечення прав для всіх людей, Європейська соціальна хартія містить особливі права для осіб з інвалідністю (ст. 15 - право осіб з інвалідністю на самостійність, соціальну інтеграцію та участь у житті суспільства; ст. Е – права, передбачені цією Хартією, мають бути забезпечені без будь-якої дискримінації) [5]. Також обов'язковими стандартами для осіб з інвалідністю є Конвенція Ради Європи про запобігання та боротьбу з насильством щодо жінок та насильством в сім'ї (Стамбульська конвенція), Конвенція про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція), Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми.

Зазначене свідчить про потужну міжнародну та національну нормативну базу впровадження інклюзивної політики в Україні, яка повинна ґрунтуватися й на моральних засадах суспільства. Звернемо увагу на цивільно-правовий аспект цього питання. Моральні засади не є чимось новим для цивільного права в цілому, наприклад, континентальне цивільне законодавство містить такі соціальні регулятори як мораль, основи моралі, добрі наміри, добра совість, моральні засади тощо [6, с. 16]. Посилання можна знайти в Цивільних кодексах Франції, Німеччини та інших. В чинному Цивільному кодексі України «моральні засади суспільства» закріплені вперше як одна із меж здійснення цивільних прав (ч. 4 ст. 13). На нашу думку, це категорія обмеження здійснення цивільних прав в площині свободи, яка передбачена ст. 3 ЦК. Цікавим також є той факт, що в ч. 1 ст. 203 ЦК моральні засади мають статус однієї із вимог, додержання якої необхідно для чинності правочину і вони відокремлені від ЦК, інших актів цивільного законодавства (ст. 4 ЦК), а також інтересам держави і суспільства. Такий підхід законодавця свідчить про те, що моральні засади суспільства впливають на цивільне право як інструмент обмеження здійснення цивільних прав та як критерій оцінки правомірності дій учасників цивільних правовідносин. Тому при реалізації інклюзивної політики зазначене доцільно враховувати.

Далі, продовжуючи наші міркування з приводу інклюзивної політики, звернемо увагу на те, що у світі загальновизнано декілька типів ставлення до людей з обмеженими можливостями: медичний, соціальний, правозахисний та благодійний [7]. При медичному підході людина з інвалідністю розглядається як проблема, яка немає рівних прав у порівнянні зі здоровою людиною. В цьому сенсі, в багатьох випадках, схожим є благодійний підхід. Соціальний підхід спрямований на те, що кожна людина є унікальною, а інвалідність – це не проблема людини, а проблема суспільства [7]. Правозахисний підхід схожий з соціальним. Вважаємо, що, по-перше, зазначене можна перенести в національну площину. По-друге, йдеться або про порушення прав людини з інвалідністю, або про дискримінацію і все

це адресовано державі. Отже, держава повинна мати дієвий механізм реалізації інклюзивної політики з обґрунтованим фінансуванням, впроваджувати принципи безпеки, толерантності, рівних можливостей з метою забезпечення захисту та інтегрування в суспільне життя кожної людини в країни.

Підсумовуючи, можна дійти висновку, що метою цієї роботи є намагання ще раз привернути увагу наукової спільноти щодо багатоаспектності, актуальності інклюзивної політики, яка потребує системної підтримки з боку держави (правової, моральної, фінансової (наприклад, внесення фінансування інклюзивної освіти до переліку захищених статей Закону України «Про Державний бюджет України» на конкретний рік)) та впровадження дієвих механізмів щодо її реалізації. Прогрес інклюзивної політики може свідчити про стійку демократизацію суспільства.

Для здійснювання інклюзивної політики потрібно мати належний стан розроблення національного законодавства. Реалізація актуальних напрямів інклюзивної політики значною мірою залежить від ставлення суспільства до цієї проблеми, тобто повинен бути сприятливий психологічний клімат в суспільстві для виховання толерантного ставлення до осіб з обмеженими можливостями.

Виконання інклюзивної політики, особливо у сфері надання освітніх послуг, має ґрунтуватися на державній кадровій політиці, яка спрямована на підготовку кадрів для інклюзивної освіти.

Література

1. Колупаєва А.А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: монографія. Київ: Самміт-Книга, 2009. 272 с.: іл. – (Серія «Інклюзивна освіти»). URL: https://core.ac.uk/download/pdf/132487725.pdf (дата звернення: 04.11.2022).

2. Гліб Вишлінський. Про «інклюзивність». URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2014/04/19/7023016/ (дата звернення: 03.011.2022).

3. Уебстер, Н. Новий універсальний словник Вебстера. New York. : Published by s. Converse, 2000. 620 с.

4. Етимологія терміну «інклюзивність». URL: https://ukrainian.stackexchange.com/questions/4208/ (дата звернення: 03.11.2022).

5. Стратегія Ради Європи про права осіб з інвалідністю. URL:https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/evropi.pdf (дата звернення: 03.11.2022).

6. О.П. Білан. Мораль засади суспільства як цивільно-правова категорія. URL:https://zenodo.org/record/1213727#.Y2TWsnZBxPY (дата звернення: 03.11.2022).

7. Марія Ясеновська. Що таке інклюзія і навіщо вона потрібна кожному. URL:https://zmina.info/columns/shho-take-inklyuziya/ (дата звернення: 04.11.2022).

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Купіна К.В.,
студентка 2 курсу освітнього рівня магістр, юридичного факультету Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, Київ, Україна;

Антоненко М.І.,
к.ю.н., доцент, доцент кафедри правознавства юридичного факультету Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, Київ, Україна

Анотація. *Дана робота присвячена висвітленню актуальних питань соціального захисту населення України в умовах воєнного стану. В умовах воєнного стану надзвичайно важливим і одним із вирішальних факторів, який є одним із основних елементів регулювання суспільних відносин у соціальній сфері є дотримання принципу відповідності захисту громадянського суспільства з фінансовим можливостям держави, та гарантування права кожного на достатній життєвий рівень. Було наголошено, що в умовах воєнного стану в Україні прийнято низку нормативно-правових актів щодо соціального захисту цивільного населення та розкрито деякі ключові положення з них.*

Ключові слова: *соціальний захист, воєнний стан, соціальне забезпечення, соціальні гарантії, соціальна допомога.*

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення рф в Україну стало викликом для всіх сфер – не винятком стала і соціальна, яка захищає та опікується вразливими, малозахищеними та незахищеними категоріями населення .

Поняття «соціальний захист» міститься в Основному Законі, а саме у ст. 46 Конституції України закріплено право громадян України на соціальний захист. Право громадян на соціальний захист є комплексним і його зміст визначається Конституцією та Законами України. Відповідно до ч. 1 ст. 46 Конституції України громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Це конституційне право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними [1].

При цьому держава зобов’язана забезпечити громадянам, які опинилися в складних життєвих обставинах, незалежно від віку, належний рівень життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У своїх працях висвітлювали проблематику соціального захисту населення такі дослідники як: А. Дутчак, А. Клименко, Б. Сташків, В. Андрєєв, В. Галаганов, В. Зубенко, В. Самчинська, В. Шайхатдінов, Г. Півняк, Є. Яригіна, І. Григор’єва, І. Шаманаєв, К. Батигін, М. Клемпарський, Н. Болотіна, Н. Холод, Р. Іванова, С. Бичков, С. Калашников, Т. Ругляк, Ю. Васильєва, Ю. Рудик та інші. Але, в умовах воєнного стану особливості соціального захисту осіб сьогодні розглянуті недостатньо.

Метою **статті** є аналіз змін в законодавстві соціального захисту населення України в умовах воєнного стану; аналіз особливостей проблемних питань соціального захисту осіб, які перебувають в умовах воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні в Україні – в умовах воєнного стану, питання соціального захисту особливо гостре. Можна погодитись з науковцями, які визначають соціальне

забезпечення як систему суспільно-економічних заходів, спрямованих на матеріальний захист населення від наслідків соціальних ризиків (хвороба, інвалідність, старість, втрата годувальника, безробіття, нещасний випадок на виробництві тощо) [2, с. 88; 3, с. 11]. Водночас у сучасних умовах соціальним ризиком, який сьогодні стосується переважної більшості населення є війна з росією.

Наразі в Україні функціонує система соціального захисту, яка має на меті забезпечення рівня життя непрацездатного населення не нижче прожиткового мінімуму встановленого державою, та захист громадян від соціальних ризиків, що впливають на їх працездатність: хвороба, старість, каліцтво тощо.

У цій системі накопичена значна кількість проблем, частина яких успадкована ще з радянських часів. Дефіцит фінансових ресурсів завжди ставить перед вибором між розвитком та споживанням. Політична нестабільність, постійні вибори, які в нашій країні з осені 2004 року, спонукали урядовців віддавати пріоритет споживанню, на шкоду розвитку. Нагальними проблемами макроекономічної стабільності країни, які загострилися в умовах воєнного стану є:

– відсутність структурних реформ;

– низький рівень інноваційної активності;

– високий рівень інфляції;

– корупція;

– незахищеність прав власності;

– у багатьох випадках недосконаліть законодавства;

– значні коливання обмінного курсу;

– накопичення зовнішнього боргу;

– низький рівень капіталізації вітчизняних банків, також стали серйозними макроекономічними потрясіннями. Сучасна фінансова економічна криза призвела до різкого скорочення валового внутрішнього продукту (далі – ВВП).

В сучасних умовах ключовими завданнями реформування системи соціального захисту населення України є:

– реформа існуючої системи пільг, зокрема зведення до мінімуму пенсійних пільг та монетизація соціальних пільг;

– підвищення якості та ефективності соціальних послуг;

– впровадження соціальних паспортів сімей та сім'ям, які звертаються до соціальних служб, та розробка для них індивідуальних програм;

– підготовка кваліфікованих кадрів для соціальних служб;

– розширення мережі установ з надання соціальних послуг, зокрема неурядових організацій тощо.

В умовах воєнного стану своєчасно стало створення такого продукту як єПідтримка, оскільки він дав змогу реєструвати, знімати з реєстрації та здійснювати інші процедури, що допомагають громадянам оперативно урегульовувати питання отримання грошових виплат та соціальних послуг.

У наш непростий час набули актуалізації наступні питання, в сфері соціального забезпечення:

1. Актуальні питання пенсійного забезпечення;

2. Особливості надання державної соціальної допомоги та пільг;

3. Види допомог населенню в умовах воєнного стану;

4. Допомога на проживання внутрішньо переміщеним особам (далі – ВПО);

5. Організація надання соціальних послуг;

6. Соціальні гарантії особам, які входять до складу добровольчих формувань територіальних громад;

7. Продовження інвалідності у період воєнного стану.

Даний перелік питань не є вичерпаним, тому пропонуємо ознайомитися докладніше з питаннями, які зазначені вище.

1. Актуальні питання пенсійного забезпечення. У 2022 році в Україні пенсії за віком призначаються особам яким виповнилося 60 років при наявності не менше 29 років страхового стажу. Заяву про призначення пенсії та необхідні документи можна подати до сервісного центру будь-якого Головного управління

пенсійного фонду України, за фактичним місцем перебування особи; через веб-портал електронних послуг Пенсійного фонду України (далі – ПФУ). Якщо заява про призначення пенсії буде подано не пізніше 3-х місяців з дня досягнення особою 60-ти років, пенсія буде призначена з дня, що настає з днем досягнення вказаного віку. Якщо звернення за призначенням відбудеться пізніше, то її буде призначено з дати звернення. Виплати пенсій здійснюються за бажанням пенсіонера, або через відділення поштового зв'язку, або через обраний уповноважений банк.

Особливості виплати та доставки пенсій на період введення воєнного стану. Кабінет Міністрів України (далі – КМУ) Постановою «Про особливості виплати та доставки пенсій, грошових допомог на період введення воєнного стану» визначив, наступні основні специфічні риси:

– у разі неможливості здійснювати уповноваженими банками виплату пенсій, їх виплата здійснюється шляхом переказу коштів одержувачу без відкриття рахунку, через банк, який є уповноваженим на провадження розрахунково-касових операцій з коштами ПФУ.

– у разі звернення одержувачів пенсій до органу ПФУ щодо тимчасової зміни їх фактичного місця проживання: особисто; за допомогою засобів телекомунікаційного зв'язку; чи в особистому електронному кабінеті на веб-порталі електронних послуг ПФУ – виплата пенсій здійснюється шляхом переказу коштів одержувачу без відкриття рахунку. Виплати також можуть здійснюватися за бажанням осіб АТ «Укрпошта» у виплатному об'єкті чи з доставкою додому за місцем їх перебування;

– виплата пенсій може здійснюватися без врахування строків визначених у ст. 47 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», яка передбачає виплату пенсій щомісяця, у строк до 25 числа місяця, за який виплачується пенсія [4; 5].

Так, наприклад в кінці березня 2022 року, авансом за квітень було виплачено пенсії мешканцям тих областей, де відбувалися бойові дії. На наш погляд, саме ці особливості, виплати та доставки пенсій у воєнний час, є основними, однак, звісно, є і інші.

2. Особливості надання державної соціальної допомоги та пільг. 7 березня 2022 року уряд України прийняв постанову згідно якої, надання державної соціальної допомоги здійснюється з урахуванням таких особливостей:

– строк виплати допомоги та пільг, які було призначено раніше, продовжуються на період введення воєнного стану та одного місяця після його припинення чи скачування і виплачується за повний місяць без звернення особи до органів соціального захисту;

– у разі, коли особою з інвалідністю пропущено строк переогляду, виплата допомоги не зупиняється на період введення воєнного стану та одного місяця після його припинення чи скачування;

– норми постанови КМУ від 8 квітня 2020 р. № 264 «Деякі питання надання державної соціальної допомоги» (прийнята з метою посилення соціального захисту населення на період вжиття заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2) протягом періоду воєнного стану та одного місяця після дати його припинення чи скасування не застосовуються [6].

3. Види допомог населенню в умовах воєнного стану. До державних соціальних допомог на які поширюються вимоги урядової постанови, про яку було згадано раніше належить:

– державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям;

– допомога на дітей одиноким матерям;

– допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування;

– допомога на дітей, хворих на тяжкі перинатальні ураження нервової системи, тяжкі вродженні вади розвитку та ін.;

– щомісячна грошова допомога особі, яка проживає разом з особою з інвалідністю 1 чи 2 групи внаслідок психічного розладу;

– тимчасова державна допомога дітям, батьки яких ухиляються від сплати

аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх не відоме;

– щомісячна адресна допомога ВПО для покриття витрат на проживання, в тому числі, на оплату житлово-комунальних послуг;

– тимчасово державна соціальна допомога непрацюючій особі, яка досягла загального пенсійного віку, але не набула права на пенсійну виплату.

Допомога громадянам під час воєнного стану:

– допомога на проживання ВПО;

– компенсація власникам житла витрат на тимчасове розміщення ВПО;

– забезпечення населення продовольчими товарами тривалого зберігання;

– отримання громадянами допомоги через платформу єДопомога;

– грошові допомоги від міжнародних організацій сім'ям та сім'ям з дітьми.

Також існують види допомог бізнесу та органам місцевого самоврядування.

4. Допомога на проживання внутрішньо переміщеним особам.

Механізм надання допомоги ВПО визначає спеціальний порядок затверджений постановою КМУ «Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам» від 20 березня 2022 р. № 332. Слід звернути увагу, що зміни у цій постанові загалом вносилися 11 разів, останній раз 14 жовтня 2022 року. Ми певні, що число нормативних новацій і у подальшому не припиняться.

Видатки на виплату розглядуваної допомоги здійснює Міністерство фінансів України за рахунок коштів резервного фонду Держаного бюджету. Однак виплати можуть здійснюватися за рахунок підприємств, установ, організацій, іноземних держав і міжнародних організацій у вигляді благодійної, гуманітарної та матеріальної допомоги, а також добровільні пожертвування фізичних та юридичних осіб, благодійних організацій та громадських об'єднань, інших незаборонених законодавством джерел.

Дана допомога надається особам, які перемістились з тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, а також території адміністративно територіальних одиниць, де проводяться бойові дії чи також, тимчасово окуповані, та що визначено в переліку адміністративно територіальних одиниць на території яких платникам єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, єдиного соціального внеску, які перебувають на обліку на відповідних територіях може надаватися допомога в рамках проекту єДопомога. Розмір допомоги складає:

– 3000 грн. на осіб з інвалідністю та дітей;

– 2000 грн. на всіх інших осіб.

З 1 травня 2022 року допомогу не будуть отримувати, ті хто повернувся додому або у кого не пошкоджене житло у кого не пошкоджене житло під час воєнних дій.

Розмір отриманої допомоги не враховується під час обчислення сукупного доходу сім'ї для всіх видів соціальної допомоги, що надаються державою відповідно до законодавства [7].

5. Організація надання соціальних послуг. Відповідно до Закону України «Про соціальні послуги» одним з чинників, що може зумовити складні життєві обставини є шкода завдана бойовими діями, збройним конфліктом чи тимчасовою окупацією. У зв'язку з бойовими діями, які веде рф проти України, органи місцевого самоврядування зіткнулися з проблемами забезпечення надання громадянам якісних соціальних послуг. Тому Міністерство соціальної політики України розробило методичні рекомендації щодо організації надання соціальних послуг в умовах воєнного стану:

1) за неможливості застосування загального порядку організації та надання соціальних послуг, їх мають надавати екстрено (кризово);

2) рішення про надання послуг екстрено приймається невідкладно, не пізніше однієї доби з моменту одержання відповідної заяви;

3) право приймати рішення про надання послуг екстрено надається безпосередньо їх надавачами з подальшим інформуванням органів місцевого самоврядування;

4) соціальні послуги надаються безкоштовно [8].

6. Соціальні гарантії особам, які входять до складу добровольчих формувань територіальних громад. 24 березня 2022 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з внесенням змін до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», відповідно до цих змін коло осіб віднесених до учасники бойових дій, особи з інвалідністю внаслідок війни, учасників розширено 4 категоріями громадян:

– добровольці Сил територіальної оборони та Збройних сил України;

– особи, які увійшли у склад добровольчого формування територіальної громади;

– особи, які увійшли до складу громадського формування з охорони громадського порядку та державного кордону;

– особи, які брали участь у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави внаслідок військової агресії рф проти України.

Встановлено, що у разі загиблі осіб, які входять до складу добровольчих формувань територіальних громад, під час виконання завдань необхідних для забезпечення оборони України, членам їх сімей надається право на підвищення норми пенсійного забезпечення. При цьому, таким особам надано право на призначення дострокової пенсії за віком після досягнення чоловіками 55 років, жінками – 50 років, за наявності страхового стажу не менше 25 років – для чоловіків і не менше 20 років – для жінок.

Також, внесені зміни пов'язані з наданням добровольцям територіальної оборони та Збройним силам України статусу ветеранів війни, а також визначенням статусу категорій осіб сім'ї загиблих, померлих Захисників та Захисниць України. Ці особи, зокрема, отримали додаткові права та соціальні гарантії: надання відпусток, розширення коло здобувачів освіти, забезпечення надання безоплатної психологічної допомоги тощо. Повний перелік пільг вказаних категорій осіб та порядок реалізації права на відповідні пільги закріплено в Законах України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» та «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» [9; 10; 11].

7. Продовження інвалідності у період воєнного стану. Під час воєнного стану в Україні для осіб з інвалідністю доступ до закладів охорони здоров'я, які здійснюють медико-соціальну експертизу може бути ускладненим чи навіть неможливим. Також існують великі ризики щодо забезпечення роботи, власне, самих медичних закладів. Тому для забезпечення необхідного соціального захисту даної категорії населення та реалізації реабілітаційних заходів, 30 березня 2022 року уряд України, дозволив продовжувати дії інвалідності особам у яких закінчився строк інвалідності під час воєнного стану. При цьому, повторний огляд, строк якого припав на період дії воєнного стану на території України, переноситься на строк після припинення або скасування воєнного стану, але не пізніше шести місяців після його припинення або скасування за умови неможливості направлення.

Таким чином, особи з інвалідністю мають можливість отримувати, без проходження повторного огляду лікарської-консультативної комісії закладу охорони здоров'я, соціальні виплати, реабілітаційні послуги та допоміжні вироби, освітні послуги та відповідні пільги [12].

Висновки. Збройна агресія з боку рф завдає значної шкоди національній економіці. Насамперед. це вимагає коригування бюджетів з урахуванням зменшення ВВП. Крім того, потрібне подальше фінансування економічних ініціатив, щоб збалансувати потребу у посиленні соціального захисту. У зв'язку з військовими діями держава потребує соціального захисту збільшеної кількості людей. Це зростання потреби в захисті різко збільшило вартість надання цієї підтримки. Крім того, держава повинна надавати більш широкий перелік послуг, ніж будь-коли.

Аналіз змін в законодавстві соціального захисту населення України в умовах воєнного стану, показав, що одне з головних завдань держави – забезпечити наших громадян своєчасною, доступною, якісною підтримкою, побудувати систему надання соціальних послуг та здійснення соціальної роботи, наближену до кращих європейських практик. Сьогодні, в умовах воєнного стану, прийнято низку нормативно-правових актів, спрямованих на соціальне забезпечення цивільного населення України, які безпосередньо реалізують право на соціальний захист. Можна було спостерігати, що ці нормативно-правові акти постійно доповнюються та до них вносять зміни, це дає змогу громадянам можливість оперативно, якісно отримувати соціальні послуги, допомоги та виплати.

Отже, вище керівництво України стикається з величезним викликом – вони повинні знайти шляхи надання всіх послуг, необхідних під час воєнного стану, з обмеженими фінансовими ресурсами.

Література

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/ed19960628#Text
2. Ковалевич Д. А. Соціальний захист населення як важливий напрям соціальної політики держави. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2020. Вип. 30. С. 87-91. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/30_2020ua/18.pdf
3. Кадикало О. І. Актуальні проблеми соціального захисту населення України в умовах воєнного стану. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки. 2022. Том 33. № 2. С. 10-14. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2022/2_2022/2.pdf
4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про особливості виплати та доставки пенсій, грошових допомог на період введення воєнного стану» від 26 лютого 2022 р. № 162. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/162-2022-%D0%BF#Text
5. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09 липня 2003 року № 1058-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text
6. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання надання державної соціальної допомоги та пільг на період введення воєнного стану» від 7 березня 2022 року № 214. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2022-%D0%BF#n8
7. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам» від 20 березня 2022 р. № 332. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-%D0%BF#Text
8. Закон України «Про соціальні послуги» від 17 січня 2019 року № 2671-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text
9. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з внесенням змін до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 24 березня 2022 року № 2153-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2153-20#Text
10. Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22 жовтня 1993 року № 3551-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text
11. Закон України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 09 квітня 1992 року № 2262-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#Text
12. Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення до деяких постанов Кабінету Міністрів України змін щодо строку повторного огляду осіб з інвалідністю та продовження строку дії деяких медичних документів в умовах воєнного стану» від 30 березня 2022 року № 390. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/390-2022-%D0%BF#Text

НАПРЯМКИ ВДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕДУРИ БАНКРУТСТВА В УКРАЇНІ

Мартинова Л.В.,
к.е.н., доцет, доцент кафедри господарського права
юридичного факультету
Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля,
Київ, Україна

Анотація. *Досліджено сучасний стан та напрямки подальшого вдосконалення нормативно-правового регулювання процедури банкрутства. Визначено та обґрунтовано низьку ефективність процедури банкрутства в порівнянні з іншими провідними державами, що обумовлено довготривалістю такої процедури та її високою вартістю. Аналіз профільного закону України, який регламентує процедури банкрутства, надав можливість: окреслити нові положення та положення, що мають дискусійний характер; виокремити основні недоліки в окремих процедурах банкрутства; визначити основні напрямки вдосконалення нормативно-правового регулювання у сфері банкрутства в Україні.*

Ключові слова: *банкрутство, процедура банкрутства, нормативно-правове регулювання, боржник, неплатоспроможність, інвестиційний клімат, майнові права, арбітражний керуючий.*

З моменту настання України незалежною державою інститут банкрутства пройшов складний шлях становлення та розвитку, який був безпосередньо пов'язаний зі зміною правової та соціально-економічної реальності. Багатогранність явища банкрутства, яка полягає у неоднозначності проявів і наслідків, що є предметом дослідження юридичної та економічної наук; постійні зміни законодавства щодо господарської діяльності; соціально-економічна та політична нестабільність; прагнення України приєднатися до європейських інституцій - дозволяють акцентувати увагу на необхідності ефективного реформування нормативно-правового регулювання у сфері банкрутства з огляду на сучасні умови господарювання та світові тенденції. За таких умов особливої актуальності набуває дослідження щодо забезпечення ефективного нормативно-правового регламентування відносин в означеній сфері з визначенням напрямів його подальшого вдосконалення.

Питанню нормативно-правової регламентації суспільних відносин у сфері банкрутства та його вдосконалення присвячено чимало досліджень видатних науковців та практиків. Однак динамізм сучасних економічних відносин, нестабільність та невизначеність фінансового ринку, несприятливі політичні та соціальні умови функціонування вимагають проведення додаткових досліджень нормативно-правової регламентації у сфері банкрутства.

Метою роботи є комплексне дослідження сучасного стану нормативно-правового регулювання у сфері банкрутства з визначенням основних напрямів його подальшого вдосконалення.

Через недосконаліть національного законодавства, недостатню увагу держави до процесів відновлення платоспроможності боржника, використання вишуканих протиправних схем щороку ліквідовується велика кількість підприємств, у тому числі і державних.

За результатами досліджень Світового банку Doing Business 2020 за показником «вирішення неплатоспроможності» Україна посідає 146 місце серед 190 оцінених країн [1]. Зазначений показник є найнижчим серед показників рейтингу держави. Перелік факторів, які впливають на рейтинг України за показником «вирішення неплатоспроможності» є невичерпним, проте з поміж них можна виокремити найбільш вагомі, зокрема: довготривалість процедури банкрутства – 2,9 роки; висока вартість процедури банкрутства – 40,5 % від вартості майна боржника; низька ефективність процедури банкрутства – 9

(коефіцієнт повернення коштів (центів за долар)) [2] (див. рис. 1). Виокремлені фактори свідчать про значні недоліки діючого національного нормативно-правового регулювання процедури банкрутства.

Ще під час ведення переговорів щодо надання Україні статусу країни з ринковою економікою в контексті антидемпінгового законодавства Європейського Союзу його представники акцентували на необхідності створення ефективного національного законодавства про банкрутство, яке повинно відповідати принципам та нормам міжнародного співтовариства.

Справді, створення ефективного законодавство про банкрутство є важливим показником ринкових перетворень, а також виступає певною мірою індикатором успішності здійснення реформ у сфері економіки і права [3]. Саме тому ще попередня Верховна Рада України визначила реформу системи банкрутства в Україні серед пріоритетних, зокрема Стратегією сталого розвитку «Україна-2020» [4], Програмою діяльності Кабінету Міністрів України [5] та Планом законодавчого забезпечення реформ в Україні [6; 7]. Відповідно до п. 257 положень плану передбачалося вдосконалити процедуру банкрутства, зменшити строки провадження у справах про банкрутство; забезпечити істотне поліпшення умов ведення бізнесу в Україні за тими напрямами, що враховуються Світовим банком [6; 7].

Взагалі становлення та розвиток національного законодавства про банкрутство умовно можна поділити на чотири етапи, які відповідають періодам чинності профільних нормативно-правових актів (див. рис. 2).

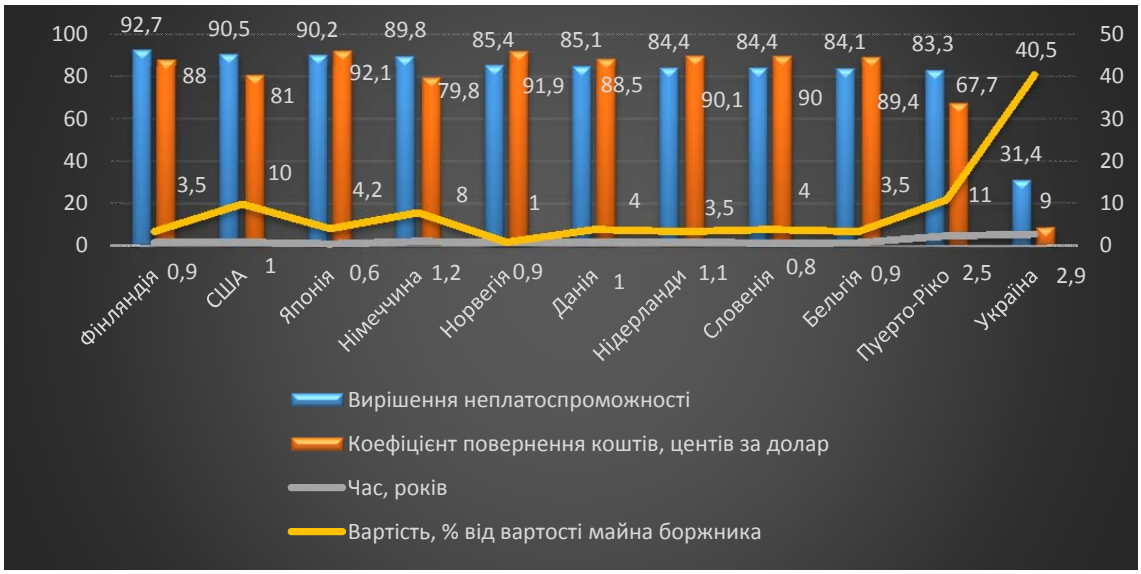

Рис. 1. Рейтинг країн світу (перша десятка) з вирішення неплатоспроможності за даними Світового банку [1]

Рис. 2. Етапи становлення та розвитку національного законодавства про банкрутство (розроблено автором за даними Офіційного веб-порталу парламенту України: https://zakon.rada.gov.ua)

Наявність прогалин, величезна кількість нормативно-правових актів прийнятих безсистемно, низька їх якість та інколи суперечливість з одного боку, а також важливість та складність відносин в даній сфері, з іншого, зумовили необхідність реформування законодавства в сфері регулювання банкрутства [8].

Маючи на меті досягнення ефективного нормативно-правового регулювання відносин у сфері банкрутства, яке б дозволило зменшити тривалість процедур банкрутства, забезпечити належний рівень захисту прав кредиторів та зменшити зловживання в даній сфері, а також покращити позиції України в рейтингу «Doing Business», що покращило б інвестиційний клімат в країні [9], 18.10.2018 був прийнятий Кодекс України з процедур банкрутства [10].

Як зазначає Беззуб І.О., що в цілому Кодекс України з процедур банкрутства, це перший за часи незалежності України комплексний документ, що врегульовує всі процедурні питання банкрутства [7], який має низку принципово нових положень, зокрема:

- спрощено процедуру відкриття провадження у справі про банкрутство;
- набуто кредиторами, в тому числі забезпеченими кредиторами, а також комітетами кредиторів значно більших прав в провадженнях у справах про банкрутство;
- заборонено припинення провадження у справах про банкрутство;
- удосконалено процедуру продажу майна – можливість продажу виключно через електронний майданчик, та закладено основи для продажу майна за найвищою ціною;
- передбачено нову процедуру для фізичних осіб, яка, зокрема, передбачає реструктуризацію основного боргу фізичної особи та керуючого реструктуризацією [7; 10; 11].

Також з урахування законодавчих змін до Кодексу України з процедур банкрутства:

- виключено спеціальну (спрощену) процедуру самобанкрутства;
- істотно змінено інститут арбітражного керуючого (його права, порядок призначення, винагорода, дисциплінарна відповідальність);
- запроваджено особливості провадження у справах про банкрутство окремих категорій боржників – страховиків; професійних учасників ринків капіталу та організованих товарних ринків; боржника, який має зобов'язання за облігаціями за участю адміністратора за випуском облігацій; небанківських надавачів платіжних послуг (вводиться в дію з 01.08.2022); суб'єкта підприємницької діяльності, який є стороною одного або кількох правочинів, вчинених з посиланням на обов'язковість угоди щодо ліквідаційного неттінгу; фермерського господарства; державних підприємств та підприємств, у статутному капіталі яких частка державної власності перевищує 50 відсотків;
- включено норми щодо проваджень у справах про банкрутство, пов'язаних з іноземною процедурою неплатоспроможності;
- виключено із переліку процедур мирову угоду елементи якої тепер **вважатимуться складовими плану санації [7; 10; 11].**

Проте питання, чи досягнуто поставленої мети щодо ефективного нормативно-правового регулювання відносин у сфері банкрутства з веденням в дію Кодексу України з процедур банкрутства – залишається відкритим. Кардинально новий кодифікований нормативно-правовий акт викликав бурхливу критику з боку наукової спільноти.

Під час засідання Експертної групи (IRWG), присвяченого питанню здійснення проваджень у справах про банкрутство [11], на підставі аналізу норм Кодексу України з процедур банкрутства, учасники надали коментарі щодо нього та можливих практичних аспектів його застосування, які потрібно обов'язково брати до уваги. Результати можна узагальнити за п'ятьма пріоритетними напрямками, які допоможуть знайти можливості для вдосконалення нормативно-правового регулювання у сфері банкрутства:

1. Надати чітке та однозначне визначення поняттям;

2. Усунути недоліки регулювання професійної діяльності арбітражних керуючих;

3. В повному обсязі врегулювати питання створення та діяльності саморегулівної організації арбітражних керуючих (низка питань щодо створення організації не регулюються Кодексом, починаючи з організаційно-правової форми. Далі наводяться нечіткі положення щодо вимог до статутів та процедурних вимог і нічого не йдеться про контроль арбітражних керуючих) [11];

4. Привести у відповідність до стандартів та кращих практик Європейського Союзу та її держав членів законодавчі положення про транскордонне банкрутство (стане позитивним кроком на шляху вдосконалення профільного закону про банкрутство та конкурентною перевагою в транскордонному банкрутстві);

5. Удосконалити класифікацію в межах правової системи (одна з особливих задач будь-якого нового закону про неплатоспроможність - пов’язати його з правовою системою).

Також акцентуємо, що не менш важливим є і те, що територіальна дія будь-якого нормативно-правового акту окреслена територією держави або окремим її регіоном та визначається державним суверенітетом. Але однозначною особливістю України є її територіальний стан, що створює певні ускладнення щодо застосування Кодексу України з процедур банкрутства на територіях з особливим статусом. Жодне міжнародне законодавство не може зарадити в таких випадках – принаймні найближчим часом. Тому вкрай необхідно запровадити спеціальні положення для проваджень у справах про банкрутство, що мають відношення до цих регіонів. Пошук таких положень у будь-якому випадку є важливим завданням, і кращі практики у цьому питанні можна запозичити у країнах ЄС [13].

Проте не зважаючи на чисельні недоліки чинного базового закону про банкрутство його норми у механізмі правового захисту майнових прав та інтересів в економічній сфері відіграють важливу роль, особливо в сучасних умовах господарювання.

Усвідомлюючи наявність окреслених недоліків та їх значення, беручи до уваги означені орієнтири для вдосконалення нормативно-правового регулювання, фахівці у сфері банкрутства спільно з регулятором – Міністерством юстиції України, та представниками законодавчого корпусу, активно працюють над удосконаленням профільного законодавства. Наразі, з метою удосконалення положень базового закону у сфері банкрутства в частині усунення технічних неузгодженостей та суперечностей, передано на повторне друге читання до Верховної ради України Проект Закону про внесення змін до Кодексу України з процедур банкрутства № 4409 від 20.11.2020 (зі змінами від 13.12.2021) авторами якого є Прем'єр-міністр України Шмигаль Д. А. та народні депутати України - Комітет Верховної Ради України з питань економічного розвитку. Проект пропонує, зокрема:

- удосконалити порядок відбору арбітражних керуючих у справах про банкрутство;

- виключити з тексту Кодексу некоректні або суперечливі норми, а також конкретизувати його положення;

- встановити чіткі терміни для погашення вимог кредиторів та унеможливити зловживання з боку арбітражного керуючого;

- врегулювати питання поводження з майном банкрута після закриття провадження у справі про банкрутство;

- уніфікувати термінологію документа тощо [12].

Отже, за результатами проведеного дослідження слід дійти таких висновків:

- на сьогодні відбуваються суттєві зміни у сфері нормативно-правового регулювання банкрутства, які є великим кроком для України, навіть з урахуванням виокремлених недоліків;

- з метою вдосконалення положень Кодексу України з процедур банкрутства визначені основні орієнтири (вектори) доопрацювання, зокрема: надання чітких та однозначних визначень поняттям; регулювання професійної діяльності

арбітражних керуючих; створення та діяльності саморегулятивної організації арбітражних керуючих; приведення у відповідність до стандартів та кращих практик ЄС і її держав членів законодавчі положення про транскордонне банкрутство; удосконалення класифікації в межах правової системи; врегулювання дії Кодексу на території України з особливим статусом;

- Внесення розроблених змін надасть можливість привести чинне законодавство до сучасних реалій та світових тенденцій;

Окреслена проблематика може стати підґрунтям для подальших наукових досліджень результатів практики застосування норм Кодексу України з процедур банкрутства з урахуванням нововведень.

Література

1. Doing Business 2020. URL: https://russian.doingbusiness.org/ru/rankings (дата звернення: 28.12.2021).
2. Resolving Insolvency methodology. URL: https://russian.doingbusiness.org/ru/data/exploretopics/resolving-insolvency (дата звернення: 28.12.2021).
3. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони // Угода, Міжнародний документ від 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 28.12.2021).
4. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» // Указ Президента України / Стратегія від 12.01.2015 № 5/2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text (дата звернення: 28.12.2021).
5. План законодавчого забезпечення реформ в Україні // Схвалено Постановою Верховної Ради України від 04.06.2015 № 509-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/509-19#Text (дата звернення: 28.12.2021).
6. Програма діяльності Кабінету Міністрів України // Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 12.06.2020 № 471. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/471-2020-п#Text (дата звернення: 28.12.2021).
7. Беззуб І. Кодекс України з процедур банкрутства: переваги, недоліки та перспективи // Громадська думка про правотворення. № 17 (182), 2019. С. 16-24. URL: http://nbuviap.gov.ua/images/dumka/2019/17.pdf (дата звернення: 28.12.2021).
8. Минчинська І. В. Оцінка ефективності законодавства про банкрутство в Україні: економіко-правовий аспект // Ефективна економіка. 2020. № 10. DOI: 10.32702/2307-2105-2020.10.66.
9. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Кодекс України з процедур банкрутства» : Проект Закону України від 26.02.2018 р. № 8060. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63518 (дата звернення: 28.12.2021).
10. Кодекс України з процедур банкрутства // *Кодекс України; Закон, Кодекс* від 18.10.2018 № 2597-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text (дата звернення: 29.12.2021).
11. Енгельс А., Бірюков О., Чумак Р. Процедури банкрутства в Україні: Порівняльний аналіз (II), Липень 2019 - Серпень 2020. С. 156. URL: https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/5ff/c3b/b1d/5ffc3bb1d2c95028982223.pdf (дата звернення: 29.12.2021).
12. Проект Закону про внесення змін до Кодексу України з процедур банкрутства № 4409 від 20.11.2020 (зі змінами від 13.12.2021). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70493 (дата звернення: 29.12.2021).
13. Пропозиції Міжрегіональних робочих груп регіональних рад реформ правосуддя щодо вдосконалення процедури банкрутства URL:https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/5de/12c/317/5de12c31726e3095007992.pdf (дата звернення: 29.12.2021).

П А Н Е Л Ь VI

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ІНТЕГРАЦІЙНИХ НАПРЯМІВ ДО ПРАВА ЄС В ІНДУСТРІЇ 4.0, ІННОВАЦІЯХ ТА ЦИФРОВІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ІННОВАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ

Глібко С. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
директор НДІ правового забезпечення
інноваційного розвитку НАПрН України,
Харків, Україна;

Розгон О. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник
НДІ правового забезпечення
інноваційного розвитку НАПрН України,
Харків, Україна

Анотація. *У цьому дослідженні автори аналізують актуальні положення законодавства України та європейських держав, що регулюють питання забезпечення державної та регіональної інноваційної політики. Автори зауважують на доцільності поєднання регіональної політики з політикою пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки, наприклад, шляхом запровадження кластерів. У дослідженні акцентується, що розробка ефективних інструментів державної інноваційної політики є актуальною проблемою для будь-якої країни. Особливе значення для регулювання інновацій набуває міжнародне співробітництво між Україною та ЄС задля прискорення відновлення та стимулювання цифрової трансформації, посилення інноваційної та креативної економіки, створення інноваційної та інвестиційної інфраструктури.*

Ключові слова: *інноваційна політика, пріоритетні напрямки, стратегія, наука, освіта, інновація, трансфер технологій.*

Нині в Україні є нагальна потреба щодо *якісного забезпечення державної інноваційної політики, яка є підґрунтям для формування законодавства про інноваційну діяльність*. При всій важливості прямого державного управління та регулювання інноваційних процесів, за умов глибоких ринкових перетворень необхідно задіяти внутрішні механізми *фінансування інноваційної діяльності*, коли взаємодія важелів і стимулів господарської діяльності між учасниками процесу відбувається на основі конкуренції. За таких умов розробка наукових засад державної політики у формуванні, посиленні та регулюванні інноваційної сфери наразі особливо збільшується та набуває особливої актуальності. Для України це питання постає особливо гостро в контексті виконання затвердженої в 2019 році «Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року» (розпорядження КМУ від 10.07.2019 р. № 526-р), успішна реалізація завдань якої передусім передбачає наявність ефективної системи державного управління як центрального елементу усього процесу впровадження та *реалізації інноваційної політики*. Ключовим моментом у цьому питанні залишається збереження *конкурентоспроможності* України через розробку та реалізацію ефективної державної політики в інноваційній сфері, створення умов для активізації та розвитку інноваційної діяльності через

впровадження новітніх ефективних методів державного управління.

Слід звернути увагу й на Державну стратегію регіонального розвитку на 2021-2027 роки, яка затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 695, яка визначає генеральний вектор розвитку регіонів та розроблена відповідно до Цілей сталого розвитку України до 2030 року, затверджених Указом Президента України від 30 вересня 2019 р. № 722, встановлює інтегрований підхід до формування і *реалізації державної регіональної політики*.

В Законі України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 р. № 40-IV згадується термін «*інноваційний потенціал*», але не міститься його поняття. При цьому закон визначає, що одним з основних принципів державної інноваційної політики є створення умов для збереження, розвитку і використання вітчизняного науково-технічного та інноваційного потенціалу [1]. Отже, *формування потенціалу цього регіону* є одним з найважливіших напрямів держави, реалізація цього завдання пов'язана із створенням та розвитком конкурентних переваг, у тому числі на основі *інноваційного розвитку* та забезпеченням інвестиційної привабливості регіону [2].

Державна інноваційна політика є явищем системним і комплексним, зокрема за умов суспільних і ринкових перетворень. Її основою є системна взаємодія ресурсного забезпечення та механізмів реалізації. Тоді як *ефективність впровадження державної інноваційної політики* залежить від якості наявної *законодавчої бази*, що має стати основою для подальшої побудови ефективної системи державного сприяння розвитку і впровадження інноваційних процесів [3].

Розробка ефективних інструментів державної інноваційної політики є актуальною проблемою для будь-якої країни. Проаналізуємо національні системи управління *технологічним трансфером* у країнах-лідерах технологічного розвитку.

Практично всі країни дотримуються стратегії *стимулювання пріоритетних напрямів технологічного розвитку*. Політика державних пріоритетів не лише стосується напрямів розробки та фінансування технологічних програм, а й визначає національні технологічні стратегії держав — способи використання, залучення технологій. Наприклад, *Японія* орієнтувалася на залучення технологій шляхом ліцензування, *Китай* завдячує своїм успіхам стратегії отримання технологій через субпідряд або виробництво на власному обладнанні OEM (own equipment manufacturer) [4, p.115], *Сінгапур і Малайзія* починали із залучення іноземних інвестицій, а *Південна Корея, Індія* — з їх обмеження у стратегічно важливих сферах.

Сфера науки та досліджень у кожній країні намагається максимально відповідати потребам промисловості. Для цього створюються спеціальні програми типу TEKES (*Фінляндія*) і NUTEK (*Швеція*), які фінансують наукові дослідження, визначають комерційних партнерів і потенційних учасників проєктів *трансферу*, тобто інтегрують науку та промисловість [5, С.32].

Усе більшої популярності набуває поєднання регіональної політики з політикою пріоритетних напрямів розвитку шляхом запровадження кластерів: єднанням інститутів та підприємств.

Прикладом ефективної *кластерної політики* може бути *Бельгія*, де згідно із законом про інвестиції кошти для *трансферу технологій* залучаються через університети і науково-дослідні інститути. *Стимулами до інновацій* у компаніях є безпроцентні кредити і платежі, розмір яких може досягати 25% вартості проєкту. Про успіхи стимулювання у цій сфері можна говорити на прикладі центру біотехнологій VIB (Flamanders Inderuniversity Institute for Biotechnology, 1995 р.) [6].

У більшості країн Європи робиться акцент на регіональному розвитку, а також на активному *залученні представників малого та середнього бізнесу* до *технологічного трансферу*. Наприклад, Французьке міністерство промисловості, яке сфокусоване на інноваціях і *технологічному трансфері*, пропонує вільний доступ до численних веб-сайтів, баз даних, пов'язаних із характеристикою

основних напрямів науково-дослідних робіт та отриманих результатів.

Німеччина, яка тривалий час є одним із лідерів ринку високих технологій, досягла такого результату завдяки поєднанню всіх доступних методів управління *технологічним трансфером*. На регіональному рівні функціонують спеціальні платформи підтримки *нових високих технологій*, які об'єднують державні, венчурні та промислові зусилля у реалізації пріоритетних програм, таких як Inno-regio та Bio-regio. Внаслідок їх поєднання Німеччина має найбільшу кількість біотехнологічних інновацій у Європі, створених за рахунок венчурного капіталу. Такі результати пояснюються і створеною *Мережею технологічного трансферу*, що включає більше ста інститутів та дослідницьких організацій [7].

Національна система управління технологічним *трансфером Великобританії* спирається на Програму випереджаючого контролю *технологічного трансферу* (Advanced Control Technology Transfer Program), за допомогою якої створюється інформаційна мережа для потенційних покупців/продавців технологій. Посилення *взаємозв'язку між наукою і промисловістю* забезпечується Партнерством Фарадея (Faraday Partnerships), Схемою дослідної співпраці LINK — головним інструментом державної підтримки, Британською технологічною групою.

Отже, в Україні в сучасних умовах для великих суб'єктів господарювання, транснаціональних корпорацій не викликає проблем процес розробки, комерціалізації та освоєння новітніх технологій, чого не можна сказати про малий та середній бізнес. Це пов'язано з недостатнім фінансуванням (а розробка і впровадження *високих технологій*, як правило, дорого коштує), відсутністю власних науково-дослідних та/або дослідно-конструкторських структурних підрозділів, лабораторій із висококваліфікованими кадрами, браком знань механізмів захисту прав інтелектуальної власності, відсутністю або невдалим застосуванням маркетингових підходів [8, С.100-101].

Література

1. Шутенко В. О. Інноваційний потенціал регіону:теоретичний аспект. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2001. № 436: *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. С. 427–431. URL: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/9773/1/82.pdf
2. Глібко С. В. Проблеми формування регіональної інноваційної системи Донецького регіону. *Право та інновації*, № 4 (32). С. 46-54. URL: http://pti.org.ua/index.php/ndipzir/article/view/674/588
3. Пилипенко В. П. Державна політика інноваційного розвитку в трансформаційний період: автореф. дис. канд. наук з державного управління: 25.00.02. Київ, 2021. 22 с. URL: http://instzak.rada.gov.ua/uploads/documents/32063.pdf.
4. Kondo, M (2001), Networking for Technology Acquisition and Transfer. *Management of technology: Discussion Papers presented at the Vienna Global Forum,* Austria: V.I.C., p. 115.
5. Національна інноваційна система: зарубіжний досвід, стан в Україні. Аналітичні матеріали до Парламентських слухань [Геєць В.М., Федулова Л.І., Бажал Ю.М. та ін.]; під. ред. В.М. Геєця, Л.І. Федулової. К.: НАНУ, Інститут економіки та прогнозування, 2007. 184 с. С. 32.
6. The official site of VIB, available at. URL: http://www.vib.be/en/about-vib/organization/Pages/default.aspx.
7. Sternberg, R. (2004). Technology centers in Germany: economic justification, effectiveness and impact on high-tech regions. *Int. J. Technology Management*, 28 (3/4/5/6), 444–466.
8. Розгон О. В. Стимулювання запровадження новітніх технологій та правові механізми трансферу технологій. Стан та правове регулювання малого та середнього інноваційного підприємництва: регіональний аспект: монографія / [І. В. Борисов, С. Р. Водорєзова, С. В. Глібко та ін.] ; за ред. С. В. Глібка. Харків : НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України, 2021. 206 с. С. 100-101

ФОРМУВАННЯ ІНТЕГРАЦІЙНИХ НАПРЯМІВ В ІНДУСТРІЇ 4.0 ДО ПРАВА ЄС

Внукова Н.М.,
д.е.н., проф., НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрНУ,
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця,
Харків, Україна

Анотація. *У статті подано сучасний стан досліджень щодо інтеграційних напрямів в Індустрії 4.0 до права ЄС. Створені національні платформи розвитку Індустрії 4.0 дають підстави для горизонтальних інтеграційних зав'язків між країнами у механізмах розвитку Індустрії 4.0, що може бути використаним для різносприямованих напрямів змін у правовому регулюванні.*

Ключові слова: *Індустрія 4.0, правове регулювання, національні платформи.*

Актуальність. Країни ЄС прикладають значних зусиль до визначення ролі та місця складових Індустрії 4.0 у впровадженні нових механізмів правового вирішення їх впливу на сучасні внутрішні та зовнішні проблеми держави [5]. Застосування технологій Індустрії 4.0 у змінних міждержавних соціально-економічних умовах на прикладі України та Польщі показало несуттєві відмінності у передумовах щодо розвитку в Україні механізмів Індустрії 4.0 [3].

Проект МОН України «Механізм управління формуванням стратегій випереджаючого інноваційного розвитку промислових підприємств» (2018) був спрямований на визначення стану розвитку Індустрія 4.0 в різних країнах світу [4].

Мета – визначити загальні засади формування інтеграційних напрямів механізмів Індустрії 4.0 до права ЄС.

Виклад основної частини. Дослідник Р.Мішкевич (Miśkiewicz R.) зробив експеримент з оцінки існуючого стану досліджень та впровадження механізмів Індустрії 4.0 у Польщі [10]. Зміна технологій Індустрії 4.0 відбувається в режимі реального часу. Вона охоплює різні сфери діяльності, які за підтримки інтелектуальних систем прийняття рішень підвищують продуктивність і якість виробництва та безпеку, отже створюють передумови для ефективного правового регулювання. Дослідниками зроблено висновок на основі аналізу значної кількості польської, німецької та англійської літератури, що чинники, що визначають розвиток Індустрії 4.0 у Польщі, її регіони чи окремі компанії стосуються як виробничих і технологічних, так і соціальних, економічних, політичних та екологічних аспектів, що привело до висновку про необхідність *оновлення законодавства*, пов'язаного з регіональними інноваційними стратегіями з метою раціонального використання фінансових ресурсів для впровадження механізмів «Індустрії 4.0».

Ці механізми означають неминучі зміни у конкуренції компаній і виклики, які вони створюють для промисловості і політики. Політика, яку проводить ЄС, свідчить про складність процесів, про суттєвий вплив на стійкість компаній, структуру промисловості і ринків. «М'яка» промислова політика ЄС ідентично вирішує цю проблему, підтримуючи МСП, інновації та дослідження і розробки для забезпечення стійкої конкуренції в довготривалій перспективі. Індустрія 4.0 є однією з тем промислової політики, яка важлива для ЄС, тому що економіка швидко зростає. Незважаючи на те, що приблизно 1 з 10 компаній у ЄС класифікується як виробництво, на виробничий сектор припадає 2 млн. фірм, які генерують 80% загального експорту та становлять 80% усіх приватних фондів досліджень та інновацій. Політика Індустрії 4.0 тому є одним із найважливіших елементів сталого економічного зростання [12].

Індустрія 4.0 заснована на цифрових платформах, вона характеризується конвергенцією технологій, яка стирає межі між фізичною, цифровою та біологічною сферами. Ці явища порушують закономірності розвитку та відкривають нові зміни (Світовий Форум, 2018) [11]. Розвиток цифрових технологій передбачає методологічні проблеми не лише для бізнесу чи індивідуальних інтересів, але й цілісний підхід до питань національної безпеки. Чи впливають гібридні загрози, економічні кризи, соціальна нерівність і трудова міграція на правову систем ? Дослідники стверджують, що теоретичні знання, отримані шляхом аналізу документів, класифікації, критичного аналізу, методів абстрагування, будуть корисними для практичного використання, щоб забезпечити експертні знання та глибше розуміння проявів руйнівних технологій у питаннях безпеки на всіх рівнях. Законодавство ЄС встановлює свої критерії, але дослідницький аналіз прикладів висуває припущення про те, що правове регулювання виглядає рутинним (запізнілим) у реагування на наслідки, а не запобігання чи регулювання поточної ситуації. Це призводить до зіткнення результатів змін – в одному випадку негативний вплив технологій на питання безпеки (наприклад, криптовалюта), а з іншого боку гарантія свободи ініціативи економічної діяльності гарантує постачальникам технологій законні очікування. Відповідна, своєчасна адаптація правової системи до змін, основна ознака успішного сталого розвитку та економіки. Тому питання правового регулювання залишаються пріоритетними у розвитку механізмів Індустрії 4.0 [9].

Перший комплексний довідник про Індустрію 4.0 та право [7] розглядає право, технології та суспільство в міждисциплінарному аспекті, пропонує огляд і конкретні юридичні посилання для практики, щоб реалізувати Індустрію 4.0 юридично безпечним способом.

Виходячи з тексту цього довідника, злочинність завжди є відображенням соціально-економічних умов, тому не можна не враховувати, що сучасні інформаційно-комунікаційні технології широко використовуються для вчинення злочинів. Слідча практика ЄС загального кримінально-правового департаменту залишає місце для гіпотези про те, що класичні очні образи стають менш поширеними, ніж наклепницькі висловлювання в соціальних мережах [7].

Договірне право Німеччини надає компаніям промисловості 4.0 широкі можливості для розробки контрактів відповідно до їхніх інтересів. Обмеження випливають із обов'язкового законодавства, включно із законом про загальні положення та умови та законодавством про конкуренцію. Додатково розглядаються виклики, пов'язані зі складанням контрактів в «Індустрії 4.0» [7].

Не менш цікавою є інша дуже широка книга про право Індустрії 4.0 [6], яка висвітлює різні складові і напрями права у цій сфері.

Серед напрямів змін обрано кібер-фізичні системи (CPS) та Інтернет речей (IoT), які повинні забезпечити раціональні передумови для побудови власних внутрішніх комунікаційних рішень у виробничих компаніях. ІТ в управлінні стають не тільки технічним і допоміжним інструментом, а й джерелом правових та організаційних рішень. Впровадження Індустрії 4.0 у компаніях також вимагає впровадження інструментів наступного покоління для проектування або модифікації організаційних структур. Ця нова дослідницька нитка вказує на необхідність побудови підприємств, що навчаються. Зміни до організаційної структури компаній, викликані динамічним розвитком цифрових технологій, сприяють віддаленій співпраці та швидкому спілкуванню [3].

У країнах ЄС є національні цифрові платформи та регіональні центри моніторингу впровадження Industry 4.0, серед прикладів полька та німецька платформи. Уряд Німеччини запустив сайт, на якому розповідає про успіхи у впровадженні стандартів Індустрії 4.0 на виробництвах [2]. З 2018 року в Україні також створена **Національна стратегія Індустрії 4.0,** яку координує асоціація АППАУ та платформа

Industry4Urkaine [1]. Отже, це свідчить про те, що можливі горизонтальні спільні впливи з об'єднання дій як країн ЄС, так і кандидатів у члени ЄС для розвитку технологій Індустрії 4.0.

Спорідненість організаційних заходів в країні–лідері Індустрії 4.0 Німеччині та транскордонних Польщі і Україні у період військового стану доводять позитивну стратегію системних змін у можливому міждержавному і правовому спрямуванні індустріальних змін. Для цього важливу роль відіграє поширена релокація бізнесу і підготовка кадрів. Цікавим прикладом такої політики може бути приклад В'єтнаму, який уклав угоду з ЄС щодо підвищення комп'ютерних навичок працівників у цій країні у сфері Індустрії 4.0 [8]. Визначалась потреба в освітніх програмах, щоб підготувати їхні навички та здібності для адаптації до нових можливостей роботи в ЄС. Це дослідження використовує переважно якісний аналіз, було з'ясовано, що в'єтнамський ринок праці потребує більшої підготовки для підвищення конкурентоспроможності порівняно з іншими азіатськими країнами. Їхні навички, такі як робота в групах, індивідуальні та комп'ютерні здібності, необхідно вдосконалювати під час роботи та підготовки до роботи на підприємствах Індустрії 4.0.

Висновки. Відзначено, що правове регулювання в ЄС процесів Індустрії 4.0 знаходиться на початковій стадії і потребує постійного удосконалення, тому що має відображати змінні умови механізмів діяльності підприємств цієї сфери. Глобальні перетворення внаслідок військового стан в Україні впливають на швидкість таких змін. Умови щодо стимулюючих процесів на пошук інструментів взаємодії національних платформ формуються. Потрібні додаткові якісні дослідження ринку праці для формування передумов таких змін.

Пріоритет можливих учасників платформи Industry4Ukraine в поточній ситуації у змінних адоптаціях правових позицій ЄС до умов України визначається викликами моделі військової економіки, яка у країнах ЄС і розвинутих країнах побудована на технологіях Індустрії 4.0.

Література

1. Індустрія 4.0 – що це таке та навіщо це Україні: Асоціація підприємств промислової автоматизації України. URL: https://appau.org.ua/ publications/ industriya-4-0-shho-tse-take-ta-navishho-tse-ukrayini/
2. Павлушко А. Програма Industrie 4.0 *Як уряд Німеччини планує розвиток бізнесу, аби залишатися у світових лідерах.* URL: https://texty.org.ua/ articles/85143/Programa_industrie_40_Jak_urad_Nimechchyny_planuje-85143/
3. Пукала Р. Внукова Н. Застосування технологій Індустрії 4.0 у змінних міждержавних соціально-економічних умовах *Актуальні проблеми господарської діяльності в умовах розбудови економіки Індустрії 4.0* : зб. наук. пр. НДІ ПЗІР НАПрН України за матеріалами ІІ круглого столу (м. Харків, 29 квітня 2022 року) / за ред. О. О. Дмитрик, К. О. Токарєвої. Харків: НДІ ПЗІР НАПрН України, 2022. Електронне наукове видання. URL: https:/ /ndipzir.org.ua/?s=%D0%9F%D1%83%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D0%B0
4. Сигида Л.О. Індустрія 4.0 та її вплив на країни світу *Економіка і суспільство.* Мукачівський державний університет Випуск # 17 / 2018 С. 58-64. URL: http://economyandsociety.in.ua/journals/17_ukr/9.pdf
5. Clusters_4_Ukraine. Економічний фронт. Дайджест № 1. URL: file:///C:/Users/Tan%C3%A1r/Downloads/I4U%20Economic%20front%20Digest% 201.pdf
6. Frenz, Walter (ed.). *Handbook Industry 4.0: Law, Technology, Society*. Springer Nature, 2022. 970 c. URL: https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=jNJ2EAAAQBAJ&oi=fnd&pg=PR5&dq=EU+LAW+IN+INDUSTRY+4.0&ots=SZB4PIuUL4&sig=PLq6eITtsNZoBvMtd_nSHqk10Zs&redir_esc=y#v=onepage&q=EU%20LAW%20IN%20INDUSTRY%204.0&f=false
7. Hoeren, Thomas; Pinelli, Stefan. Big Data and Artificial Intelligence: Law and Industry 4.0. In: *Handbook Industry 4.0*. Springer, Berlin, Heidelberg, 2022. p. 95-109. https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-662-64448-5#page=109
8. Huy, Dinh Tran Ngoc; VAN, Pham Ngoc; HA, Nguyen Thi Thu. Education and computer skill enhancing for Vietnam laborers under industry 4.0 and evfta agreement. *Ilkogretim Online*, 2021, 20.4.

9. Limba, Tadas; Stankevičius, Andrius; Andrulevičius, Antanas. Industry 4.0 and national security: the phenomenon of disruptive technology. 2019. Entrepreneurship And Sustainability Issues ISSN 2345-0282 (online) http://jssidoi.org/jesi/ 2019 Volume 6 Number 3 (March) http://doi.org/10.9770/jesi.2019.6.3(33) 1528-1535 URL: https://repository.mruni.eu/ handle/007/15733

10. Miśkiewicz R. Industry 4.0 in Poland – selected aspects of its implementation scientific papers of Silesian University of technology. *Organization and Management Series*. 2019. № 136. P.403-413. URL: https://www-arch.polsl.pl/wydzialy/ ROZ/ZN/Documents/zeszyt%20136/Mi+%c5%a4kiewicz.pdf

11. Readiness for the Future of Production Report 2018. Insight Report. In collaboration with A.T. Kearney. World Economic Forum. 2018. 266 p. URL: http://www3.weforum.org/docs/FOP_Readiness_Report_2018.pdf.

12. Tvaronaviciene, Manuela; Burinskas, Arunas. Industry 4.0 significance to competition and the EU competition policy: a literature review. *Economics & Sociology*, 2020, 13.3: 244-258. URL: https://www.proquest.com/openview/ 50963e87a998aef52fc1a0bb244a02d1/1?pq-origsite=gscholar&cbl=1416337

ДО ПИТАННЯ РОЗБУДОВИ ДОСЛІДНИЦЬКИХ ІНФРАСТРУКТУР ШВЕЙЦАРІЇ

Головащенко О. С.,
к.ю.н., с.н.с.,
провідний науковий співробітник
НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку
Національної академії правових наук України,
Харків , Україна

Анотація. Наукова робота присвячена дослідженню правового забезпечення та практику функціонування дослідницьких інфраструктур на підставі аналізу досвіду Швейцарської Конфедерації.

Ключові слова: дослідницькі інфраструктури, Європейський дослідницький простір, науково-дослідна діяльність, Дорожня карта дослідницьких інфраструктур Швейцарської Конфедерації.

Дослідницькі інфраструктури з кожним роком відіграють дедалі більшу роль у застосуванні знань та технологій. Відповідно до ст. 2 Регламенту Ради ЄС № 723/2009 від 25 червня 2009 року, термін «дослідницька інфраструктура» означає об'єкти, ресурси та супутні послуги, які використовуються науковою спільнотою для проведення досліджень найвищого рівня у відповідних галузях та охоплюють основне наукове обладнання або набори інструментів; ресурси, засновані на знаннях, такі як колекції, архіви або структури наукової інформації; створення інфраструктур на основі інформаційних та комунікаційних технологій, таких як мережа, обчислювальна техніка, програмне забезпечення та зв’язок, або будь-яка інша сутність унікального характеру, необхідна для досягнення досконалості у дослідженнях [1].

Дослідницькі інфраструктури є базисом для проведення науково-дослідної та дослідно-конструкторської діяльності (Research & Development, R&D). Зростання якості дослідницьких послуг, що надаються користувачам усього світу, сприяє формуванню наукового співтовариства та відіграють ключову роль в розбудові розвиненого науково-дослідницького та інноваційного середовища.

Стратегічним документом, що відображує підхід до формування політики щодо дослідницьких інфраструктур країни, є Дорожня карта дослідницьких інфраструктур, яка у міжнародному контексті еквівалентна Дорожній карті Європейського стратегічного форуму з дослідницької інфраструктури (ESFRI). Дорожня карта дослідницьких інфраструктур використовується для реєстрації нових запланованих дослідницьких інфраструктур або капітального оновлення існуючих дослідницьких інфраструктур національного рівня. Останнім часом потреба в розвитку ефективних і доступних дослідницьких інфраструктур зростає в усіх сферах науки. Великі проекти національного чи міжнародного значення вимагають середньо- та довгострокового планування для гарантії того, що фінансові ресурси використовуватимуться якомога ефективно, а також допоможуть оптимально позиціонувати науку та інновації конкретної країни на міжнародній арені.

Для проведення сучасних наукових досліджень зростає потреба в існуванні розвиненої дослідницької інфраструктури. Наукові досягнення та дослідження вимагають все більш передових технологій, все більш складного обладнання та потужніших обчислювальних центрів. У Швейцарії триває підготовка Дорожньої карти дослідницьких інфраструктур на 2023 рік [2]. Цей процес розпочався з підготовчого етапу, який призвів до публікації тематичних дорожніх карт дослідницьких спільнот Швейцарською академією наук (SCNAT). Це новий етап процесу, у порівнянні з попередніми виданнями швейцарської дорожньої карти, метою якого є інформування осіб, які

приймають рішення (наприклад, керівництва університетів) щодо потреб різних наукових спільнот у нових дослідницьких інфраструктурах. Незалежно від того, чи це високопродуктивні комп'ютери, засоби, чи бази даних, дослідницька інфраструктура є коштовною, тому для Швейцарії важливо координувати розбудову та розвиток цих інфраструктур на національному та міжнародному рівнях, та обрати незамінні з них для передових досліджень у найближчому майбутньому.

Державний секретаріат з питань освіти, досліджень та інновацій Швейцарії (SERI) кожні чотири роки переглядає швейцарську дорожню карту дослідницьких інфраструктур, процес складання якої проходитиме в три етапи [3]. На першому етапі будуть відібрані відповідні інфраструктурні проекти. Критерії відбору включають у себе інноваційність інфраструктури, мінімальну вартість у п'ять мільйонів швейцарських франків протягом чотирьох років, і статус планування. Далі відібрані проекти матимуть право на другий етап, під час якого Швейцарський національний науковий фонд (SNSF), як орган Конфедерації, який фінансує дослідження в усіх навчальних дисциплінах, що представлені в дослідницькому центрі вищої освіти, проведе науковий огляд запропонованих нових національних інфраструктурних проектів. Критеріями огляду здебільшого будуть якість проекту та його доступність. На останньому третьому етапі швейцарські університети та Рада Швейцарських федеральних технологічних інститутів (ETH Board) забезпечуватимуть фінансову життєздатність проектів та їхню реалізацію кантональними університетами та науково-дослідними інститутами. Таким чином, кантональні університети, які відповідають за фінансування та будівництво, зможуть забезпечити дослідницькі спільноти необхідною дослідницькою інфраструктурою. Лише проекти, які успішно пройдуть всі три етапи відбору та розгляду, відображатимуться у швейцарській дорожній карті. Адже метою цього процесу є відбір саме пріоритетних інфраструктурних проектів.

Отже, Дорожня карта Швейцарії 2023 року представить нові національні інфраструктурні проекти, які швейцарські кантональні університети та науково-дослідні інститути мають намір побудувати у період з 2025 по 2028 рік. Цей вибір нових інфраструктурних проектів лежить в основі звіту під назвою «Швейцарська дорожня карта для дослідницьких інфраструктур». Крім того, цей звіт міститиме інформацію про сучасний стан національної інфраструктури.

Що стосується різновидів міжнародних дослідницьких інфраструктур, то у Швейцарії Federal Act on the Promotion of Research and Innovation (RIPA) (Закон про сприяння дослідженням та інноваціям) від 14 грудня 2012 року розрізняє два типи [4]: 1. Міжнародні дослідницькі установи, які будують та утримують централізовані об'єкти, доступні для зовнішніх користувачів, які бажають проводити наукові експерименти. Типовим прикладом є CERN, розташований у Швейцарії. 2. Міжнародно координовані дослідницькі інфраструктури. Це мережі національних «вузлів, які об'єднуються та координують послуги чи інфраструктури. До прикладів можна віднести Європейську систему спостереження за пластинами EPOS (багатодисциплінарна розподілена дослідницька інфраструктура в Європі, яка сприяє інтегрованому використанню даних у галузі наук про Землю) та Європейську мережу інфраструктури клінічних досліджень ECRIN. Міжнародні дослідницькі інфраструктури створюють потужній науково-технічний імпульс, який має резонанс по всьому світі. Цілеспрямована участь Швейцарії в міжнародних інфраструктурах є гарним способом зміцнити свої позиції у сфері досліджень та інновацій. З цієї причини Швейцарська Конфедерація підтримує інтеграцію швейцарських досліджень до міжнародної співпраці шляхом приєднання до міжнародних дослідницьких організацій на основі міжнародних договорів.

Дорожня карта дослідницьких інфраструктур Швейцарії на 2023 рік включатиме міжнародну складову для підкреслення важливості участі Швейцарії

в Європейському дослідницькому просторі (ERA). У більшості випадків ці інфраструктури вже включені у Дорожню карту Європейського стратегічного форуму з дослідницьких інфраструктур (ESFRI). Це означає, що їхня наукова якість вже доведена. Необхідно буде оцінити, як саме участь швейцарських дослідників сприятиме розвитку цієї галузі в Швейцарії. Для забезпечення досконалості досліджень, необхідні постійні інвестиції в передову інфраструктуру. Тому забезпечення фінансування цих інвестицій є головним пріоритетом у вищих навчальних закладах Швейцарії. Державне фінансування походить як від кантонів, так і від федерального уряду, а правовою основою для цього є Закон про вищу освіту та Федеральний закон про сприяння дослідженням та інноваціям.

Як бачимо, на цей час триває розвиток дослідницької інфраструктури країн ЄС. Що стосується України, яка лише починає свій шлях у цьому напрямку, важливим кроком стало схвалення Урядом Концепції Державної цільової програми розвитку дослідницьких інфраструктур в Україні на період до 2026 року, а також затвердження Дорожньої карти інтеграції науково-інноваційної системи України до Європейського дослідницького простору.

Література

1. Council Regulation (EC) No 723/2009 of 25 June 2009 on the Community legal framework for a European Research Infrastructure Consortium (ERIC). URL : https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32009R0723
2. Swiss Roadmap for Research Infrastructures 2023. URL : https://www.snf.ch/en/fvnejfErYvg7ShsD/funding/infrastructures/roadmap
3. Girardin C. Preparations for 2023 Swiss Roadmap for Research Infrastructures now under way. URL : https://www.sbfi.admin.ch/sbfi/en/home/services/publications/data-base-publications/s-n-2021-3/s-n-2021-3d.html
4. Federal Act on the Promotion of Research and Innovation. URL : https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/2013/786/en#art_19

НОРМАТИВНІ ВИМОГИ ЩОДО ФОРМУВАННЯ КРИТЕРІЇВ ЕФЕКТИВНОСТІ ТЕХНОЛОГІЇ

Давидюк О. М.,
к.ю.н., доцент, доцент кафедри господарського права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, с.н.с Науково-дослідного інституту правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрНУ, адвокат , Харків, Україна

***Анотація**: Роботу присвячено дослідженню стану нормативного господарсько-правового регулювання критеріїв ефективності технології. Визначено, що такого роду критерії мають бути покладено в основу регуляторної політики, як засіб відмежування дієвих технологій від її псевдо та застарілих аналогів. Сформовано пропозиції щодо внесення змін до положень чинного законодавства України з питань забезпечення проблематики дослідження.*

***Ключові слова**: державна політика, технологічна політика, технологія, правове регулювання обігу технологій, трансфер технологій, інновації, інноваційна діяльність.*

Питання ефективності технології лежить в основі будь-якого управлінського чи регуляторного процесу у сфері їх трансферу. Інвестор, який вкладає кошти у розробку та впровадження нової технології, має бути впевнений в тому, що його інвестиція дасть очікуваний результат. Посадова особа яка відповідальна за перерозподіл бюджетних коштів чи реалізацію інших форм державної підтримки, має бути впевнена в тому, що ці кошти будуть витрачені ефективно.

Складність питання ефективності, зумовлюється і тим, що технологія в межах господарського і цивільного обороту виступає в багатьох своїх проявах. Так, з одного боку, вона є інноваційним продуктом і може увійти в певний товарний ринок в якості інноваційної продукції. Їй властиві як ознаки синтезованого об'єкту права інтелектуальної власності так і правовий режим майна і майнової основи господарювання. Технологія є як системою інформації так може бути репрезентована у певному обладнані, устаткуванні, машинах і механізмах [1].

Питання ефективності тих технологій які впроваджуються, особливо гостро постало в умовах коли наша економіка переживає обмеження військового часу та працює в умовах відкритої збройної агресії сусідньої країни. Мінімальна кількість доступних ресурсів на відповідних товарних та фінансових ринках може дати позитивний результат тільки у разі їх ефективного використання.

Проте, чи містить у собі чинне законодавство України, необхідну кількість орієнтуючих відмежувальних положень, які дозволяють відділити псевдо та застарілі технології?

Закон України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій», в статті 14 вказано лише такі критерії як: (1) технологічний рівень технології; (2) новизна технології; (3) технологічний рівень складових технології та обладнання яке входить до її складу; (4) новизна складових технології та обладнання яке входить до її складу [2].

Акцентуємо увагу на тому, що законодавець в якості такого роду критеріїв зупинився на концепції, за якою в основі нормативного регулювання лежить використання універсальних відмежувальних конструкцій.

В той же час, світова практика іде трішки іншим шляхом. Більшість країн Європейського союзу воліють взагалі не втручатись у цю сферу, залишаючи сторонам трансферу технологій самостійно визначатись із змістом технології та індивідуально визначати критерії її ефективності. Такі держави лише систематизують інформацію з приводу ступеня проникнення технологій в суспільне і економічне життя. Для цього використовуються такі критерії як: (1)

кількість захисних патентів виданих для захисту інтелектуальних прав на технологію; (2) зміст патентів, за наступними критеріями: (а) патентування за типом винахідника, фірмами або групами фірм; (б) заявки в одній або кількох галузях техніки; (в) патентна діяльність країни або регіону; (г) патентування зразків у часі [3]. Або ж показник HRST - людські ресурси в науці та техніці, що відображає ступінь проникнення високо-освічених кадрів (науковців) до сфери виробництва та втілення технологій [4].

На нашу думку, використання зазначених макроекономічних, опосередкованих показників є не доцільним, оскільки далеко не всі розробники технологій будуть отримувати захисні документи на об'єкти права інтелектуальної власності, що входять до її складу і більшість не звертається до спеціалізованих наукових установ і організацій, для наукового чи науково-дослідного підтвердження потенційних властивостей їх технологій. Через це достовірність вибірки таких показників – не буде відображати всіх реалій трансферу технологій в Україні.

Через це потрібно використовувати модель фіксації в чинному законодавстві України універсальних юридичних конструкцій, які будуть слугувати орієнтуючим критерієм для того, щоб на їх основі сторони договору могли визначити відповідні захисні застереження, а органи державної влади приймати рішення про застосування засобів державної підтримки та фінансування.

Такого роду критерії мають відображати ті основі чинники які впливають на ефективність технології. Саме через це при їх формуванні мають бути враховані наступні вимоги:

1) Рівень технологічного устрою тієї економіки в межах якої функціонує реципієнт технології;

2) Рівень технічного розвитку сфери виробництва в межах якої буде втілюватись технологія;

3) Рівень конкуренції на тому товарному ринку в межах якого будуть в подальшому реалізовуватись результати використання технології (товари, продукція, роботи, послуги);

4) Рівень споживання сировини та ресурсів;

5) Рівень екологічної, промислової та техногенної безпеки її матеріального втілення (експериментального конструювання, відокремленої технологічної лінії, цілісного майнового комплексу суб'єкта господарювання в межах якого попередньо було втілено технологію.

Ці чинники, обов'язково мають бути відображені в межах положень Закону України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій», в якості тих засад на яких сторони трансферу технологій чи учасники процесу їх бюджетної (державної) підтримки мають сформувати індивідуально визначений показник ефективності такої технології.

У разі реалізації такого роду рекомендацій в межах чинного законодавства України, можна буде отримати засіб відмежування, використання якого дозволить в подальшому застосовувати його в нормативному регулюванні та договірній практиці.

Література

1. Давидюк О. М. Технологія як об'єкт господарсько-правового регулювання : [монографія] / Олександр Миколайович Давидюк – Харків: Вид-во «ФІНН», 2010. – 176 с.
2. Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій: Закон України від 14.09.2006 р., № 143-V // Відомості Верховної Ради України, 2006 р., № 45, стор. 1479, стаття 434
3. The Measurement of Scientific and Technological Activities Using Patent Data as Science and Technology Indicators. Patent Manual. OECD, https: //doi.org/ 10.1787/ 9789264065574-en
4. THE MEASUREMENT OF SCIENTIFIC AND TECHNOLOGICAL ACTIVITIES. Manual on the measurement of human resources devoted to s&t "canberra manual". – Paris 1995 / https://www.conicyt.cl/wp-content/uploads/2014/07/Manual-de-Canberra.pdf

ВПЛИВ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ДЕРЖАВУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Єфремова К. В.,
к.ю.н., старший науковий співробітник,
заступник директора з наукової роботи
НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку
НАПрН України;

Мамаєв І. О.,
молодший науковий співробітник НДІ правового забезпечення
інноваційного розвитку НАПрН України,
Харків, Україна

Анотація. *Робота розглядає, яку роль цифрові технології відіграють в Україні за умов воєнного стану, та як максимізувати їх позитивний вплив для отримання переваг в тилу, на полі бою та в післявоєнній відбудові. Серед іншого, розглядається питання соціальної відповідальності приватних компаній та надається огляд конкретних прикладів цифрових технологій, корисних для України в сьогоденних реаліях.*

Ключові слова: *цифрові технології, цифровізація, соціальна відповідальність, післявоєнна відбудова.*

Цифрові технології та процеси цифровізації є невід'ємною частиною нашої реальності та продовжують укорінюватися в економічній, правовій, соціально-політичній та інших сферах суспільного життя. Збройна агресія та переорієнтація економіки до умов воєнного стану можуть відвернути увагу від цифрових технологій та призвести до думки, що обговорення цієї теми є не на часі. На противагу таким тезам робота пропонує оглянути вплив, який цифрові технологій можуть справити на Україну сьогодні.

В рамках Всесвітнього економічного форуму, проведеному в Давосі в травні 2022-го року, професор Jim Hagemann Snabe відзначив [1], що світ знов переживає переломний момент, і технології знову можуть стати частиною рішення. Не перебільшуючи власний оптимізм, професор відмітив, що сьогодні ті самі цифрові технології, які колись допомагали об'єднати світ, розділяють його. Вони використовуються для поширення дезінформації, пропаганди, нав'язування крайніх поглядів, що, врешті-решт, зробило наші суспільства більш вразливими до маніпуляцій і нападів. Війна в Україні лише підкреслює зростаючу напругу та фрагментацію світу.

Разом з тим професор відстоює думку, що цифрові технології все ще є ключовим фактором кращого майбутнього, а події під час пандемії продемонстрували, як технології дозволяють людям залишатися на зв'язку та не втрачати соціальні контакти, компаніям – продовжувати діяльність, а інноваторам, таким як BioNTech і Moderna, – розробити та масово виробляти вакцини проти COVID-19 у рекордно короткі терміни. Але водночас цей досвід показує, наскільки важливим є сильне лідерство в бізнесі для прогресу, особливо під час кризи.

Ключовою думкою доповіді Jim Hagemann Snabe є питання соціальної відповідальності та доречного спрямування технологій. Хоча бізнес-лідери не повинні намагатися бути політиками, вони можуть та повинні вирішувати глобальні й нагальні виклики, з якими стикається людство. Щодо доречного спрямування, професор наголошує, що мова йде не про цифрові технології як такі, а про прогрес, якого ми можемо досягти колективно, використовуючи їх для покращення реального світу. Іншою мовою, йдеться про цілеспрямоване поєднання реального та цифрового світів.

Це зауваження дійсно є корисним для розуміння справжньої потужності цифрових технологій, оскільки зміщує увагу з віртуального світу на матеріальний. Аналіз наукових визначень «цифровізації» дозволяє побачити певну розбіжність в

наданні дефініцій цьому поняттю. У той час як деякі дослідники роблять акцент на «оцифровку активів» чи «перехід діяльності з реального світу у онлайн», інші звертають увагу на «інтеграцію цифрових технологій в повсякденне життя» та «об'єднання фізичних і обчислювальних компонентів» [2].

Потужності цифровізації можуть змінити світ навколо нас. Додавання цифрових технологій до транспорту робить перевезення та подорожі більш екологічними. Додавання їх до виробництва робить виробництво циклічним. Додавання їх до системи охорони здоров'я покращує діагностику та лікування хвороб й робить досвід пацієнтів більш зручним та комфортним. У зв'язку з цим постають питання, що саме цифрові технології можуть надати Україні, як доречно спрямувати їх в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови, а також яку поведінку цифрових компаній можна вважати соціально-відповідальною?

Розпочинаючи з останнього, можна розглянути заяву від віце-голови та президента Microsoft Бреда Сміта [3], яку він зробив незабаром після початку війни. Перш за все, він наголошує, що Microsoft є лише компанією, а не урядом чи країною, а тому підтримує активні консультації з урядовцями та спрямовує зусилля на постійну та тісну координацію з українським урядом, а також з Європейським Союзом, європейськими країнами, урядом США, НАТО та ООН. Таке позиціонування влучно відображає згадану вище тезу, за якої бізнес-лідери не повинні намагатися бути політиками, однак можуть та повинні вирішувати глобальні й нагальні виклики, з якими стикається людство.

Так, Microsoft визначило чотири напрямки діяльності в контексті війни: захист України від кібератак; захист від спонсорованих державою кампаній дезінформації; підтримка гуманітарної допомоги; і захист співробітників компанії.

Зокрема, в межах першого напрямку Центр аналізу загроз Microsoft (MSTIC) за кілька годин до запуску ракет 24 лютого виявив новий виток наступальних і деструктивних кібератак, спрямованих на цифрову інфраструктуру України. Компанією було негайно повідомлено український уряд про ситуацію, включно з інформуванням про використання нового пакету зловмисного програмного забезпечення та наданням технічної консультації щодо кроків, які дозволяють запобігти успіху зловмисного програмного забезпечення. Протягом трьох годин до служби захисту Defender була додана актуальна інформація для боротьби з цими атаками. В подальшому компанія продовжила надавати інформацію про загрози та надсилати захисні пропозиції українським офіційним особам щодо нападів на ряд цілей, включно з українськими військовими установами, виробниками та іншими українськими державними установами.

В межах другого напрямку компанія здійснила ряд кроків, які дозволили зменшити покриття російської державної пропаганди, а також забезпечити умови, за яких платформи Microsoft не можуть випадково фінансували ці операції. Зокрема, згідно з нещодавнім рішенням ЄС, платформа Microsoft Start (включаючи MSN.com) не відображатиме будь-який спонсорований державою контент RT і Sputnik. Компанія видаляє програми новин RT із магазину додатків Windows та додатково знижує рейтинг результатів пошуку цих сайтів у власній пошуковій системі Bing. Нарешті, компанією була заборонена вся рекламу від RT і Sputnik у внутрішній рекламній мережі.

Наведені приклади дозволяють побачити, як соціально-відповідальні компанії можуть зробити свій внесок на перебіг глобальних криз та як цифрові технології здатні вплинути на війну. Разом з тим доречно згадати такі компанії як Google, Amazon, Apple та Oracle, що допомагають Україні із захистом даних, кібербезпекою та онлайн-навчанням. Доречним було й введення фінтех-сервісів Revolut і PayPal на український ринок. У той же час сотні міжнародних технологічних компаній більше не працюють в Росії, включаючи Samsung, Apple, Payoneer, Adobe, Sony, Netflix, TikTok, Spotify та багато інших. В контексті прямого впливу на перебіг

бойових не можна оминути й Starlink, чия мережа супутникового інтернету забезпечила стабільний зв'язок бійців на передовій навіть за умови знищення чи відсутності відповідної фізичної інфраструктури.

Багато з перелічених заслуг пов’язуються з діяльністю Міністерства цифрової трансформації [4], що спроміглося усунути зайві бюрократичні бар’єри, налагодити зв’язки з крупними закордонними компаніями та спрямувати технології для боротьби з ворогом та підтримання економіки.

В переліку найбільш затребуваних технологій у зоні бойових дій можна виокремити інтернет і мобільний зв’язок, супутникові знімки, розвідувальні дрони та дрони-камікадзе, а також системи аналізу даних. Усе це, так чи інакше, пов’язано з цифровими технологіями, які дозволяють вносять свій вклад у змінення реального фізичного світу.

Серед досягнень Міністерства цифрової трансформації не можна оминути й «Дію», що була запущена у 2020 році, але продовжує розвиватися та адаптуватися під час війни. Так, наприклад, під час масових евакуацій та внутрішніх переміщень на початку війни, в «Дії» з’явився «єДокумент», що дозволяв громадянам ідентифікувати власну особу навіть за умови втрати документів чи недоступності певних державних реєстрів, частина з яких була відключена в міркувань безпеки.

Продовжуючи дану тему, варто згадати й нововведення серпня, коли «Дія» запустила сервіс для реєстрації майна, пошкодженого або втраченого внаслідок російської агресії в Україні, в тому числі ще у 2014 році. Й, хоча комісія для оцінки позовів про відшкодування збитків буде сформована пізніше, громадяни отримали можливість завчасно подавати заявки та фіксувати воєнні злочини Росії.

На додаток до цього, «Дія» біла використана задля організації виплат соціальної допомоги постраждалим від війни. Серед іншого, програма «єПідтримка» була розрахована на ВПО та на ФОП.

Важливим виявилося й інформаційне забезпечення, яке пропонують цифрові технології. Окрім того, що вагома частина населення обирає інтернет як основне джерело отримання новин, цифрові технології дозволили оперативно сповіщавати про повітряні тривоги чи надавати зручні мапи найближчих укриттів. Нарешті, такі технології дозволяють отримувати зворотній зв’язок від громадян – від проведення опитувань, які було б небезпечно та недоречно провидити у фізичному форматі, до повідомлень про розташування ворожих військ, ракет чи інших небезпек через платформу «єВорог». На додаток до цього, доречно згадати й потужну волонтерську відповідь, в якій цифрові технології відіграють не останнє місце для зручного, прозорого та оперативного збору коштів.

За словами міністра цифрової трансформації Федорова, технологічна галузь – одна з небагатьох, яка ще розвивається і приносить гроші до державного бюджету. Так, за вісім місяців війни ІТ-експорт зріс на 16% до 287 мільйонів доларів. На його думку, війна відкрила нову цифрову Україну для глобальних технологічних компаній, які бачать, що українська технологічна індустрія продовжує розвиватися навіть за складних умов, а український уряд зацікавлений у тому, щоб зробити Україну більш привабливою для іноземних технологічних компаній.

Дійсно, відзначається, що наразі багато міжнародних спостерігачів вперше стикаються з Україною та дізнаються, що окрім надзвичайної стійкості, українці також надзвичайно інноваційні та демонструють високий рівень цифрової грамотності [5]. Закордонні оцінки нерідко згадають значну «технологічну складову успіху України на полі бою» та вказують, що зусилля зі сприяння цифровізації продовжуються, незважаючи на сьогоднішні воєнні умови. Серед іншого відмічається, що з 2019 року українська влада віддає помітну перевагу цифровим навичкам та намагається сприяти навчанню через онлайн-платформу Дія.Цифрова освіта. Так, лише з початку війни на ці курси зареєструвалися близько 60 тисяч українців, а держава продовжує підтримувати й інші аналогічні проекти

(наприклад, проект із навчання 5000 внутрішньо переміщених жінок новим професіям у креативних і технологічних галузях).

Врешті-решт, цифрові технології знадобляться Україні й в післявоєнній відбудові. Коли війна в Україні закінчиться, західні країни, ймовірно, нададуть величезний пакет допомоги, щоб допомогти відбудувати українську інфраструктуру, будівлі та життя. Цей момент в історії дасть можливість Україні розпочати ще більш швидку цифрову трансформацію.

Серед пропозицій західних цифрових експертів є доволі багато ідей, які можуть надати нашій державі значний поштовх. Ними є запровадження національної цифрової гривні, створення розширеного геопросторового аналізу землекористування, розгортання універсального та безпечного доступу до Інтернету, створення Єдиної системи координації реконструкції, налагодження зручних та безпечних однорангових транзакцій (peer-to-peer), розробка комунікаційної стратегії цифрової трансформації тощо [6].

Особливу увагу щодо заходів у сфері цифрових технологій, варто приділити OECD, що вже запропонувало ряд планів для України [7]. В переліку найневідкладніших дій (до кінця 2022 року) OECD назвало забезпечення підключення громадян, фірм і державних установ до Інтернету. Також актуальним є використання руйнувань, спричинених війною, як можливість відновити, модернізувати та розширити використання/доступ до комунікаційної та цифрової інфраструктури – наприклад, шляхом прокладки оптоволоконних кабелів під час реконструкції. Інші невідкладні заходи можуть бути зосереджені на підтримці дистанційної роботи та полегшенні цифрового доступу до державних послуг, у тому числі для переміщених громадян.

У середньостроковій перспективі (2023-2025 рр.) можна запровадити численні заходи, щоб гарантувати, що фірми в цифровій економіці зможуть отримати доступ до фінансування (наприклад, Фонд кредитних гарантій для підтримки цифрових інвестицій) і талантів (наприклад, впровадження пільгових режимів візи для висококваліфікованих спеціалістів працівникам, субсидії на високоякісні навчальні програми для збільшення використання нових технологій, таких як штучний інтелект/ML або блокчейн/DLT), включаючи МСП поза IT-сектором. Інші горизонтальні заходи, такі як скорочення бюрократичних процедур для стартапів, також можуть виявитися ефективними.

У довгостроковій перспективі (2026-2032 рр.) OECD пропонує Україні зосередитися на створенні надійної інфраструктури даних для вимірювання цифрової економіки. Для цього, зокрема, можна передбачити включення до європейських та/або баз даних OECD, а також розширення встановлених макроекономічних статистичних даних України для включення нещодавно розробленої цифрової таблиці пропозиції-використання (Digital SUT).

Висновки. Як демонструє наведена робота, цифрові технології не варто недооцінювати та вважати другорядними навіть під час війни. Правильний підхід до розуміння їх справжнього потенціалу може забезпечити Україні як перевагу на полі бою та в тилу, так й швидку післявоєнну відбудову, що допоможе в побудові стабільної інноваційної економіки. Таким підходом варто вважати формування соціально-відповідальної поведінки цифрових компаній та зміщення акценту з «віртуального простору» на поєднання цифрових й матеріальних технологій заради трансформації світу навколо нас. Робота продемонструвала, як приватні компанії можуть вплинути на стабільність національної економіки чи навіть на хід бойових дій, так як держава може використати складні воєнні умови з користю для вітчизняного розвитку.

Література

1. Snabe J. H. Digital technologies can make the real world more livable and sustainable. Here's how. World Economic Forum Website. May 22, 2022. URL: https://www.weforum.org/agenda/2022/05/can-technology-save-the-world/.

2. Хаустова М. Г. Поняття цифровізації: національні та міжнародні підходи. *Право та інновації*. 2022. №2(38). С. 7–18. URL: https://pti.org.ua/index.php/ndipzir/article/view/834/645.

3. Smith B. Digital technology and the war in Ukraine. Microsoft Website. February 28, 2022. URL: https://blogs.microsoft.com/on-the-issues/2022/02/28/ukraine-russia-digital-war-cyberattacks/.

4. Antoniuk D. How Ukraine's prodigy minister is innovating the battlefield. The Kyiv Independent. October 13, 2022. URL: https://kyivindependent.com/national/how-ukraines-prodigy-minister-is-innovating-the-battlefield.

5. Ionan V. Ukraine's tech excellence is playing a vital role in the war against Russia. Atlantic Council Website. July 27, 2022. URL: https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/ukraines-tech-excellence-is-playing-a-vital-role-in-the-war-against-russia/.

6. Etulain T. Starting Now on Digital Transformation for Ukraine Reconstruction. ICTworks Website. September 15, 2022. URL: https://www.ictworks.org/digital-transformation-ukraine-reconstruction/#.Y2z9Q-RBwaF.

Digitalisation for recovery in Ukraine. OECD. 1 July 2022. URL: https://www.oecd.org/ukraine-hub/policy-responses/digitalisation-for-recovery-in-ukraine-c5477864/

ЛІКАРСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ: СВІТОВИЙ ДОСВІД І УКРАЇНСЬКА ПРАКТИКА

Селіванова І.А.,
к.ю.н., доцент,
НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України,
Харків, Україна

Анотація. *Досліджується феномен лікарського самоврядування, його поняття, історія появи та розвитку. Проаналізовано законопроектний досвід впровадження лікарського самоврядування в Україні.*
Ключові слова: *лікарське самоврядування, МОЗ України, організації лікарського самоврядування*

Попри боротьбу з повномасштабним вторгненням РФ, трансформаційні процеси в медичній системі України продовжуються. Зокрема, це стосується впровадження лікарського самоврядування

Лікарське самоврядування важливе не лише для лікарів, а й для пацієнтів. Європейський і світовий досвід підтвердив, що кращого контролю за професійною діяльністю лікарів, ніж той, який здійснюють незалежні професійні організації, не існує. Базовою компетенцією лікарського самоврядування є, по-перше, здійснення допуску до лікарської діяльності (надання фахівцю відповідного свідоцтва та/або внесення його даних до спеціального реєстру), а, по-друге, контроль відповідності лікарської діяльності законним вимогам та дотримання норм лікарської етики. Для цього в органів самоврядування є відповідні інструменти: спеціальні комітети та комісії узагальнюють інформацію про помилки чи недбальство лікарів, оцінюють якість медичної допомоги, рівень кваліфікації, забезпечують безперервний професійний розвиток лікарів, можуть застосувати і такі жорсткі санкції як припинення лікарської практики (тимчасово чи назавжди).

Вважається, що підвалини для розвитку лікарського самоврядування заклав Отто Бісмарк, який своєю політикою в царині охорони здоров'я спонукав лікарів до самоорганізації та самоврядування. Тож цілком природно, що найбільшого поширення воно набуло саме у Європі [1]. В країнах Європи лікарські об'єднання еволюціонували від наукових товариств до громадських організацій, а з початку минулого століття — до національних медичних палат. Відповідно до особливостей організації лікарського самоврядування країни Європи можна об'єднати в чотири основні групи:

Перша група. Країни Центральної і Східної Європи: Австрія, Люксембург, Німеччина, Словенія, Албанія тощо (усього 17), де функціонують лікарські палати (ZEVA). У цих країнах діють моделі, які вперше запровадили в Німеччині та Австрії. Зокрема, обов'язкове членство лікарів у палатах, делегування державою самоврядним організаціям практично всіх повноважень, пов'язаних з лікарською професійною діяльністю, регулювання самоврядування спеціальним законом.

Друга група. 17 країн Західної та Південної Європи, серед яких зокрема Франція, Італія, Іспанія, у яких функціонує Європейська рада лікарських орденів (CEOM). Варто зазначити, що частина лікарських самоврядних організацій, наприклад, у Німеччині, Австрії і Румунії, входить до обох об'єднань — ZEVA і CEOM. Тобто практично вся континентальна Європа орієнтується на одну модель.

Третя група. Велика Британія, Скандинавські держави, країни Балтії, де традиційно сформувалися своєрідні системи регулювання і саморегулювання лікарської діяльності (немає загальних об'єднань). Наприклад, у Великій Британії законодавчо не прописане обов'язкове членство у самоврядній лікарській

організації (Королівському колегіумі), але якщо лікар не є його членом, він не зможе виконувати професійні функції. У країнах Балтії діють лікарські асоціації з певними повноваженнями лікарського самоврядування. Самоврядні лікарські організації Скандинавських країн виконують ще й функцію профспілок — відповідають за економічний захист своїх членів. Ізраїльська медична асоціація також має такі повноваження.

Американська система самоврядування відрізняється від європейської кількома функціями. Приміром, функція ліцензування лікарів є більше державною, відносяться до компетенції штатів. Тобто, американська медична асоціація не видає ліцензій на здійснення лікарської практики. Проте вона підтверджує безперервний професійний розвиток лікаря, без чого той не може отримати права на діяльність від влади штату. Американська медична асоціація також не передбачає обов'язкового членства, але насправді нею охоплені понад 90% лікарів. У Канаді модель лікарського самоврядування близька до європейської.

Четверта група. Країни колишнього Радянського Союзу, які входять до Східного партнерства Європейського Союзу (крім РФ). В усіх цих державах, зокрема й в Україні, досі не запроваджено лікарського самоврядування [2].

Тому впровадження такого потужного інституту, який бере на себе частину державних функцій щодо регулювання лікарської діяльності, як професійне самоврядування лікарів, наразі є надзвичайно гострим. Особливої актуальності цьому питанню надав Указ Президента України від 18.06.2021 року «Про заходи щодо підвищення конкурентоспроможності закладів охорони здоров'я та забезпечення додаткових гарантій для медичних працівників», яким Кабінету Міністрів України було доручено розробити з урахуванням кращих міжнародних практик концепцію розвитку медичного самоврядування як ефективної системи здійснення професійної діяльності, захисту прав та інтересів медичних працівників [3].

Законодавча робота в цьому напрямку йде вже давно. Декілька законопроектів з питань самоврядування в медичній сфері вже були предметом розгляду Верховної Ради України, але законами вони не стали через активний супротив громадськості. Це стосується законопроектів 2445 [4], 2445-2 [5], 2445-д [6].

В вересні 2022 року на своєму сайті МОЗ України оприлюднило нову редакцію проєкту закону України «Про самоврядування у сфері охорони здоров'я в Україні», який фактично, знову повторює основні положення знятих з розгляду законопроектів. Ним пропонується створення п'яти незалежних органів самоврядування для різних представників медичної та фармацевтичної сфери (Палата лікарів сімейної медицини, Палата лікарів-спеціалістів, Палата стоматологів, Палата сестер медичних/братів медичних, Палата фармацевтів). Тобто безпосередньо лікарська спільноти має бути поділена між трьома незалежними органами самоврядування. Це неприродній поділ призведе до, утруднення або унеможливлення обміну інформацією, ускладнення перепрофілювання лікарів та розробки (погодження) різноманітних медичних настанов, збільшенню управлінського апарату тощо. Ніде у світі не «змішують» самоврядування різних професій (нехай і дотичних до охорони здоров'я) в одній організації та одному законі. Окремо діють закони про самоврядування лікарів, окремо — медичних сестер, окремо — фармацевтів. [2]. Вони детальні й прописують процедури, які є різними для різних медичних професій. Тому вважаємо недоцільним підхід, визначений в вищевказаному законопроекті. Тим паче, що з розвитком наукових технологій і напрямків у медицині з'являються й нові професії. Наприклад, генні інженери, фахівці у сфері реабілітації чи психології, які не вивчають клінічних дисциплін, не є лікарями, але працюють із пацієнтами. Чи потрібно самоврядовувати представників таких професій, чи об'єднувати їх із лікарським самоврядуванням? Відповіді на ці питання шукає наразі європейська медична спільнота. Ці ж питання постануть

і перед вітчизняною медичною спільнотою і відповідати на них необхідно, враховуючи досвід країн, які будуть першими, на підставі єдиних з ними принципів і підходів.

Слід підкреслити, що справжнє дієве лікарське самоврядування в Україні неможливе без надання лікарям більших прав для своєї професійної реалізації. У всьому демократичному світі лікар є представником вільної професії, має різноманітні варіанти власної професійної реалізації, сам визначає своє навантаження та рівень свого доходу, може здійснювати діяльність на підставі професійної ліцензії без додаткових формальностей та прив'язок до робочих місць. Такі лікарі усвідомлено та відповідально ставляться до функціонування професійного органу самоврядування.

Натомість, в Україні основна частина лікарів є найманими працівниками з регульованим державою навантаженням і заробітною платою. Для їх усвідомленого та відповідального ставлення до створення та діяльності органу професійного самоврядування, і, перш за все, до кандидатур осіб, що обираються на керівні посади таких організацій, необхідна суттєва демократизація їх статусу, надання їм можливості працювати в різних правових формах, необхідне спрощення державного регулювання медичної практики. Натомість, законопроект, оприлюднений на сайті МОЗу, взагалі не торкається цих питань, хоча визначає, що створення органів самоврядування лікарів почнеться не раніше, ніж через п'ять років. Фактично за цим законопроєктом, у порівнянні з існуючою наразі системою, у лікарів з'являються лише додаткові обов'язки. Зокрема щодо отримання свідоцтва на право здійснення медичної діяльності; внесення до реєстру лікарів; сплати внесків на утримання Палати. А от додаткових способів доступу до професії не передбачено.

Треба готувати лікарську спільноту до запровадження лікарського самоврядування. А це можливе лише в випадку спрощення державного регулювання медичної практики та надання лікарю економічної свободи, тобто можливості працювати не лише в якості найманого працівника або ФОП (як сьогодні), але й додаткового на підставі договору підряду або як само зайнятої особи.

Література

1. І.П. Мазур, М.М. Тищук Лікарське самоврядування: європейський досвід і кроки до впровадження в Україні https://health-ua.com/article/41680-lkarske-samovryaduvannya-vropejskij-dosvd-kroki-dovprovadzhennya-vukran
2. Світлана Тернова Лікарське самоврядування: Світовий досвід має стати взірцем для наслідування https://www.vz.kiev.ua/likarske-samovryaduvannya-svitovyj-dosvid-maye-staty-vzirtsem-dlya-nasliduvannya/
3. Указ Президента України від 18.06.2021 року «Про заходи щодо підвищення конкурентоспроможності закладів охорони здоров'я та забезпечення додаткових гарантій для медичних працівників» https://www.president.gov.ua/documents/2612021-39229
4. Проект Закону України «Про самоврядування медичних професій в Україні» 2445 https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67395
5. Проект Закону України "Про професійне самоврядування медичних професій в Україні" 2445-2 https://ips.ligazakon.net/document/XI00858A?an=4
6. Проект Закону України «Про самоврядування медичних професій в Україні» http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69359
7. МОЗ представило законопроект про самоврядування у сфері охорони здоров'я на громадське обговорення https://www.kmu.gov.ua/news/moz-predstavylo-zakonoproekt-pro-samovriaduvannia-u-sferi-okhorony-zdorovia-na-hromadske-obhovorennia

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ОКРЕМИХ ТЕРИТОРІЯХ У ВОЄННИЙ ЧАС

Сєрєбряк С.В.,
к.ю.н., доцент, доцент кафедри правознавства юридичного факультету Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, Київ, Україна

Анотація. *Стаття присвячена проблематиці визначення сутності категорії «територія пріоритетного розвитку», її ознакам, а також правовому забезпеченню. В умовах воєнного стану на території України ця категорія потребує якісного перегляду та внесення відповідних змін до законодавства. На підставі аналізу господарського законодавства, праць українських дослідників – спеціалістів у зазначеній сфері, фактичного становища суб'єктів господарювання в умовах сьогодення.*

Ключові слова: *правовий режим; спеціальний правовий режим; правове регулювання; територія пріоритетного розвитку, спеціальний режим інвестиційної діяльності.*

24 лютого 2022 року на нашу державу здійснила повномасштабне воєнне вторгнення РФ. У зв'язку з чим, Указом Президента України № 64/2022 був введений воєнний стан на території нашої держави. Під час воєнного стану на території держави як особливого правового режиму можливі обмеження прав і законних інтересів як фізичних так і юридичних осіб[1]. Всі ці фактори негативно відобразилися на веденні господарської діяльності підприємств, також на інвестуванні як зовнішніми так і внутрішніми суб'єктами в економіку нашої держави. Масштаби вторгнення РФ для нашої держави мають катастрофічні наслідки на територіях які були під окупацією або там, де велись активні бойові дії, більшість підприємств зруйновано, а також зазнали значних руйнувань об'єкти критичної інфраструктури та житловий фонд. З'явилась велика кількість вимушених переселенців як на території нашої держави, так багато людей були вимушені тимчасово переїхати до інших держав, як можливо далі від бойових дій.

Тому, перед нашої державою, після закінчення бойових дій, стоїть дуже велике завдання з відновлення об'єктів критичної інфраструктури, соціальної інфраструктури, об'єктів житлового та громадського призначення до стану, що дозволяє забезпечити повернення в регіон внутрішньо переміщених осіб та біженців, створення сприятливих умов для діяльності всіх суб'єктів господарювання. Це дасть можливість повернутися вимушеним переселенцям у міста там, де вони мешкали, робочі місця дадуть їм можливість для існування, а сплата податків підприємствами потрібна для стабілізації та розвитку економіки держави. Саме тому, на законодавчому рівні потрібно детально працювати над законодавчою базою з територіями, які понесли втрати та виокремлювати їх у території пріоритетного розвитку нашої держави (враховував всі елементи даного визначення). Вирішення цього питання на законодавчому рівні дасть гарантії та додасть зацікавленості у вкладенні коштів у економіку нашої держави та відновлення території які постраждалі після бойових дій.

Території пріоритетного розвитку (далі -ТПР) була однією з чинних форм спеціальних правових режимів господарювання в Україні, яка застосовується поряд зі спеціальними економічними зонами (далі - СЕЗ), технологічними парками та науковими парками. Перші ТПР в Україні почали з'являтися з 1998 р., і невдовзі було утворено 72 ТПР в 8 областях України та Автономній Республіці Крим. При запровадженні ТПР розглядалися як інструмент державної регіональної політики подолання депресивних виявів у регіонах, який був спрямований на залучення інвестицій та створення нових робочих місць.

Насамперед, слід зауважити, що з моменту створення СЕЗ та ТПР, з того часу, як ними було охоплено понад 10 % території України пройшло вже досить багато часу. Якщо на самому початку їх заснування створення подібних видів спеціальних режимів господарювання стало вагомою перевагою при вирішенні різноманітних проблем тих чи інших регіонів, то дедалі довше вони існували, то частіше виникали питання щодо доцільності їх створення через те, що більшість територій пріоритетного розвитку використовувалось не за призначенням і до того ж окремі спеціальні режими так і не запрацювали через ті чи інші обставини [2, с. 90]. Перед державою все більше виникає питання в потребі внесення змін у законодавство стосовно правового регулювання ТПР.

Верховною Радою України 09.07.2022 року був прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій» [3] який виключив статтю 415 Господарського кодексу України де були закріплені загальні особливості здійснення господарської діяльності на території пріоритетного розвитку. У даний статті було, зазначено, що Законом може бути визначено за поданням відповідного органу місцевого самоврядування в межах міста, району територію, на якій склалися несприятливі соціально-економічні умови і на якій на підставах та в порядку, передбачених законом, вводиться спеціальний режим інвестиційної діяльності з метою створення нових робочих місць (територію пріоритетного розвитку). А, частина 2 статті 415 ГКУ містила відсилочну норму: «порядок здійснення господарської діяльності на території пріоритетного розвитку встановлюється законом» [4]. Як бачимо, у скасованій статті ані визначення, ані основних ознак не було. Це і було його суттєвим недоліком, оскільки базові терміни, види та порядок створення повинні бути прописані на рівні кодифіковано акту, що й послужило приводом для виключення цієї статті.

Законодавець прийнявши даний закон намагається зробити його базовим, який повинен регулювати основні правові, економічні, соціальні, екологічні, гуманітарні та організаційні засади державної регіональної політики як складової частини внутрішньої політики України, встановлює особливості відновлення регіонів та територій, що постраждали внаслідок збройної агресії проти України. Прийнятим законом було визнано, що втратили чинність декілька Законів України, які регулювали відносини створення та функціонування спеціальних економічних зон та спеціальних режимів інвестиційної діяльності, та території пріоритетного розвитку в деяких областях нашої держави. Він передбачає визначення функціональних типів територій: території відновлення; регіональні полюси зростання; території з особливими умовами для розвитку; території сталого розвитку, залишає у минулому визначення «територія пріоритетного розвитку». Законодавець бере до уваги визначення відновлення регіонів і територій, що постраждали внаслідок збройної агресії проти України. На теперішній час визначення відновлення регіонів і територій, що постраждали внаслідок збройної агресії проти України має дуже велике значення враховуючи масштаби руйнувань заподіяних бойовими діями, але «територія пріоритетного розвитку» це не тотожне значення. ТПР має інше значення та правове регулювання інших відносин (проблемних питань ведення господарської діяльності та інвестування у депресивні регіони нашої держави, до введення воєнного стану) від якого не варто відмовлятися. Функціональні типи територій закріплені у ст. 11-2 зазначеного закону не дають чіткого розподілу використання режиму інвестиційної діяльності. Також перелік функціональних типів територій, а також вимоги щодо показників для віднесення територій до різних функціональних типів визначаються Кабінетом Міністрів України, але для практичної зручності потрібно щоб перелік функціональних типів територій зазначався на законодавчому рівні за поданням Кабінету Міністрів України. Зміни функціонального

призначення території тягнуть за собою внесення змін до інших законодавчих актів, і можуть виникати колізії у законодавчих актах у зв'язку з регулюванням однорідних відносин.

При цьому науковці дещо по-іншому трактують поняття - територія пріоритетного розвитку. Так, Г. Рум'янцева зазначає, що територія пріоритетного розвитку – це особлива модель розвитку економіки регіону, спроможна за рахунок преференційного режиму інвестиційної діяльності розв'язати проблеми структурної перебудови господарства, сприяє прискореному соціально-економічному розвитку територій, котрим у силу різних причин притаманна економічна відсталість або втрата попереднього потенціалу росту [5, с.241].

Якщо проаналізувати вищезгадані визначення, а також нормативно-правову базу, то можна зробити окремі висновки щодо головних ознак територій пріоритетного розвитку.

По-перше, коли ми говоримо про ТПР, то це завжди певна територія – частина території України у межах її державних кордонів, яка має свої чітко визначені кордони, які, як правило, співпадають з кордонами регіону, області чи окремих населених пунктів.

По-друге, це така територія, яка характеризується або несприятливими соціально-економічними, або несприятливими екологічними умовами, або ж незадовільним станом зайнятості населення.

По-третє, це територія, де запроваджується преференційний інвестиційний режим.

Основним завданням держави, як нами зазначалось є підтримка належного рівня інвестиційної активності за допомогою різноманітних засобів правового та економічного характеру. Виконанню цих завдань сприятиме ефективне інвестиційне середовище, що стає можливим за допомогою системи стимулювання для інвесторів. Варто акцентувати увагу, що застосування стимулів у процесі інвестування є одним з дієвих інструментів підвищення інвестиційної привабливості України. Підтримка окремих регіонів або галузей економіки за допомогою податкових та інших стимулів є запорукою збільшення інвестиційного потоку та розвитку економіки. Законодавчо закріплені податкові та інші стимули повинні враховувати економічну ситуацію, необхідність розвитку тих чи інших галузей економіки України, стимулювати приплив інвестиційних надходжень до найважливіших напрямів економіки. Для забезпечення ефективного механізму стимулювання інвестиційної діяльності доцільно забезпечити баланс інтересів держави та інвесторів, визначити напрями застосування податкових та інших стимулів, порядок їх встановлення, змін та скасування.

У зв'язку з подіями які проходять у нашої державі було подано до Верховної Ради України та був включень до порядку денного законопроект Закону України «Про спеціальний правовий режим господарської та інвестиційної діяльності на території пріоритетного розвитку «Чернігівщина»» [6] зареєстрований за номером 8010/П від 29.09.2022 року. Група депутатів які готовили даний законопроект мали бажання щоб він був базовим, та на основі останнього розробити для інших областей нашої держави які будуть звільнені від окупації і матимуть негативний вектор розвитку підприємницької діяльності та інвестування у промисловість. Висновок головного науково-експертного управління до даного проекту закону має багато зауважень, головне що на сьогоднішній день є чинним Закон України «Про засади державної регіональної політики»[7], який згідно з його преамбулою визначає основні правові, економічні, соціальні, екологічні, гуманітарні та організаційні засади державної регіональної політики як складової частини внутрішньої політики України, встановлює особливості відновлення регіонів та територій, що постраждали внаслідок збройної агресії проти України. Зокрема, у Законі визначаються питання формування та реалізації державної регіональної політики, функціональні типи територій, передбачається планування відновлення

регіонів та територій, що постраждали внаслідок збройної агресії проти України, встановлюються повноваження суб'єктів державної регіональної політики, фінансове забезпечення державної регіональної політики тощо. Також комітет ВРУ з питань антикорупційної політики надав висновок що даний законопроект не відповідає вимогам антикорупційного законодавства, має ризики до порушення антикорупційного законодавства. Комітет з питань інтеграції України до ЄС також надав висновок, що даний законопроект не відповідає міжнародно-правовим зобов'язанням України в сфері європейської інтеграції. Як ми бачимо прийняття цього закону необхідно для стабілізації економічної ситуації в господарської діяльності підприємств та залучення інвестицій. Але, потрібно провести корегування елементів об'єктивного та суб'єктного складу які будуть підпадати під дію зазначеного закону. Діючий ЗУ «Про засади державної регіональної політики» потрібно використовувати як базовий, але враховував особливості території та галузі в яку потрібно залучати інвестиції потрібні розробляти окремі законодавчі акти які б регулювали правовідносини.

Підсумовуючи зазначене, виникає питання що потрібно приймати рішення стосовно законодавчого регулювання господарської діяльності для відновлення промисловості після бойових дій та створення привабливого клімату для інвестування у економіку нашої країни. Як вже зазначалось потрібно розробити у національному законодавстві поняття «спеціальний режим господарської та інвестиційної діяльності» та «територія пріоритетного розвитку» на рівні кодифікованого законодавчого акту. Ще є поняття індустріальні (промислові) парки, яке також на перший погляд має спільні риси з територією пріоритетного розвитку та це інше поняття. Регулювання правовідносин на території пріоритетного розвитку у теперішній час потрібно суб'єктам господарювання (як ковток свіжого повітря) щоб вони, як можливо швидше відновили свій промисловий потенціал, та повернулися до об'ємів випуску продукції та надання послуг до воєнного часу з подальшим розвитком виробництва. Але, регулювання даних відносин з ведення господарської діяльності на територіях пріоритетного розвитку потрібно враховувати процес децентралізації якій проходить у наший державі, регулюванням виникаючих відносин загального характеру потрібно закріпити у кодифікованих актах (Господарський кодекс України, Бюджетний кодекс України, Податковий кодекс України, Митний кодекс України), щоб потенційні інвестори бачили незмінність законодавства на тривалий час. Не доцільно територію пріоритетного розвитку – визначать в рамках адміністративної межі області, це може призвести до зменшення надходжень до державного та місцевих бюджетів. На законодавчому рівні потрібно визначати окремі райони у межах області враховував їх природне розташування, поклади корисних копалині, сільськогосподарські підприємства які розташовані у цих районах, а також визначив галузі виробництва в які доцільно інвестувати враховуючи інтереси держави та інвесторів.

Література

1.Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022. (дата звернення: 06.10.2022).

2.Ляшенко В.И., Толмачева А.Ф. Специальные режимы хозяйствования на территориях приоритетного развития Донбасса: вопросы теории и практики: монография. Донецк: ООО «Юго-Восток, Лтд», 2005. 221 с.

3.Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій: Закон України від 09.07.2022 № 2389-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2389-20#Text (дата звернення: 29.10.2022).

4.Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15\ (дата звернення: 29.10.2022).

5.Румянцева Г.І. До питання ефективності функціонування територій пріоритетного розвитку

//Регіональна економіка 2010, №1. С. 240-247. Режим доступу: http://www.re.gov.ua/re201001/re201001_240_RumiantsevaHI.pdf

6. Про спеціальний правовий режим господарської інвестиційної діяльності на території пріоритетного розвитку «Чернігівщина»: проєкт Закону України реєстр. № 8010 від 08.09.2022 URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40418 (дата звернення: 29.10.2022).

7. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 05.02.2015 № **156-VIII**. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text (дата звернення: 29.10.2022).

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАНОВИЩА ДЕРЖАВИ У ІНВЕСТИЦІЙНИХ ВІДНОСИНАХ

Сущ О. П.,
к.ю.н., доцент, доцент кафедри правового регулювання економіки Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця, старший науковий співробітник НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України, Харків, Україна

Анотація. *Розглянуто особливості правового становища держави у інвестиційних відносинах. Встановлено, що держава є одним із ключових суб'єктів інвестиційної діяльності, оскільки виступає безпосереднім учасником інвестиційної діяльності та регулятором інвестиційної діяльності.*

Ключові слова: *інвестиційна діяльність, економічний розвиток, інвестиційне управління*

Інвестиційна діяльність завжди була і є основним, базовим видом діяльності, за допомогою якої держава здійснює соціальний та економічний розвиток. Різноманіття суб'єктів, видів і форм інвестиційної діяльності породжують поліаспектну правову природу відносин у досліджуваній сфері. І, якщо приватно-правові аспекти регулювання інвестиційних відносин були предметом зацікавленості вчених-правників, то стосовно окремих аспектів участі держави у інвестиційних відносинах приділялося мало уваги на теоретико-правовому рівні.

Розвиток та вдосконалення інвестиційного законодавства, створення та реалізація державних інвестиційних програм, розробка та впровадження інвестиційної політики України, налагоджена взаємодії органів державної влади у сфері забезпечення правового регулювання інвестиційної діяльності, створення сприятливого інвестиційного клімату для вітчизняних на іноземних інвесторів, налагодження міжнародного інвестиційного співробітництва є завданнями держави у регулюванні інвестиційної діяльності. Проте, роль держави у інвестиційній діяльності та інвестиційних відносинах не обмежується вказаними функціями, оскільки відповідно до ст. 5 Закону України «Про інвестиційну діяльність» [1], поряд із фізичними та юридичними особами суб'єктом інвестиційної діяльності є держава.

Як зазначається у науковій літературі, у рамках участі держави в інвестиційних відносинах необхідно виділити дві форми: 1) інвестиційне управління; 2) інвестиційне регулювання. Встановлення пріоритетності тієї чи іншої форми лежить в основі визначення головних напрямів підвищення стимулюючої ролі держави в інвестиційній сфері, в економічному і соціальному розвитку суспільства загалом [2, с. 124]. На нашу думку участь держави у інвестиційних відносинах не обмежується інвестиційним управлінням і інвестиційним регулюванням, оскільки держава може набувати статус безпосереднього учасника інвестиційних відносин. На законодавчому рівні вказівка на участь держави у інвестиційної діяльності відображена у ч. 1 ст. 2 Закону України «Про інвестиційну діяльність», відповідно до якої, інвестиційною діяльністю є сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій.

Аналіз інвестиційного законодавства дає підстави стверджувати, що держава є одним із ключових суб'єктів інвестиційної діяльності, оскільки виступає: 1. безпосереднім учасником інвестиційної діяльності - інвестором чи реципієнтом інвестицій, вступаючи у інвестиційні відносини з іншими суб'єктами інвестиційної діяльності з приводу реалізації інвестицій; 2. регулятором інвестиційної діяльності.

Як **безпосередній учасник інвестиційної** діяльності держава може

бути стороною інвестиційного договору чи самостійним інвестором.

Держава може виступати стороною інвестиційного договору, наприклад, угоди про розподіл продукції, відповідно до ст. 4 Закону України «Про угоди про розподіл продукції» [3], або спеціального інвестиційного договору, відповідно до п. 7 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями» [4];

самостійним інвестором здійснюючи інвестування державних інвестиційних проектів. При цьому пунктами 6 та 8 ст. 2 Закону України «Про інвестиційну діяльність» [1] зазначено, що державне інвестування державних інвестиційних проектів з використанням державних капітальних вкладень та/або кредитів (позик), залучених державою або під державні гарантії, здійснюється відповідно до вимог бюджетного законодавства. Державне або місцеве інвестування в об'єкти приватної власності здійснюється за умови закріплення в державній або комунальній власності частки у статутному капіталі юридичної особи, яка отримує таке інвестування за рахунок бюджетних коштів, залежно від обсягу вкладених інвестицій.

2) регулятором інвестиційної діяльності. Так, відповідно до ст. 11 Закону України «Про інвестиційну діяльність» [1] державне регулювання інвестиційної діяльності здійснюється з метою реалізації економічної, науково-технічної і соціальної політики виходячи з цілей та показників економічного і соціального розвитку України, державних та регіональних програм розвитку економіки, державного і місцевих бюджетів, зокрема передбачених у них обсягів фінансування інвестиційної діяльності.

Регулювання інвестиційної діяльності державою здійснюється на національному та міжнародному рівні правового регулювання шляхом встановлення умов здійснення інвестиційної діяльності. Держава регулює умови інвестиційної діяльності шляхом: подання фінансової допомоги у вигляді дотацій, субсидій, субвенцій, бюджетних позик на розвиток окремих регіонів, галузей, виробництв; заходів щодо розвитку та захисту економічної конкуренції; роздержавлення і приватизації власності; визначення умов користування землею, водою та іншими природними ресурсами; політики ціноутворення; проведення державної експертизи інвестиційних проектів; інших заходів (ч.3 ст. 12 Закону України «Про інвестиційну діяльність» [1]).

Варто погодися з думкою, що основоположним принципом державного регулювання інвестиційної діяльності повинна бути законодавчо забезпечена стійка рівновага між імперативним впливом держави на інвестиційну діяльність і свободою її здійснення. Надлишкове втручання держави підвищує корупційні ризики і викликає погіршення інвестиційного клімату, стагнацію і відтік інвестицій у більш економічно привабливі юрисдикції [5, с.11].

Особливості правового становища держави як суб'єкта інвестиційної діяльності що здійснює регулятивні функції відображаються у тому, що держава:

здійснює підтримку реалізації інвестиційних проектів та надає пільгові умови здійснення інвестиційної діяльності (ч.5 ст.2 Закону України «Про інвестиційну діяльність» [1]) шляхом: співфінансування реалізації інвестиційних проектів за рахунок коштів державного бюджету; надання відповідно до законодавства для реалізації інвестиційних проектів державних гарантій з метою забезпечення виконання боргових зобов'язань за запозиченнями суб'єкта господарювання; кредитування за рахунок коштів державного бюджету суб'єктів господарювання для реалізації інвестиційних проектів; повної або часткової компенсації за рахунок коштів державного бюджету відсотків за кредитами суб'єктів господарювання для реалізації інвестиційних проектів (ст. 12-1 Закону України «Про інвестиційну діяльність» [1]).

Також варто звернути увагу на державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями. Відповідно до Закону України «Про державне регулювання інвестиційних

проектів із значними інвестиціями» інвестору із значними інвестиціями може надаватися державна підтримка у таких формах: 1) звільнення від сплати окремих податків та зборів; 2) звільнення від оподаткування ввізним митом нового устаткування (обладнання) та комплектуючих виробів до нього, що ввозяться виключно для реалізації інвестиційного проекту із значними інвестиціями на виконання спеціального інвестиційного договору; 3) забезпечення переважного права землекористування земельною ділянкою державної або комунальної власності для реалізації інвестиційного проекту із значними інвестиціями; 4) забезпечення за рахунок коштів державного, місцевих бюджетів та з інших джерел, не заборонених законом, будівництва об'єктів суміжної інфраструктури (автомобільних шляхів, ліній зв'язку, засобів тепло-, газо-, водо- та електропостачання, інженерних комунікацій тощо), необхідних для реалізації інвестиційного проекту із значними інвестиціями;

здійснює управління державними інвестиційними проектами;

здійснює контроль за дотриманням законності здійснення інвестиційної діяльності усіма учасниками інвестиційних відносин. Прикладом може слугувати державна реєстрація договорів (контрактів) про спільну інвестиційну діяльність за участю іноземного інвестора про виробничу кооперацію, спільне виробництво та інші види спільної інвестиційної діяльності, не пов'язаної із створенням юридичної особи, укладені відповідно до законодавства суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності України за участю іноземного інвестора (п. 2 Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про порядок державної реєстрації договорів (контрактів) про спільну інвестиційну діяльність за участю іноземного інвестора» [6]).

виступає гарантом прав суб'єктів інвестиційної діяльності та гарантом щодо захисту інвестицій. Відповідно до ч. 1 ст.18 Закону України «Про інвестиційну діяльність» держава гарантує стабільність умов здійснення інвестиційної діяльності, додержання прав і законних інтересів її суб'єктів. Згідно зі ст. 19 Закону України «Про інвестиційну діяльність» [1], держава гарантує захист інвестицій незалежно від форм власності, а також іноземних інвестицій. Захист інвестицій забезпечується законодавством України, а також міжнародними договорами України. Інвесторам, у тому числі іноземним, забезпечується рівноправний режим, що виключає застосування заходів дискримінаційного характеру, які могли б перешкодити управлінню інвестиціями, їх використанню та ліквідації, а також передбачаються умови і порядок вивозу вкладених цінностей і результатів інвестицій. З метою забезпечення сприятливого та стабільного інвестиційного режиму держава встановлює державні гарантії захисту інвестицій. Державні гарантії захисту інвестицій – це система правових норм, які спрямовані на захист інвестицій та не стосуються питань фінансово-господарської діяльності учасників інвестиційної діяльності та сплати ними податків, зборів (обов'язкових платежів). Державні гарантії захисту інвестицій не можуть бути скасовані або звужені стосовно інвестицій, здійснених у період дії цих гарантій.

Крім того, для державних підприємств, що виступають інвесторами за межами України та яким відкрито іпотечний кредит, встановлюється гарантія по цих інвестиціях з боку держави (ч. 5 ст. 7 «Про інвестиційну діяльність» [1])*;*

зупиняє або припиняє інвестиційну діяльність. Причинами зупинення або припинення інвестиційної діяльності за рішенням державного органу можуть бути, згідно зі ст. 21 Закону України «Про інвестиційну діяльність» [1]: якщо її продовження може призвести до порушення встановлених законодавством санітарно-гігієнічних, архітектурних, екологічних та інших норм, прав та інтересів громадян, юридичних осіб і держави, що охороняються законом; оголошення в установленому законом порядку інвестора банкрутом внаслідок

неплатоспроможності; стихійного лиха; запровадження надзвичайного стану.

Таким чином, із зазначених повноважень, вбачається, що основними функціями держави як суб'єкта інвестиційної діяльності є: регулятивна; охоронна; заохочувальна.

Регулятивна функція направлена на врегулювання інвестиційної діяльності на рівні національного та міжнародного законодавства.

Охоронна направлена на охорону прав та інтересів суб'єктів інвестиційної діяльності шляхом надання їм передбачених інвестиційним законодавством гарантій.

Заохочувальна функція направлена на встановлення пільг та преференцій суб'єктам інвестиційної діяльності з метою залучення інвестицій у окремі сфери інвестиційної діяльності.

Література

1. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991 р. № 1560-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text

2. Концепція «Індустрія 4.0»: проблеми впровадження і окремі правові аспекти її реалізації в Україні монографія /[Є. М. Білоусов, І. В. Борисов та ін.]; за ред. С. В. Глібка. Харків: НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України, 2021. 200 с.

3. Про угоди про розподіл продукції: Закон України від 14.09.1999 р. № 1039-XIV. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1039-14#Text

4. Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями: Закон України від 17.12.2020 р. № 1116-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1116-20#Text

5. Бойчук Р. П. Форми, методи та інструменти державного регулювання інвестиційної діяльності. *Право та інноваційне суспільство.* 2016. № 2 (7). С. 9-17.

Про затвердження Положення про порядок державної реєстрації договорів (контрактів) про спільну інвестиційну діяльність за участю іноземного інвестора: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.01.1997 р. № 112. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/112-97-%D0%BF#Text

ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ В СФЕРІ ЦИФРОВОГО РОЗВИТКУ: СУТНІСТЬ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Хаустова М. Г.,
к.ю.н., доцент,
провідний науковий співробітник НДІ
правового забезпечення інноваційого розвитку НАПрН Україні,
Харків, Україна

Анотація. *Наукова робота присвячена аналізу провідної ролі держави у процесах цифровізації та необхідності формування державної політики, яка повинна мати системний характер. Визначено, що головна роль державної політики у сфері цифровізації доведена досвідом розвинутих країн світу, котрі пройшли значний шлях у цьому напрямі та мають напрацювання стосовно запровадження інструментів державного регулювання. Зазначено, що сьогодні здійснюється активне формування вітчизняної системи державного управління цифровим розвитком, що актуалізує питання дослідження її сучасного стану та визначення перспективних напрямів (із урахуванням актуальних викликів і загроз).*

Ключові слова: *державна політика, цифровізація, цифрові технології, цифрові права і свободи, державне управління*

.

Дослідження терміна «державна пол ітика» дозволило констатувати неоднозначність його тлумачення у наукових дискурсах. В сучасному світу одним з пріоритетних стратегічних завдань та загальнонаціональних пріоритетів розглядається впровадження інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) та розвиток елементів цифрового суспільства. Цифрові технології, а також пов'язана з ними громадська та людська діяльність утворюють цифрову сферу сучасного соціуму, яка в нинішніх умовах визначає економічний та інноваційний потенціал держави, рівень освіти та людського розвитку, обумовлює соціальний прогрес, ефективність державного управління та здійснення демократичних процедур.

Сучасні цифрові технології, проникаючи у різні сфери діяльності, здійснюють значний вплив на життєдіяльність суспільства, створюючи можливості для політичного та соціально-економічного розвитку будь-якої країни світу. Вони здатні сприяти «подоланню соціальної ізоляції, підвищенню продуктивності праці, впровадженню інновацій», «докорінно перетворити наше життя, забезпечуючи процвітання націй», а завдяки використанню економії від масштабу та мережевих ефектів формують додаткові резерви для економічного росту країн, які розвиваються [1,С.86], однак слід констатувати, що трансформаційні процеси одночасно пов'язані зі значною кількістю викликів і проблем, які потребують своєчасного вирішення у рамках відповідної державної політики. Серед основних із них варто відзначити такі: рівень розвитку інфраструктури та доступ до необхідних даних; забезпечення кібербезпеки; формування необхідної нормативно-правової бази; стимулювання інвестиційних процесів тощо [1,с.90]

Провідна роль держави у процесах цифровізації та необхідність формування державної політики, яка повинна мати системний характер, доведена досвідом розвинутих країн світу, котрі пройшли значний шлях у цьому напрямі та мають напрацювання стосовно запровадження інструментів державного регулювання.

Зазначимо, що сьогодні здійснюється активне формування вітчиз няної системи державного управління цифровим розвитком, що актуалізує питання дослідження її сучасного стану та визначення перспективних напрямів (із урахуванням актуальних викликів і загроз).

Дослідження терміна «державна пол ітика» дозволило констатувати неоднозначність його тлумачення у наукових дискурсах. Дослідники

визначають це поняття, акцентуючи увагу на:

– відносній стабільності організації та цілеспрямованій діяльності державних інституцій, яка здійснюється ними безпосередньо чи опосередковано щодо певної проблеми або сукупності проблем, що впливає на життя суспільства [2, с.32]; - сукупності ціннісних цілей, державно-управлінських заходів, рішень і дій, порядку реалізації державно-політичних рішень (поставлених державною владою цілей) і системі державного управління розвитком країни [3,С.8];

– наборі цінностей, цілей і знарядь, пов'язаних із визначенням суспільних про блем, що вимагають уваги [4, p.223]

Незважаючи на різні підходи до трактування, їх об'єднує спрямованість державної політики на вирішення конкре тної проблеми на користь суспі-льства. Спираючись на вищевказані поняття, вважаємо, що під державною політикою цифрового розвитку слід розуміти засновану на чинних нормативно-правових актах, узгоджену за цілями сист ему державно-управлінських заходів із боку органів державної влади, яка спрямована на реалізацію функцій держави у сфері цифрових трансформацій із метою просування цифрових технологій у всі сфери суспільного життя та забезпечення належних умов і можливостей для цифровізації національного господарства, з дотриманням базових принципів і забезпеченням цифрової безпеки, цифрових прав і свобод, інтересів громадян, суспільства та держави загалом.

Забезпечення ефективності дежавної політики в сучасних умовах розвитку інформаційного суспільства не може бути досягнуто без упровадження цифрових технологій у цій сфері. На безперечні переваги функціонування електронного урядування як форми публічного управління, заснованої на застосуванні комп'ютерних та інших цифрових технологій, вказують ряд науковців; про це зазначається у програмних документах, а також міжнародних актах.

Так, у Розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні» зазначається, що реалізація Концепції дасть змогу: підвищити ефективність державного управління у результаті спрощення управлінських процедур, скорочення адміністративних витрат, застосування сучасних методів державного управління; підвищити якість адміністративних послуг та їх доступність; забезпечити здійснення контролю за ефективністю діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування; забезпечити високий ступінь доступності інформації про діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, надання можливості громадянам та громадським організаціям безпосередньо брати участь у процесах підготовки проектів рішень, що приймаються на всіх рівнях державного управління; зменшити рівень корупції та тінізації економіки; досягти якісно нового рівня управління державою і суспільством у цілому, а також зміцнити довіру до інститутів держави [5].

Отже, критеріями, за якими визначається ефективність державної політики внаслідок застосування цифрових технологій, є: рівень відкритості та доступності діяльності органів публічної влади, рівень довіри громадян до цих органів, ступінь залучення громадськості до прийняття публічно-владних рішень, подальше стимулювання розвитку інститутів громадянського суспільства, рівень корумпованості органів публічної влади.

Запровадження цифрових технологій сприятиме зведенню до мінімуму людського фактору у публічно-управлінській діяльності, що, у свою чергу, по-перше, мінімізує кількість допущених помилок; по-друге, забезпечить зниження рівня корумпованості серед службовців; по-третє, сприятиме підвищенню прозорості роботи органів публічно-владних повноважень .Про позитивний ефект від широкомасштабного впровадження цифрових технологій у публічному управлінні свідчить і зарубіжний досвід у цій сфері. Зокрема, В. В. Недбай, провівши аналіз функціонування системи електронного урядування у ряді зарубіжних

країн, встановив безпосередній зв'язок розвитку демократії у глобальному вимірі та в окремих державах з іншими загальносвітовими та цивілізаційними процесами, насамперед із глобалізацією та розвитком інформаційного суспільства. Науковець також акцентував увагу, що організація влади та управління за принципом «електронного уряду» якісно трансформує функції держави, форми її відносин із громадянами та іншими політичними контрагентами, а також істотно активізує роль засобів масової інформації у політичному процесі [6, с. 15].

У Рекомендаціях Комітету Міністрів Ради Європи щодо електронного урядування вказується на суттєві переваги використання інформаційно-комп'ютерних технологій у сфері надання публічних послуг (електронних послуг), до яких віднесено: покращення загальної доступності, повноти та зручності користування публічними послугами; орієнтація публічних послуг передусім на потреби користувачів; забезпечення рівності у доступі громадян до участі у прийнятті публічно-владних рішень, що сприяє соціальній згуртованості населення [7].

Так, в "Декларації принципів" та у "План дій" ініційованих ООН та ЮНЕСКО розкривається відповідна політика провідних країн світу. Це – базові документи Всесвітнього саміту з питань інформаційного суспільства – зустрічі на вищому рівні у двох стадіях: Женевська стадія, 10-12 грудня 2003 року, що закінчилася ухваленням Декларації Принципів «Побудова інформаційного суспільства – глобальне завдання в новому тисячолітті» й Женевського «Плану дій»; Туніська стадія, 16-18 листопада 2005 року, де ухвалили Туніське Зобов'язання й Туніську Програму для інформаційного суспільства[8].

Як свідчать результати досліджень, державна політика цифрового розвитку країн Європейського Союзу (ЄС) реалізується на основі стратегічного підходу (на національному та наднаціональному рівнях), що передбачає запровадження «цифрових адженд», спрямованих на активні цифрові трансформації та формування Єдиного цифрового ринку ЄС.

Слід констатувати, що характерною особливістю цифрового розвитку розвинутих країн світу є міжнародне співробітництво й інтеграція, які проявляються у досягненні сумісності стандартів, протоколів та інтерфейсів. Крім того, значна увага приділяється формуванню нормативно-правової бази.

Таким чином, значення цифрових технологій у державній політиці виражається у таких головних аспектах: 1) демократизація сфери публічного управління, що досягається завдяки підвищенню доступу громадян, інших фізичних та юридичних осіб до участі у прийнятті публічно-владних рішень; 2) забезпечення відкритості та прозорості діяльності органів державної влади, і, як наслідок, підвищення рівня довіри громадян та суспільства до органів та інститутів публічного управління: прискорення поширення інформації про діяльність суб'єктів владних повноважень, підвищення рівня доступності такої інформації тощо; 3) зниження рівня корумпованості серед службовців та посадових осіб: виключення у деяких випадках безпосереднього контакту зі службовцями та автоматизація прийняття окремих публічно- управлінських рішень; 4) зменшення кількості помилок, що можуть допускатися у розрахунках, оцінках, плануванні та інших управлінських процесах людиною, через автоматизацію деяких управлінських функцій; 5) забезпечення економії ресурсів (часу, коштів, кадрів тощо) як з боку органів публічного управління, так і з боку громадян, суб'єктів господарювання[9, С. 15].

Констатуємо, що з метою формування та реалізації державної політики у сфері цифрового розвитку в Україні створено відповідну державну інституцію – Міністерство цифрової трансформації, яким сьогодні визначено стратегічні кроки та сформовано низку пакетних пропозицій і проєктів розвитку вітчизняної цифрової економіки.

Результати досліджень свідчать про те, що серед інструментів державного ре гулювання цифрового розвитку у країнах ЄС обираються переважно економічні, а використання адміністративних методів зведено до мінімуму. Така політика здійснюється шляхом стимулюв ання інвестиційних процесів; зменшення торгівельних обмежень між країнами; створення умов для спрощення реєстрації бізнесу; зниження ліцензійних і дозвільних обмежень для розвитку електронного бізнесу тощо. Окрема увага приділяється розвитку цифрового підпри ємництва та міжнародного бізнесу, в тому числі на основі цифрових платформ.

На національному рівні широко зап роваджуються програми, спрямовані на в икористання нових цифрових технологій у різних галузях економіки. Наприклад, «Industry 4.0» (Німеччина), «Фабрики Майбутнього» (країни ЄС) тощо. Їх фінансування здійснюється переважно з використанням механізму публічно-приватного партнерства [1, С.89]

Отже, цифрові технології створюють додаткові можливості для соціально-економічного розвитку країни. Значну роль у процесах цифрових трансформацій відіграє системна державна політика.

Як свідчать результати досліджень, у її рамках в Україні запроваджено низку ініціатив, котрі враховують світові цифрові тренди та тенденції. Провідні країни світу вже мають певні напрацювання у сфері державного регулювання цифрового розвитку, віддаючи перевагу економічним інструментам і мінімізуючи використання адміністративних методів. С учасні світові практики дозволили конкр етизувати перспективні напрями розвитку вітчизняної державної політики цифо-візації, але їх практична реалізація можлива за умов формування відповідних механізмів (правового, економічного, організаційного та ін.), що становить перспективи подальших досліджень.

Л і т е р а т у р а

1. Островий О.В. Формування державної політики цифрового розвитку: сучасні тенденції та перспективи/*Таврійський науковий вісник* . 2021.No 3. С. 85-91.

2. Валевський О.Л. Державна політика в Україні: методологія аналізу, стратегія, механізми впровадження : монографія. Київ : НІСД.2001. 242 с.

3. Державна політика : підручник / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України за ред. Ю.В. Ковбасюк, К.О. Ващенко, Ю.П. Сурмін та ін. Київ : НАДУ.2014. 448 с.

4. Brynjolfsson E., Kahin B. Understanding the Digital Economy: Data, Tools, and Research [reprint]. USA : MIT Press, 2002. 407 p.

5. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні : розпорядження КМУ від 20 вересня 2017 р. No 649-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-р.

6. Недбай В. В. Соціально-політичні особливості інформаційного суспільства : автореф. дис. канд. політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути та про- цеси» / В. В. Недбай. Київ.2004.с.35.

7. Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи з питань е-урядування, прийнята 15.12.2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:URL:http://www.coe.int/T/E/Com/press/News/2004/20041216_REC_CM.asp

8. World Communication Report: The media and the challenge of the new technologies [Electronic source]. – UNESCO Publishing, 1997.

Access mode: URL: http://unesdoc. unesco.org/images/0011/001112/111240e.pdf http://unesdoc.unesco.org/images/0011/001112/111240e.pdf 111

9. Берназюк О. Роль і місце цифрових технологій у сфері публічного управління/ *Підприємництво, господарство і право. Інформаційне право*.2017.N10.-С.13-22.

П А Н Е Л Ь VII

ІНТЕГРАЦІЯ НАУКИ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСЛІДНИЦЬКОГО ПРОСТОРУ. РЕАЛІЗАЦІЯ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ПРИ КОМПЛЕКСНІЙ ПІДГОТОВЦІ СТАТУСНОГО ПРЕДСТАВНИКА ІННОВАЦІЙНОЇ ОСВІТИ, НАУКИ ТА ПРАКТИКИ У СФЕРІ ПРАВА

ДО ПИТАННЯ ПРО СТЕЙКХОЛДЕРІВ ДОСЛІДНИЦЬКИХ ІНФРАСТРУКТУР

Кохан В.П.,
к.ю.н., старший дослідник,
виконуюча обов'язки завідувача відділу
правового забезпечення національної інноваційної системи
Науково-дослідного інституту правового
забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України,
Харків, Україна

Анотація. *Наукова робота присвячена питанню визначення стейкхолдерів, зацікавлених у функціонуванні дослідницьких інфраструктур. Зазначається про наукову спільноту, бізнес (промисловість), органи державної влади і місцевого самоврядування, засоби масової інформації та їх очікування (мотивацію) від діяльності дослідницьких інфраструктур.*

Ключові слова: *дослідницькі інфраструктури, стейкхолдери, наукова спільнота, бізнес, держава, засоби масової інформації.*

Концепція стейкхолдерів виникла у межах теорії соціальної відповідальності бізнесу, згідно з якою компанія функціонує для досягнення своїх фінансових цілей і крім цього допомагає суспільству. Ідея полягає у тому, що підприємства повинні поєднувати прибуткові види діяльності із діяльністю, що приносить користь суспільству. Тобто соціально відповідальна компанія не повинна працювати лише для максимізації прибутку, а повинна приймати рішення та виконувати дії, які є прийнятними з точки зору цілей і цінностей суспільства [1].

Дослідники приходять до думки, що соціальна відповідальність – важлива умова функціонування сучасних підприємств, яка істотно впливає на їх розвиток та організацію виробничо-господарської діяльності. Здійснення соціально відповідальних заходів сприяє стабільному розвитку сучасних компаній та реалізації концепції сталого розвитку, що дає змогу збалансувати економічний, соціальний та екологічний вектори розвитку, досягти органічного їх поєднання у діяльності підприємства. До того ж працівники соціально відповідальних компаній є більш мотивованими, що сприяє одержанню кращих фінансових результатів та зростанню їх продуктивності [2, с. 62].

Провідні компанії виявляють, що зростаючий відсоток інновацій надходить ззовні організації, а не тільки зсередини. Вони розуміють, що стейкхолдери – це надзвичайно важливий та корисний ресурс. На вищому рівні залучення стейкхолдерів досягає як стратегічної цінності, так і оперативного досвіду [3, с. 147].

За визначенням Міжнародного стандарту взаємодії із зацікавленими особами AA1000SES [4] стейкхолдери – це

група осіб, яка може впливати на діяльність організації або, навпаки, здатна відчувати на собі вплив від діяльності організації, її продукції або послуг і пов'язаних із цим дій. Особливо вказується на те, що не можуть визнаватися стейкхолдерами ті, хто просто може бути знайомий з організацією або мати думку про неї.

Отже, правильне визначення переліку зацікавлених осіб (стейкхолдерів) і налагодження взаємодії між ними та організацією – в нашому випадку дослідницькою інфраструктурою – сприятливо позначиться як на функціонуванні дослідницької інфраструктури та результатах її діяльності, так і покращить стан розвитку науки, промисловості та добробут держави в цілому.

Метою цієї роботи є ідентифікація видів зацікавлених осіб, для яких діяльність дослідницьких інфраструктур має істотне значення і які мають певні очікування від співпраці із дослідницькими інфраструктурами.

Для виявлення можливих зацікавлених осіб у діяльності дослідницьких інфраструктур у науці використовують інструмент «аналіз стейкхолдерів». Методик здійснення аналізу стейкхолдерів багато, найпростіша і найпопулярніша з них передбачає такі етапи: (1) ідентифікація зацікавлених сторін, (2) їх класифікація, (3) оцінка позицій та поглядів зацікавлених сторін, і на основі цієї оцінки визначення їх важливості [5, с. 159].

Зазначимо, що визначення стейкхолдерів та їх категоризація є водночас і метою, і результатом здійснюваного аналізу, саме така думка панує серед дослідників. Водночас цікавою є інша думка Левченко Н.М, яка вважає, що «основною метою стейкхолдер-аналізу слід визнати виявлення можливих протиріч між підприємством та зацікавленими сторонами, їх сили та вагомості впливу на вирішення завдань, визначених проектом» [6].

Окреслюючи потенційний перелік зацікавлених у функціонуванні дослідницьких інфраструктур осіб, варто назвати:

наукову спільноту в особі наукових установ, закладів вищої освіти, вчених і наукових співробітників;

суб'єктів господарювання різних галузей промисловості – виробників продукції, постачальників продукції і послуг, споживачів продукції і послуг, як теперішніх, так і потенційних; великих і малих підприємств; інноваційних підприємств і споживачів їх технологічних рішень; акціонерів, керівників і менеджерів підприємств; галузевих торгово-промислові палати; промислових асоціацій та об'єднань тощо;

владні структури, які уповноважені здійснювати політику у сфері науки і інновацій, – державні (Кабінет міністрів України, Міністерство освіти і науки, Міністерство цифрової трансформації України), регіональні; міжнародні інституції, які впливають на національну політику України, – Європейська Комісія, Європейський стратегічний форум із дослідницької інфраструктури, Європейська Дослідницька Рада;

засоби масової інформації – вітчизняні, іноземні; національні і регіональні; друковані, електронні; наукові журнали і публіцистичні видання; Інтернет-ресурси, телевізійні, радіо;

працівників дослідницьких інфраструктур – вчених, технічних спеціалістів, адміністраторів, користувачів послуг інфраструктур, студентів.

Очікування вищезгаданих стейкхолдерів дослідницьких інфраструктур представлені у таблиці нижче.

Висновки. В економічній науці розроблено різноманітний інструментарій для дослідження стейкхолдерів, який спрямований на ідентифікацію груп зацікавлених осіб, визначення їх інтересів та впливу, а також на здійснення класифікації стейкхолдерів за певними критеріями.

У цій роботі проведено початковий етап аналізу стейкхолдерів дослідницьких інфраструктур – визначені зацікавлені групи у функціонуванні дослідницьких інфраструктур та наведені їх очікування (мотивація) від діяльності дослідницьких інфраструктур.

Здійснення аналізу стейкхолдерів дослідницьких інфраструктур із використанням зазначеного інструментарію дозволить дослідницьким інфраструктурам ефективніше реалізовувати свою місію, насамперед, виконувати завдання із збагачення наукового знання, підвищення якості результатів інтелектуальної діяльності, забезпечення відкритого доступу до баз даних і релевантних публікацій і обміну знаннями.

Таблиця «Очікування (мотивація) стейкхолдерів дослідницьких інфраструктур»

Стейкхолдери дослідницьких інфраструктур	**Очікування (мотивація)**
Наукова спільнота	Науковий інтерес, нові можливості для здійснення досліджень, отримання фінансування, отримання необхідного і сучасного обладнання, суспільне визнання, комерціалізація наукових результатів.
Суб'єкти господарювання (промисловість)	Дослідницькі інфраструктури як ринок, як партнери із проведення досліджень та розробок, як стратегічні союзники; як конкуренти в отриманні ресурсів і допомоги від держави; як маркетингові інструменти – занадто дорогі, але цікаві.
Владні структури	Наступні вибори, призначення на посаду; обмеження у витратах; вплив на економіку держави та навколишнє середовище; розвиток місцевої економіки; розвиток національних і міжнародних стратегій розвитку.
Засоби масової інформації	Популяризація науки, інновацій; висвітлення здобутків науки; скандальні розслідування (корупція, крадіжки) з метою збільшення аудиторії видання.
Працівники дослідницьких інфраструктур	Науковий інтерес; наукові публікації; наукова кар'єра; довгострокова зайнятість; престиж наукової діяльності, суспільне визнання.

Література

1. Соціальна відповідальність бізнесу: що це означає та чому важливо. URL: https://mainbusinesspartner.ua/sotsialna-vidpovidalnist-bisnesu (дата звернення: 12.10.2022).

2. Кузьмін О., Станасюк Н., Уголькова О. Соціальна відповідальність бізнесу: поняття, типологія та чинники формування. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку.* 2021. № 2 (6). С. 56–64. URL: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journalpaper/2021/nov/25482/nzmened-56-64.pdf. (дата звернення: 12.10.2022).

3. Корепанов Г. С., Черненко Д. І., Чала Т. Г. Теоретико-методичні передумови та розробка концептуальної моделі управління взаємодіями стейкхолдерів. *Проблеми економіки.* 2020. № 1 (43). С. 144–151.

4. AA1000 Stakeholder Engagement Standard, 2015. URL: https://www.accountability.org/standards (date of access: 13.10.2022).

5. Рекун Г. П., Хрипунова Д.М. Підходи до діагностики інтересів стеукхолдерів у формуванні пріорітетів розумного розвитку територій. *Економіко-правові проблеми розвитку та сприяння господарській діяльності в сучасних умовах*: зб. наук. пр. за матеріалами ІІ Круглого столу, м. Харків, 17 трав. 2019 р. / НДІ ПЗІР НАПрН України, Харків, 2019. С. 156–62.

6. Левченко Н. М. Стейкхолдер-аналіз як інструмент ефективного управління проектами в умовах інтеграції України до європейського та світового бізнес-простору. *Інноваційні механізми управління корпоративними інтеграційними процесами підприємств*: монографія / за ред. А. М. Ткаченко. Запоріжжя: ЗНТУ, 2019. URL: http://eir.zntu.edu.ua/bitstream/123456789/4899/1/Levchenko_Steakhouse.pdf. (дата звернення: 12.10.2022).

ОСВІТНЬОЇ КОМПОНЕНТИ «ДОГОВІРНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ В СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ» В УМОВАХ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Мілаш В.С.,
д.ю.н., доцент, доцент кафедри господарського права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
Харків, Україна

Анотація. *Стаття присвячена освітній компоненті «Договірно-правове регулювання в сфері господарювання» в контексті євроінтеграції української юридичної освіти. Особлива увага зосереджується на структурі та змістовому наповненні освітньої компоненти, а також її значенні.*

Ключові слова: *господарський договір, договірно-правове регулювання, м'яке договірне право, принципи європейського договірного права.*

Важливим чинником розвитку національної правової системи є прискорення процесів правової інтеграції, *європеїзація української юридичної освіти* та *її повноцінне входження до єдиного загальноєвропейського освітнього простору.*

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 р. № 286-р. схвалено Стратегію розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 р. Стратегія відповідає зобов'язанням України як члена Європейського простору вищої освіти, та положенням щодо розбудови інклюзивного, інноваційного та взаємопов'язаного Європейського простору вищої освіти до 2030 р. згідно з Римським міністерським комюніке від 19 листопада 2020 р. і передбачає подолання викликів, зокрема шляхом цифровізації (діджиталізації) вищої освіти, розвитку віртуальної мобільності, студентоцентрованого навчання та викладання [1]. Реалізація означених цілей потребує активної *участі закладів вищої освіти у формуванні сучасного* методичного, інформаційного та організаційного забезпечення *обов'язкових та вибіркових освітніх компонентів*. Права здобувачів першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів вищої освіти на вільний вибір навчальних дисциплін, дозволяє сформувати необхідні їм компетентності в рамках широкого переліку вибіркових дисциплін. Останні вводяться в освітні програми з метою посилення конкурентоспроможності та затребуваності здобувачів вищої освіти на ринку праці та здійснення їх поглибленої підготовки за спеціальністю, що визначає характер майбутньої діяльності.

В межах реалізації інтеграційних процесів важливе значення набуває створення системної підготовки висококваліфікованих фахівців-юристів у галузі господарського права, спроможних забезпечувати ефективний юридичний супровід господарської діяльності, у тому числі під час укладення господарських договорів. Це вимагає формування у майбутніх фахівців-юристів цілісної системи знань про доктринальні та нормативні підходи щодо договірно-правового регулювання відносин у сфері господарювання, розуміння сучасного стану та напрямів модернізації правового регулювання договірних відносин у межах господарського обороту; активізації аналітичної діяльності та розвитку умінь і навичок застосування джерел господарського договірного права в правничій діяльності. Саме такі цілі переслідує вибіркова навчальна дисципліна «Договірно-правове регулювання в сфері господарювання», представлена в рамках навчального плану Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (майнор «Господарсько-правовий»).

Завданнями вищеозначеної учбової дисципліни є: надання системи теоретичних знань про господарське

договірне право України, його змістовне наповнення та основні джерела; засвоєння термінології та основних положень господарського договірного права та господарського законодавства в частині регулювання договірних відносин; надання системи теоретичних знань про правові аспекти укладання, зміни, виконання та розірвання договорів у сфері господарювання, а також підстави визнання їх недійсними; формування умінь і навичок щодо аналізу та практичного застосування нормативно-правових актів та інших джерел правового регулювання господарсько-договірних відносин.

Зміст програми навчальної дисципліни дисципліна «Договірно-правове регулювання в сфері господарювання» утворюють три модулі: Модуль 1 «Основні засади господарського договірного права України», Модуль 2 «Процедурні аспекти договірної діяльності та договірні спори у сфері господарювання», Модуль 3 «Правова характеристика окремих видів господарських договорів».

У рамках першого модуля висвітлюється сучасна проблематика господарського договірного права, його структури та джерел, піддається аналізуванню сучасний стан та перспективи розвитку законодавства України у сфері укладання та виконання господарських договорів. Крім того, розглядається поняття та значення доктрини господарського договірного права України, а також судової практики розгляду договірних спорів у сфері господарювання.

В цій частині освітньої компоненти особливу увагу приділено як міжнародним договорам (угодам), так і джерелам сучасного «м'якого» договірного права, зокрема звичаям ділового обороту, у тому числі міжнародним звичаям, рекомендаціям міжнародних організацій та/або комісій з провідних практиків та науковців, спеціально створених для проведення доктринальної гармонізації. Означені джерела мають за мету формування спільних підходів та концепцій розвитку національних договірних законодавств членів ЄС, вироблення загальних принципів договірного права та встановлення схожих за змістом норм та є основою європеїзації договірного права. Так, базові основи (універсальний підхід) укладання й виконання міжнародних комерційних договорів закладають Принципи міжнародних комерційних договорів (PICC), розроблені під егідою УНІДРУА та визнані усіма правовими системами. Принципи PICC використовуються для тлумачення та заповнення міжнародних уніфікованих правових документів та національного законодавства та можуть бути моделлю при розробці національного законодавства у сфері договірного права країн, які мають намір здійснити його модернізацію відповідно до сучасних міжнародних стандартів [2]. Однією з головних неурядових уніфікацій приватного права є підготовлені Комісією з європейського договірного права Принципи європейського договірного права (PECL), які становлять собою основи договірного права країн ЄС та можуть застосовуватися до будь-яких договорів, що укладаються в країнах ЄС, включаючи й споживчі угоди [3, с. 14]. Відомим прикладом європейської неконвенційної уніфікації (гармонізації) є Принципи, визначення та модельні правила європейського приватного права. Проект загальної довідкової схеми (DCFR). Принципи DCFR є науковим текстом, який створено зусиллями декількох тематичних дослідницьких груп з представників європейських університетів та НДІ усіх держав – учасниць ЄС. Положення Принципів DCFR максимально позбавлені «національної» залежності та відображають сучасні підходи до змісту найбільш затребуваних інститутів зобов'язального права (йдеться про сферу як договірних, так і позадоговірних зобов'язань) та уособлює його сучасну систему [4]. Академія юристів з європейського приватного права стала розробником Кодексу європейського договірного права (ECC). У ст. 1 Статуту Академії зазначено, що її метою є сприяння уніфікації та забезпечення єдності тлумачення європейського договірного права у дусі конвенцій Європейського Співтовариства, за допомогою наукових розвідок, а також сприяння розвитку правової культури, що веде до об'єднання Європи [5].

У контексті аналізу сучасних європейських підходів важливе значення приділяється вивченню сучасного договірно-правового регулювання та його місцю в загальному механізмі господарсько-правового регулювання, а також господарсько-договірними зобов'язанням, загальним умовам їх виконання та підставам припинення. Розглядається система господарських договорів, здійснюється їх видова характеристика, у тому числі електронних договорів, смарт-контрактів тощо. Аналізується феноменологія договірної свободи у сфері господарювання, форми її прояву та межі. Окрема увага приділяється істотним умовам господарських договорів та специфіці захисних застережень, а також питанням визначення змісту господарського договору на основі примірного та типового договорів.

У рамках другого модуля вивчаються процедурні аспекти господарсько-договірної взаємодії, як-то загальний порядок укладення господарських договорів та особливості їх укладення на аукціоні, за конкурсом, у тому числі в мережі Інтернет тощо. Окрема увагу приділяється: представницьким повноваженням на укладення господарських договорів від імені господарських організацій, а також проблемним аспектам, пов'язаним з їх перевищенням та обмеженням під час укладення договорів; вимогам до письмової форми господарських договорів та питанням нотаріального посвідчення господарських договорів.

У цій частині освітньої компоненти вивчається проблематика моделювання договірних відносин у сфері господарювання, пов'язана з укладенням переддоговірних угод, додатків та додаткових угод, публічного договору, договору приєднання, генерального договору та субдоговорів у сфері господарювання тощо.

Важливе місце в межах цієї частини освітньої компоненти належить вивченню проблематики договірних спорів у сфері господарювання (спорів про: усунення розбіжностей щодо змісту договірних умов при укладенні договорів; спонукання до укладення договору; тлумачення договірних умов; визнання договору дійсним; зміну або розірвання господарського договору; застосування господарських санкцій за невиконання (неналежне виконання) господарсько-договірних зобов'язань; визнання господарських договорів (окремих договірних умов) недійсними).

У рамках третього модуля вивчаються окремі види договорів у сфері господарювання (договори купівлі-продажу, поставки та міни (бартеру); засновницький договір та договір про спільну господарську діяльність; договір лізингу; договір комерційної концесії; договір підряду на капітальне будівництво; договір перевезення вантажу та ін.). У цій частині освітньої компоненти висвітлюються договірні засади державно-приватного партнерства, визначається правовий режим об'єктів державно-приватного партнерства та правовий статус державних та приватних партнерів як сторін означених договорів. Крім того, вивчаються особливості укладення договорів в рамках державно-приватного партнерства та здійснюється їх загальна характеристика (зокрема концесійного договору, угоди про розподіл продукції, договору оренди державного та комунального майна).

Значна увага приділяється особливостям зовнішньоекономічних договорів (контрактів), зокрема їх кваліфікаційним ознакам та суб'єктному складу, а також вимогам до форми таких договорів. У межах аналізу змісту зовнішньоекономічних договорів, окрема увага приділяється вивченню базисних та платіжних умов, арбітражному та форс-мажорному застереженням, а також питанням вибору права, що підлягає застосуванню до змісту такого договору. Важливе значення в процесі вивчення цих питань має аналіз публікацій МТП (Правил Інкотермс, Уніфікованих правил та звичаїв для документарних акредитивів, Уніфікованих правил по інкасо, Типового форс-мажорного застереження, модельних (типових) договорів про комерційне представництво, про реалізацію товарів дистриб'юторами, про міжнародну

комерційну концесію (франчайзинг), про придбання товарів для подальшого перепродажу тощо), а також сучасного європейського підходу щодо вибору права у міжнародних (зовнішньоекономічних) договорах, втіленого у Гаазьких принципах 2015 р. Останній полягає в можливості сторін зовнішньоекономічного договору обирати «транснаціональні норми» (зокрема, посилатися на одну або декілька неофіційних кодифікацій у сфері договірного права), або прямо чи опосередковано відмовлятися від застосування відповідної національної правової системи (здійснювати так званий негативний вибір права). Отже, об'єктивним суспільним запитом в умовах інтеграційних процесів є підготовка висококваліфікованих конкурентоздатних фахівців-юристів, орієнтованих на розуміння європейського концепту договірного регулювання.

Освітня компонента «Договірно-правове регулювання в сфері господарювання» спрямована на формування у майбутніх фахівців-юристів у галузі господарського права здатності: орієнтуватися в сучасній проблематиці господарського договірного права в контексті євроінтеграційних процесів, системно аналізувати сучасні тенденції розвитку господарського законодавства у сфері укладання та виконання господарських договорів, а також судову практику з господарсько-договірних спорів; застосовувати сучасні джерела договірного права, при наданні професійних консультацій тощо.

Література

1. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 р.: затв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 р. № 286-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text.

2. The UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts 2016 (UPICC). International Institute for the Unification of Private Law (UNIDROIT), Rome. URL: https://www.unidroit.org/instruments/ commercial-contracts/unidroitprinciples-2016.

3. Принципи європейського договірного права. Коментарі та рекомендації / пер. з англ. ТОВ «Асоціація експортерів і імпортерів «ЗЕД»». К.: Асоціація «ЗЕД», 2013. 304 с.

4. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of reference (DCFR). Full Edition. Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group) / ed. by Christian von Bar and Eric Clive. Vol. I–VI. Munich, 2009.

5. European Contract Code. URL: https://www.eurcontrats.eu/acd2/general-information.

ДО ПИТАНЬ НОРМАТИВНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНТЕГРАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ДОСЛІДНИЦЬКОГО ПРОСТОРУ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСЛІДНИЦЬКОГО ПРОСТОРУ

Подрез-Ряполова І. В.,
к.ю.н., в.о. завідувача наукового відділу правового забезпечення галузевого інноваційного розвитку НДІ НЗІР НАПрН України, Харків, Україна

Анотація. *В тезах розглянуті питання нормативного забезпечення процесу інтеграції національного дослідницького простору до Європейського дослідницького простору. Визначені основи щодо вдосконалення національного законодавства у сфері науки та інновацій. Проаналізовані окремі норми Закону України «Про наукову та науково-технічну діяльність», які регламентують питання забезпечення інтеграції національного дослідницького простору до дослідницького простору ЄС.*

Ключові слова: *дослідницький простір, дослідницька інфраструктура, інтеграція, інноваційна діяльність, наука.*

Повноцінне входження науки України до Європейського дослідницького простору є важливішим інтеграційним напрямом державної політики та потребує забезпечення певних інституційних, нормативних та організаційних умов. Відповідно до положень Концепції Європейського дослідницького простору, основними пріоритетами, навколо яких кожна країна Європейського дослідницького простору формує свою дорожню карту, є [1]:

- підвищення ефективності національних дослідницьких систем;
- спільне вирішення проблем, зумовлених глобальними викликами;
- вільний ринок праці дослідників;
- гендерна рівність;
- відкрита наука та відкриті інновації;
- розвиток міжнародного співробітництва.

Тому, впровадження пріоритетів європейського дослідницького простору повинно сприяти: гармонізації політики у сфері науки та інновацій відповідно до стандартів та норм Європейського Союзу; розвитку та підвищенню ефективності національних дослідницьких інфраструктур; розвитку інноваційної інфраструктури; забезпеченню впровадження принципів відкритої науки та відкритих інновацій тощо.

Слід зазначити, що основою щодо вдосконалення національного законодавства у сфері науки та інновацій є наступні документи:

1) Угода між Україною та Європейським Співтовариством про наукове і технологічне співробітництво [2] від 04.07.2002 р., дію якої наразі відновлено (в редакції від 08.11.2019 р.). Відповідно до Угоди сторони заохочують, розвивають і сприяють спільній діяльності в галузі науково-технологічних досліджень і розробок, що становлять взаємний інтерес. Співробітництво може здійснюватися в галузі наукових досліджень, включаючи фундаментальні, технологічного розвитку та демонстраційної діяльності, за наступними напрямками: дослідження навколишнього середовища та клімату, включаючи спостереження земної поверхні; біомедичні дослідження та дослідження в галузі охорони здоров'я; дослідження в галузі сільського господарства, лісового господарства та рибальства; промислові та виробничі технології; матеріалознавство та метрологія; неядерна енергетика; транспорт; технології інформаційного суспільства; дослідження в галузі соціальних наук; науково-технологічна політика; навчання та обмін науковими кадрами. При цьому, цей перелік може бути

розширений після розгляду та рекомендацій спільного комітету.

2) Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 р. (в редакції від 30.11.2015 р.) [3], яка передбачає, що Сторони повинні розвивати та посилювати своє науково-технічне співробітництво з метою сприяння як самому науковому розвитку, так і посиленню їх наукового потенціалу для вирішення національних та глобальних викликів.

3) Угода між Україною, з однієї сторони, і Європейським Союзом та Європейським співтовариством з атомної енергії, з іншої сторони, про участь України у Рамковій програмі з досліджень та інновацій «Горизонт Європа» та Програмі з досліджень та навчання Європейського співтовариства з атомної енергії (2021-2025), комплементарній до Рамкової програми з досліджень та інновацій «Горизонт Європа» від 12.10.2021 р. (в редакції від 03.05.2022 р.) [4].

Згідно із сферою застосування програми, Україна бере участь як асоційована країна у всіх частинах Рамкової програми Європейського Союзу з досліджень та інновацій «Горизонт Європа» (Програма «Горизонт Європа»), зазначених у статті 4 Регламенту (ЄС) 2021/695 та реалізуються через програми, встановлені Рішенням Ради (ЄС) 2021/764-6, в найсучасніших версіях та завдяки фінансовому внеску до Європейського інституту інновацій та технологій. Україна братиме участь як асоційована країна та вноситиме внесок у всі частини програми з досліджень та навчання «Євратом» (Програма «Євратом»), створеної Регламентом (Євратом) 2021/765, в її найновішій версії.

До того ж доцільно визначити нещодавнє прийняття Дорожньої карти з інтеграції науково-інноваційної системи України до європейського дослідницького простору, яка затверджена наказом Міністерства освіти і науки України від 10.02.2022 р. №167 [5]. Дорожня карта містить відповідні пріоритети, в рамках кожного із яких регламентовані цілі із зазначенням певних завдань та індикаторів. Пріоритетами з інтеграції науково-інноваційної системи України до європейського дослідницького простору визначено: підвищення ефективності національної дослідницької системи; спільне вирішення проблем, зумовлених глобальними викликами; оптимальне використання державних інвестицій у дослідницькі інфраструктури; вільний ринок праці дослідників; гендерна рівність і комплексний гендерний підхід у сфері науки; трансфер знань і відкриті інновації; відкрита наука та цифрові інновації; міжнародне співробітництво. Тобто, вищезазначені пріоритети є наближеними до пріоритетів Європейського дослідницького простору. Втім, враховуючи тісний взаємозв’язок наукової сфери та сфери інновацій, питання про розвиток національної інноваційної екосистеми повинно бути першочерговим пріоритетним напрямком Дорожньої карти, яка безпосередньо відображає процес вдосконалення національної науково-інноваційної системи.

Окрім цього, важливо зазначити, що відправні базові положення щодо інтеграційної політики регламентовані на рівні чинних нормативно-правових актів. Так, згідно із частиною 4 статті 66 Закону України «Про наукову та науково-технічну діяльність» 26.11.2015 р. № 848-VIII (в редакції від 01.10.2022 р.) [6]: держава забезпечує інтеграцію національного дослідницького простору до Європейського дослідницького простору шляхом реалізації його пріоритетів, зокрема: 1) підвищення ефективності національної дослідницької системи; 2) оптимізації міжнародної співпраці задля вирішення глобальних викликів, що стоять перед людством; 3) забезпечення участі у рамкових та спільних міжнародних програмах Європейського Союзу; 4) узгодження стратегії створення державних дослідницьких інфраструктур з дорожньою картою Європейських дослідницьких інфраструктур; 5) створення сприятливих умов для мобільності вчених; 6) забезпечення гендерної рівності; 7) повноцінного обміну, передачі та доступу

до наукових знань. Таким чином зазначені пріоритети відображають першочергові завдання державної політики у сфері євроінтеграції. При цьому, подальших концептуальних досліджень потребують питання реалізації зазначених пріоритетів.

Отже, наразі головним завданням державної політики є узгодження наукової політики України з науковою політикою ЄС та забезпечення ефективної інтеграції національної дослідницької системи до Європейського дослідницького простору, що сприяє розвитку наукового та інноваційного потенціалу та стимулює інноваційний розвиток національної економіки.

Література

1. European research area (ERA). URL: https://research-and-innovation.ec.europa.eu/strategy/strategy-2020-2024/our-digital-future/european-research-area_en.

2. Угода між Україною та Європейським Співтовариством про наукове і технологічне співробітництво від 04.07.2002 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_194#Text.

3. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.

4. Угода між Україною, з однієї сторони, і Європейським Союзом та Європейським співтовариством з атомної енергії, з іншої сторони, про участь України у Рамковій програмі з досліджень та інновацій «Горизонт Європа» та Програмі з досліджень та навчання Європейського співтовариства з атомної енергії (2021-2025), комплементарній до Рамкової програми з досліджень та інновацій «Горизонт Європа» від 12.10.2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_005-21#Text.

5. Дорожня карта інтеграції науково-інноваційної системи до Європейського дослідницького простору: затв. наказом Міністерство освіти і науки України від 10 лютого 2021 р. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/02/12/edp-nakaz.pdf.

6. Про наукову та науково-технічну діяльність: Закон України від 26.11.2015 р. № 848-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ УЧЕНОГО В ЕПОХУ ПОСТНЕКЛАСИЧНОЇ НАУКИ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Смоліна О.О.,
доктор культурології, професор кафедри філософії,
культурології та інформаційної діяльності
Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля,
професор Інституту балканістики с Центром по тракології
Болгарської академії наук
Софія, Болгарі

Анотація: *Наука – це динамічне явище. Її мінливість пов'язана не лише з розширенням горизонтів, зміною парадигм та накопиченням наукових відкриттів, але й зі зміною нашого розуміння самого поняття «наука» та її місця в світі. Сучасна постнекласична наука не орієнтована на відкриття абсолютної істини, але вимагає соціальної та особистісної відповідальності вченого.*

Ключові слова: *постнекласична наука, соціальна відповідальність вченого, етичний кодекс вченого.*

У важкій боротьбі із загарбником Україна сьогодні відстоює не лише свою незалежність, але й свій європейський вибір. Тому питання імплементування європейських стандартів до різних галузей життя країни, в тому числі й до сфери науки, наукових досліджень, є, безумовно, **актуальним**. Як змінилося сучасне розуміння науки порівняно з минулими часами та які саме стандарти та вимоги ставить сучасне демократичне суспільство до роботи вченого? Висвітлення зазначених питань складає **мету** цієї роботи.

Наука як суспільне явище і сфера досліджень особливої групи людей – вчених – пройшла кілька етапів свого розвитку: «переднаука» (до XVII ст.), класична наука (XVII – XIX ст.), некласична наука (I пол. XX ст.), постнекласична наука (від II пол. XX ст. досьогодні).

Сучасний постнекласичний її етап характеризується такими основними рисами:

- зміна наукового підходу до розуміння картини світу; світ розглядається не як сталий, а такий, що проходить постійний процес свого становлення: «from being to becoming»;
- актуальною є теза І. Канта про особливості процесу пізнання та накопичення знань: людина не стільки пізнає світ, скільки конструює його, виходячи зі своїх практичних потреб, очікувань, світоглядних настанов; так звані «закони природи» – це висмикнуте з континууму життя людське розуміння певних окремих природних процесів;
- збільшення релятивізму в розумінні істини; спроби відкриття так званої абсолютної істини, тобто такої, яка ніколи не буде спростована, все більше задовольняються результатами відкриття ситуативної, практичної, або конкретної істини;
- наявне розуміння, що одне й те саме рішення наукової проблеми може бути здобуте різними шляхами; з іншого боку, результат наукової роботи дуже залежить від того, як і якими методами проводилося дослідження;
- в якості критеріїв відбору наукового результату використовуються такі позанаукові критерії як «простота» та «красота»;
- з'ясувалося, що наукові дослідження ведуть не стільки до пізнання світу, скільки до розкриття і розширення сфери непізнаного; звідси, завданням науки є не стільки вирішувати проблеми, скільки їх ставити (знаходити);
- наука сьогодні розуміється як частина технологічної культури (а не духовної та соціальної); з іншого боку, цілі для науки, так само як і її цінності, визначають духовна і соціальна культури;

- завдання науки полягає не стільки в пізнанні світу, скільки в конструюванні світу відповідно до вимог сучасної людини;
- на сьогоднішньому етапі розвитку науки помітним є зближення так званих «точних» і «гуманітарних наук»; перш за все зближення відбувається на грунті соціальної відповідальності та наукової етики.

В якості узагальнення вищевикладеного можна сказати, що сучасна наука залишила спроби пізнати об'єктивний світ до кінця, повернутися до людини та її «земних» проблем, зосередилася на вирішенні практичних суспільних завдань. У зв'язку з цим постає питання, так би мовити, межі, яку наука не може переходити, щоб не зашкодити людини і виду homo sapiens. Це питання як раз і лежить в сфері відповідальності вченого та його професійної етики.

Зазначені питання та їх можливі вирішення викладені в Європейські Хартії дослідників, яка рекомендована Європейською комісією від 11 березня 2005 року. В документі, зокрема, зазначено: «ці рекомендації обумовлені тим фактом, що першочерговим завданням роботодівців або організацій, що фінансують дослідників, є забезпечення відповідності національним, регіональним або галузевим законодавчим вимогам» [1,с. 3].

«Європейська хартія дослідників – це набір загальних принципів та вимог, що визначають ролі, сферу відповідальності (обов'язки) та права дослідників, а також роботодавців та організацій, які фінансують науково-дослідну діяльність. <...> Хартія створює певні загальні рамки для дослідників, роботодавців та фондів, що фінансують науковців» [1, с. 6].

В рубриці «Загальні принципи та вимоги до дослідників» [1, с. 7] першим пунктом зазначено «Свобода наукових досліджень», де, зокрема, йдеться про таке: «У своїх дослідженнях науковці повинні керуватися намірами блага для людства і розширення меж наукового знання, одночасно маючи право на свободу думки та слова, свободу вибору методів вирішення проблем, відповідно до визначених етичних принципів та практик. Однак дослідники повинні усвідомлювати обмеження тих свобод, які можуть виникати у зв'язку з особливими обставинами наукових досліджень, <...> з певними умовами наукової діяльності» [1, с. 7]. Таким чином, наявне протиріччя, яке можна позначити як опозицію, з одного боку свободи та автономності вченого, а з іншого – обмеженості його свободи та контролю з боку суспільства.

Поняття автономності вченого передбачає, що наука має власну логіку розвитку, і лише вчені-професіонали можуть правильно визначити найбільш важливі та перспективні — у тому числі й щодо соціальної користі — напрями її розвитку. Тому суспільство не повинно втручатися у внутрішні справи науки. Згідно іншої точки зору, суспільство, яке фінансує науку, хоче знати, куди ці кошти витрачаються та наскільки перспективними й актуальними є дослідження. Суспільство не хоче перетворення наукової сфери на своєрідну секту з обмеженим доступом. Серед надважливих вимог, які ставить суспільство до науки є такі: в науці повинні бути заборонені антигуманні засоби та методи дослідження, які суперечать моральним нормам, мають бути визнані неприпустимими експерименти, наслідки яких несуть якусь загрозу існуванню людства, загрожують екологічними, соціальними, генетичними та іншими катастрофами. Зокрема, в Хартії прописано: «Науковці мають усвідомлювати свою відповідальність перед їх роботодавцями, грантодавцями та іншими державними та приватними організаціями, а також, виходячи з етичних засад, перед суспільством у цілому» [1, с. 9]. Щодо необхідності ознайомлення нефахівців та суспільства загалом із перебігом та результатами наукової діяльності читаємо в Хартії: «Науковці мають забезпечити публічність своєї дослідницької діяльності для широкого суспільства у зрозумілій для нефахівців формі, тим самим підвищуючи рівень розуміння науки у громадян. Безпосередня взаємодія з громадскістю сприятиме кращому розумінню самого вченого суспільного інтересу та пріоритетів у сфері науки та технологій, а також суспільної проблематики» [1, с. 10].

Наступною антиномією сучасної науки є співвідношення головного для науки тяжіння до розкриття абсолютної істини і вимоги суспільства щодо отримання відчутної користі від наукових досліджень.

Для вченого істина є найбільшою цінністю, до якої він прагне. Досягнення істини може бути пристрастю всього його життя. Але суспільство виявляє зацікавленість тільки в тих істинах, які вважає корисними. Суспільство не йтиме на витрати, якщо вони не обіцяють йому нічого, крім істини. Справжнє, але не потрібне, не цікаве знання нікому просто не знаходить споживачів, готових заплатити за працю з його видобутку. В таких умовах наука може отримати необхідні її розвитку матеріальні кошти, лише доводячи насправді свою користь суспільству. Прикладні дослідження та розробки отримують з боку держави та грантодавців набагато щедрішу підтримку, ніж фундаментальна наука. Якщо у свідомості наукового співтовариства головним орієнтиром науки має бути пошук істини, а користь — лише «побічний» наслідок цього пошуку, то суспільній свідомості, навпаки, наукова істина ставиться на службу користі.

В розділі «Етичні принципи» Європейської хартії дослідників зазначено: «Науковці мають дотримуватися загальновизнаних етичних норм та фундаментальних етичних принципів у їх дисципліні (дисциплінах), так само як і дотримуватися етичних стандартів, зафіксованих у різноманітних національних, галузевих та інституційних етичних кодексах» [1, с. 8].

В якості вимог до професійної відповідальності в Хартії прописано: «Науковці мають докладати максимум зусиль для того, щоб їх дослідження були актуальними для суспільства і не повторювали досліджень, виконаних раніше в іншому місці. <...> У разі делегування певної частини роботи іншій людині, науковці мають переконатися, що ця людина має достатній рівень компетенції» [1, с. 8].

Висновок. Таким чином, сучасна наука є не лише сферою пошуку та відкриття вченими так званих законів природи, які, як вважалося, належать до абсолютних істин, але перетворилася на соціальний інститут. Працівники цього соціального інституту – вчені – окрім виконання своїх професійних завдань, несуть соціальну відповідальність. Серед основних опозицій в сфері взаємодії суспільства і науки сьогодні наявні: автономність роботи вченого і контроль за його роботою з боку суспільства, а також природне тяжіння науки до відриття абсолютної істини і вимога суспільства до наявності практичної користі від наукової праці.

Література

1. Європейська хартія дослідників: Кодекс працевлаштування наукових працівників. URL: https://euraxess.ec.europa.eu/jobs/charter/european-charter

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПІДТРИМКИ ВИСОКОТЕХНОЛОГІЧНОГО ВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ

Чубенко В.А.,
к.ю.н., м.н.с., НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України, Харків, Україна

Анотація. *Проаналізовано проєкт Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання фінансової підтримки на створення високотехнологічних виробництв за участю закладів вищої освіти та наукових установ на умовах співфінансування» як акту, покликаного стимулювати виробництво високотехнологічної продукції в Україні. Виокремлені переваги, а також викладені суперечності, прогалини вказаного проєкту та наведені відповідні пропозиції щодо його удосконалення.*

Ключові слова: *високотехнологічна продукція, грант.*

Основним завданням нашої держави сьогодні та в післявоєнний період буде зміна стратегії експорту з сировинного на більшу частку продукції з високою доданою вартістю, у тому числі високотехнологічної, оскільки серед пріоритетних напрямків інноваційної діяльності в Україні є створення високотехнологічної конкурентоспроможної продукції та збільшення експортного потенціалу з ефективним використанням як національних, так і світових науково-технічних досягнень [1]. При цьому, вагому роль в створенні високотехнологічної продукції відіграють фінансові інструменти та наявність науково-дослідного та дослідно-конструкторського потенціалу в суб'єкта господарювання або можливість отримання таких послуг від спеціалізованих установ. Крім цього, зважаючи на ряд причин (ризиковість, великі фінансові витати на розробку та створення високотехнологічної продукції, специфічність, обмеженість шляхів збуту тощо) всебічна підтримка держави з використанням різних засобів регулювання у вказаному питанні є вкрай необхідною.

Так, одним із елементів такого сприяння може бути інструмент надання фінансової підтримки у формі гранту для створення високотехнологічних виробництв за участю закладів вищої освіти та наукових установ для покриття деяких напрямів витрат. Так, проєктом постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання фінансової підтримки на створення високотехнологічних виробництв за участю закладів вищої освіти та наукових установ на умовах співфінансування» [2] (далі - Порядок) пропонується визначити умови, критерії та механізм проведення МОН конкурсного відбору з метою надання фінансової підтримки суб'єктам господарювання на створення високотехнологічних виробництв за участю закладів вищої освіти та наукових установ у формі грантів на умовах співфінансування, а також порядок отримання гранту, види витрат, які може здійснювати грантоотримувач, обов'язкові умови договору про надання гранту та процедуру повернення коштів у разі невиконання умов такого договору.

Так, враховуючи те, що останнім часом необхідність високотехнологічного розвитку України, здебільшого, лише декларувалось [3, с. 93], вказаний проєкт акта став одним з перших в Україні, який покликаний в окремих аспектах забезпечити правове регулювання стимулювання високотехнологічного виробництва (за винятком нормативно-правових актів, які визначають державні засоби регулювання визначених окремих галузей високотехнологічного виробництва). Разом з тим, незважаючи на те, що Порядок надання фінансової підтримки на створення високотехнологічних виробництв за участю закладів вищої освіти та наукових установ

на умовах співфінансування ще не прийнятий та не набув чинності, останній піддається суттєвій критиці, яка полягає в нижченаведеному.

Перш за все, слід зазначити, що проєкт Порядку не містить визначення поняття «високотехнологічне виробництво» чи будь-якої бланкетної норми із зазначенням відповідного нормативно-правового акту, яким передбачене таке визначення. Разом з тим, вказане поняття є вкрай важливим як для розуміння сфери правового регулювання даного проєкту акту, так і для оцінювання відповідності критерію високотехнологічності виробництва, запропонованих проектів отримувачами грантів. Так, найближчим за сферою правового регулювання до запропонованого проєкту Порядку є Загальнодержавна комплексна програма розвитку високих наукоємних технологій, затверджена Законом України [4], згідно якої високотехнологічне виробництво – це виробництво, в якому застосовуються наукоємні технології. При цьому, згідно наведеного Закону, високі наукоємні технології – технології, що створюються на підставі результатів наукових досліджень та науково-технічних розробок, забезпечують виготовлення високотехнологічної продукції, сприяють запровадженню високотехнологічного виробництва на підприємствах базових галузей промисловості. Тобто, доцільно ці два поняття («високотехнологічне виробництво» та «високі наукоємні технології»), існуючі в чинному законодавстві України, уніфікувати з поняттям, яке використовується в Проєкті «високотехнологічне виробництво», через основні ознаки, які закладені в їх основу.

Крім того, пунктом 6 проєкту Порядку визначено перелік напрямків високотехнологічного виробництва, проєкти за якими приймаються до участі у конкурсі (освоєння нових технологій транспортування енергії, впровадження енергоефективних, ресурсозберігаючих технологій, освоєння альтернативних джерел енергії; освоєння нових технологій високотехнологічного розвитку транспортної системи, ракетно-космічної галузі, авіа- і суднобудування, озброєння та військової техніки; освоєння нових технологій виробництва матеріалів, їх оброблення і з'єднання, створення індустрії наноматеріалів та нанотехнологій; технологічне оновлення та розвиток агропромислового комплексу; впровадження нових технологій та обладнання для якісного медичного обслуговування, лікування, фармацевтики; широке застосування технологій більш чистого виробництва та охорони навколишнього природного середовища; розвиток сучасних інформаційних, комунікаційних технологій, робототехніки) [2]. Варто зауважити, що в Україні відсутній офіційно затверджений чи унормований перелік високотехнологічних виробництв, галузей чи високотехнологічної продукції. В даному аспекті доцільним є перейняття міжнародного досвіду та визначення зазначених вище напрямків високотехнологічного виробництва, враховуючи сформовані міжнародні переліки.

Зокрема, критерієм віднесення до груп, класифікованих міжнародними організаціями як високотехнологічна продукція, є висока інтенсивність науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт у виробництві технічної продукції. Так, Організацію економічного співробітництва та розвитку ще в 1994 році представлено перелік високотехнологічних товарів. Вказаний перелік змінювався декілька разів (остання версія (SITC Rev. 4) [5], який також взятий за основу Статистичною організацією Європейської Комісії (Євростатом) для затвердження відповідного каталогу. Перелік високотехнологічних товарів, відповідно до останньої редакції зазначеної вище включає в себе аерокосмічну продукцію, комп'ютерну та офісну техніку, електроніку та телекомунікації, фармацевтику, наукові інструменти, електричні машини, хімію, неелектричну техніку, озброєння. Таким чином, напрямки співфінансування високотехнологічного виробництва, запропоновані в проєкті Порядку, в більшості, не співпадають з

тими, які визначені міжнародними організаціями.

Водночас, слід зауважити, що проєкт Порядку надання фінансової підтримки на створення високотехнологічних виробництв за участю закладів вищої освіти та наукових установ на умовах співфінансування містить напрям співфінансування «озброєння та військова техніка».

Однак, відповідно до ст. 8 Закону України «Про державну таємницю» інформація про винаходи, дослідження і розробку нових зразків озброєння в інтересах забезпечення національної безпеки і оборони та про результати таких досліджень і розробок; про наукові, науково-дослідні, дослідно-конструкторські та проектні роботи, предметом яких є створення новітніх складних зразків озброєння, військової або спеціальної техніки та інші роботи, що мають важливе оборонне чи економічне значення або суттєво впливають на зовнішньоекономічну діяльність та національну безпеку України, відноситься до державної таємниці [6]. Водночас, відповідно п. 8 проєкту акта одним з основних принципів з організації та проведення конкурсу є його прозорість. Крім того, в процесі оцінювання поданих заявок, а також перевірки відповідного договору, укладеного з отримувачем гранту підлягають залученню велика кількість посадових осіб, які не мають відповідного доступу до державної таємниці. Вказане, відповідно, створює ризики порушення законодавства в сфері державної таємниці.

Разом з тим, слід взяти до уваги, що товари військового призначення є товарами з обмеженим обігом, тому реалізація гранту за вказаним вище напрямом може бути ускладненою з огляду на законодавство про дозвільну систему у сфері господарської діяльності, про ліцензування видів господарської діяльності тощо.

Багато запитань також викликають положення проєкту Порядку, щодо наявності в ньому оціночних термінів, щодо змісту документів для участі в конкурсі, порядку їх перевірки та оцінки, відсутності згадки про визначну форму та зміст договору з отримувачем гранту тощо.

Підсумовуючи викладене, варто зазначити, що будь-яка державна підтримка, впровадження засобів державного, правового регулювання з метою стимулювання високотехнологічного виробництва, беззаперечно буде мати позитивним наслідком відбудову та зміцнення економіки України, в тому числі в післявоєнний період. Доцільність прийняття Порядку надання фінансової підтримки на створення високотехнологічних виробництв за участю закладів вищої освіти та наукових установ на умовах співфінансування обумовлена необхідністю системних зрушень у сфері інноваційної діяльності, що повинні бути спрямовані на створення умов для розвитку інноваційної екосистеми, поєднання наукового та промислового потенціалу, активізацію міжнародної співпраці у сфері інноваційної діяльності, забезпечення трансферу технологій і комерціалізації наукових результатів, збільшення обсягу інноваційної продукції та реалізації продукції з високою прибутковістю. Разом з тим, слід звернути увагу на деякі суперечності, відсутність необхідних елементів тощо та удосконалити вказаний проєкт в частині внесення до останнього необхідних визначень понять, врахування міжнародної практики щодо переліку (напрямків) високотехнологічних галузей та продукції, виключення напрямків співфінансування напряму озброєння та військової техніки з метою уникнення суперечностей з профільним законодавством та дотримання вимог інституту державної таємниці тощо.

Література

1. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні : Закон України від 08.09.2011 р. № 3715-VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2012. № 19-20. С. 166.

2. Про затвердження Порядку надання фінансової підтримки на створення високотехнологічних виробництв за участю закладів вищої освіти та наукових установ на умовах співфінансування : проєкт Постанови Кабінету Міністрів України. URL: https://mon.gov.ua/ua (дата звернення: 30.10.2022).

3. Чубенко В. А. Деякі питання правового регулювання господарської діяльності щодо виробництва та постачання високотехнологічної продукції в Україні. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 4. С. 93–97.

4. Про Загальнодержавну комплексну програму розвитку високих наукоємних технологій : Закон України від 09.04.2004 р. № 1676-IV. Офіційний вісник України. 2004. № 18. С. 9.

5. Eurostat indicators on High-tech industry and Knowledge – intensive services Annex 5 – High-tech aggregation by SITC Rev.4. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/Annexes/htec_esms_an5.pdf (дата звернення: 21.05.2019).

6. Про державну таємницю : Закон України від 21.01.1994 р. № 3855-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 16. С. 93.

РЕАЛІЗАЦІЯ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ПРИ НАВЧАННІ АСПІРАНТІВ У СНУ ім. В. ДАЛЯ

Шаповалова О.В.,
д.ю.н., професор, завідувач кафедри господарського права юридичного факультету хідноукраїнського національного університету ім. В. Даля, провідна наукова співробітниця відділу правового забезпечення галузевого інноваційного розвитку НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України;

Корнієнко І.С.,
аспірантка кафедри правознавства юридичного факультету Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, Київ, Україна

Анотація. *Обґрунтовано актуальність проблематики з комплексної підготовки конкурентоспроможного фахівця ступеня доктора філософії. Розкрито шляхи щодо здібностей аналізу та оцінки фактичних обставин зміни світового правопорядку, з глибоким переосмисленням наявних та створення нових цілісних знань. Визначено напрями професійної практики у сфері права, спрямованої на економічне самопосилення держави та протистояння загрозам національного та економічного суверенітету нашої країни. Охарактеризовано робочу програму з дисципліни «Розробка докторського проекту».*

Надано коментар до методології наукового пошуку та проведення наукових досліджень, спираючись на нові погляди та спосіб мислення щодо адаптації національного законодавства до європейського та до вимог сталого розвитку.

Ключові слова: *інтеграційні процеси, аспіранти, розробка докторського проекту, наукове дослідження, професійні навички, правові явища та процеси, методологія юридичної науки, сталий розвиток суспільства і держави, адаптація до європейських стандартів.*

Війна для українців стала колосальним іспитом на незламність, витривалість, стійкість духу та людяність. Це неймовірний стрес-тест не тільки для наших військових, які мужньо боронять нашу Батьківщину, стримуючи ворожу навалу, а й для усіх українців, які змушені звикати до нової, подекуди жахливої, реальності, та адаптуватись до нових умов, які диктує нам воєнний час.

В умовах воєнного стану процес здобуття вищої освіти зазнав великих змін, а також сформував психологічну готовність аспірантів до певних кроків в умовах війни, надання алгоритму дій у складних ситуаціях, сприяння вирішенню завдань, що можуть виникнути під час воєнних дій на території України. Частина учасників освітнього процесу, а також і вищих навчальних закладів, внаслідок загрози життю, бойових дій та тимчасову окупацію окремих територій вимушено перемістилася в межах України.

Відбулися зміни у формуванні світогляду майбутніх докторів філософії права з новим перспективним способом мислення, здатними не лише застосовувати засвоєні знання з відповідної освітньо-наукової програми, але й генерувати нові на базі сучасних досягнень правничої науки і практики, а також здатних займатися науково-дослідницькою діяльністю, вирішуючи складні проблеми в різних галузях юридичної науки.

Для реалізації інтеграційних процесів при організації навчання аспірантів у СНУ ім.В.Даля доцільним визнається застосування змін, які відбуваються у сучасному вимірюванні часу, поштовхом для винаходу та зазначенням у дисертаційних роботах. Саме освітньо-наукова програма, за якою у СНУ ім.В.Даля, відбувається підготовка аспірантів за спеціальністю 081 «Право» щодо здобуття кваліфікації докторів філософії права вносить корективи в дослідницьку та практичну складову, що є невід'ємним фактором досягнення результату при розробці нових чи

вдосконаленні існуючих нормативно-правових актів.

У зазначеній програмі інновацію в освіті розглядають як реалізоване нововведення у змісті, методах, прийомах і формах навчальної діяльності та виховання особистості (як методики, технології), у змісті та формах організації управління освітньою системою, а також у засобах навчання та у підходах до соціальних послуг в освіті. Робоча програма з дисципліни «Розробка докторського проєкта» зорієнтована на суттєве підвищення якості, ефективності та результативності освітнього процесу. Практичні завдання за даною дисципліною сприяють взаємодії аспірантів із науковими керівниками. Наприклад, надаються нові заходи, що призводить до вищих результатів у навчанні. Йдеться про комунікаційний контекст колективного заняття аспірантів з науковцями з питань опрацювання фахової літератури для докторського проекту. Так на практичному занятті за темою «Методи підбору та підходи до опрацювання фахової літератури для докторського проекту» оголошується не лише висновок наукового керівника, але й результати оцінки незалежних експертів (науковців за профілем дослідження) із напрацювань аспіранта, про які він доповідає на занятті. Обов'язковою є участь в обговоренні всіх аспірантів, присутніх на практичному занятті.

Реалізація інтеграційних процесів при комплексній підготовці статусного представника інноваційної освіти, науки та практики у сфері прав відбувається не лише під час вивчення спеціальної дисципліни «Адаптація національного законодавства до вимог сталого розвитку» аспірантами СНУ ім. В.Даля. Здобувачі освіти та інші учасники інтеграційних заходів змогли у режимах онлайн дізнались про американський досвід формування докторських програм, Зальцбургські принципи та Європейський досвід, вимоги щодо акредитації PhD програм. Отримали досвід пошуку та аналізу здобутків інших установ, визначення лідерів та встановлення контактів з ними, переоформлення статті за форматом обраного видання за допомогою Cite While You Write™, створення та впорядкування каталогу, спільний доступ до даних, використання у науковій роботі та освітньому процесі. Аспіранти дізналися про етичні кодекси, які діють у Польщі та регуляційні політики університетів, різновиди плагіату, перевірку на плагіат та багато іншої корисної інформації для майбутніх науковців. Дізнались, що у Німеччині існують наукові омбудсмани, місцеві омбудсмани та німецька дослідницька рада. Обговорили приклади академічної недоброчесності, а також спікери заходів, з власного досвіду, надали учасникам інформацію про важливість доброчесності для репутації та довіри до академічних інституцій.

Актуальним в даний час, було проходження аспірантами курсу «Психологічна підготовка та дії цивільного населення у воєнних умовах», організований Радою молодих вчених при Міністерстві освіти України. Головна мета курсу, це формування психологічної готовності цивільного населення до дій в умовах війни, надання алгоритму дій у складних ситуаціях, сприяння вирішенню завдань, що можуть виникнути під час воєнних дій на території України. Під часу курсу, учасники мали змогу підвищити готовності своїх дій у воєнних умовах шляхом розвитку фізичних вмінь та удосконалення вже набутих навичок та вмінь; сформувати готовність до перенесення екстремальних фізичних і психологічних навантажень у період ведення бойових дій; та вдосконалити командні, організаційно-методичні навички і вміння.

Ефективністю у складанні докторських проектів є не тільки пошук інновацій у відповідності до особливостей новітніх процесів, аналізу робіт вчених та вмінні застосовувати зміни у законодавстві, а також використання здобутих результатів при проходженні певних курсів та прийняття участі у робочих засідання та семінарах.

Результатом навчання та складанням науково-дослідницької роботи з подальшої формалізацією її результатів, являє собою здобуття глибинних знань за рахунок

вивчення фахових, загальнонаукових та універсальних курсів і отримання практичних навичок, пов'язаних з плануванням та здійсненням самостійних наукових досліджень у галузі права, підготовкою доповідей результатів досягнень на наукових конференціях та семінарах, планування та ведення проектної діяльності для одержання грантів на наукові дослідження, організацію та здійснення педагогічної практики.

Висновки.

Для обґрунтування вибору теми докторського проєкту та її актуальності і стану наукової розробки, а також визначення об'єкта і предмета дослідження, формування мети і висвітлення методологічних засад дослідження, з окресленням джерельної бази дослідження, аспіранти СНУ ім.В.Даля, знаходять відповіді при вивченні дисципліни «Розробка докторського проекту». Курс передбачає ознайомлення аспірантів із чинними нормативними документами та вимогами, що регламентують підготовку і захист дисертаційних робіт у галузі гуманітарних наук в Україні, дотримання етичних норм і правил академічної доброчесності здобувачами наукових ступенів на всіх етапах виконання досліджень. Заняття спрямовані на методологічну, методичну і практичну підготовку аспірантів до здійснення дисертаційного дослідження та викладу його результатів, зокрема до визначення стану наукової розробки теми, загального задуму дослідження, його мети і завдань, теоретико-методологічних засад, джерельної бази, структури та основних етапів. Основним очікуваним результатом курсу є підготовка аспірантами індивідуальних дисертаційних проєктів за затвердженими темами.

При вивченні дисципліни «Розробка докторського проекту», аспіранти ознайомились з основними вимогами до дисертаційних досліджень, етапами роботи над дисертацією, особливостями її структуризації та складових, засадничими принципами вивчення джерел та аналізу наукової літератури, правилами укладання бібліографії та цитування тощо. Особливу увагу було приділено дотриманню етичних норм і правил академічної доброчесності у процесі підготовки дослідження та оприлюднення і захисту його результатів.

В умовах воєнного стану можливо очікувати хвилю нових результатів у дослідницький діяльності. Поштовхом для здобуття професійних навичок аналізу законодавчої бази стали сучасні умови, що були визначені діями держави агресора.

Особливої актуальності набули інновації в освіті з початком широкомасштабної війни. У цей складний час освітяни стали більш активно вести пошук шляхів вирішення проблем організації дослідницької робити. Відкрито велику кількість доступів для отримання навиків щодо проходження певних курсів, наприклад: Академічна доброчесність: іноземний досвід, на прикладі держав ЄС; Web of Science Core Collection: нові та старі можливості для науковця та адміністратора; Презентація наукових здобутків вченого; Демонстрація досліджень вашої установи; Новий Journal Citation Reports; Наукова доброчесність; Аналіз грантової підтримки та ефективності співпраці в Web of Science та InCites; Можливості референс-менеджера EndNote для роботи з бібліографією; Можливості аналітичного інструменту InCites для науковця та адміністратора та ін.

Література

1. Конституція України // Голос України. – від 13.07.1996 — № 128
2. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» // https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text
3. Закон України «Про освіту» // Голос України офіційне видання від 27.09.2017 — / № 178-179 /
4. Указ Президента від 24.02.2022 № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» // Голос України офіційне видання від 24.02.2022 — № 37
5. Указ Президента від 24.02.2022 № 68/2022 «Про утворення військових адміністрацій» // Голос України офіційне видання від 11.03.2022 — № 54
6. Порядок підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих

навчальних закладах (наукових установах): Постанова Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. № 261.

7. Про затвердження Положення про порядок реалізації права на академічну мобільність : Постанова Кабінету Міністрів України від 12 серпня 2015 р. № 579 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 66. – Ст. 2183.

8. Питання навчання студентів та стажування аспірантів, наукових і науково-педагогічних працівників у провідних вищих навчальних закладах та наукових установах за кордоном: Постанова Кабінету Міністрів України від 13 квітня 2011 р. // Офіційний вісник України. – 2011.– № 28. – Ст. 1195.

9. Методичні вказівки до практичних занять з дисципліни «Розробка докторського проекту» (для здобувачів вищої освіти ІІІ освітнього рівня спеціальності 081 «Право») / Укладач О.В. Шаповалова. – Сєвєродонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2020.

10. Адаптація правової системи України до права Європейського Союзу : теоретичні та практичні аспекти : матеріали ІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Полтава, 23 листопада 2017 року) : у 2 ч. – Полтава : Россава, 2017. – Ч. 2. – 236 с.

11. Освіта України в умовах воєнного стану. Інноваційна та проєктна діяльність: Науково-методичний збірник/ за загальною ред. С. М. Шкарлета. Київ-Чернівці «Букрек». 2022. 140 с.

12. Зв’язок та пошук інформації. URL: https://dovidka.info/zvyazok-taposhuk-informatsiyi-v-nadzvychajnyh-sytuatsiyah/

13. Психологічна підтримка в умовах війни. URL: https://dovidka.info/psyhologichna-pidtrymka-v-umovah-vijny/

14. Як підготуватися до надзвичайної ситуації. URL: https://dovidka.info/yak-pidgotuvatysya-do-nadzvychajnoyi-sytuatsiyi/

ОСВІТНЬО-НАУКОВА ПРОГРАМА ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ДОСЛІДНИЦЬКОМУ ПРОСТОРІ

Шаповалова О.В.
доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри господарського права Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля МОН України, провідна наукова співробітниця відділу правового забезпечення галузевого інноваційного розвитку НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України, Київ, Україна.

Анотація. *Обгрунтовано актуальність проблематики з комплексної підготовки конкурентоспроможного фахівця ступеня доктора філософії за програмними документами, розробленими в університетах. Охарактеризовано вихідні настанови Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля щодо підготовки фахівців третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти за кваліфікацією доктора філософі (спеціальності Право). Надано коментар до методології розбудови відповідної освітньо-наукової програми університету. Прокоментовано досвід активної участі науковців СНУ ім.В.Даля (в тому числі аспірантів) у дослідницьких проєктах ЄС щодо реформування судової системи України. Викладено результати проведеного аналізу наявності євроінтеграційного зв'язку української освіти і науки у силабусах, за якими навчаються аспіранти у СНУ ім.В.Даля.*

Ключові слова: *євроінтеграційні процеси в освіті, освітньо-наукова програма, силабуси, аспіранти, інтеграція української науки, європейський дослідницький простір, адаптація до європейських стандартів судоустрію та судочинства, фактори реалізації інтеграційних процесів у освітньому та дослідницькому просторі.*

Розробка освітньо-наукової програми є функцією системи управління освітою. Довгий період часу у справі організації програмного забезпечення освітнього процесу у вищій школі пріоритет, в основному, надавався диференціації за майбутньою професією та фахом. У сучасних умовах такий підхід хоча ще й не відходить у минуле у веденні освітньо-наукового процесу. Але він справедливо поступається євроінтеграції. Саме напрацювання заходів євроінтеграції має місце на юридичному факультеті нашого університету при підготовці фахівців третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти за кваліфікацією доктора філософі (спеціальності «Право»).

Реалізація євроінтеграції в освіті та науці здійснюється на основі відповідної програми. яка характеризується як така, що має дві складові – освітню та наукову. Освітня компонента виводить лише на один бік інтеграції. Другий її бік - це інтеграція української науки до європейського дослідницького простору.

Європейський дослідницький простір (European Research Era, ERA) визначається унікальною системою інноваційних програм інтеграції наукових ресурсів у європейський простір. Основними провідними складниками зазначеної системи визнаються наукові **дослідження, освіта** та **інновації.**

Європейський дослідницький простір справедливо сприймається у цивілізованому світі частиною розширеної Лісабонської стратегії розвитку тому, що вона об’єднує ці три складники у «науковий трикутник».

Водночас відбуваються зміни у пріоритетах самого європейського дослідницького простору. Вони вцілому спрямовані на мобілізацію наукових досліджень, спрямованих на сталий розвиток усіх сфер суспільства. Європейський Комітет з інновацій пропонує запровадження нових напрямів розвитку європейського дослідницького простору у відповідності до сучасних світових викликів. Зокрема наголошується на необхідності сприяння розвитку академічної кар’єри не лише досвідчених та визнаних науковців. Особлива увага

приділяється молодим науковцям й дослідникам.

Представники навчального процесу у своїх поглядах на інтеграційні процеси у сучасній вищій освіті пропонують удосконалити функції всіх ланок системи управління освітою, реформувати МОН України, запровадити реальне самоврядування і автономію навчальних закладів, внести зміни в організаційну і методичну форми здобуття ступеня доктора права.

Здобувач ступеня доктора права організаційно підкорений основному фокусу освітньо-наукової програми. Програма базується на загальновідомих наукових здобутках, орієнтує на підготовку практичної та теоретичної/методичної стратегії дослідника за актуальною спеціалізацією. У межах правової спеціалізації можлива подальша професійна та наукова кар'єра статусного фахівця у галузі юриспруденції.

Орієнтація на професійну та наукову кар'єру відбувається не лише під час вивчення спеціальних дисциплін. Практичну стратегію євроінтаграційної культури дослідника формує участь у публічних євроінтеграційних заходах. Наприклад, українська правова наука майже тридцять років напрацьовує концептуальні засади реформування судової системи (ще у 1992 році Верховною Радою України була схвалена перша Концепція судово-правової реформи в Україні). Популярними заходом інтеграції є Проект ЄС «ПРАВО-Justice». До цього заходу залучені безпосередньо представники наукової спільноти юридичного факультету СНУ ім.В.Даля, в тому числі випускники аспірантури нашого університету (О.С.Фонова, В.М.Лазніков та інш.) Зокрема, О.В.Шаповалова з 2018 року бере участь у Проекті ЄС «ПРАВО-Justice». З 2020 року входить до керівного складу Донбаської регіональної ради реформ правосуддя. У складі зазначеного заходу проводиться безліч вебінарів. Один з них - «Актуальні питання господарського судочинства в умовах воєнного стану в Україні» (https://www.youtube.com/watch?v=PVtwwvzyjW8)

Статус фахівця. який отримує підготовку у нас, дозволяє стати конкурентоспроможним утримувачем наукового ступеня доктора філософії. Саме інтеграційні процеси у освіті та дослідницькому просторі прищеплюють здібності до аналізу та вміння оцінювати фактичні обставин зміни світового правопорядку, а також - глибокого переосмислювати наявних та створення нових цілісних знань й професійної практики у сфері права.

Наш університет як організатор не лише наукового, але й -освітнього процесу щодо підготовки фахівців третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти за кваліфікацією доктора філософі (спеціальності «Право») виходить із такої настанови. Оскільки сучасні вимоги євроінтеграції в освіті і науці тісно пов'язані між собою, остільки і силабуси за дисциплінами аспірантури не можуть бути ізольовані від Концепції забезпечення інтеграційного зв'язку між европейськими науками та наукою вітчизняною.

Проведений аналіз показав наявність вищезазначеного інтеграційного зв'язку у наступних силабусах: «Розробка докторського проекту», «Інтелектуальна власність та комерціалізація наукових досліджень», «Сучасний стан наукових знань у галузі теорії та практики права», «Сучасні інформаційні технології в науковій діяльності», «Адаптація національного законодавства до вимог сталого розвитку» та інш.

За законами синергетики, коли підготовлені за такою освітньо-науковою програмою та за якісними силабусами фахівці увіллються у науковий простір та юридичну практику, то Інтеграційні процеси в освітній та науковій галузях отримують вагоме підґрунтя для розвитку.

Отже сподіваємося, що представники освіти та науки у своїх програмних документах передбачають спрямованість на економічне самопосилення держави та протистояння загрозам національного та економічного суверенітету нашої країни.

Для реалізації задумок, що ґрунтуються на прогресивних поглядах щодо інтеграційних процесів у сучасній вищій освіті важливою стає співпраця між

державами на конкурентній основі. Зокрема, для спільного вирішення міжнародних проблем (зв'язок між розподіленими національними ініціативами, вирівнювання, синхронізація і гармонізація процедур, правил і норм, ефективні інвестиції в створенні та використанні дослідницьких інфраструктурах, створення і впровадження єдиного європейського статусу доступу до дослідницьких інфраструктур; доступ дослідників до міжнародного ринку праці; оптимальний обмін і передача знань за допомогою цифрового ЄДП (запровадження та узгодження політики відкритого доступу органів фінансування досліджень і дослідницьких організацій, практична для науковців платформа авторського права для швидкого обміну знаннями); створення універсальної довідкової науково-технічної системи, яка б забезпечувала управлінські структури інформацією тощо.

Висновки. Отже у процесі підготовки фахівців третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти за кваліфікацією доктора філософі (спеціальності «Право») маємо за провідні настанови наступне:

У програмних документах, силабусах, текстах лекцій, матеріалах до проведення практичних занять та інших освітньо-наукових заходах орієнтація на євроінтеграцію в освіті та науці домінує над диференціацією.

Інтеграція розглядається як самий перспективний напрям вдосконалення сучасної освіти. Тому наші аспіранти не обділені навантаженням, яке має за вихідну ціль - комплексну підготовку статусного представника інноваційної освіти, науки та практики у сучасній та інтегрованій сфері права.

ПЕРЕЛІК ДОПОВІДЕЙ ПЛЕНАРНОГО ЗАСІДАННЯ

1.	Гварамія Вепхвія, декан факультету права та дипломатії Сухумського державного університету, професор (Тбілісі, Грузія)	«THE PRINCIPLE OF REFRAIN FROM THE USE OF FORCE AND INTERNATIONAL ARMED CONFLICT»
2.	Амоєв Едуард, менеджер юридичного департаменту JTI Caucasus Georgia (Тбілісі, Грузія)	«АЛЬТЕРНАТИВНІ СПОСОБИ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ В ГРУЗІЇ ТА ЇХ ІСТОРІЯ»
3.	Наверіані Маріам, молодший юрист в Montpellier Sentinel Legal (Тбілісі,Грузія)	«МІЖНАРОДНИЙ ЗАХИСТ ТОРГОВЕЛЬНИХ МАРОК ШЛЯХОМ ЛОКАЛЬНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ»
4.	Мірзабайов Заур Азізага огли, адвокат, член колегії адвокатів Азербайджанської республіки (Баку, Азербайджан)	«АДВОКАТУРА В АЗЕРБАЙДЖАНІ»
5.	Єресько Олена, адвокат, засновниця Адвокатського об'єднання "Attorney's office Volko&Yeresko" (Київ, Україна)	«ФОРС-МАЖОР ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ: ДОСУДОВЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ ТА СУДОВА ПРАКТИКА»
6.	Шаповалова О.В. доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри господарського права, гарант освітньої програми третього освітньо-наукового рівня юридичного факультету СНУ ім. В. Даля, провідна наукова співробітниця відділу правового забезпечення галузевого інноваційного розвитку НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України (Харків, Україна)	«ОСВІТНЬО-НАУКОВА ПРОГРАМА ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ДОСЛІДНИЦЬКОМУ ПРОСТОРІ»
7.	Заблодська Інна, доктор економічних наук, професор, директорка Луганської філії ДУ «Інститут економіко-правових досліджень ім. В.К. Мамутова НАН України» , Заслужений економіст України (Київ, Україна)	«РОЗБУДОВА СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ: ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ»
8.	Семененко Інна, д.е.н., проф., завідувач кафери економіки і підприємництва, керівник Ресурсного центру зі сталого розвитку при СНУ ім. В. Даля (Київ, Україна)	«МІЖНАРОДНА ПІДТРИМКА СТАЛОГО РОЗВИТКУ ГРОМАДИ ЧЕРЕЗ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ»

9.	Антоненко Михайло, к.і.н., доцент кафедри конституційного права юридичного факультету СНУ ім. В. Даля (Київ, Україна)	«КОНСТИТУЦІЙНЕ РЕФОРМУВАННЯ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ»
10.	Смоліна Ольга, доктор культурології, професор кафедри філософії, культурології та інформаційної діяльності СНУ ім. В. Даля; професор Інституту балканістики с Центром по тракології Болгарської академії наук (Болгарія)	«ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ УЧЕНОГО В ЕПОХУ ПОСТНЕКЛАСИЧНОЇ НАУКИ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОНТЕКСТ»
11.	Петросян Крістіна, здобувачка 3 курсу, третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти спеціальності 081 «Право» СНУ ім. В. Даля (Київ, Україна)	«ЩОДО ДІЄВИХ МЕХАНІЗМІВ ВІДНОВЛЕННЯ ПОРУШЕНИХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН»
12.	Бай Олександр, здобувач 1 курсу, третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти спеціальності 081 «Право» СНУ ім. В. Даля (Київ, Україна)	«РОЛЬ КОНЦЕПЦІЇ БІЗНЕСУ І ПРАВ ЛЮДИНИ У ВДОСКОНАЛЕННІ МЕХАНІЗМІВ ЗАХИСТУ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ»
13.	Татаренко Галина, к.ю.н. доцент, завідувачка кафедри конституційного права юридичного факультету СНУ ім. В. Даля (Київ, Україна)	«ВІЙСЬКОВІ АДМІНІСТРАЦІЇ, ВІЙСЬКОВО_ЦИВІЛЬНІ АДМІНІСТРАЦІЇ ТА ОРГАНИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: СПІВВІДНОШЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ»
14.	Котова Любов, к.ю.н., професор, професор кафедри правознавства юридичного факультету СНУ ім. В. Даля (Київ, Україна)	«ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОЇ НОРМИ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ТА МІЖНАРОДНІЙ ПРАВОВІЙ СИСТЕМАХ»
15.	Івчук Юлія, д.ю.н., професор, професор кафедри правознавства юридичного факультету СНУ ім. В. Даля (Київ, Україна)	«АДАПТАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ДО МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ТА УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ»
16.	Розовський Борис, д.ю.н., професор, професор кафедри правознавства юридичного факультету СНУ ім. В. Даля; Арсентьєва Олена, к.ю.н., професор, професор кафедри правознавства юридичного факультету СНУ ім. В. Даля (Київ, Україна)	«ПІДГОТОВКА ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ PHD РІВНЯ СПЕЦІАЛЬНОСТІ 081 ПРАВО У СНУ ІМ. В. ДАЛЯ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ»
17.	Корж Микола, студент 1 курсу освітнього рівня магістр, юридичного факультету СНУ ім. В. Даля; Гніденко Вікторія, к.ю.н., доцент кафедри правознавства юридичного факультету СНУ ім. В. Даля (Київ, Україна)	«ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДИСТАНЦІЙНОЇ РОБОТИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ»

18.	Капліна Галина, к.ю.н., доцент, доцент кафедри правознавства юридичного факультету СНУ ім. В. Даля (Київ, Україна)	«ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ КУРСУ «ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ" В ЗВ'ЯЗКУ З НАДАННЯМ УКРАЇНІ СТАТУСУ КАНДИДАТА В ЧЛЕНИ ЄС»
19.	Торос Кармен, професор соціальної роботи, головний дослідник Центру передових досліджень доброчесності, прав та інклюзії дитини / CIRIC, Голова комітету з етики Талліннського університету, інституту соціальних досліджень, школи управління, права та суспільства (Таллінн, Естонія)	«ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СЛУЖБ ЗАХИСТУ ДІТЕЙ В ЕСТОНІЇ»
20.	Козлова Наталія, к.н. архітектури, доцент, запрошений професор, факультет архітектури та дизайну Туринського політехнічного інституту	«ГЕНДЕР І АРХІТЕКТУРА: БОЛЮЧІ ПИТАННЯ СЬОГОДЕННЯ»

З М І С Т

П А Н Е Л Ь І
КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ВЗАЄМОДІЇ ТА ПОСИЛЕННЯ ЗГУРТОВАНОСТІ ДЕРЖАВИ, СУСПІЛЬСТВА ТА ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ РЕАГУВАННЯ НА ГЛОБАЛЬНІ ЗАГРОЗИ

Базалєєва А.В.,Арсентьева О. С.
МОБІНГ В УМОВАХ ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ: ПЕРЕДУМОВИ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ 3

Білоусова Г.О., Антоненко М.І.
СУТНІСТЬ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ 8

Вінник О.М.
КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ....10

Гуркіна В.В., Капліна Г.А.
НОВАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В ПЕРІОД ВОЄННОГО ЧАСУ У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ 14

Журавська А. О., Валецька О.В.
ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ТРУДОВИХ СПОРІВ У СУДАХ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ 17

Овєчкіна О.А., Маслош О.В.
РИЗИКИ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАУКОВИХ УСТАНОВ І ВУЗІВ: ДІАЛЕКТИКА ТЕОРЕТИЧНИХ І ПРАКТИЧНИХ АСПЕКТІВ 21

Панов І. В., Татаренко Г.В.
ФІНАНСОВА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ЯК ОСНОВА САМОСТІЙНОСТІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ 24

Самойленко М.С., Валецька О.В.
ОСОБЛИВОСТІ ОПЛАТИ ПРАЦІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 28

Семененко І.М.
МІЖНАРОДНА ПІДТРИМКА СТАЛОГО РОЗВИТКУ ГРОМАДИ ЧЕРЕЗ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ....31

Татаренко Г.В.
ВІЙСЬКОВІ АДМІНІСТРАЦІЇ, ВІЙСЬКОВО_ЦИВІЛЬНІ АДМІНІСТРАЦІЇ ТА ОРГАНИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: СПІВВІДНОШЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ 35

Фоменко Ю.Р., Розовський Б.Г.
ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ЗВІЛЬНЕННЯ З ПОСАД ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 39

Фоменко А.Ю., Антоненко М.І.
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ПОДІЛУ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В СИСТЕМІ ВИЩИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ В УКРАЇНИ....42

Черних Ю.А., Котова Л.В., Черних Т.С.
ЩОДО ПОВНОВАЖЕНЬ У ПРИЙНЯТІ РІШЕНЬ МЕДИЧНИМ КОНСИЛІУМОМ З ОГЛЯДУ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЛІКУЮЧОГО ЛІКАРЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ 44

П А Н Е Л Ь ІІ
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

Бай О.С., Татаренко Г.В.
РОЛЬ КОНЦЕПЦІЇ БІЗНЕСУ І ПРАВ ЛЮДИНИ У ВДОСКОНАЛЕННІ МЕХАНІЗМІВ ЗАХИСТУ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ 47

Винник О.О., Татаренко Г.В.
ОСОБЛИВОСТІ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ ПЕРЕСУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 51

Галкін В.Л.
ДО ПИТАННЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНОЇ ОСОБИ ЯК СУБ'ЄКТА ПРАВА ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ....55

Загоруй І. С.
РОЛЬ МІЖНАРОДНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАЦІ В ПРОСУВАННІ ІДЕЇ СОЦІАЛЬНОГО МИРУ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ І СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ.....59

Корж М.П., Гніденко В.І.
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДИСТАНЦІЙНОЇ РОБОТИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ.....65

Tatarenko D.V., Tatarenko H.V.
LABOR RELATIONS IN THE CONDITIONS OF ARMED CONFLICT: PROBLEM ISSUES AND INTERNATIONAL REGULATORY STANDARDS.....71

П А Н Е Л Ь ІІІ
МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ ТА МЕХАНІЗМІВ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Савочка К.С., Котова Л.В.
АНАЛІЗ ОБМЕЖЕНЬ ПРАВА ВІЛЬНОГО ПЕРЕСУВАННЯ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ 76

Солодченко С.В.
ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНТРОЛЮ В СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ У ВОЄННИЙ ЧАС 80

ПАНЕЛЬ IV
ВПЛИВ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ НА ДІЯЛЬНІСТЬ СУДОВИХ ТА ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ, ПРАВОЗАХИСНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ

Галушко В.Г., Стародубцева К.С. Котова Л.В.
ПОШКОДЖЕННЯ АБО ЗНИЩЕННЯ МАЙНА ПІД ЧАС ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРОЦЕДУРИ ДОКАЗУВАННЯ 83

Германов С. А.
ДЕТЕРМІНАНТИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ВЧИНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІМИ НЕЗАКОННОГО ЗАВОЛОДІННЯ ТРАНСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ В УКРАЇНІ 87

Іванов О.Ю., Котова Л.В.
ДІЯЛЬНІСТЬ НЕУРЯДОВИХ ПРАВОЗАХИСНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЗАСТОСУВАННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ.....89

Івчук Ю.Ю.
АДАПТАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ДО МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ТА УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ 95

Іваницький С.О., Руденко М.В.
ЩОДО ОКРЕМИХ ПИТАНЬ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 99

Качурін С.Г.
ТАКТИКО-КРИМІНАЛІСТИЧНІ ОСНОВИ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВОЇ ПОЧЕРКОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ.....101

Коссе В. В.
СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНІ ОЗНАКИ ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ СУТЕНЕРСТВО АБО ВТЯГУЮТЬ У ЗАНЯТТЯ ПРОСТИТУЦІЄЮ 107

Назимко О. В., Розумяк Р. В.
ОСОБЛИВОСТІ КОНТРАКТУ ПРО ПРОХОДЖЕННЯ СЛУЖБИ В ПОЛІЦІЇ ЯК РІЗНОВИДУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ДОГОВОРУ 109

Пивоваров В.М.
МОВЛЕННЄВО-ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНКИ ВПЛИВУ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ НА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У СФЕРІ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ 112

Петросян К.Є., Котова Л.В.
ЩОДО ДІЄВИХ МЕХАНІЗМІВ ВІДНОВЛЕННЯ ПОРУШЕНИХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН 116

Семенова М.В.
СУДОВА ПРАКТИКА У СПОРАХ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ДІТЕЙ З ВИКОРИСТАННЯМ СИСТЕМИ ЕЛЕКТРОННОГО СУДА КРІЗЬ ПРИЗМУ ПРОЦЕСІВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ІНТЕГРАЦІЇ 120

Татаренко І.В., Денисенко Г.О.
ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ 125

Чуприна А.Т.
ДО ПИТАННЯ ВСТАНОВЛЕННЯ СПІВМІРНОСТІ РОЗМІРУ ВИТРАТ НА ОПЛАТУ ПОСЛУГ АДВОКАТА У ФІКСОВАНОМУ РОЗМІРІ В АСПЕКТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА МІЖНАРОДНОЇ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ 128

П А Н Е Л Ь V
ІНКЛЮЗИВНА ПОЛІТИКА В СУЧАСНОМУ СВІТІ: ПРАВОВІ, МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ТА ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ

Гавриленко Н. В.
УКРАЇНА І ІНКЛЮЗИВНЕ ЦИФРОВЕ СУСПІЛЬСТВО: ШЛЯХ ДО ІНТЕГРАЦІЇ 131

Грищенко Г.М., Бескровна І.А.
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ АСИСТЕНТА ДИТИНИ ПІД ЧАС ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ 134

Загоруй Л.М.
ІНКЛЮЗИВНА ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ: ПОГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ 138

Купіна К.В., Антоненко М.І.
СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 141

Мартинова Л.В.
НАПРЯМКИ ВДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕДУРИ БАНКРУТСТВА В УКРАЇНІ 147

П А Н Е Л Ь VI
ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ІНТЕГРАЦІЙНИХ НАПРЯМІВ ДО ПРАВА ЄС В ІНДУСТРІЇ 4.0, ІННОВАЦІЯХ ТА ЦИФРОВІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Глібко С. В., Розгон О. В.
ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ІННОВАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ 152

Внукова Н.М.
ФОРМУВАННЯ ІНТЕГРАЦІЙНИХ НАПРЯМІВ В ІНДУСТРІЇ 4.0 ДО ПРАВА ЄС 155

Головащенко О. С.
ДО ПИТАННЯ РОЗБУДОВИ ДОСЛІДНИЦЬКИХ ІНФРАСТРУКТУР ШВЕЙЦАРІЇ 159

Давидюк О. М.
НОРМАТИВНІ ВИМОГИ ЩОДО ФОРМУВАННЯ КРИТЕРІЇВ ЕФЕКТИВНОСТІ ТЕХНОЛОГІЇ 162

Єфремова К. В., Мамаєв І. О.
ВПЛИВ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ДЕРЖАВУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 164

Селіванова І.А.
ЛІКАРСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ: СВІТОВИЙ ДОСВІД І УКРАЇНСЬКА ПРАКТИКА 169

Сєрєбряк С.В.
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ОКРЕМИХ ТЕРИТОРІЯХ У ВОЄННИЙ ЧАС 172

Сущ О. П.
ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАНОВИЩА ДЕРЖАВИ У ІНВЕСТИЦІЙНИХ ВІДНОСИНАХ 177

Хаустова М. Г.
ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ В СФЕРІ ЦИФРОВОГО РОЗВИТКУ: СУТНІСТЬ ТА ПЕРСПЕКТИВИ 181

П А Н Е Л Ь VII
ІНТЕГРАЦІЯ НАУКИ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСЛІДНИЦЬКОГО ПРОСТОРУ. РЕАЛІЗАЦІЯ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ПРИ КОМПЛЕКСНІЙ ПІДГОТОВЦІ СТАТУСНОГО ПРЕДСТАВНИКА ІННОВАЦІЙНОЇ ОСВІТИ, НАУКИ ТА ПРАКТИКИ У СФЕРІ ПРАВА

Кохан В.П.
ДО ПИТАННЯ ПРО СТЕЙКХОЛДЕРІВ ДОСЛІДНИЦЬКИХ ІНФРАСТРУКТУР 185

Мілаш В.С.
ОСВІТНЬОЇ КОМПОНЕНТИ «ДОГОВІРНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ В СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ» В УМОВАХ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ 188

Подрез-Ряполова І. В.
ДО ПИТАНЬ НОРМАТИВНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНТЕГРАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ДОСЛІДНИЦЬКОГО ПРОСТОРУ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСЛІДНИЦЬКОГО ПРОСТОРУ 192

Смоліна О.О.
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ УЧЕНОГО В ЕПОХУ ПОСТНЕКЛАСИЧНОЇ НАУКИ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОНТЕКСТ 195

Чубенко В.А.
ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПІДТРИМКИ ВИСОКОТЕХНОЛОГІЧНОГО ВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ 198

Шаповалова О.В., Корнієнко І.С.
РЕАЛІЗАЦІЯ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ПРИ НАВЧАННІ АСПІРАНТІВ У СНУ ім. В. ДАЛЯ 202

Шаповалова О.В.
ОСВІТНЬО-НАУКОВА ПРОГРАМА ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ДОСЛІДНИЦЬКОМУ ПРОСТОРІ 206

ПЕРЕЛІК ДОПОВІДЕЙ ПЛЕНАРНОГО ЗАСІДАННЯ 209

Наукове видання

МАТЕРІАЛИ
МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ

«ВЗАЄМОДІЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО І НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА КРІЗЬ ПРИЗМУ ПРОЦЕСІВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ІНТЕГРАЦІЇ»

09 листопада 2022 р.
м. Київ

Відповідальний за випуск Г. В. Татаренко